

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2023, № 6-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2023-yil, 6-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Shifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 01.10.2023-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxonangiz: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,

Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Astankulova M. Innovatsion ta'lim sharoitida "maktabgacha ta'limda menejment" fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish.....	3
Mo'minov K.A. Forsayt texnologiyasi asosida talabalarni texnik va dasturiy ta'minoti kompetentligini innovatsion takomillashtirish mexanizmi.....	6
Toshtemirova D. Bo'lajak tarbiyachilarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari.....	11
Rajabov F.T. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari.....	16
Abdugarova Sh. X. Дидактические возможности формирования гендерного равенства у детей дошкольного возраста	22
Ibadullayev Q.M. Bola rivojida tarbiya madaniyatining roli va ahamiyati.....	26
Tashxodjayeva P.B. Zamonaviy ingliz tilida audiovizual tarjima va uning metodikasi.....	30
Berdiyeva M.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish.....	33
Kurbanova F.K. Umummadaniy kompetensiyani rivojlantiruvchi samarali usullar.....	36
Mehrochev B.B. Elektron axborot-ta'lim muhitida talabalar mustaqil ishini tashkil etish.....	41
Jo'rayeva N.T. Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish usullari.....	48
Akramova D.G'. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasbiy faoliyat xavfsizligiga tayyorlash: pedagogik yondashuv.....	52
Fozilov J. Pedagogik aksiologiyaning asosiy tushunchalari va prinsiplari.....	57
Nazarqosimov Q., Qarshiboyev A.A. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxsiy sifatlarni kamol toptirishning hozirgi kundagi ahamiyati.....	63
Axrorova S.A. Autizm sindromli bolalarning muloqot ko'nikmalarini o'rganishda tibbiy-psixologik-pedagogik qarashlar.....	68
Gaynazarova G.A. Ertaklardan foydalangan holda bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish usullari.....	76
Mirzayev Sh. O'quv me'yoriy xujjatlarning o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga ta'sir etadigan nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar.....	82
Kadirov T.B. O'qituvchilarning mediakompetentligini rivojlantirish muammosini yechish yo'llari.....	85
JABBAROV Z. Oliy ta'lim muassasalarining harbiy tayyorgarlik o'quv bo'linmalarida harbiy ta'limni rivojlantirish muammolari.....	90
Abdullayeva N.O'. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarning ahamiyati.....	94
Toshurdiyeva Z.D. Erta yoshdagi rivojlanish ortida qolayotgan bolalarni lug'at kamchiligini diagnostika qilishda nutqiy motivatsiyani oshirish.....	102
Usmonova Z.I. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan og'zaki hisob usullari, ularning nazariy-metodik jihatlari.....	107
Toshpulova N. Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan bolalarning maktab talimiga yetukligini o'rganishga qaratilgan ishlar.....	111
Haqberdiyev J.A. Kar va zaif eshituvchi bolalarni oilada tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlari	118
MAMATQULOVA SH.O'. "Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni aqliy qobiyatini rivojlantirishda triz ta'lim texnologiyasi asosida rivojlantirish".....	123
Jabbarov R.R. Oliy ta'lim muassasalarida amaliy bezak san'ati fanini dasturiy mahsulotlar orqali o'qitish muammosining metodik adabiyotlarda o'rganilganlik darajasi.....	130
Abdulxafizov B.X. Pedagogik kvalimetriyaga kirish va uning o'rta maktab (10-11-sinf) o'quvchilarining bilimlarini baholashdagi roli.....	136
Suvankulova Sh.K. Aqli zaif bolalarda nutq nuqsonlarini korreksiyalashning ahamiyati.....	141
Arifxodjayev G'.S., Isarova Sh.B. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish.....	145
Xodiyeva G.H. Boshlang'ich sinflarda steam fanlarni o'qitishning didaktik xususiyatlari.....	149

Norqo'ziyeva M.A., Musurmonova S. Fridrix frebelning didaktik tizimi - steam ta'lim moduli sifatida.....	155
Esanboyeva M.A. Theoretical and practical foundations of using innovative technologies in teaching English.....	159
Xamrayeva E.M. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish.....	163
Буранова Ш.А. Нодавлат мактабгача таълим ташкилоти педагогларининг корпоратив маданиятини такомиллаштиришнинг педагогик мазмуни.....	168
Temurova G.X. Kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida qurish-yasash va uning tutgan o'rni.....	173
Пўлатов Ш.П. Таълим ташкилотларининг кластерли ёндашув асосида ҳамкорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари.....	176
Yunusov M.X. Kar va zaif eshituvchi bolalar eshituv-nutqiy faoliyatini tashkil etishning korreksion yo'nalganligi.....	180
Позилова Ш.Х., Зарипова Д.А. Научно-методический анализ развития профессиональной креативности преподавателей профессионального образования.....	184
Berdiyeva M.B. Bo'lajak boshlang'ish sinf o'qituvchilarini kreativ kompetentligini rivojlantirish – ijtimoiy pedagogik muammo sifatida....	189
Каримова В., Шоймардонова Т.Т. Алгоритм отбора преподавателей на основе морфологического анализа для повышения качества подготовки руководящих кадров вузов.....	193
Maxmudova D.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq og'zaki ijodi vositasida maktab ta'limiga tayyorlash.....	200
Пардабаев Ж.Э. Ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантиришда мактабдан ташқари, умумий ўрта ва профессионал таълим узвийлиги.....	203
Sultanov T.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'yin texnologiyalari asosida ta'limga adaptatsiya qilishning pedagogik mazmuni.....	210
Терехова О.Е. Описание методической работы по развитию речевого творчества детей старшего дошкольного возраста.....	214
Nadirova N. O'rta umumta'lim maktablari ingliz tili darslarida og'zaki nutq mashqlarining taxlili.....	219
Atakav I.R. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarbiya fanini o'qitishni metodik takomillashtirish.....	224
Kuranbayeva H.A. Ta'lim traektoriyasini metodik takomillashtirishda uzluksizlikni ta'minlashning daraja ko'rsatkichlari mexanizmi.....	229
Xanbabayev X.I. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida talabalarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish.....	234
Mavlonov F.F. Harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shartlari.....	240
Djo'raboeva R. Rahbar xodimning boshqaruv madaniyatini rivojlantirishdagi o'ziga xos jihatlari.....	245
Muratova N.H. Noto'liq oilada voyaga yetayotgan farzandlarning ijtimoiy hayotga moshlashuv mexanizmlarini o'rganish.....	250
Xo'jamatova X.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvi.....	255
Sobirov S.T. O'quvchilarda illyustrativ rasm ishlash kompetensiyalarini uzviylik prinsipi asosida shakllantirish.....	260
Qodirova N.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik aspektlari.....	264
Talipov N., Egamberdiyeva D. Talabalarni manzara kompozitsiyasini ishlashga o'rgatishning muhim omillari.....	268

INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA "MAKTABGACHA TA'LIMDA MENEJMENT" FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

ASTANAKULOVA MANZURA

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion ta'lim sharoitida "Maktabgacha ta'limda menejment" fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish yo'llari haqida ilmiy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, ta'lim sifati, modellashtirish, ilmiy bilish, maktabgacha ta'lim, boshqarish, qonun hujjatlari, ta'limni tizimli tahlili, amaliyot sohasi, tarkibiy tahlili.

Abstract: This article provides scientific information about ways to improve the teaching methodology of the subject "Management in preschool education" in the conditions of innovative education.

Key words: Education system, quality of education, modeling, scientific knowledge, pre-school education, management, legislation, systematic analysis of education, field of practice, structural analysis.

Аннотация: В данной статье представлена научная информация о путях совершенствования методики преподавания предмета «Менеджмент в дошкольном образовании» в условиях инновационного образования.

Ключевые слова: Система образования, качество образования, моделирование, научные знания, дошкольное образование, менеджмент, законодательство, системный анализ образования, область практики, структурный анализ.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagogik jamoasini boshqarish o'z navbatida boshqaruv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muammolarni MTTning xodim va xodimlar guruhi tomonidan boshqa guruhlar faoliyatini samarali tashkil etish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishning mexanizmlarini rivojlantirilib boriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotini hodimlarini boshqarishda, ta'lim tashkilotlari rahbarlari, pedagog xodimlar uchun pedagogik jamaoni boshqarishda bilimlarning ahamiyati, jamoada bo'ladigan shaxslarning o'zaro munosabatlarini tashkil etishiga muhim ilmiy-amaliy manba bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jamoani boshqarish ilmiy asosida o'rganiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda boshqa sohalari bilan uzviy bog'likda, o'zi to'plagan ma'lumotlarni chuqur va ilmiy jihatdan oqilona tahlil qilish

imkoniyatiga ega bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqaruv ilmining mazmun va mohiyati xodimlarni yoki jamoa mehnat faoliyatini boshqarish bilan ham bog'likdir. Jamoa yiriklashgan sari boshqaruvning vazifalari murakkablashib boradi. Boshqaruv jarayonining murakkablashuvi boshqaruv ilmidan foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Ta'lim sifati muammolarini tadqiq qilish metodologiyasi uch xil tahlil darajasini: tadqiqotning umummetodologik, xususiy metodologik va aniq metodikalarini o'z ichiga oladi.

Boshqaruv masalalarida tadqiqot olib borgan nemis olimlari V. Zigert va L. Lang boshqaruvga quyidagicha ta'rif berganlar: "Boshqaruv – bu odamlarni boshqarish va mablag'lardan foydalanishning shunday turiki, u qo'yilgan maqsadga insoniy, iqtisodiy va ratsional ravishda erishishni ta'minlaydi".

Amerikalik olim P. Drukerning

nuqtai nazari bo'yicha, "boshqaruv, bu faoliyatning mujassamlashmagan, olomoni samarali, maqsadga yo'naltirilgan va ishlab chiqaruvchi guruhga aylantiruvchi turidir".

Boshqaruv darajalari, odatda uchta asosiy kategoriyalarga bo'linadi:

1. institutsional bosqich;
2. boshqaruv bosqichi;
3. texnik bosqich.

Ularni ko'rib chiqamiz: Institutsional bosqichda strategik, ya'ni istiqbol rejalar va maqsadlar tuziladi. Bunda boshqarishning boshqa kategoriyalariga qaraganda kam sonli hisoblanadi va o'zida yuqori bo'g'in boshqaruvchilarini: – vazirlar, rektorlar, kompaniya direktorlar Kengashi raisi, generallar va maktabgacha ta'lim boshqarishni qamrab olishi mumkin.

Yuqori bo'g'in boshqaruv rahbarlari shunday shaxslarki, ular tashkilotning muhim qarorlarini qabul qilinishida mas'ul hisoblanishadi. Ularning ishi juda katta bosimga ega, qizg'in va ushbu tashkilot mavjud ekan, aniq bir chegaralar mavjud emas.

O'rta bo'g'in boshqaruv rahbarlari yuqori bo'g'in boshqaruvchilariga bo'ysunadilar va quyi bo'g'in (texnik) rahbarlarining ishini yo'naltiradilar va nazorat qiladilar. Agar tashkilot keng tarqalgan tuzilmaga ega bo'lsa, unda o'rta bo'g'in boshqaruv rahbarlari ikki qo'shimcha darajaga bo'linadilar (yuqori darajadagi o'rta bo'g'in boshqaruv rahbarlari va quyi darajadagi o'rta bo'g'in boshqaruv rahbarlari).

O'rta bo'g'in boshqaruv rahbarlariga eng keng tarqalgan misol qilib quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin: dekan (oliy ta'lim muassasida), bo'lim boshliqlari (agar gap biznes haqida borsa), sektor boshlig'i, maktabgacha ta'lim tashkiloti mudiralari va boshqalar. Quyi bo'g'in boshqaruv rahbarlari ishlab chiqarish vazifalarining bajarilishini nazorat qilishadi. Bular - tashkiliy daraja,

ya'ni bevosita kadrlar, ishchilar yoki yosh kadrlar bilan ishlaydilar.

Quyi bo'g'in boshqaruvi rahbarlari juda xilma-xil bo'lgan harakatlar mavjud bo'lgan qizg'in ishni bajaradilar. Ular bir vazifadan ikkinchisiga o'tishlariga to'g'ri keladi. Shunday qilib, pedagogik boshqaruv ijtimoiy boshqaruvning muhim qismi hisoblanib, o'z maqsadi, predmeti, manbalari va tarkiblariga egadir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini pedagogik boshqaruvning maqsadi: ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish va tizim faoliyatini ta'minlash, jamiyat tomonidan ta'lim -tarbiyaga qo'yilayotgan talablarni bajarishini ta'minlash uchun tizimning takomillashuvini oshirish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

Ta'lim tashkilotlari darajasida menejmentning asosiy kategoriyalarini ko'rib chiqishda ular faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va faoliyat yuritishining umumiy vazifalarini hisobga olish zarur. Boshqaruv obyekti — bu boshqariladigan obyekt, ya'ni, tarmoq, tashkilot, tashkilot va hokazo. Boshqaruv obyekti sifatida faoliyat sohasi bo'lmish ta'lim, shuningdek, turli xildagi ta'lim tashkilotlari ko'rib chiqilishi mumkin. Menejmentda boshqaruv obyekti sifatida, odatda, faoliyati muvofiqlashtiriladigan va muayyan maqsadlarga erishishga yo'naltiriladigan bir guruh odamlar tushuniladi.

Boshqaruv subyekti — bu boshqaradigan subyekt, ya'ni, tarmoq, tashkilot va tashkilotni boshqarish apparati. Ta'limdagi menejmentga nisbatan olganda, boshqaruv subyekti boshqaruvning turli darajalarida konkret vazifalarni bajaruvchi muayyan bo'g'inlari majmuidan iborat. Bunda har bir yuqori bo'g'in quyi bo'g'inga nisbatan boshqaruv subyekti sifatida yuzaga chiqadi.

Boshqaruv subyekti va obyekti bevosita

FORSAYT TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TALABALARNI TEXNIK VA DASTURIY TA'MINOTI KOMPETENTLIGINI INNOVATSION TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMI

MO'MINOV KOMILJON AXMADJONOVICH

TAFU Informatika kafedrası o'qituvchisi

TAFU "Pedagogika" kafedrası p.f.d., dot.Axmedova M.E. taqrizi sosida

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik OTMning bakalavr ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalari hamda pedagogik oliy ta'lim professor o'qituvchilari, uchun mo'ljallangan. Talabalarning kreativ kompetensiyalarini forsayt texnologiyalari asosida metodik takomillashtirishda ta'limning innovatsion tashkiliy-didaktik shakllarini qo'llashning pedagogik shart-sharoitlari va sifat ko'rsatgichlari, axborot-didaktik ta'minoti tavsiflangan. Talabalarning kreativ kompetensiyalarini Forsayt texnologiyalar asosida takomillashtirish metodikasi, innovatsion yondashuv asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: kreativ kompetensiya, kadrlar tayyorlash, modernizatsiyalash, metodik ta'minot, innovatsion faoliyat

Аннотация. Данная статья предназначена для студентов бакалавриата педагогического вуза и преподавателей высшего педагогического образования. Описаны педагогические условия и качественные показатели использования инновационных организационно-дидактических форм обучения в методическом совершенствовании творческих компетенций обучающихся на основе технологий предвидения, информационно-дидактического обеспечения. Освещен метод совершенствования творческих компетенций студентов на основе технологий Форсайт, инновационный подход.

Ключевые слова: творческая компетентность, подготовка кадров, модернизация, методическое обеспечение, инновационная деятельность

Annotation This article is intended for undergraduate students of the Pedagogical Higher Educational Institution and professors of higher pedagogical education. Pedagogical conditions and quality indicators of using innovative organizational and didactic forms of education in the methodical improvement of students' creative competencies based on foresight technologies, information and didactic support are described. The method of improvement of students' creative competences based on Forsayt technologies, innovative approach is covered.

Key words: creative competence, personnel training, modernization, methodological support, innovative activity

Kirish. Zamonaviy pedagogik ta'lim – O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimining tarkibiy qismi sanaladi va umumiy o'rta ta'lim tizimini kadrlar bilan ta'minlashdek muhim vazifani bajaradi. Pedagogika ta'limini modernizatsiyalash vazifalarini aniqlashtirish zaruriyati, uni rivojlantirishning ichki qonuniyatlari bevosita, davlat, jamiyat, shaxsni rivojlantirish ehtiyojining istiqboli bilan mushtarak holda amalga oshiriladi. Pedagogika ta'limi tizimi uchun mutaxassislarni tayyorlash ayni vaqtda

an'anaviy ta'lim va jahon tajribasi, kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirishning yangilangan tizimi talablari asosida amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshiriliyotgan fan-texnika taraqqiyoti va jamiyatdagi o'zgarishlar, zamonaviy ta'lim tizimining yuqori darajada yangilanish bosqichida bo'lg'usi o'qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga o'ziga xos talablar qo'yimoqda. Bo'lajak axborot texnologiyalariga oid mutaxassislarni

tayyorlashning yangilangan talablari mohiyati: innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashga sharoit yaratish, tez o'zgaruvchan mehnat mazmuni va doimiy ravishda uzluksiz yangilanadigan bilimlar zaruriyati bilan bog'liq.

“Innovatsiya” va “innovatsion faoliyat” tushunchalari ilmiy atamalarga nisbatan kiritilgan termin. Ilk marta – “innovatsiya” tushunchasi XIX asrda madaniyatshunoslarning tadqiqot ishlarida paydo bo'lgan va bir madaniyatning ayrim elementlarini boshqasiga kiritishni anglatgan. Uning mazkur ma'nosi hozirga qadar etnografiyada saqlanib qolingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). M.V.Klarin “innovatsiya” tushunchasini nafaqat yangiliklarni yaratish va tarqatish, balki mazkur yangiliklar bilan aloqador bo'lgan qayta o'zgarishlarga, faoliyat tarzidagi, fikrlash uslubidagi o'zgarishlarga ham tegishli ekanligini tasdiqlaydi. Yangiliklarni tasniflashda agar ta'lim-tarbiya jarayonining murakkabligi, majmualigi va dinamikligi inobatga olinsa, yanada ko'proq murakkablashadi. Har bir pedagogning o'quvchilar, ularning ota-onalari, ehtiyojlari, manfaatlarini inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya konsepsiyasiga o'z nuqtai nazarini ishlab chiqish va himoyalashga yo'l qo'yiladi. Maxsus adabiyotda yangiliklarning tasnifi turli belgilar bo'yicha amalga oshiriladi. Biz Ye.I.Kazakovaning nuqtai nazariga qo'shilamiz, u yangiliklarni qo'llash tasnifi sifatida maqsadli foydalanish yangiligi, ta'lim missiyasi sohasida yangilik, integratsiyalangan pedagogik g'oyalar sohasida yangilik, ta'lim mazmunidagi yangilik, ta'lim tizimini tashkil etish va qurish sohasidagi yangilik, texnologiya va alohida usullarni ishlab chiqish sohasidagi yangilik, sifatni baholash sohasidagi yangilik kabi mezonlarni tanlaydi.

YUNESKOning davriy sharhlariga asoslanib, Ye.I.Kazakova dunyo miqyosidagi

yangiliklarga ijtimoiy maqomda (davlat ta'lim paradigmasida aks ettirish), ta'lim tizimi tuzilishida, ta'lim tizimidagi uzluksiz aloqalar majmuasida, ta'lim mazmunida, ta'lim muassasalarining tipologik tuzilishida, ta'lim tuzilishini tashkil etish va texnologiyasida, ta'lim sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarda, xususiy metodikalarda, o'quv jihozlarida, ta'lim uchun binolar va inshootlarni qurish va jihozlashda kabi yangiliklarni kiritish mumkinligini ta'kidlaydi. Nayxof yangilikni «Bu biron-bir g'oyadan boshlanadigan va o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadigan, ularning o'zlashtirilishi yoki iste'molchilar tomonidan inkor etiladigan jarayon» sifatida ta'riflaydi. XX asrning boshlarida yangi bilim sohasi innovatika – yangiliklar kiritish haqidagi fan paydo bo'ldi, unda moddiy ishlab chiqarish sohasidagi texnik yangiliklarning qonuniyatlari o'rganiladi. Innovatikada asosiy tushuncha - innovatsion jarayon hisoblanadi. Ta'limda innovatsion jarayonlar uch asosiy jihatdan qarab chiqiladi: ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv. Ushbu jihatlar innovatsion jarayonlar o'tadigan umumiy iqlim va sharoitlarga bog'liqligi sababli mavjud sharoitlar innovatsion jarayonga hissa qo'shishi yoki to'sqinlik qilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da1 belgilangan vazifalarni amalga oshirish ta'lim tizimiga eng zamonaviy pedagogik hamda raqamli texnologiyalardan foydalanishni talab etadi. Shuningdek, oliy ta'limda tayyorlanayotgan salohiyatli kadrlarimiz kelajakni ko'ra bilishi, tezkor o'zgaruvchan raqobatbardosh muhitga moslashuvchan bo'lishlari, barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga tatbiq eta olishlari zarur. Chunki, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tezlashib borayotgan bir vaqtda kelajak strategiyasini to'g'ri shakllantirish barqaror rivojlanishning asosini tashkil

etadi. Hozirgi globallashuv davrida dunyo, mintaqa, davlat yoki axborot texnologiyalari sohalaridagi yirik muammolar (ekologik, texnologik, axborot xavfsizligiga oid va b.) yechimiga oid strategik rejalar, yo'l xaritalari va konsepsiyalar ishlab chiqishda Forsayt texnologiyalaridan foydalanish eng samarali va maqbul variant hisoblanadi. Forsayt texnologiyasi asosida rivojlanishning uzoq muddatli (5 yildan 30 yilgacha) rivojlanish dasturi yoki konsepsiyasi qisqa muddatli aniq dalillarga asoslangan ma'lumotlar asosida yaratiladi, ya'ni kelajak strategiyasi aniq, yuqori darajadagi dalillar asosida rejalashtiriladi 2. Rivojlangan davlatlarda forsayt texnologiyasi alohida bir tashkilot yoki korxonada doirasida ham keng foydalaniladi, forsayt uslublari yordamida korxonaning kelajak strategik rejasi ishlab chiqiladi, qaysi texnologiyalarni takomillashtirish zarurligi aniqlanadi, maqsadga erishish yo'l xaritalari ishlab chiqiladi. Shu sababli rivojlangan davlatlar oliy ta'lim tizimida axborot xizmatlaridan foydalanib mutaxassislarni tayyorlashda elektron axborot texnologiyalari va informatika fanlari asosida shaxsiy kompyuterlarning ta'minoti va uning turlari, kompyuter avlodlari va ularning klassifikatsiyasi, kompyuter arxitekturasi va uning ishlash prinsiplari, xotira va uning ishlash imkoniyatlari, kompyuter asosiy va tashqi qurilmalarining tafsiflari, shaxsiy kompyuter asosiy ta'minoti va uning rivojlanish tendentsiyalari, tizimli dasturiy ta'minot va ularning turlari, arxivlashtirish dasturlari, antivirus dasturiy vositalari, dasturlash texnologiyasining uskunaviy vositalari va unda qo'llaniladigan dasturlar haqida tushuncha, matematik masalalarni yechishga mo'ljallangan amaliy dasturlar, obyektga yo'naltirilgan dasturlash muhitida ishlash imkoniyatlari, modellashtirish va simulyatsiya, kompyuter simulyatsiyasi haqida va amaliy bilimlarni, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishdan iborat.

Kompyuter asosiy ta'minoti fanining maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, kompyuter avlodlari va ularning klassifikatsiyasi, kompyuter asosiy ta'minoti to'liq Forsayt texnologiyasi asosida yoritiladi. Kompyuter avlodlari va ularning klassifikatsiyasi. Zamonaviy kompyuterlar arxitekturasi. Mikroprotsessorlar. Xotira turlari va uning ishlash tamoyillari. Mikroprotsessor arxitekturasi. Mikroprotsessor turlari va ishlash tamoyillari. Xotira turlari. Kompyuter asosiy, atrof qurilmalari va ularning xarakteristikalarini. Kompyuter asosiy va tashqi qurilmalari. Kompyuter kiritish-chiqarish qurilmalari. Kompyuter zamonaviy periferik qurilmalarini forsayt texnologiyasi asosida amaliy ko'rsatib berish lozim. Kompyuter asosiy ta'minoti fanlarini o'qitishda forsayt texnologiyalaridan keng foydalaniladi va ta'lim dasturlarida aynan forsaytga oid fanlar nazarda tutilgan. Forsayt texnologiya asosida global (xalqaro hamkorlik asosida) muammolar, jumladan hamkorlik asosida qaysi sohani yanada keng rivojlantirish va qaysi texnologiyalarni takomillashtirish lozimligi aniqlanadi, maqsadga erishishning strategiyasi ishlab chiqiladi. 1990 yillardan boshlab uzoq muddatli istiqbolni belgilashda forsayt texnologiyalardan AQSh, Yevropa, Osiyo, Lotin Amerikasidagi iqtisodiy rivojlangan bir qancha davlatlar keng foydalana boshlashdi. Forsayt loyihalar natijalari asosida keng masshtabli Xalqaro tadqiqot dasturlari ishlab chiqilgan, jumladan Yevropa Ittifoqining Oltinchi va Yettinchi ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarni rivojlantirish dasturining byudjet xarajatlari 17,5 va 54 mlrd. yevroni tashkil etgan. Shvesiyaning oxirgi forsayt loyihasi 3,6 mln yevro, Turkiyada esa 2 mln yevroga yaqin mablag' sarflangan. Forsayt tadqiqotlar borasida EFMN (The European Foresight Monitoring Network) - Yevropa forsayt

tadqiqotlar monitoringi tizimi, FISTERA – axborotlashgan jamiyat sohasidagi loyihalar tizimi faoliyatini misol qilishimiz mumkin. EFMN Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladi va “Yevropa bilimlar almashinuvi platformasi”ning bir qismi hisoblanadi. Uning tarkibiga ARC-SA, VDI, PREST, TNO, CKA, Atlantis, Fhg-ISI, Dialogik, Louis Lengand & Associates, Technology Centre Prague kabi tashkilotlar kiradi. 2006 yilgi ma’lumotlar bo’yicha EFMN monitoring portfoliosida Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlarda hamda Yaponii, SShA, Kanada, Xitoy, Koreya Respublikasi va Braziliyada bajarilgan 1000 ga yaqin forsait tadqiqotlar to’g’risida ma’lumotlar mavjud. Forsait texnologiya asosida muddatli strategik rejalar, konsepsiyalar va istiqbolli yo’l xaritalari ishlab chiqish amaliyoti yo’lga qoyilmagan. Respublikamizdagi ko’pgina ishlab chiqarish korxonasi va tashkilotlari oldida turgan asosiy muammolardan biri, ular tomonidan yuqori texnologik loyihalarni rivojlantirish jarayonini bozor va texnologik trendlar rivojlanishini hisobga olmasdan amalga oshirib kelinayotganligidadir. Innovatsion sektorda kooperativ jarayonlarning rivojlanmaganligi tufayli ilmiy yutuqlarni ishlab chiqarishga joriy etish masalasiga sust yondashish hamda matematik-statistik tadqiqotlari o’tkazishning yetarlicha baholanmaganligi kuzatiladi. Shu sababli oliy ta’lim o’quv jarayonida bo’lajak Kompyuterning texnik va dasturiy ta’minoti fanining forsait texnologiya, uning mazmuni, forsait uslublaridan foydalanish to’g’risida ma’lumotlar berish hamda ushbu uslublarni o’quv jarayonida innovatsion pedagogik texnologiya sifatida keng qo’llash va ularda “Forsait kompetentlik”ni rivojlantirish zamon talabi hisoblanadi. O’zbekistonda Forsait nisbatan yangi texnologiya hisoblanadi, shu sababli axborot texnologiyasi tarmoqlari sohasida hamda ta’lim sohasida forsait tadqiqotlar olib borilmagan va forsait

bo’yicha ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Muammoning qo’yilishi. Hozirgi sharoitda Oliy ta’limda Kompyuterning texnik va dasturiy ta’minoti, fanini islohotning asosiy ustuvor yo’nalishlaridan biri, ayniqsa talabalarga amaliy faoliyatimizda qo’llanilayotgan Forsait texnologiyasining metodik, nazariy va ilmiy nuqtai nazarlardan qo’llash mexanizmini ishlab chiqishdir. Forsait-kompetentlik–talabalarning kasbiy va ilmiy-refleksiv faoliyatida kelajagini bashoratlashga tayyorligi hamda qobiliyatini takomillashtirilganligi bilan xarakterlanadi. Kompyuterning texnik va dasturiy ta’minoti fanining forsait kompetentligini baholash indikatorlari sifatida axborot va mutaxassisligini tanlashdagi ijobiy jihatlari, mutaxassislik fanlari majmui bo’yicha bilimlari, refleksiv kasbiy faoliyati bo’yicha tajribalari, texnik va dasturiy ta’minoti madaniyati masalalarini samarali hal etish bo’yicha tayyorgarligi, forsait uslublarini puxta bilishlari va amaliyotga tadbiq eta olishlari hamda o’zining kasbiy kompetentligini mustaqil oshirib borish, o’z-o’zini rivojlantirish jarayoni asosida Forsait kompetentlik kasbiy kompetentlikning ajralmas qismi hisoblanadi, shu sababli uni maqsadli kompetentlik deb ta’riflash ham mumkin. O’quv shakllari an’anaviy ta’lim tizimidagi muammoli ma’ruzalar, amaliy va seminar mashg’ulotlari, o’quv-tadqiqot ishlari, malakaviy amaliyotlardan iborat. O’quv vositalari esa elektron ta’lim resurslari va pedagogik simulyatorlardan iborat.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Forsait kompetentlikning baholash-natijaviy komponentini va ularning xarakterlarini belgilovchi asosiy ko’rsatkichlarini qo’yidagi 3 ta guruhga ajratamiz: 1. Forsait asosida bashoratlashga oid nazariy bilimlarga ega bo’lish (forsait metodlarini o’zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, forsait asosida uzoq, o’rta va qisqa muddatli bashoratlash qobiliyatlariga ega bo’lish). 2. Strategik

rejalar va yo'l xaritalar ishlab chiqish (bashorat natijalari asosida strategik rejalar, yo'l xaritalari ishlab chiqish ko'nikmasiga ega bo'lish). Bo'lajak axborot hamda kompyuterning texnik va dasturiy ta'minoti mutaxassislarini forsayt bo'yicha o'z vaqtida tezkor qarorlar qabul qilish hamda belgilangan natijaga erishini ta'minlash, nazorat qilish va baholash bo'yicha nazariy bilim, malaka hamda uquvlarni takomillashtirishdan iborat. Prinsiplar: tizimli, faol, variativlik, amaliyotga yo'naltirilgan Komponent tarkibi Invariantiv component; Variativ component. Asosiy o'quv moduli: kasbiy faoliyatni tashkil etish metodologiyasi va metodlari Variativ o'quv moduli: "Kasbiy istiqbolni loyihalash" Texnologik komponent Metodlar: O'quv shakllari: O'quv vositalari: Forsayt texnologiyalari asosida interaktiv metodlar,

muammoli o'qitish metodlari Muammoli ma'ruzalar, amaliy va seminar mashg'ulotlari, o'quv-tadqiqot ishlari, malakaviy amaliyotlar Elektron ta'lim resurslari, pedagogik simulyator Baholash-natijaviy komponent Forsayt asosida bashoratlash Strategik rejalashtirish Natijaga erishish, nazorat va baholash Komponentlarni belgilovchi ko'rsatkichlar Forsayt texnologiyasini o'zlashtirish, ulardan amalda foydalanish, forsayt asosida uzoq, o'rta va qisqa muddatli bashoratlash qobiliyatlariga ega bo'lish. Bashorat natijalari asosida strategik rejalar, yo'l xaritalari ishlab chiqish ko'nikmasiga ega bo'lish. Belgilangan rejalarni bajarish bo'yicha qaror qabul qilish, nazorat va baholash, natijaga erishish yo'llarini bilish OTM talabalarida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R.J. Bolalarni tarbiyalash va sog'lomlashtirish ishlarida pedagogik texnologiya (o'zbek va rus tillarida). – T.: UDAP, 2004 y.
2. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – T.: TDPU, 2005 y.
3. Arianne Rourke, Kathryn Coleman "Pedagogy leads technology". O'quv qo'llanma USA. Common Ground Publishing, -2011.
4. Sifrovaya pedagogika v obrazovatel'nom prostranstve: Uchebnoe posobie / J.K. Sagalieva, M.D. Yesekeshova, A.A. Jusupova, E.Sh. Kochkorbaeva. – Almaty: «Bastau», 2020
5. Sifrovaya pedagogika : uchebnoe posobie / A.V. Golubinskaya, V.A. Demareva. – Nijniy Novgorod: Nijgorodskiy gosuniversitet, 2021
6. Sifrovaya pedagogika: texnologii i metody: uchebnoe posobie / N.V. Solovova [i dr.]. – Samara: Izdatelstvo Samarskogo universiteta, 2020.

Axborot manbaalari

1. <http://www.edu.uz>—O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi sayti.
 2. www.prometeus.nsc.ru/contents/books/slasten
 3. www.relarn.ru/conf/conf2007
 4. <http://vilenin.narod.ru/Mm/Books/>
 5. <http://www.allmath.ru/>
- <http://www.ziyonet.uz/>

BO'LAJAK TARBIYACHILARDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH JARAYONINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

TOSHEMIROVA DILNURA
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Abstrakt. Bo'lajak tarbiyachilarni bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayoni erta yoshdagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu maqolada ushbu jarayonning psixologik xususiyatlari ko'rib chiqiladi, kelajakdagi o'qituvchilarga ta'siri va bolalar uchun foydasiga e'tibor qaratiladi. Bo'lajak tarbiyachilarni tabiat bilan bog'lashning psixologik dinamikasini tushunish samarali ta'lim strategiyalarini shakllantirish va bolalarda tabiatga chuqurroq munosabatda bo'lishni rivojlantirish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: Tabiatga asoslangan ta'lim, psixologik xususiyatlar, Bo'lajak tarbiyachilar, bolalar, kognitiv rivojlanish, hissiy farovonlik, ijtimoiy ko'nikmalar, atrof-muhitni bilish, pedagogika, tajriba o'rganish, barqarorlik.

Абстракт. Процесс знакомства будущих педагогов детей с природой является важной составляющей дошкольного образования и развития. В данной статье рассматриваются психологические особенности этого процесса, особое внимание уделяется влиянию на будущих учителей и пользе для детей. Понимание психологической динамики связи будущих учителей с природой важно для формирования эффективных образовательных стратегий и развития более глубокой связи с природой у детей.

Ключевые слова: природное образование, психологические характеристики, будущие учителя, дети, когнитивное развитие, эмоциональное благополучие, социальные навыки, экологическое сознание, педагогика, экспериментальное обучение, устойчивость.

Abstract. The process of introducing future educators to children with nature is a vital component of early childhood education and development. This article examines the psychological characteristics of this process, focusing on the impact on future educators and the benefits for children. Understanding the psychological dynamics involved in connecting future educators with nature is essential for shaping effective educational strategies and fostering a deeper appreciation of nature among children.

Keywords: Nature-based education, psychological characteristics, future educators, children, cognitive development, emotional well-being, social skills, environmental awareness, pedagogy, experiential learning, sustainability.

Tabiatni erta bolalik davridagi ta'limga kiritish juda katta ahamiyatga ega bo'lib, bolalarga tabiiy dunyo bilan bog'lanish imkoniyatini beradi va ularning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Bu intilish Bo'lajak tarbiyachilarning psixologik xususiyatlaridan katta ta'sir ko'rsatadi, chunki ular bolalarning tabiatga nisbatan ta'lim tajribasi va tasavvurlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak tarbiyachilarning bolalarni tabiat bilan tanishtirishlariga ta'sir qiluvchi psixologik jihatlarni tushunish tabiatga asoslangan

ta'limning afzalliklaridan foydalanadigan samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhimdir.

Ushbu maqola kelajakdagi o'qituvchilarni tabiat bilan bolalar bilan tanishtirish jarayoniga ta'sir qiluvchi psixologik xususiyatlarni o'rganadi. O'qituvchilarning munosabati, e'tiqodi, ta'limi, o'z-o'zini samaradorligi va tajribaviy o'rganishini o'rganish orqali biz ularning tabiatni tushunish va qadrlashi bolalar uchun yaratadigan ta'lim tajribasini shakllantirish usullarini yoritishni maqsad qilganmiz.

Bundan tashqari, ushbu maqola tabiatga ta'sir qilishning bolalarga kognitiv rivojlanish, hissiy farovonlik, ijtimoiy ko'nikmalar va atrof-muhitni bilish kabi chuqur psixologik ta'sirini o'rganadi. Ushbu psixologik dinamikani har tomonlama tushunish orqali biz bolalar va tabiiy dunyo o'rtasida chuqur ildiz otgan aloqani mustahkamlaydigan, barqaror va ekologik ongli jamiyatni rivojlantiruvchi ta'lim landshaftini tasavvur qilishimiz mumkin.

Kelajakdagi pedagoglar uchun psixologik jihatlar

Tushunish va munosabat

Bo'lajak tarbiyachilarning tabiatga bo'lgan munosabati va tasavvurlari ularni ta'lim jarayoniga kiritishga yondashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xulq-atvor odatda shaxsiy tajribalari, madaniy kelib chiqishi va bolalik davridagi tabiatga ta'sir qilish bilan shakllanadi. Tabiatga ijobiy munosabatda bo'lgan o'qituvchilar ochiq havoda va tabiatga asoslangan mashg'ulotlarni o'z o'qitish amaliyotiga ko'proq qo'shib, bolalarda qiziqish va izlanishni rivojlantiradigan muhitni yaratadilar.

Ekologik e'tiqodlar va qadriyatlar

Bo'lajak tarbiyachilarning ekologik e'tiqodlari va qadriyatlari ularning tabiatga yo'naltirilgan ta'limga yondashuvining asosini tashkil qiladi. Bu qadriyatlar atrof-muhit masalalarini shaxsiy tushunishlari, axloqiy mulohazalari va barcha tirik mavjudotlarning o'zaro bog'liqligini idrok etishlari bilan shakllanadi. Kuchli ekologik qadriyatlarga ega bo'lgan o'qituvchilar o'z ta'limlarida barqaror amaliyot, atrof-muhit mas'uliyati va tabiatni muhofaza qilish sa'y-harakatlarini ta'kidlaydilar. Bu, o'z navbatida, ular tarbiyalayotgan bolalarda ham xuddi shunday qadriyatlarni singdiradi, yoshligidanoq boshqaruvchilik tuyg'usini, atrof-muhitni muhofaza qilish ongini

tarbiyalaydi.

Ta'lim va ta'lim

Bo'lajak tarbiyachilar oladigan rasmiy ta'lim va ta'lim ularning tabiatni pedagogik yondashuviga kiritishga tayyorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ekologik ta'lim, ochiq havoda ta'lim yoki tegishli sohalardagi kurslar o'qituvchilarni mazmunli va qiziqarli tashqi tajriba yaratish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va uslublar bilan jihozlaydi. Bundan tashqari, ixtisoslashtirilgan o'quv dasturlari ularning sinfdagi o'rganishni tabiatdagi real hayot tajribasi bilan bog'lash qobiliyatini oshiradi, ta'lim jarayonini boyitadi va bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi.

O'z-o'zini samaradorlik va ishonch

Shaxsning muayyan vazifani uddalash qobiliyatiga ishonishi sifatida tavsiflangan o'z-o'zini samaradorligi kelajakdagi o'qituvchilarning tabiatga asoslangan ta'limga qanday yondashishida muhim rol o'ynaydi. Tabiatni o'qitish usullariga qo'shishda yuqori samaradorlikka ega bo'lgan o'qituvchilar ochiq havoda o'tkaziladigan tadbirlarni ishonchli tarzda loyihalash va amalga oshirishga moyildirlar. Ular tabiiy sharoitlarda samarali o'rganish tajribasini osonlashtirish, o'zlarida ham, o'qiyotgan bolalarida ham ishtiyoq va motivatsiyani ilhomlantirish qobiliyatiga ishonishadi.

Tajribali o'rganish

Tabiatdagi shaxsiy tajribalar kelajakdagi o'qituvchilarning tabiiy dunyo haqidagi tasavvurlari va tushunchalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy shaxsiy tajribalar, xoh bolalik, xoh balog'at yoshida bo'lsin, tabiatga chuqur hurmat va qo'rquv hissini uyg'otadi. Bu tajribalar kuchli turtki bo'lib xizmat qiladi, Bo'lajak tarbiyachilarni ularning rahbarligi ostidagi bolalar uchun shunga o'xshash boyituvchi tajribalarni yaratishga ilhomlantiradi. Tabiatda tajriba asosida

o'rganish ko'pincha bolalar va tabiiy muhit o'rtasida chuqur aloqani rivojlantirishga qaratilgan o'qitish strategiyalarining asosini tashkil qiladi.

Bo'lajak tarbiyachilarda ana shu psixologik jihatlarni to'g'ri anglash va tarbiyalash nafaqat atrof-muhitni yaxshi biladigan, balki o'zlari ta'lim berayotgan bolalar bilan tabiat mo'jizalarini baham ko'rishga chuqur ishtiyoqi baland pedagoglar avlodini shakllantirish yo'lidagi muhim qadamdir. Ushbu psixologik jihatlardan foydalangan holda, biz shaxslar, jamiyat va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni ta'minlaydigan o'zgaruvchan ta'lim tajribasini shakllantirishimiz mumkin.

Bolalarga psixologik ta'sir

Kognitiv rivojlanish

Tabiat bolalarning kognitiv rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy muhitga ta'sir qilish turli xil kognitiv jarayonlarni, jumladan diqqatni, muammolarni hal qilishni va ijodkorlikni rag'batlantiradi. Tabiat dunyosining murakkabligi va xilma-xilligi bolalarning xayoliy o'yin va kashfiyot bilan shug'ullanishi uchun ideal sharoit yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi, ilmiy tushuncha va tamoyillarni chuqurroq tushunishga undaydi.

Tabiat bilan shug'ullanish ko'pincha turli elementlarni kuzatish va tasniflashni, tasniflash qobiliyatlarini rivojlantirishni rag'batlantirishni va xotirani kuchaytirishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, tabiiy sharoitlarda ko'p hissiy tajribalar kognitiv rivojlanishning muhim jihati bo'lgan hissiy integratsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Umuman olganda, tabiatga boy muhitlar bolalarga noyob kognitiv stimullarni taklif qiladi, bu esa kognitiv o'sishni va akademik yutuqlarni rag'batlantiradi.

Hissiy farovonlik

Tabiat bilan o'zaro munosabat bolalarning hissiy holatiga chuqur ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy muhitda vaqt o'tkazish tinchlik, dam olish va baxt hissini uyg'otadi. Yashil joylarga ta'sir qilish bolalarda stress, tashvish va e'tiborni charchash darajasining pasayishi bilan bog'liq. Tabiat ko'pincha qo'zg'atuvchi va talabchan zamonaviy muhitdan xalos bo'lishni taklif qiladi, bu esa bolalarga dam olish va hissiy muvozanatni his qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, tabiat bilan bog'lanish bolalarda hayrat va qo'rquv tuyg'usini uyg'otadi, hissiy faollik va qiziqishni kuchaytiradi. Bu hissiy intellektni rivojlantirishga yordam berib, hissiy ifoda etish va o'z-o'zini aks ettirish imkoniyatlarini beradi. Tabiat bilan ijobiy hissiy munosabatlarni rivojlantirish orqali bolalarda ularning umumiy ruhiy salomatligi va farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kuchli hissiy asos rivojlanadi.

Ijtimoiy ko'nikmalar va hamkorlik

Tabiatga asoslangan tadbirlar bolalar o'rtasida hamkorlik, jamoaviy ish va ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rag'batlantiradi. Qal'a qurish, izni o'rganish yoki tabiat bilan bog'liq muammolarni hal qilish kabi hamkorlikdagi faoliyatlar muloqot, muzokaralar va birgalikda qaror qabul qilishni talab qiladi. Ushbu tajribalar muhim ijtimoiy ko'nikmalarni, jumladan empatiyani, hamkorlikni va nizolarni hal qilishni rivojlantiradi.

Tabiiy sharoit bolalarga baham ko'rish, bir-biriga yordam berish va bir-birlarining hissalarini qadrlash haqida o'rganishga imkon beruvchi ijobiy ijtimoiy o'zaro munosabatlar uchun qulay muhit yaratadi. Ochiq havoda o'tkaziladigan mashg'ulotlarning birgalikdagi tabiati do'stlik va o'zaro hurmat tuyg'usini rivojlantiradi, bu bolalik davrida va undan keyingi davrda kuchli va doimiy shaxslararo

munosabatlarni o'rnatish uchun zarurdir.

Atrof-muhit haqida xabardorlik va boshqaruv

Tabiat bilan erta tanishish bolalarda atrof-muhitni anglash va tushunishni kuchaytiradi. Tabiiy dunyo bilan to'g'ridan-to'g'ri tajribalar orqali bolalar ekologik tamoyillar, biologik xilma-xillik va ekotizimlarning nozik muvozanati haqida bilib oladilar. Bu tajribalar tabiatni umrbod qadrlash va ekologik mas'uliyat hissi uchun asos yaratadi.

Tabiatga duchor bo'lgan bolalar ko'pincha atrof-muhitga ko'proq e'tibor berishadi, qayta ishlash, energiyani tejash va tabiatni muhofaza qilish sa'y-harakatlarini himoya qilish kabi xatti-harakatlarni namoyish etadilar. Ularda atrof-muhitni muhofaza qilish va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash mas'uliyatini his qilib, boshqaruv tuyg'usi shakllanadi. Shunday qilib, tabiatni ta'limga integratsiyalash barqaror va ekologik muvozanatli jamiyatga faol hissa qo'shadigan ekologik ongli shaxslarni shakllantirishga yordam beradi.

Tabiatning bolalarga psixologik ta'sirini tushunish tabiatni ta'lim amaliyotiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu psixologik jihatlardan foydalangan holda, o'qituvchilar tabiatning afzalliklaridan foydalanadigan, kognitiv o'sishni, hissiy farovonlikni, rivojlangan ijtimoiy ko'nikmalarni va bolalarda atrof-muhitni boshqarish tuyg'usini rag'batlantiradigan boyitilgan ta'lim tajribalarini ishlab chiqishlari mumkin.

Xulosa

Bo'lajak tarbiyachilarni tabiat bilan bolalar bilan tanishtirish bilan bog'liq psixologik xususiyatlar barqaror va yaxlit ta'lim tajribasini shakllantirish uchun asosdir. Ushbu psixologik jihatlarni o'qituvchilargaham, bolalarga ham ta'sir qiladi, munosabatlarga, e'tiqodlarga, ko'nikmalarga va hissiy

farovonlikka ta'sir qiladi. Ushbu psixologik dinamikani tushunish va ulardan foydalanish orqali biz tabiatning erta bolalik ta'limiga integratsiyalashuvini optimallashtirishimiz, tabiiy dunyoga umrbod muhabbatni rivojlantirishimiz mumkin.

Bo'lajak tarbiyachilar jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi va ularning tabiatga bo'lgan munosabati va tasavvurlari ularni bolalarga qanday tanishtirishga katta ta'sir qiladi. Kuchli ekologik e'tiqod va qadriyatlar bilan ta'minlangan ijobiy munosabat sinfda tabiatga muhabbatni tarbiyalash uchun asos yaratadi. Ta'lim va o'qitish o'qituvchilarni tabiatni o'z pedagogikasiga muammosiz singdirish uchun bilim va ishonch bilan qurollantiradi.

Bolalar tomonidan tabiat bilan tanishish ularning kognitiv rivojlanishiga, hissiy farovonligiga, ijtimoiy ko'nikmalariga va atrof-muhit ongiga chuqur ta'sir qiladi. Tabiat tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilish qobiliyatini va ijodkorlikni kuchaytiradigan boy kognitiv stimulyator sifatida ishlaydi. Bundan tashqari, u hissiy dam olishni, baxtni, dam olishni va tabiiy dunyo bilan hissiy aloqani ta'minlaydi. Ijtimoiy jihatdan tabiatga asoslangan faoliyat hamkorlik, muloqot va jamoaviy ishlashni rag'batlantiradi, ijtimoiy qobiliyatli shaxslarni shakllantiradi. Eng muhimi, tabiatga ta'sir qilish mas'uliyatli va barqaror xatti-harakatlar uchun zamin yaratib, ekologik xabardorlik va boshqaruv hissini uyg'otadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tabiatni erta bolalik davridagi ta'limga integratsiya qilish shunchaki ta'limni yaxshilash emas; bu atrof-muhitni chuqur qadrlaydigan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalash yo'lidir. O'qituvchilar bolalar uchun qiziqarli va o'zgaruvchan tabiatga asoslangan tajribalarni yaratish uchun o'zlarining psixologik xususiyatlaridan foydalanishlari

ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING AFZALLIKLARI

RAJABOV FURQAT TURAKULOVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan akmeologik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, evristik yondashuvlarning afzalliklari yoritilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va bu borada olimlarning qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagogik yondashuvlar, akmeologik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, evristik yondashuv, pedagogik tadqiqotlar, o'qitish strategiyalari, ta'lim, kasbiy rivojlanish.

Абстракт. В данной статье освещаются преимущества современных педагогических подходов, в частности акмеологического подхода, компетентностного подхода и эвристических подходов. Анализируются исследования, проводимые по современным педагогическим подходам, и взгляды ученых на этот счет.

Ключевые слова: современные педагогические подходы, акмеологический подход, компетентностный подход, эвристический подход, педагогические исследования, стратегии обучения, образование, профессиональное развитие.

Abstract. This article highlights the advantages of modern pedagogical approaches, in particular acmeological approach, competence approach, and heuristic approaches. Researches conducted on modern pedagogical approaches and views of scientists in this regard are analyzed.

Key words: modern pedagogical approaches, acmeological approach, competence approach, heuristic approach, pedagogical research, teaching strategies, education, professional development.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilishi g'oyalar va istiqbollarga bezak beradi. G'arbdan Rossiya va O'zbekistongacha bo'lgan tadqiqotchilar akmeologik yondashuv, kompetentlik yondashuvi va evristik yondashuvlarni o'rganib, ularning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va ta'limga ta'sirini yoritib berdi. Ushbu keng qamrovli nuqtai nazar bo'lajak geografiya o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda ta'kidlangan yondashuvlarning dolzarbligi va samaradorligini chuqurroq tahlil qilish uchun zamin yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'qitish va o'rganishni inqilob qilish qobiliyati tufayli ta'limda katta o'rin egalladi. Shulardan kelib chiqib, ushbu yondashuvlar bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamlil afzalliklar

va ijobiy natijalarni o'rganish asnosida ular turli kontekstlarda ta'lim sifatini qanday oshirishi mumkinligiga oydinlik kiritishga harakat qilamiz.

Akmeologiya, shuningdek, akmeologik yondashuv yoki akme fani sifatida ham tanilgan, individual va jamoaviy inson potentsialini rivojlantirish va ro'yobga chiqarishga, xususan, turli jihatlarida eng yuqori samaradorlik, mukammallik va optimal ishlashga erishishga qaratilgan tadqiqot sohasidir. hayotdan.

Bu yerda akmeologik yondashuv haqida batafsilroq ma'lumot:

Ta'rif va kelib chiqishi:

Akmeologiya yunoncha "akme" so'zidan olingan bo'lib, eng yuqori nuqta yoki cho'qqi degan ma'noni anglatadi. Bu atama 20-asr o'rtalarida rus psixologi va pedagogi Boris

Petrovich Nazaretyan tomonidan kiritilgan. Akmeologiya individual va jamoaviy potentsialni maqbul tarzda amalga oshirishga olib keladigan jarayonlar va sharoitlarni tushunish va targ'ib qilishga intiladi.

Eng yuqori samaradorlikka e'tibor qarating:

Akmeologiya kasbiy, shaxsiy, ijtimoiy va intellektual kabi turli sohalarda eng yuqori samaradorlik va malakaga erishishga yordam beradigan omillar va shartlarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Bu shaxslar va guruhlar qanday qilib maksimal potentsialga erishishi va mukammallikka erishishi mumkinligini o'rganadi.

Rivojlanish bosqichlari:

Akmeologiya ko'pincha odamlar o'zlarining eng yuqori potentsialiga erishish uchun o'tadigan rivojlanish bosqichlarini ta'kidlaydi. Bu ma'lum bir sohada ko'nikmalarni egallash, tajribani rivojlantirish va o'zlashtirish bosqichlarini aniqlash va tushunishni o'z ichiga olishi mumkin.

Optimal ishlashga ta'sir qiluvchi omillar:

Akmeologiya optimal ishlashga ta'sir qiluvchi omillarni, jumladan, psixologik, ijtimoiy, ekologik va madaniy jihatlarni o'rganadi. U motivatsiya, maqsad qo'yish, chidamlilik, fikrlash, o'qitish, qo'llab-quvvatlash tizimlari va boshqa o'zgaruvchilar shaxsning o'zining yuqori yoki eng yuqori darajasiga erishish qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Ta'lim va ta'lim jarayoni:

Akmeologiya ko'pincha ta'lim sohasida o'rganish tajribasini optimallashtirish va tajribani rivojlantirishni osonlashtirish uchun qo'llaniladi. U shaxsning tanlagan sohasi bo'yicha o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish qobiliyatini kuchaytiruvchi ta'lim dasturlari va o'quv yondashuvlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Fanlararo tabiat:

Akmeologiya - bu psixologiya,

sotsiologiya, falsafa, ta'lim, menejment va boshqalar kabi turli fanlardan olingan fanlararo soha. U inson salohiyati va uni qanday amalga oshirish mumkinligini har tomonlama tushunish uchun ushbu fanlardan bilim va tushunchalarni birlashtiradi.

Turli domenlarda qo'llash:

Akmeologik tamoyillar va yondashuvlar biznes va boshqaruv, sport, san'at, ta'lim, etakchilik va shaxsiy rivojlanish kabi keng doiradagi sohalarda qo'llaniladi. Maqsad ushbu domenlarning har birida ishlash va yutuqlarni optimallashtirishdir.

Doimiy takomillashtirish va o'sish:

Akmeologiyaning muhim jihati doimiy takomillashtirish va o'sishga ishonishdir. U shaxslar va tashkilotlarni uzluksiz rivojlanishga, o'z oldiga yuqori maqsadlar qo'yishga va hayotlari davomida mukammallikka erishishga undaydi.

Akmeologiya insonning potentsialini va ish faoliyatini tushunish va optimallashtirishga qaratilgan, hayotning turli jabhalarida eng yuqori yutuq va mukammallikka erishishga qaratilgan tadqiqot sohasidir. U rivojlanish bosqichlarini, ta'sir etuvchi omillarni, fanlararo bilimlarni va potentsialning optimal ishlashi va amalga oshirilishini osonlashtirish uchun turli sohalarda qo'llanilishini o'rganadi.

Akmeologik yondashuvning afzalliklari.

Akmeologik yondashuv mukammallikka intilish va o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga katta e'tibor beradi. Natijaviylikka bo'lgan bunday e'tibor talabalarni o'zlarining ilmiy izlanishlarida eng yuqori yutuqlarga intilishlariga undaydi, shaxslarni qobiqlaridan tashqariga chiqishga va o'z yutuqlariga erishishga yetaklaydi, bu esa ajoyib ta'lim natijalariga olib keladi [1].

Akademik yutuqlardan tashqari, akmeologik yondashuv yaxlit shaxsiy rivojlanishni ta'minlaydi. Talabalar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini o'rganishga rag'batlantiriladi, bu esa o'z-

o'zini anglash va o'zini takomillashtirish uchun zamin yaratadi. Bunday o'z-o'zini kashf qilish jarayoni muhim hayotiy ko'nikmalarga ega bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxslarning shakllanishiga yordam beradi[2].

Mukammallikka intilishda talabalar qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga duch kelishlari tabiiy hol. Akmeologik yondashuv shaxslarni qiyinchiliklarga chidamli bo'lishga o'rgatish orqali chidamlilik va jasoratni rivojlantiradi. Bu chidamlilik esa kuchli mehnat etikasiga va ta'lim yo'lidagi to'siqlarni yengib o'tish qobiliyatiga aylanishi mumkin.

Kompetensiyaviy yondashuvning afzalliklari. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim real sharoitlarda zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlar bilan chambarchas mos keladi. Muayyan, amaliy kompetensiyalarga e'tibor qaratish orqali talabalar ish beruvchilar va universitetlar tomonidan talab qilinadigan ko'nikmalarga ega bo'lgan ishchi kuchiga kirishga yoki oliy ta'lim olish uchun yaxshiroq tayyorlanishadi.

M.V.Tinni, M.S.Trevizan va M.A.Morsianilar kompetensiyaga asoslangan dasturlar aniq va o'lchanadigan o'quv maqsadlarini belgilaydi, deb hisoblashadi. Ularning ta'kidlashicha, bu aniqlik talabalarga o'z ta'lim olishlari uchun yo'l xaritasini taqdim etadi va ularga ta'lim taraqqiyotini kuzatish, ulardan nima kutilayotganini tushunish imkonini beradi. Shuningdek, u o'qituvchilarga maqsadli o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi[3].

Kompetensiyaviy yondashuvning kuchli tomonlaridan biri uning moslashuvchanligidir. Talabalar o'z sur'atlari bo'yicha rivojlanadilar, bu turli xil o'rganish uslublari va qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Moslashtirilgan ta'lim yo'llari talabalarga kompetensiyalarni o'zlashtirish uchun vaqt

va yordamga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Evristik yondashuvlarning afzalliklari.

Evristik yondashuvlar moslashuvchan, amaliy va tezkor tabiati tufayli muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va o'rganish kontekstlarida bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Mana bir nechta asosiy afzalliklar:

Tezlik va samaradorlik:

Evristika tez-tez yorliqlar yoki oddiy qoidalarni qo'llash orqali qoniqarli echimlar yoki qarorlarga tezda erishish uchun mo'ljallangan. Bu samaradorlik, ayniqsa, mavjud vaqt cheklovlari doirasida optimal yechimni topish imkonsiz bo'lishi mumkin bo'lgan vaqtga sezgir vaziyatlarda foydalidir.

Oddiylik va amaliylik:

Evristika oddiy va tushunarli bo'lib, ularni keng doiradagi shaxslar uchun ochiq qiladi. Ularning amaliyligi odamlarga murakkab hisob-kitoblar yoki keng qamrovli ma'lumotlarni qayta ishlashni talab qilmasdan ularni turli xil real stsenariylarda qo'llash imkonini beradi.

Kognitiv yukni kamaytirish:

Evristika qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirish orqali odamlarga kognitiv yukni kamaytirishga yordam beradi. Mavjud bo'lgan barcha ma'lumotlarni ko'rib chiqish va har qanday variantni tahlil qilish o'rniga, evristika odamlarni qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradigan eng muhim va muhim jihatlarga e'tibor berishga yo'naltiradi.

Noto'g'ri aniqlangan muammolarga qo'llanilishi:

Evristika, ayniqsa, aniq va to'liq qoidalar to'plami mavjud bo'lmagan noto'g'ri yoki noaniq muammolarni hal qilishda samarali bo'ladi. Ular ma'lumotlar to'liq bo'lmagan yoki noaniq bo'lgan holatlarda qaror qabul qilish yoki muammolarni hal qilish uchun asos yaratadi.

Muammoni hal qilishga yordam berish:

Evristika potentsial echimlar yoki yo'nalishlarni yaratishda odamlarga rahbarlik

qilish orqali muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Ular ijodkorlikni va muqobil variantlarni o'rganishni rag'batlantiradi, murakkab muammolarni hal qilishda yanada faol va strategik yondashuvni rivojlantiradi.

Moslashuvchanlik va moslashuvchanlik:

Evrastika turli kontekstlarga moslashtiriladi va muayyan talablar asosida o'zgartirilishi yoki moslashtirilishi mumkin. Ular qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish jarayonlarida moslashuvchanlikni ta'minlaydi, bu esa odamlarga vaziyatning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'z yondashuvlarini moslashtirishga imkon beradi.

Empirik asoslilik va samaradorlik:

Ko'pgina evrastikalar insonning qaror qabul qilish jarayonlarini kuzatishdan olingan va empirik dalillarga asoslanadi. Vaqt o'tishi bilan tadqiqotchilar va amaliyotchilar qoniqarli natijalarga erishishda ularning samaradorligi va ishonchligini oshirish uchun ushbu evrastik usullarni takomillashtirdilar.

Ta'lim va tajribani rag'batlantirish:

Evrastik yondashuvlar odamlarni amaliyot va tajriba orqali qaror qabul qilish ko'nikmalarini qo'llash va takomillashtirishga undash orqali o'rganish va tajribani rivojlantirishga yordam beradi. Vaqt o'tishi bilan odamlar samarali va samarali echimlarga erishish uchun evrastikadan foydalanishda ko'proq malakaga ega bo'lishlari mumkin.

Iqtisodiy samaradorlik:

Evrastika ko'pincha murakkab va to'liq qaror qabul qilish usullari bilan solishtirganda vaqt, kuch va hisoblash kuchi kabi kamroq resurslarni talab qiladi. Bu iqtisodiy samaradorlik, ayniqsa, resurslar cheklangan muhitda qimmatlidir.

Evrastik kashfiyotlar va innovatsiyalar:

Evrastika ijodiy fikrlash va eksperimentlarni rag'batlantirish orqali yangi

echimlar, g'oyalar yoki innovatsiyalarni kashf etishga turtki berishi mumkin. Ular yangi yondashuvlarni o'rganish va an'anaviy paradigmalardan tashqari fikrlash uchun boshlang'ich nuqtani ta'minlaydi. Evrastik yondashuvlar o'quv jarayonida faol ishtirok etishga ustuvor ahamiyat beradi. Talabalar o'z ta'limning faol ishtirokchisiga aylanadilar, bu esa ularning o'qishga bo'lgan qiziqishi va egaligini oshiradi. Ular mustaqil ravishda savol berish, javob izlash va mavzularni o'rganishga yo'naltiriladi.

R.Paul va L.Elderlarning fikricha, evrastik yondashuv tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalarga chuqur tahlil va ijodiy yechimlarni talab qiladigan ochiq savollar va muammolar taqdim etiladi. Ushbu yondashuv akademik va undan tashqarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradi[4].

Bizningcha, qiziqish va kashfiyotga bo'lgan muhabbatni rag'batlantirish orqali evrastik yondashuvlar uzluksiz ta'limga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otadi. Talabalarda doimiy izlanish va o'z-o'zini takomillashtirishni qadrlaydigan, rasmiy ta'limdan tashqarida bo'lgan tafakkur shakllanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar geografiya ta'limida ayniqsa foydali hisoblanadi. Akmeologik yondashuv geografiya talabalarini murakkab geografik hodisalarni tushunishda mukammallikka intilishga undaydi. Kompetensiyaviy yondashuv geografik ta'limni fazoviy tahlil va geografik axborot tizimlari (GAT) malakasi kabi real dunyo ko'nikmalari bilan uyg'unlashtiradi. Geografiya darslarida evrastik usullar dunyoning turli landshaftlari va madaniyatlarini faol o'rganishga yordam beradi, mavzuni chuqurroq tushunishga yetaklaydi.

Ushbu yondashuvlar nafaqat geografik

bilimlarning mustahkam poydevoriga ega bo'lgan, balki geografik muammolar haqida tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan geografiya mutaxassislarini tarbiyalaydi. Ushbu pedagogik vositalar bilan qurollangan geografiya o'qituvchilari talabalarni qiziquvchanlik va tahliliy fikrlash bilan dunyoni o'rganishga undaydigan rag'batlantiruvchi va interaktiv o'quv muhitini yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari geografik va madaniy chegaralardan tashqariga chiqadi. G'arb mamlakatlarida, Rossiyada yoki O'zbekistonda bu yondashuvlar hamma uchun qo'llaniladigan afzalliklarni taqdim etadi. Ya'ni ushbu yondashuvlar talabalarga akademik jihatdan ustunlik qilish, muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va jamiyatga faol hissa qo'shishga imkon beradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari yaqqol ko'rinib tursa-da, shuni tan olish kerakki, ushbu yondashuvlarni amalga oshirish o'qituvchilar uchun ixtisoslashtirilgan treninglar, resurslarni taqsimlash va baholash usullariga moslashish kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu qiyinchiliklarni yengish puxta rejalashtirish, kasbiy rivojlanish va doimiy baholashni talab qiladi.

Umuman, ta'limga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish o'qitish va ta'lim sifatini oshirish uchun katta istiqbollari beradi. Akmeologik yondashuv mukammallik va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantiradi, kompetensiyaviy yondashuv ta'limni real dunyo ko'nikmalariga moslashtiradi va evristik yondashuvlar faol ishtirok etish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Ushbu afzalliklar geografiya ta'limiga taalluqli bo'lib, ular talabalarga dunyoning bilimli mutaxassislari bo'lish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuvlarning global qo'llanilishi ularning ta'limni turli muhitlarda o'zgartirish,

o'qitish va o'rganishda yorqin kelajakka yo'l ochib berish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Akmeologik yondashuv, mukammallik va shaxsiy rivojlanishga urg'u berib, nafaqat akademik jihatdan ustun bo'lgan, balki chidamli va qat'iyatli, har tomonlama rivojlangan shaxslar sifatida paydo bo'ladigan talabalarni tarbiyalashni maqsad qiladi. Kompetensiyaviy yondashuvda ta'limni real dunyo ko'nikmalariga moslashtirish va aniq o'quv maqsadlarini ta'minlash talabalarga muvaffaqiyatga erishish uchun amaliy va moslashtirilgan yo'lni taklif qiladi. Evristik yondashuvlar faol ishtirok, tanqidiy fikrlash va uzluksiz ta'lim olish ko'nikmalarini o'rgatadi, talabalarga izlanuvchan va moslashuvchan fikrlovchi bo'lishga yordam beradi.

Qolaversa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari geografiya ta'limigahamtaalluqlibo'lib, ulardolzarblikni ta'minlaydi, geografiya mutaxassislarini tarbiyalaydi va fanning xilma-xil tomonlarini chuqur o'rganadi. Ushbu afzalliklar turli xil madaniy va mintaqaviy kontekstlarda o'zini namoyon etadi va ularni universal tarzda qo'llash imkonini beradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari bo'lajak geografiya o'qituvchilarining malakasini oshirishda ularning ahamiyatini diqqat bilan o'rganish uchun zamin yaratadi, bu esa o'qituvchilar tayyorgarligini oshirish va geografiya ta'limi sohasini rivojlantirishga qaratilgan izlanishlarimizning asosini tashkil etadi. Dunyo bo'ylab va ma'lum hududlarda olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalarining sintezi ushbu yondashuvlarning global qo'llanilishi va transformatsion salohiyatiga bo'lgan nuqtai nazarimizni boyitadi. Bunday keng qamrovli qarash ta'lim kelajagini shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi va ularning ijobiy o'zgarishlar katalizatori sifatidagi rolini

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ш. Х. Абсатарова
самостоятельный соискатель ДГПУ

Аннотация: В данной статье осуществляется дидактические возможности формирования гендерного равенства у детей дошкольного возраста, гендерное воспитание детей дошкольного возраста как педагогическая проблема.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерное воспитание, национальная культура, общечеловеческие ценности, культурные традиции.

Аннотация: Ушбу мақола мактабгача ёшдаги болаларда гендер тенглигини шакллантиришнинг дидактик имкониятлари, мактабгача ёшдаги болаларнинг гендер тарбияси педагогик муаммо сифатида ёритилган.

Калит сўзлар: гендер тенглик, гендер тарбия, умуминсоний қадриятлар, миллий маданият, маданий анъаналар.

Annotation: This article provides didactic opportunities for the formation of gender equality in preschool children, gender education of preschool children as a pedagogical problem.

Key words: gender equality, gender education, national culture, universal values, cultural traditions.

Нельзя возвышать один пол над другим как более совершенный, но также нельзя и уравнивать их.
Ж.-Ж. Руссо.

В последнее время педагоги и психологи говорят о воспитании как гармоничной картине, где учтены все аспекты развития личности, что подразумевает педагогическую работу с детьми, учитывающую не только их биологический пол, но и социальный – «гендер».

В условиях современного общества особую актуальность приобретает личностно-ориентированный подход к каждому ребенку. Проблема гендерного воспитания, позволяющая по-иному увидеть специфику педагогической работы с дошкольниками, по значимости и актуальности на сегодняшний день не имеет аналогов. Поиск истоков духовности человека, представляющей сегодня наибольший дефицит, неизбежно приводит

к культурно-историческому прошлому, закреплённому в традициях разных народов, ориентированному на дифференцированный подход к детям разного пола.

Современная педагогическая наука и практика чаще всего не учитывают пол ребенка как важный фактор при воспитании и обучении. Особенности развития детей разных полов, по данным нейрофизиологов и нейропсихологов, определяют различия в структуре и работе головного мозга. Так что воспитывать и обучать мальчиков и девочек нужно по-разному, ибо одна и та же деятельность у них организуется при участии разных мозговых структур.

В связи с этим, на первое место поднимается проблема учета гендерных особенностей воспитанников. Одним из основных условий педагогической поддержки гендерного воспитания детей дошкольного возраста является использование дидактических игр. Игра и игрушка не-

отделимы друг от друга. Игрушка может вызвать к жизни игру, а игра, развиваясь, требует все новых и новых игрушек.

Анализ состояния данной проблемы и практический опыт показывает, что особенно различия девочек и мальчиков дошкольного возраста заметны в игровой деятельности. Ученые и практики отмечают разное содержание и игровые стили, которые часто не могут быть реализованы в силу того, что воспитателям-женщинам ближе тихие игры девочек на семейно-бытовые темы. Шумные, наполненные движением игры мальчиков вызывают у воспитателей раздражение, так как они считают, что такого рода игры являются лишь бессмысленной беготней и могут привести к травме, а, следовательно, им не место в жизни группы, и они должны быть прекращены.

В настоящее время возрос интерес к развитию и воспитанию детей с учётом гендерного подхода: ребёнок дошкольного возраста должен иметь представление о себе, собственной принадлежности и принадлежности других людей к определённому полу. Перед ДОО и родителями стоит задача перейти к воспитанию партнерских взаимоотношений между мальчиками и девочками, созданию условий для своевременного освоения гендерных ролей, формированию у дошкольников представления о лучших личностных качествах, присущих мужчинам и женщинам.

Гендерное равенство, одно из важнейших прав человека, играет ключевую роль в деле обеспечения мира и согласия в обществе и полноценной реализации человеческого потенциала на основе устойчивого развития. Доказано, что вовлечение женщин в жизнь общества обеспечивает рост продуктивности и экономический рост.

В переводе с английского *gender* означает «род», «пол». Но это не просто обозначение различий между девочками и мальчиками. В отличие от понятия «пол», которое отвечает за биологические функции человеческих особей, гендер – это «социальный пол» индивида. Основное содержание гендерного воспитания связано с идеей утверждения прав человека и возможностей его самореализации независимо от половой принадлежности. В рамках гендерного направления дошкольного образования главной задачей является не только изучение закономерностей формирования и развития характеристик личности ребёнка как представителя определённого пола, но и конкретизация путей и способов освоения им гендерных ролей.

Дошкольный возраст (от 3 до 6-7 лет) – это период, в процессе которого закладываются ведущие слои психики ребёнка, продолжается становление речи, способности к замещению и символическим действиям, а также использованию знаков, наглядно-образное и наглядно-действенное мышление, память и воображение. Взаимодействуя со сверстниками и со взрослыми, дошкольник постепенно учится тонкой рефлексии на другого человека, посредством отношений со взрослыми интенсивно формируется способность к идентификации с другими людьми.

Половая принадлежность ребенка – важный фактор, от которого зависит его развитие и социальное поведение. На наш взгляд, использование гендерного подхода стало актуальным, так как дает огромные возможности в воспитании мальчиков и девочек. В Законе «О дошкольном образовании и воспитании Республики Узбекистан» (2019) поставлены задачи воспитания, направленные на обеспе-

чение равных возможностей детей для полноценного развития каждого из них в период дошкольного детства. Обеспечение равных возможностей, в нашем случае независимо от пола, предполагает уважение прав и свобод личности, а также раскрытие и развитие индивидуальных творческих способностей каждого ребёнка. Существующие в сознании педагогов традиционные представления «о настоящих мальчиках» и «о настоящих девочках» часто мешают раскрывать и развивать индивидуальные творческие способности детей.

В работе Н.А. Шинкарёва разделяет качества на три группы: качества человека, качества женственности, качества мужественности. К человеческим качествам важным для женщины и мужчины, автор относит: лень, трудолюбие, слабость, силу, трусость, смелость, лживость, правдивость, корысть, бескорыстие, терпимость, скромность, гордость, настойчивость, выдержка, решительность. У девочек и мальчиков, начиная с дошкольного периода необходимо воспитывать общие качества: умение нести ответственность, делать выбор, уважение к себе и окружающим, уважение к старшим, толерантность, опрятность. К мужским качествам: уверенность, энергичность, стремление к соперничеству, смелость, агрессивность, щедрость, доминантность, уверенность в собственных силах, решительность, твердость и др. У мальчиков начиная с раннего детства необходимо воспитывать: самостоятельность, активность, инициативность, решительность, смелость, склонность к исследовательской деятельности. К женским качествам: нежность, заботливость, эмоциональность, пассивность, уступчивость, отзывчивость, ласковость, терпеливость и др. У девочек, начиная с раннего детства необходимо воспитыв-

вать: заботливость, сострадательность, нежность, любовь к детям, мягкость, ласковость, эмоциональность, кротость и др.

Формирование качеств мужественности у мальчиков затрудняется тем, что они имеют более узкий круг возможностей, в отличие от девочек, практиковаться в их проявлении в собственном поведении. При этом, надо отметить, что похвала взрослых, когда мальчики чего-то самостоятельно добиваются, проявляют уверенность в своих силах, существенно помогают в формировании у них качеств мужественности. Для формирования качеств мужественности в старшем дошкольном возрасте важное значение имеет усложняющаяся совместная деятельность. Именно в процессе совместной деятельности у мальчиков формируются определенные представления о себе как представителе определенного пола, и о девочках, как представительницах определенного пола. Все это оказывает влияние на формирование их гендерных ролей.

С помощью сказок, стихов и рассказов формируются представления о заботливости, миролюбии, терпимости к недостаткам других. По мнению Е. Комаровой, «такие волшебные сказки, как «Аленький цветочек», «Царевна-лягушка», «Снежная королева», воздействуют на детей на подсознательном уровне, являясь своеобразным учебником гендерного воспитания для самых маленьких».

Одно и то же трудовое задание, например, привести участок ДОО в порядок, желательно дифференцировать для мальчиков и девочек, чтобы оно стало привлекательным для тех и других: девочки сгребают опавшие листья, накладывают их на тачку, а мальчики отвозят её в установленное место, разгружают. Анализ состояния

BOLA RIVOJIDA TARBIYA MADANIYATINING ROLI VA AHAMIYATI

Q.M. IBADULLAYEV

pedagogika fanlari doktori M.B.Temirova-600-MTT rahbari, mustaqil tadqiqotchi

Annatsiya. Ushbu maqolada bola tarbiyasida ota-onalar tomonidan takrorlanayotgan xatolar haqida va xatolardan xulosani ijobiylikka yo'naltirishga qaratilgan o'ganishlar haqida fikr yuritiladi.

Agar bir kishi oldinlari foydalanishni bilmagan va ko'rmagan biron bir zamonaviy jihoz sotib olgudek bo'lsa, albatta, uni ishlab chiqaruvchilar tarafidan tayyorlangan katalog (foydalanish yo'riqnomasi)ni o'qish yoxud bu jihozni ishlatib ko'rgan kishilardan so'rab-suriştirish orqali undan foydalanishni o'rganishga harakat qiladi. Aksariyat hollarda ishlab chiqaruvchilar mijozlarni jihoz to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lmasdan turib uni ishlatishdan ogohlantiradilar va foydalanish tavsiyasiga rioya etmagan mijozlar bunday buyumlarni ishlatish mobaynida jiddiy xatoga yo'l qo'yadilar va oqibatda katta mablag' evaziga qo'lga kiritilgan bu jihozlarning yaroqsiz holatga kelib qolishiga sababchi bo'ladilar.

Bola (farzand) har qanday texnik yoki boshqa biror turdagi barcha jihozdan murakkabroq va mukammalroqdir. Farzand odomzodga Ollox tomonidan berilgan ne'matlarning eng a'losi, eng ulug'i va eng mo'tabaridir. Shunday ekan farzandga to'g'ri tarbiya berish chuqur bilim, tajriba va mahorat, sabr-toqatni talab qilishini bilishimiz zarur. Biroq "katta" odamlar buni tan olgisi kelmaydi yoki irodasi yetishmaganidan toqat qila olmaydi. Tarbiyadagi mas'uliyatni sezmagani uchun bo'lsa kerak, bamaylixtir yetti-sakkizta bola ko'rishga jur'at qiladilaru, farzand tarbiyasi to'g'risida bitta kitobcha bo'lsa-da, mutolaa qilish, biron bir tadqiqotchining ma'ruzasini tinglash yoxud mutaxassisdan maslahat so'rash hayollariga ham kelmaydi. Biz bilimsizlikning

achchiq samarasini tatib kelmoqdamiz va manimcha hali ancha vaqt bu mevaning maxzulini ko'raveramiz. Ko'p sonli o'spirin yigit va qizlarning qing'ir-qiyshiq yo'llarga kirib ketishi, yana qanchadan-qancha yosh avlodning o'qish hamda amaliy hayotdagi muvaffaqiyatsizligi mana shu bilimsizlikning ayanchli natijasidir. Farzand tarbiyasi mavzusi - serqirra, benihoya cheksiz va umuman oddiy odamlar qabul qilishi oson bo'lmagan masala hisoblanadi (shuning uchun ham natijadorligi yuqori bo'lmagan aqliy mehnat sanaladi). Har yili dunyo bo'yicha bolalar tarbiyasiga bag'ishlangan minglab kitob va risolalar chop etiladi, biroq yuz yillar muqaddam bo'lgani kabi aksariyat ota-onalar gapga kirmaydigan (quloqsiz) bolalar muammosiga duch kelaverishadi, o'z vaqtida tarbiya muammosi va farzandi bilan shug'ullanmaganligidan qayta-qayta pushaymon bo'laverishadi.

Biz bu borada o'z tadqiqotlarimiz bilan fikrlashmoqchimiz:

«Tarbiya» so'zi arabcha «robba» fe'lidan olingan bo'lib, o'stirdi, ziyoda qildi, rioyasiga oldi, rahbarlik qildi va isloh qildi ma'nolarini bildiradi. Tarbiya madaniyati – bu farzand o'sib ulg'ayotganida o'z fikrlarini siz bilan baham ko'rishni tinglash san'ati. Tarbiya shunday hissiy aloqaki biz uni tarqatamiz va baham ko'ramiz hamda go'zal san'at darajasigacha rivojlantiramiz qachonki siz yangi tug'ilgan chaqaloqning va kichkintoyning ko'zlariga boqib unga mehr bilan dunyoning ajoyibotlarini yetkazish qobiliyatini o'zingizda shakllantira

olsangiz!?

Rus olimi K.D.Ushinchkiy takidlaganidek “Tarbiya madaniyating o‘ziga xos xususiyati shundaki, u deyarli hamma uchun tanish va tushunarli bo‘lib tuyuladi hamda qanchalik tushunarli va oson ko‘rinsa, inson ular bilan nazariy yoki amaliy jixatdan kamroq tanish bo‘ladi. Deyarli hamma tan oladiki, tarbiya sabr-toqat talab qiladi... lekin judayam ko‘pchilik odamlar sabr-toqat, tug‘ma qobiliyat va ko‘nikmalardan tashqari maxsus bilimlar ham zarurligini bilishmaydi” [4].

Qolaversa, «tarbiya madaniyati» deganda, avvalo, tarbiya negizini, uning o‘zaro ta’sirlanish, ta’sir o‘tkazish va o‘zaro jamoaviy ruhiyat paydo qilish asosiga qurilganini anglab yetish hamda bu narsa talab qiladigan tamoyillar, qadriyatlar, fidokorlik, g‘oya va tushunchalar nazarda tutiladi. Tarbiya madaniyatini tashkil qiluvchi mazkur tarkibiy qismlar mukammal tarzda yig‘ilishi benihoyat mushkul ish deb hisoblaymiz va shuning uchun ham biz doimo o‘zimizni tarbiyaviy muammolar iskanjasida his qilamiz, bu muammolarni bartaraf etish borasida munosib ravishda ish yuritishni bilmay boshimiz qotadi. Negaki, doimo ong ostimizda tarbiya g‘oyat murakkab ish deb o‘ylaymiz. Tarbiya nihoyatda qiziqarli hamda zahmatli ishdur. Tarbiya kattalardan yaxshi bilim va hikmat, shuningdek, asabiy muvozanat hamda vazminlik bilan bir qatorda muayyan darajada amaliy tajriba ham talab qiladi. Tarbiya bilan shug‘ullanar ekanmiz, uning og‘ir mas’uliyatini his etamiz. Bu yo‘lda ko‘p sa’y-harakat qilayotganimiz va ancha qimmatbaho narsalarni qurbon etayotganimizni bilamiz-u, biroq bolalarning shaxsiyati hamda yurish-turishida buning asoratini payqamaymiz [2].

Shu o‘rinda tadqiqotchilardan birining Xitoyda o‘sadigan bambuk daraxti haqida aytgan so‘zini eslatishni ma’qul deb bilaman. Bu daraxt urug‘i yerga ko‘milgach, dastlab uning popukli ildizlari yer ostida keng ko‘lamda tarqaladi va bu jarayon to‘rt yil davom etar ekan. Shu davr maboyinida yer ustida uning urug‘dan yorib chiqqan nimjon g‘unchasidan boshqa

narsa ko‘rinmas ekan. Beshinchi yilga o‘tib esa bambukning quyoshga intilish ya’ni o‘shish jarayoni judayam tezlashib balandligi qariyb 25 metrga yetar ekan!?! Tarbiyadagi natijadorlikni ham bambuk daraxatining o‘shishiga o‘xshatish mumkin. Biz garchi natijani ko‘rmasak-da, o‘zgarishlarni his qilmasak-da, tarbiya ishini davom ettiraverishimiz zarur. Samarasi deyarli ko‘rinmasa ham natijalar mayda bo‘lsa ham o‘zgarishlar mavjud. Ko‘pincha ular to‘satdan paydo bo‘ladi. Shu bois umidsizlanish, zerikish va tushkunlikka tushmaslikni tavsiya qilinadi.

Bolalar sodda va tor muhitlardan murakkab hamda keng muhitlarga o‘tish harakatini boshdan kechiradi. Bu harakat shiddatli va beshavqat kechadi, unga farzandlar tarbiyasida aks etadigan ko‘pgina o‘zgarishlar hamrohlik qiladi. Tor doiralarda odamlar o‘rtasidagi o‘zaro mehr-oqibat va hamkorlik darajasi yuqori bo‘ladi. Chunki ularning bir-birlari bilan munasobatlari yaqin hamda mehrlari kuchlidir. Shundan kelib chiqqan holda bir-birlarining g‘am-tashvishlarini his qilish nisbati ham yuqoridir. Bu tuyg‘ular o‘z o‘rnida jamoa a‘zolarida qarindosh-urug‘, qo‘ni-qo‘shni va o‘rtoqlari farzandlarining xatti-harakatlaridan qandaydir ma’naviy javobgarlik hissini paydo qiladi. Bunday jamiyat a‘zolarining barchasi tarbiya ishi bilan shug‘ullanadi, o‘zaro yordam beradi va hamkorlik qiladi [5].

Afsus yuqoridagi holatlar salbiy tomonga rivojlanib bormoqda. Odamlarda hususiychilik (hudbinlik) va shaxsiylik doirasi kengayib, ko‘pchilik otalar farzandlari hayotiga boshqalarning aralashuvini qabul qilmay qo‘ydilar. Shuningdek, hozirgi davrda odamlarda qandaydir o‘z qobig‘iga o‘ralish, jamoaviy yig‘in va to‘y-xashamlar, o‘zining shaxsiy ko‘ngilxushliklariga moyillikni kuzatish mumkin. Biz haqiqatdan ham borgan sayin ko‘proq tarbiya berish mas’uliyatidan uzoqlashib, shaxsiy extiyojlarimiz sari yo‘l olmoqdamiz!?! Bu bir tarafdin shuni ifoda qiladiki, endilikda hayotimizdagi nuqson va kamchiliklarni isloh qilish jamoadan oila ichkarisiga yo‘naltirilmasdan, aksincha,

oiladan jamoaga yo'naladigan bo'lib qoldi. Jamoaning tanazzuli tarbiyaning tanazzulga yuz tutishidan kelib chiqishini biz yaxshi bilamiz. Jamoaning tanazzuli esa oila tarqoqligining samarasidir. Negaki, oila jamoani tashkil qiluvchi asosiy birikmadir. Oila tarqoqligining sabablari juda ko'p. Biroq biz tadqiqotlarimizda bu sabablardan eng muhimiga e'tibor qaratishimiz va o'rganamiz. U ham bo'lsa, tarbiyaning inqirozga uchragani, qalblarda mehr so'nganidir. Qolaversa, ota-onalarda farzandlarga nisbatan mas'uliyat tuyg'usi zaiflashdi, ular turli xil tuban yo'llar va uslublar bilan ko'ngilochar tadbirlaru dunyoviy lazzatlarga berilishdi, ushbu narsalarga ortiqcha qadr-qiyamat va e'tibor qaratgan holda ota-onaning bunday ishlarga mukkasidan ketishi ham oila tarqoqligining eng muhim sabablaridan biridir.

Bola qobiliyatining ko'proq qismini otadan emas, onadan o'zlashtiradi. Farzand oldida onaga ijobiy yoki salbiy munosabatda bo'lish bolaga ikki hissa tezroq ijobiy yoki salbiy ta'sir etadi ya'ni keyingi tassovurlari uchun bola "eng yaqin rivojlanish maydoni" bo'lgan oiladagi munosabatlarni aynan nusxasini oladi. Shunday ekan har qanday oilada va farzand tarbiyasida ayolning o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. Odamlarning farzand tarbiyasi sohasida boshdan kechirgan qiyinchiliklari turlichadir va ular buni doimo qaxramonlik sifatida e'tirof etib kelishadi [3].

Ushbu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, xarakteri og'ir va sho'x farzandlarimizni tarbiyalash bizning oila va tarbiya madaniyatimiz uchun «kalit» vazifasini bajarishi lozim. Misol uchun bolalarimizdan birining qaysarligi, nasihat va yo'l-yo'riqlarga osonlikcha quloq solavermasligidan qiynaladigan bo'lsak, u holda bu muammoning yechimi boladan nolish va shikoyat qilish bo'lmasligi kerak. Aksincha, agar farzandlardan biri biron g'aroyib xastalikka chalinganida uni davolash uchun o'qib-izlanganimizdek, albatta qaysar bolalar bilan qanday muomala qilish haqida ham o'qib-o'rganish yoki mutaxassis

(maqolamizning kirish qismida aytganimizdek) maslahatini olish zarur. Og'ir xarakterli, o'ziga xos farzandlar bilan muomala qilish biz uchun bir sinov bo'lib, bu sinovdan muvaffaqiyatli o'tish bizning hayotimizni go'zal qilish uchun sarflangan vaqt deyish mumkin aks holda esa biz yana og'ir, salbiy xarakter egasi bilan kurashda qaxramonlik qilishda davom etaveramiz.

Hozirgi kunlarda aksariyat ota-onalar uchun qattiqqo'llik tarbiyaning bosh mezoni hisoblanadi. U ko'p hollarda haqoratlash yoki kaltaklashga ulanib ketadi. Ba'zan pashshadan fil yasab, kichik xato uchun ham katta jazo tayinlanadi. To'g'ri, bundan keyin bola xatoni takrorlamaslikka harakat qiladi, ammo o'z ixtiyoriga ko'ra emas, o'zgaralar xohishiga ko'ra ish tutishga odatlanib qoladi va bolada mustaqillik fikrlash doirasi kichrayadi. Yuzga urilgan bir shapaloq miyadagi 300-400 ta hujayraning nobud bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu esa qanchadan-qancha qobiliyatlarning o'limi demakdir. Endi kichik xato va «o'lik» qobiliyatlarni taqqoslab ko'ring.

Shunday qilib, tarbiyaviy qiyinchilik va muammolar beparvo, loqayd yoki ojizlik va taslim bo'lish mavqeida turish emas balki tarbiya madaniyatimizni boyitish, bolalarni tarbiyalash, ularga bu borada lozim bo'lgan yo'l-yo'riqlarni ko'rsatish sohasida ildam qadam tashlashga bo'lgan qat'iyatimizni yangilash manbaiga aylanadi.

Tarbiya madaniyatini hosil qilish oilaning asosiy burchidir. Biz farzandlardan sodir bo'ladigan xato-kamchiliklar va muvaffaqiyatsizliklardan oilaning umumiy madaniyatini paydo qilish yo'lida foydalanmog'imiz lozim. Uning qobiliyatini hech qachon tengdoshlariniki bilan solishtirib uni kamsitmang aksincha shunday munosabat yuritingki bolaning o'zi undan ijobiy natija chiqarsin. «Falonchi she'rni sendan yaxshi yodlaydi», «Anavi o'rtoq'ing sendan yuz barobar kuchli», «Qo'shnimizning qizi sendan yaxshiroq ish qiladi» kabi misollar bolaning ruhan ezilishi va o'rtoqlariga bo'lgan mehrining susayishiga sabab bo'ladi. Bola qanchalik yosh

ZAMONAVIY INGLIZ TILIDA AUDIOVIZUAL TARJIMA VA UNING METODIKASI

TASHXODJAYEVA PATIMA BAKIYEVNA

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi. Pedagogika, psixologiya va tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda zamonaviy ingliz tilida audiovizual tarjima, hamda uning metodikasini tahlil qilamiz. ingliz tilida muloqotga kirishishi, yangi zamonaviy texnologiyalar asosida ma'lumotlarni tez va samarali usullar orqali tarjima qilish, sifatli o'zlashtirish ko'nikmalari metodlarining ma'lum usullari ham maqolamizda beib o'tilgan. Audiovisual tarjimalarni o'rganish, audiovizual formatdagi o'quv materiallar turli xil mashg'ulotlarni va tarjimalarni mustaqil o'rganish metodikasi modelini ham ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: immersion usuli, javob usuli, shuningdek, zamonaviy kino qahramonlari bilan til o'rganish, adabiyot, video va qo'shiqlardan foydalanish, tasvirli matnlar va ularning jamlanmasi, slaydlar bilan taqdimot, audio, kompyuter ekranini ovozli izohlar bilan videoga olish.

Аннотация. В этой статье мы разберем аудиовизуальный перевод на современный английский язык и его методологию. Некоторые способы общения на английском языке, перевод информации на основе новых современных технологий с использованием быстрых и эффективных методов, методы качественного овладения навыками также рассматриваются в нашей статье. Также мы рассмотрим изучение аудиовизуальных переводов, учебные материалы в аудиовизуальном формате, различные тренинги и модель методики самостоятельного изучения переводов.

Ключевые слова: метод погружения, метод реагирования, а также изучение языка с современными киногероями, с использованием литературы, видео и песен, визуальных текстов и их сочетаний, презентации со слайдами, аудио, видеозаписи экрана компьютера с голосом.

Annotation. In this article, we will analyze audiovisual translation in modern English and its methodology. Some methods of communication in English, translation of information based on new modern technologies using fast and effective methods, methods of quality mastery skills are also discussed in our article. We will also consider the study of audiovisual translations, educational materials in audiovisual format, various trainings, and the model of the methodology of independent study of translations.

Keywords: immersion method, response method, as well as language learning with modern movie characters, using literature, videos and songs, pictorial texts and their combination, presentation with slides, audio, video recording of the computer screen with voice annotations.

Kirish. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biridir. Tarjima tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz. Tarjimaning asosiy maqsadi materiallar ularni o'quv jarayonida foydalanishga tayyorlash usuli. O'quv materiallarini tarjima qilishning eng yaxshi usuli - bu o'quvchining diqqatini chalg'itmaydigan usulidan foydalanish. Ingliz tilidagi materiallar uchun subtitrlar tarjima qilish, bilimlarni audio-vizual kontent

orqali o'zlashtirishga urg'u berish, ifoda shakllarini ixchamlashtirish va o'zgartirish, o'yinlashtirish va bilish jarayonining "yangi darajalari" va o'quv jarayonining o'tishini talabalarni rag'batlantirish. Texnologiyaning rivojlanishi bilan ta'lim sohasiga audiovizual va audiolingual kabi usullar kirib keldi. Ularning ikkalasi ham ingliz tilida audio va video yozuvlar orqali o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu uslub juda monoton, chunki barcha sinflar bir xil rejaga amal qiladi. Bundan

tashqari, bu usul tilni to'liq tushunishni ta'minlamaydi, bu yerda talaba faqat leksik qismini o'rganishi mumkin. Shuning uchun bu usullar avvalgilari kabi mashhur emas, lekin ular ko'pincha boshqa usullarning elementlari sifatida ishlatiladi. Ya'ni, o'qituvchilar audio metodlarga muvofiq yagona darslarni o'tkazadilar.

Ingliz tilini o'rganishning bir nechta metodlari: immersion usuli, javob usuli, shuningdek, zamonaviy kino qahramonlari bilan til o'rganish, adabiyot, video va qo'shiqlardan foydalanish.

Ovozsiz usul esa g'ayrioddiy faoliyatni o'z ichiga oladi, chunki o'qituvchi talabalar bilan asosan so'z yoki tovushni ko'rsatadigan kartalar yordamida muloqot qiladi. Ushbu uslub faqat o'rganishning birinchi bosqichlarida yaxshi, keyinchalik u ishlatilmaydi. Audiovizual asarlarni yaratish va ulardan foydalanishning asosiy maqsadi didaktik bo'lib, ularning tarjimai odatiy audiovizual materiallarni tarjima qilishdan farq qiladi. Subtitrlash ingliz tilidagi ta'lim dasturlarini o'zbek tiliga audiovizual tarjima qilishning eng a'lo turi hisoblanadi. O'quv videomateriallarini ingliz tilidan tarjima qilishda ekrandan tashqari tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday materiallarning asosiy lingvistik xususiyati yuqori terminologik to'yinganlik bo'lib, bu tarjimaga ma'lum cheklovlar qo'yadi, lekin avtomatlashtirilgan tarjima vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O'quv videomateriallarini audiovizual tarjimai bo'yicha o'quv kursini qurishda shuni hisobga olish kerakki, u audiovizual tarjima kabi o'qitish, mavzu mazmunini o'rgatish, shuningdek, avtomatlashtirilgan tarjima vositalaridan foydalanishni o'rgatish kerak. Videomateriallarini tarjima qilish bugungi kunning dolzarb talabidir. Bugun dunyoda masofaviy ta'lim jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda va bu jarayonda videomateriallar qimmatli rol o'ynaydi. O'quv materiallari shakllanishi ingliz tilidagi

videomateriallarning afzalliklarini talabalarga o'rgatishdan iborat.

Texnologiyalarning rivojlanishi ular orasida quyidagi guruhlarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir:

- 1) tasvirli matnlar va ularning jamlanmasi;
- 2) rasmlar va so'zlar tizimi;
- 3) slaydlar bilan taqdimot;
- 4) audio;
- 5) kompyuter ekranini ovozli izohlar bilan videoga olish;

Xorijiy tillarni samarali o'rganish, yangi lug'at boyligini osonroq o'zlashtirish masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa - da, u doimo dolzarb masala sanaladi. Ushbu masalaga bunday yondashuv tabiiy holat. Ko'pincha chet tilini o'rganishda ikki tilli ta'limni tashkil etish bir necha chet tillarini chuqurlashtirishga va o'rganishga imkon beradi. Chet tilini o'rganish ko'pqirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi jumladan, ona tili va chet tilini taqqoslash jarayoni sodir bo'ladi. Bu jarayonda o'qitishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Chet tilini zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida taqqoslab o'qitish samarali natija beradi. Chet tilini o'qitish uning metodikasini bilishni talab qiladi.

Tillararo muloqotning alohida turi bo'lmish tarjima turli tillar matnlarining mazmunan teng qiymatliligini taqazo etadi. Asliyat va tarjima matnlari mazmunining o'zaro mos kelishi, ekvivalentlikni tarjimaning asosiy sharti ekanligini ko'rsatadi. Tarjima amaliyoti sirlarini mukammal egallagan va uning nazaryasi bilan puxta qurollangan tarjimongina asliyatga ekvivalent tarjimalar yarata oladi. Asliyatga ekvivalent hisoblangan tarjima o'zida asliyatning pragmatik xususiyatlarini ham mujassam eadi.

Quyidagi metodlarga ahamiyat beraylik: Pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, modellashtirish, suhbat, test, so'rovnomalar, pedagogik eksperiment, matematik-statistik

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDOSHUVLARDAN FOYDALANISH

BERDIYEVA MUHABBAT MEYLIYEVNA
Termiz davlat Pedagogika instituti, dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishda zamonaviy yondoshuvlardan foydalanish usullari yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: Interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar, ijodiy fikrlash, qobiliyat, kognitiv qiziqish, ijodkorlik, muloqotga kirishish.

Аннотация: В данной статье описаны методы использования современных подходов в формировании творческих способностей детей дошкольного возраста и развитии их познавательных интересов.

Ключевые слова: Интерактивные методы, инновационные подходы, педагогические технологии, творческое мышление, способности, познавательный интерес, творчество, общение.

Abstract: This article describes the methods of using modern approaches in the formation of creative abilities of preschool children and the development of their cognitive interests.

Key words: Interactive methods, innovative approaches, pedagogical technologies, creative thinking, ability, cognitive interest, creativity, communication.

Bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda turli omillar turlicha taʼsir etadi. Bu omillar ichida ijodiy va matiqiy tafakkurni rivojlantirish eng asosiysi hisoblanadi. Zero, bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan maktabgacha taʼlim muassasasidan boshlanadi va bu davr bola dunyoqarashining shakllanishida hajm jihatidan eng salmoqli bosqichdir. Shuning uchun ham tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yoshdagi davr, asosiy davr hisoblanadi. Maktabgacha taʼlim muassasalarida yaratilgan shart sharoitlar, ushbu tizim uchun zarur boʻlgan zamonaviy texnologiyalar, didaktik materiallar va oʻyinchoqlar bilan muntazam taʼminlanib borishining davlat nazoratida boʻlishi kishini quvontiradi. Maqsad esa bitta bolalarni barkamol tarzda voyaga etkazish, ularni maktab taʼlimiga tayyorlash samaradorligini oshirishdir. Maktabgacha yosh - bu oʻzini yorqin ifoda etish, ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish,

bolaning ijodkorligini rivojlantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Bugungi kunda MTT tarbiyachilarining eng ustuvor vazifalaridan biri ijodkor bolani tarbiyalashdir. Bu jarayon qanchalik erta boshlansa samarasi shunchalik barvaqt namoyon boʻladi va bolaning butun hayotiga ijobiy taʼsir qiladi. Ijodkorlik yangi tadqiqot predmeti emas. Biroq, ilgari jamiyatda odamlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida ehtiyoj yoʻq edi. Isteʼdodlar oʻz-oʻzidan paydo boʻldi, adabiyot va sanʼat durdonalari, ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar yaratildi va shu bilan rivojlanayotgan insoniyat madaniyati ehtiyojlarini qondirdi. Bizning davrimizda vaziyat tubdan oʻzgardi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti davrida hayot tobora rang-barang va murakkablashib bormoqda. Bu esa odamdan qoliplashgan odatiy harakatlarni emas, balki harakatchanlikni, fikrlashning moslashuvchanligini, tez yoʻnaltirilganligini va yangi sharoitlarga moslashishini, katta va kichik muammolarni hal qilishda ijodiy

yondashuvni talab qiladi. Zamonaviy dunyoda insonning ijodiy qobiliyatlari, uning intellektining eng muhim qismi sifatida tan olinishi kerak. Insoniyat tomonidan to'plangan madaniy qadriyatlar odamlarning ijodiy faoliyati natijasidir. Kelajakda insoniyat jamiyatining qay darajada rivojlanishini yosh avlodning ijodiy salohiyati belgilab beradi. Tarbiyachi pedagoglar taqlid qilish ijodkorlikni shakllantirishning asosiy mexanizmi ekanligini unutmasligi kerak. Bu shuni anglatadiki, bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun unga yaqin odamlar orasida bola o'zini tanitadigan ijodiy shaxs bo'lishi kerak. Bola uchun ijodiy xulq-atvor namunasi sifatida nafaqat ota-onalar (yoki ota-onalardan biri), balki boshqa kattalar ham (tarbiyachilar, oila do'stlari va boshqalar) harakat qilishlari mumkin. Agar bolalar uchun ota-onalar ko'proq ijodiy xususiyatlarga ega bo'lgan "ideal qahramon" bo'lsa, ayniqsa samarali bo'ladi. Aslini olganda "Ijodkorlik" - bu har xil turdagi ijodiy faoliyatning muvaffaqiyatini belgilaydigan shaxsning individual fazilatlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada olimlar va psixologlar tomonidan olib borilgan barcha tadqiqotlar, ijod qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarning yanada barqaror ruhga ega ekanligi, ular bilan muloqot qilish va do'stona munosabatda bo'lishlarini isbotlaydi. Kichik yoshda, kompleks rivojlanishga, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarning adabiy, badiiy va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish tavsiya etiladi. Ijodkorlik ko'plab fazilatlarning birlashuvidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va ularda ijodkorlik yo'nalishlaridagi qiziqishlarini rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi bilan bir qatorda ota-onalar ham bola bilan birga muntazam shug'ullanib borishi zarur. Maktabgacha ta'lim muassasasi bola uchun ta'lim - tarbiya maskani bo'lsa, oila uning barcha

hissiy va ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishda o'rnak bo'luvchi maskan hisoblanadi. Shunday ekan, ota-onalar farzandlarining ertangi baxti-kamoli va kelajagini o'z qo'llari bilan yaratib beruvchi shaxslardir. Bu o'rinda shuni aytib o'tish joizki bola bu ikki maskanda ham hayoti uchun muhim bo'lgan jarayonlarni o'rganib, o'zlashtirib boradi.

Psixologik nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalik ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay davr hisoblanadi, chunki bu yoshda bolalar o'ta izlanuvchan, ularda atrofdagi dunyoni o'rganishga intilish katta. Ota-onalar va tarbiyachilar qiziquvchanlikni rag'batlantirish, ularga bilim berish, turli tadbirlarga jalb qilish orqali bolalar tajribasini kengaytirishga hissa qo'shadilar. Tajriba va bilimlarni to'plash kelajakdagi ijodiy faoliyat uchun zaruriy shartdir. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlashlari katta yoshdagi bolalarnikiga qaraganda ancha erkindir. U hali stereotiplar tomonidan "ezilgan" emas. Maktabgacha yoshdagi bolalik ham ijodiy tasavvurni rivojlantirish uchun sezgir davr hisoblanadi. Shunday qilib, maktabgacha yosh ijodkorlikni rivojlantirish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi va kattalarning ijodiy salohiyati ko'p jihatdan bu imkoniyatlardan bolalikda qanday foydalanilganiga bog'liq bo'ladi. Bolaning kognitiv manfaatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun ota-onalar farzandining nimaga qiziqishini bilishlari kerak va shundan keyingina uning qiziqishlarining shakllanishiga ta'sir qilishlari kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, barqaror manfaatlarining paydo bo'lishi uchun bolani haqiqatning yangi sohasi bilan tanishtirish etarli emas. U yangi narsaga ijobiy hissiy munosabatda bo'lishi kerak. Bunday vaziyatlarda bolada paydo bo'ladigan kattalar dunyosiga mansublik hissi uning faoliyati uchun ijobiy muhit yaratadi va bu faoliyatga qiziqishning paydo bo'lishiga yordam beradi. Ammo bolaning o'z ijodiy faoliyati haqida unutmasligimiz kerak. Shundagina uning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish va yangi bilimlarni

o'zlashtirishda kerakli natijaga erishish mumkin. Unga faol fikr yuritishga undaydigan savollarni berishingiz kerak. Uyda ota-onalar farzandlarini ular bilan faol mashg'ulotlarga jalb qilishlari, ushbu mashg'ulotlar davomida bolalarni rag'batlantirib turishlari lozim. Bu jarayonlar natijasida bolada o'ziga nisbatan ishonch hissi shakllanadi va keying yashirin qobiliyatlarni namoyon etishda turtki vazifasini bajaradi. Bola o'zining serqirra qobiliyatlarini rivojlantirishda kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlanishni, ijobiy fikr va shirin maqtovlarni kutadi, bu bola psixikasining eng yaxshi ozuqasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'zini namoyan eta olish qobiliyati boshqa yoshdagi bolalarga nisbatan anchagina oson va tez amalga oshadi. Chunki bu yoshda bola o'zini barchaning nazarida bo'lishini xohlaydi va bunga har xil yo'llar bilan erishishga harakat qiladi.

Maktabgacha yoshli bolalarning ijodiy rivojlanishining asosiy tarkibiy qismi muammoli. Bu bolaning doimiy ravishda yangi narsalarga ochiqligini ta'minlaydi, nomuvofiqlik va qarama-qarshiliklarni izlashda, yangi savol va muammolarni o'zi shakllantirishda namoyon bo'ladi. Hatto muvaffaqiyatsizlik ham kognitiv muammoni keltirib chiqaradi va ijodiy rivojlanishning yangi bosqichiga imkoniyat yaratadi. Bolalar dunyoqarashining xususiyatlaridan biri uning

butunligidir, bola doimo qismlardan oldin butunni ko'radi. Biroq, tez orada bolalar bu qobiliyatini yo'qotadilar, chunki maktabgacha ta'limning an'anaviy usuli bilimning ushbu ob'ektiv qonuniga zid keladi. Har qanday ob'ekt yoki hodisani o'rganayotganda, tarbiyachiga birinchi navbatda bolalarning e'tiborini uning individual tashqi xususiyatlariga qaratish va shundan keyingina uning yaxlit qiyofoasini ochish buyuriladi. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishidagi analitik tendentsiyani majburlash ularning ijodiy qobiliyatlarini sezilarli darajada pasayishiga olib kelishi mumkin. Ta'sirchan bolalarda qo'rquv va boshqa salbiy tajribalar bevosita qismlardan oldin butunni ko'ra olmasliklari bilan bog'liqligi haqida dalillar mavjud, ya'ni alohida hodisalarda butun vaziyat konteksti tomonidan berilgan ma'noni qo'lga kiritish. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda tizimli fikrlashni rivojlantirish zarurati doimo dolzarb bo'lib keladi. Ushbu sifat tizimlar va maxsus o'yinlarni to'g'ri tahlil qilish orqali ishlab chiqilgan. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida deyarli barcha atrofdagi narsalar va vaziyatlardan foydalanishingiz mumkin. Ijodkorlik yaratishni, yangi narsalarni kashf etishni anglatadi. Shuning uchun bola uchun tashkil etiladigan faoliyatlardan asosiy maqsad - uni qanday qilib tasvirlashni o'rgatish va oxirida nimani kashf etganini tushuntirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berdiyeva M. M. Formation of intellectual culture of a preschooler.
2. Шарафутдинова Х. Г., Бердиева М. М. ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОТНОШЕНИЯ К РЕБЁНКУ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ // Гуманитарный трактат. – 2018. – №. 25. – С. 89-91.
3. Meyliyevna B. M. The development of cognitive interests in older Preschoolers in the process of getting acquainted With nature // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 4. – С. 121-128.
4. Meyliyevna B. M. Tasks for preschool educators // South Asian Journal of Marketing & Management Research. – 2021. – T. 11. – №. 10. – С. 151-155.
5. Бердиева М. М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТРАНСТВЕННОЙ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ ДОШКОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2018. – С. 156-159.

UMUMMADANIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRUVCHI SAMARALI USULLAR

KURBANOVA FERUZA KOMILJANOVNA
ChDPU Tayanch doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz umummadaniy kompetensiya taraqqiyotida foydali bo'lgan o'qitish va o'rganish jarayonida sinalgan bir necha usullarni taqdim etamiz. Quyida keltiriladigan namunalar umummadaniy kompetensiya komponentlarini rivojlantirishda qo'l keluvchi misollar sanalib, ularning ko'pchiligi ham rasmiy ham norasmiy o'rganish jarayonlarida qo'llanilishi mumkin. Til o'rganuvchi talabalar uchun umummadaniy kompetensiya juda muhim hisoblanadi chunki bilingual ta'lim jarayonida boshqa madaniyat vakili bo'lgan suhbatdosh bilan samarali muloqot olib borishda uning madaniyatidan xabardorlik katta ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: munosabatlar, bilim, ko'nikmalar, harakat, tajribaga asoslangan o'rganish, loyiha, hamkorlikdagi ta'lim, qadriyatlar, me'yorlar, drama, ijodkorlik, matnlar, ijtimoiy tarmoq.

Tadqiqotlarga asosan ta'lim ma'ruza yoki bilimni passiv o'rganuvchilarga uzatish jarayonida quyi darajaga tushadi. Munosabatlar, bilim va tushunish, ko'nikmalar va harakatga nisbatan xohish bor bo'lganda haqiqiy o'zgarishlar sodir bo'ladi, ya'ni ma'ruza ko'p ta'sirga ega bo'lmaydi. Masalan, demokratiya, hurmat va umummadaniy kompetensiyaning ahamiyati haqida ma'ruza qilish ahamiyatli bo'lmasligi mumkin. Boshqa tomondan o'z ichiga tajriba, farq, tahlil, aks ettirish va hamkorlik ishlarini olgan tajribaviy o'rganish yoki bajarish orqali o'rganish norasmiy va rasmiy ta'limda agarda bu o'qitish va o'rganish metodlari rasmiy milliy va mahalliy dastur va ta'lim boshqarmalari tomonidan qo'llab quvvatlansa eng samarali usullardir.

Ko'plab innovatsion o'qitish texnikalari va ishlash shakllari endilikda yuqori darajada tarqalgan bo'lib, ularning maqsadi bugungi ta'limda o'rganish jarayoniga yordam berishdir. Loyiha ishi, misol uchun oliygohlardagi ko'plab fanlarni o'qitishda mashhur bo'lib ulgurgan. U turli daraja va yoshga mos bo'lgan mavzulashirilgan topshiriqlardan iborat bo'ladi. Bu jarayonda maqsad va mazmun barcha qatnashchilar tomonidan kelishiladi hamda

o'rganuvchilar o'zlarining birgalikda namoyish qiladigan va baholaydigan o'quv materiallarini yaratishadi. Haqiqatan ham, ta'lim jarayonida bunday uslublar va yondashuvlar bilan o'qituvchi va o'rganuvchilar rollari ham o'zgaradi. Talabalarni tajriba, kashfiyot, qiyinchilik, tahlil, farq, ta'sir va hamkorlikda faol bo'lishga undovchi pedagogik yondashuvlar, metodlar va texnikalar amaliyotga tatbiq qilinganda ta'limiy mashg'ulotlar o'zining o'rganuvchilarni yaxlit inson sifatida jalb qilish va ularning aqliy, hissiy va jismoniy kuchiga murojaat qilish orqali samarali hisoblanadi.

Fan sohasidan qat'iy nazar umummadaniy kompetensiya taraqqiyotiga hissa qo'shishi isbotlangan ta'limga va o'rganishga bunday o'ziga xos yondashish bu hamkorlikdagi o'rganishdir. Hamkorlikdagi o'rganishda talabalar nafaqat izohlanmagan topshiriq ustida sheriklari bilan yoki kichik guruhlarda ishlaydilar balki vazifalarning ichki tuzilmasida qurilgan hamkorlik tamoyillariga ega mashg'ulotlar ustida birgalikda ishlashadi.

Bu o'rganish turida o'quvchilar, talabalar yoki qatnashchilar yakka tartibda o'zlarining ta'limiga javobgardirlar va guruhning butun bo'lib ishlashi ham baholanadi. Hamkorlikdagi

guruhlar yuzma-yuz yoki onlayn harakat qiladi va bu jamoaviy ish guruh a'zolari o'rtasida rivojlangan ijtimoiy ko'nikmalarga va ziddiyatni hal qilish strategiyalari hamda yakka a'zolarining ajralib qolishi va unga nisbatan xulosalash holatlarining kamayishiga sabab bo'ladi. Ushbu munosabatlar, bilim va ko'nikmalar doirasida har bir guruh a'zosi o'z kuchlarini ishga qarata birlashtiradi va fanning nimaligidan qat'iy nazar u ijtimoiy fanlarni gumanitar sohami, aniq fanlarni yoki tabiiy fanlarni yangi bilim egallaydi. Bunday topshiriqlarda qatnashadigan o'quvchilar tez fursatda muvaffaqiyatga erishish uchun bir-biriga hurmat bilan e'tiborli va dildan yaqin bo'lishlari kerakligini anglab olishadi. Kooperativ guruhlar aniq maqsadlar bilan boshqarilsa va topshiriq ijobiy bo'g'liqlikni talab qilsagina guruh a'zolari vazifa o'rganilgani sari ular tenglik va ishtirok tushunchalarini rag'batlantiruvchi ko'plab mashg'ulotlarda ish olib borishadi. Hamkorlikda o'rganish ijodiylik tamoyillarining ba'zilarini talab qiladi va o'zini tadqiq qilishga asoslangan yondashuvda faol jalb qiladi. Kooperativ texnikalar kichik guruhlar atrofida aylanar ekan ular boshqa ta'limiy strategiyalar, yondashuvlar va metodlarga qo'shimcha tarzida qo'llanilishi mumkin va yuqorida tavsiflanganidek ular fan sohasidan qat'iy nazar qo'llanilayotgan joyda umummadaniy kompetensiyaning tarkibiy qismlarini rivojlantiradi, Quyida biz ta'lim orqali umummadaniy kompetensiya rivoji uchun mashg'ulotlarni namoyish qilamiz:

- Ko'p turli qarashlarga ahamiyat qaratadigan mashg'ulotlar. Bunday mashg'ulotlar o'rganuvchilarning kuzatish mahorati, talqin qilish va qayta markazlashish shuningdek ochiqlik va tanqidsiz fikrlashga oid mahoratlarini oshiradi. Bu topshiriqlar turli qarashlarni ko'ruvchi boshqalar tomonidan amalga oshirilgan hodisa, axloq yoki voqeaning izohlari yoki vizuallari bilan to'ldirilishi yoki yonma-yon qo'yilishi mumkin bo'lgan hodisa, harakat yoki voqeaning verbal tavsifi yoki visual yozuvi shakllarini olishi mumkin. Masalan, 3ta turli xil kelib chiqish, qadriyatlar, me'yorlar,

ko'nikmalar va bilimga ega bo'lgan va hattoki turli tilda gapiruvchi bolalarning kundalik shaklida yozilgan maktab yoki yozgi ta'tildagi bir xil kunning hodisalarini o'qish, solishtirish, tahlil qilish, muhokama qilish va balkim ijro etish juda qiziq. Mashg'ulotning o'rganilishi tajribadan taassurot qoldirish va tushunish hamda foydalanilgan janr va til tajribani anglashga qanday ta'sir qilishini ko'rsatish muhim. Fasilitatorlar guruh a'zolari bilan nega insonlar bir xil voqea, hodisa yoki harakatni turlicha tushunishi va agarda odamlarni dastlabki taassurotlarga va keng tarqalgan ammo ko'pincha no'g'ro yo'naltiriladigan taxminlarga asosa tanqid qilinsa nima bo'lishini muhokama qilishlari lozim.

Bunday har xil qarashlarni tahlil qiluvchi mashg'ulotlar umummadaniy kompetensiyani rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin. Misol uchun tarixiy hodisalar dunyoning turli qismlarida yashovchi va turli tillarda gapiruvchi 2ta tarixchi tomonidan turlicha tavsiflanishi mumkin. Qarashlarni taqqoslash guruhi yoki sinf, yoki hattoki oila ichidagi a'zolari o'rtasidagi real ziddiyatlar munosabatida jalb qilingan insonning o'z ziddiyatlari yoki muammolarini hal qilish jarayonida ko'nikmalar va munosabatlarni rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin.

- Rolli ijrolar, tasvirlash va drama. Rolli ijro, tasvirlash va drama mashg'ulotlari talabalarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun o'qituvchilar rolli kartochkalarni talabalarga ularni o'zlarining odatiy uslubidan, me'yor va standartlardan boshqacha qilib ijro etishi lozimligini aytgan holda tarqatishi mumkin hamda ular muammoni hal qilishi, topshiriqni bajarishi yoki ularga topshirilgan yangi shaxsiylikka asosan masalani guruhda muhokama qilishlari lozim. Rolli ijrolar, tasvirlash va dramaning umummadaniy kompetensiyani rivojlantirishdagi foydalari juda ko'p. Talabalar shuningdek insonlar til qo'llanilishidagi muloqotida asosiy me'yorlar, e'tiqodlar va qadriyatlar orqali farqlarni

ifodalasa ham bu farqlar ularni insonlar sifatida ahamiyatsiz qila olmasliklarini o'rganishadi. Har bir rolli ijrodan keyingi guruh bilan bo'ladigan muhokama tadqiqoti o'yin davomida nima sodir bo'lganligi borasida xabardorlikni uyg'otish uchun juda muhimdir. O'yin davomida o'rganganlari tajribani tasvirlashga yordam beradi. Natijada, bunday mashg'ulotlar ochiqlik, qiziquvchanlik va hurmat shuningdek fikrga ahamiyat qaratish va uni taxmin qilish xohishini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek ular kuzatish va talqin qilish ko'nikmalari, o'zganing madaniyati haqida o'rganish va boshqalarni kashf qilish, hamda moslashish va hamfikir bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Teatr, shariyat va ijodiy yozish. Umummadaniy kompetensiyani rivojlantirishga yordam beruvchi boshqa guruh mashg'ulotlar bular teatr, shariyat va ijodiy yozishdir. Bo'sh vaqtimizda asarlarni o'qish yoki tomosha qilish orqali biz turli xil qarashlarga ega boshqa madaniyat vakillari haqida o'rganamiz. Xorijiy til darslarida asarlar o'qish va teatr orqali o'rganish talabalarga turli usullarda bilimga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Sahna asarlarini tashkil qilish bu ta'lim turini yanada yaxshilab uni ijro qilish esa talabalarga ular hech qachon tajribadan o'tkazmagan narsalarni o'rganish va tasvirlash imkonini beradi.

Ko'plab qisqa hikoyalar va she'rlar ularni umummadaniy kompetensiya taraqqiyotiga olib boradi. Ular o'qilishi, bahra olinishi, muhokama qilinishi, rasmlar orqali namoyish etilishi qayta aytilishi yoki ozgina tasavvur va ijodiy yozish ko'nikmalari bilan hattoki o'rganuvchilar nuqtai nazaridan qayta yozilishi ham mumkin. Bu mashg'ulotlar adabiyotga asoslanadi, aniqki til darslariga mos holda. O'rganuvchilarga ular hech qachon uchratmagan insonlar haqida bilimga ega bo'lish va ular hech qachon tasavvur qilmagan hayot haqida o'rganish imkonini beradi. Bu jarayonlar talabalarga o'z muhitida nimalar hisobga olinganligini o'rganish va o'z boshqalarga dahldor bo'lgan stereotiplarini targ'ib qilish istagini rivojlantirishga yordam

beradi.

- Etnogarfiktopshiriqlar. Bulartalabalarning real dunyodagi hayotni ular taqqoslaydigan, tahlil qiladigan va tasvirlaydigan tajriba va bilimni qaytarish maqsadida tashqariga chiqishga undaydi. Ularning asosiy vazifalari mahalladagi yoki yaqin hududlardagi insonlarni va ularning o'ziga xos madaniy jihatlarini tadqiq qilib o'rganish bo'lishi mumkin. Va natijalar guruhda umummadaniy kompetensiya uchun zarur bo'lgan ba'zi munosabatlar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun tahlil va muhokama qilinishi mumkin.

- Filmlar va matnlardan foydalanish. Film tomosha qilish yoki turli xil matnlar o'qish asosan norasmiy o'rganish jarayonida kattalar, yoshlar, bolalar va oilalar o'rtasida bo'sh vaqtni o'tkazishning sevimli mashg'uloti hisoblanadi. Odatda tomosha qilish yoki o'qishdan oldin, davomida yoki keyin sodir bo'lishiga qarab matn yoki film hamda o'zaro munosabat tanloviga qarab bunday tajribalar ota-onalar yoki vasiy insonlar tomonidan umummadaniy kompetensiyani oshirishi mumkin, chunki umuman olganda filmlar va matnlar boshqa joylarni shuningdek yoki o'tmishda yoki hozirda kontekstlarda o'rganuvchilar uchun jismoniy jihatdan hech qachon qabul qilinmaydigan turtilikka aloqador bo'lgan ziddiyatlar va keskinliklarni tadqiq maqsadida o'z-o'zini aks ettirish va ochiqlik uchun kalit bo'lishi mumkin. Filmlar va matnlarni hisobga olib ta'limiy me'yorlarda o'qituvchilar maqsadga ko'ra turtilik ahamiyatli bo'lgan doirada o'rganuvchilardan hodisalar borasida qarashlarini so'rash yoki berilgan sahna/sahifadagi insonlarga e'tabor qaratish orqali muhokama uchun filmlar, film sahnasi yoki yozma manbaalardan parchalar tanlashi mumkin. Bunday mashg'ulotlar talabalarning ko'p turli qarashlardan ogohligini oshiradi va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi chunki filmlar va matnlar rejissorlar va yozuvchilar tomonidan muayyan usullarda tomoshabinlar iste'mol qilinishi uchun yaratiladi hamda bu passiv tarzda har qanday harakatlanayotgan surat yoki

yoza asarni qabul qilmasdan uni tanqidiy qayta qurish keyingi jarayonning mas'uliyatidir.

- Gavdalanirish/darsdagi harakatsiz suratlar. Bunday turdagi mashg'ulotda o'qituvchilar talabalarni o'z tanalari hamda bir-birlaridan foydalangan holda bir necha kishini jalb qiladigan harakatsiz ko'rinishlar hosil qilishga undashadi. Bunda ular insonlarini qayta shakllantirishi yoki tasavvuriy kishilar guruhini yaratishi so'raladi. Bunday topshiriqni ado etish uchun ularda bir-biri bilan mos va samarali muloqotda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Bundan tashqari, "harakatsiz imidj" harakatlanuvchi va gaoiruvchi gavda bo'lishi mumkin. Shuningdek talabalar harakatlanishga va hodisaga mos holda gapirishga undaydi. Natijada qolgan talabalar surat va videolar olib unga nutq namunalari yaratishi mumkin ya'ni bu bilan yanada umummadaniy kompetensiya taraqqiyotini rivojlantiruvchi turli xil uslubdagi tildan foydalangan holda suhbatlar yaratuvchi. Murakkabroq gavdalanirish turi drama yoki rolli ijrolarga yetaklashi mumkin.

- Ijtimoiy media va boshqa onlayn vositalar. Internet masofani kesib o'tib munosabat qilishi qiyin bo'lgan katta va turli insonlar guruhlari o'rtasidagi qarashlar va fikrlar almashinuvi imkonini beradi. Ushbu kontekstda ijtimoiy tarmoqning tarqalishi munosabat qilish zaruratini ham aks ettiradi ham rag'batlantiradi; internet yoshlar uchun norasmiy tarzda o'rganish uchun muhim soha shuningdek foydalanuvchilar bo'lgan kattalar uchun hamdir. Olib kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlariga qaramasdan ijtimoiy tarmoq va boshqa onlayn vositalardan foydalanish ham umummadaniy kompetensiya rivojlantirishi mumkin.

Telekonferensiya va video konferensiyalar bilan birga ijtimoiy tarmoq (platformalar, suhbat imkoniyatlari, ijtimoiy muhit va boshqalar) o'qituvchilar uchun umummadaniy kompetensiyani rivojlantiruvchi kuchli vositni taqdim etadi. Misol uchun umumiylikda turli faktorlarni muhokama qilish va ziddiyat yechimi ham umummadaniy kompetensiyani

ham talab qiladi va uni yanada rivojlantiradi.

Onlayn muloqot shuningdek kommunikativ xabardorlik va kishining o'zligini anglashini oshiradi. Zamonaviy taraqqiyotda yangi platformalarni ham ko'rishimiz mumkin. Masalan sun'iy intellekt ham onlayn vositalarning eng zamonaviy va mashhur turlaridan biri. Sun'iy intellektdan real-hayotiy jarayonlarni ko'rsatuvchi interaktiv va ulkan o'rganish muhitlarini tashkil qilishda foydalanish mumkin. Masalan, SI turli madaniyat va tillarni namoyish qiluvchi virtual obrazlarni yoki avatarlarni ishlab chiqishi mumkin va talabalarni ular bilan nutqiy bilim, tabiiy tilni qo'llash va kompyuter ko'rinishi orqali munosabat qilish imkonini beradi. Bu talabalarga o'zlarining muloqot ko'nikmalarini ishga solish, madaniy farqlar va o'xshashliklarni o'rganish hamda umummadaniy bilimni va sezgirlikni rivojlantirishda yordam beradi.

Sun'iy intellektdan foydalanishning yana bir usuli xorijiy til o'rganuvchi talabalarga ularning harakatlari va yutuqlari borasida shaxsiy va moslashuvchan mulohaza berishda foydalanishdir. Misol uchun, SI talabalarining lingvistik va lingvistik bo'lmagan xulq-atvorlari masalan talaffuz, gramatika, lug'at ishoralar, yuz ifodalari va ko'z muloqotidakabilarni tahlil qiladi va ularning umummadaniy muloqotini yaxshilash borasida tezkor va konstruktiv mulohazalar beradi. SI shuningdek talabalarining o'rganish uslublari, afzalliklari, maqsadlari va qiyinchiliklarini va o'rganish mazmunini hamda mashg'ulotlarini mos ravishda boshqara oladi.

Sun'iy intellektdan foydalanishning yana bir usuli turli madaniyatdan bo'lgan xorijiy yo'nalish talabalarini hamkorlikda va fikrlashga asoslangan o'rganishni ta'minlashdir. Misol uchun, SI bir xil qiziqish va maqsadga ega boshqa davlatlardagi mahalliy so'zlovchilar yoki tengdoshlari bilan xorijiy yo'nalish talabalarini bog'lovchi onlayn platforma yaratishi mumkin. Shuningdek, SI talabalarining fikrlar, tajribalar, qarashlar va turli umummadaniy mavzular yoki masalalar bo'yicha mulohazalar

almashishini qo'llab quvvatlashi mumkin. Bu xorijiy yo'nalish talabalariga umummadaniy tushunchasini, hamdardlik, hurmat va qadrlash tuyg'ularini rivojlantirishga yordam beradi. Bular SI umummadaniy kompetensiyani rivojlantirish uchun o'rganuvchilarga qo'l kelishi mumkin bo'lgan usullardir. Biroq, SI insoniy munosabat va yo'riqnomalarning o'rnini bosolmaydi. U mavjud pedagogic yondashuvlar va metodlarni kuchaytiruvchi va qo'shimcha vazifasini o'tab beruvchidir. Undan oqilona foydalanish va uning foydlari va cheklovlariga e'tiborli bo'lgan ma'quldir.

Ta'lim orqali umummadaniy kompetensiyani rivojlantirish umummadaniy tushuncha, qadriyat va hurmatga erishishning kuchlli vositasidir. U insonlarga umummadaniy suhbatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish va turli madaniy qarashlarga ega insonlar bilan hamjihatlikda yashashda zarur bo'lgan kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Umummadaniy kompetensiyani taraqqiyoti haminsonlarning ham tashkilotlarning mas'uliyatidir hamda bu o'rganuvchi sifatida uzoq davom etadigan murakkab va dinamik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arnesen, A.L., Allan, J. & Simonsen, E. Policies and Practices for Teaching Sociocultural Diversity. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010.
2. Barrett, M. Children's Knowledge, Beliefs and Feelings about Nations and National Groups. Hove: Psychology Press, 2007.
3. Byram, M. Multicultural Societies, Pluricultural People and the Project of Intercultural Education. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009.
4. Byram, M., Gribkova, B. & Starkey, H. Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching: A Practical Introduction for Teachers. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002.
5. Council of Europe. White Paper on Intercultural Dialogue, 'Living Together as Equals in Dignity'. Launched by the Council of Europe Ministers of Foreign Affairs at their 118th Ministerial Session, Strasbourg, 7 May 2008.
6. Council of Europe. Autobiography of Intercultural Encounters. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009.
7. Deardorff, D.K. SAGE Handbook of Intercultural Competence. London: Sage, 2009.

ELEKTRON AXBOROT-TA'LIM MUHITDA TALABALAR MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISH

MEHROCHEV BAROT BOTIR O'G'LI

Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Oliy talim muassasasining elektron axborot-ta'lim muhitida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish jarayoni o'rganiladi. Mustaqil ish sifatini oshirish uchun avvalo o'quv va ilmiy adabiyotlarni o'rganish hamda audio va video materiallar bilan tanishishni ta'minlash kerak. Elektron o'quv materiallarining ishlashining ishonchiligi o'quv-uslubiy ta'minotning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq. Elektron axborot-ta'lim muhiti ta'lim faoliyatining quyidagi tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan zamonaviy axborot resurslari bilan to'ldirilgan: o'quv, darsdan tashqari va ilmiy-tadqiqot faoliyati, shuningdek, o'quv natijalarini monitoring qilish va baholash. Maqolada mustaqil ish uchun topshiriqlarni bajarish jarayonida kasbiy, umumiy kasbiy va maxsus (kasbiy) kompetentsiyalarni shakllantirish uchun o'quv materialini qurishning mazmuni belgilanadi.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, mustaqil ta'lim, an'anaviy ta'lim, maqola, HEMIS elektron ta'lim platormasi, axborot-kommunikatsiyalari, moodle

Abstract. The article examines the process of organizing students' independent work in the electronic information-educational environment of a higher educational institution. To improve the quality of independent work, first of all, it is necessary to study educational and scientific literature and familiarize yourself with audio and video materials. The reliability of the operation of electronic educational materials is directly related to the development of educational and methodological support. The electronic information-educational environment is filled with modern information resources that include the following components of educational activities: educational, extracurricular and research activities, as well as monitoring and evaluation of educational results. In the article, the content of the construction of educational material for the formation of professional, general professional and special (professional) competencies in the process of completing tasks for independent work is determined.

Keywords: Distance education, independent education, traditional education, article, HEMIS electronic education platform, information and communications, moodle

Аннотация. В статье рассматривается процесс организации самостоятельной работы студентов в электронной информационно-образовательной среде высшего учебного заведения. Для повышения качества самостоятельной работы, прежде всего, необходимо изучить учебную и научную литературу, ознакомиться с аудио- и видеоматериалами. Надежность работы электронных учебных материалов напрямую связана с развитием учебно-методического обеспечения. Электронная информационно-образовательная среда наполнена современными информационными ресурсами, включающими в себя следующие компоненты образовательной деятельности: учебную, внеклассную и научно-исследовательскую деятельность, а также контроль и оценку образовательных результатов. В статье определено содержание построения учебного материала для формирования профессиональных, общепрофессиональных и специальных (профессиональных) компетенций в процессе выполнения заданий для самостоятельной работы.

Ключевые слова: Дистанционное образование, независимое образование, традиционное образование, статья, электронная образовательная платформа HEMIS, информация и коммуникации, Moodle

An'anaviy ta'lim tizimi inqirozni boshidan hozirgi kunda har doim ham dolzarb emas va kechirmoqda, chunki u asosan bilimlarni amaliy ko'nikmalarni ta'minlamaydi. Bugungi berish uchun o'qituvchiga yo'naltirilgan va kun talabi bitiruvchi uchun bir nechta fanlarni

o'zlashtirish emas, balki axborotni izlash va qayta ishlash, ijodiy fikrlash va jamoada ishlash, o'z g'oyalari taktik qilishni o'rganish muhimroqdir.

Hozirgi kunda har bir sohani islohotlar jadal ketyapti. Agar jamiyatda ta'lim tizimi isloh qilinmas ekan bu islohotlar kutilgan natijani bermaydi. Shu maqsadda islohotlar albatta ta'lim tizimini ham chetlab o'tmadi. 2019-yil 9-oktabrda prezidentimiz tomonidan imzolangan "O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM TIZIMINI 2030-YILGACHA RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASINI TASDIQLASH TO'G'IRISIDA" farmoni bu yo'lda asos bo'lib xizmat qiladi. Unda tizimni rivojlantirish uchun aniq vazifalar belgilangan. Shulardan biri O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari dunyoning nufuzli OTMLar reytingida TOP-1000 talikka kirish belgilangan. Bu yo'lda jahon ta'lim standartlaridan andoza olgan holda talabalarni ko'proq mustaqil ishlashga majbur qiladigan ta'lim tizimi tashkil etilmoqda. Bunga misol sifatida esa bugungi kundagi kredit-modul tizimini ko'rishimiz mumkin. Bu tizimni joriy etish talabalarni o'qitish usullarini o'zgartirish zarurligini va o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini o'rganish zarurligini oldindan belgilab berdi. Ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllari talaba oliy o'quv yurtida o'quv jarayonini tashkil etish va mazmuniga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan, asosiy qismi mustaqil ishlarga bag'ishlangan makonning yaratilishi bilan tavsiflanadi. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, talabalarning o'quv-tarbiyaviy ishlarining salmoqli qismi mustaqil faoliyatga asoslanadi, elektron axborot-ta'lim muhiti esa talabalarning mustaqil ishini rivojlantirishning asosiy quroli bo'lishi esa o'ta muhim omil. Yuqoridagilarni tashkil etish bo'yicha esa HEMIS elektron ta'lim platformasi tashkil etilgan. Bu tizimda talabalar va professor o'qituvchilar o'rtasida shaffoflikka asoslangan muhit paydo bo'ladi. Unda o'qituvchi talabalarga tegishli mustaqil

ish, hisob grafik ishlar, mavzuga tegishli testlar talabalarga berib natijalarini tekshirishlari mumkin. Bu masofadan ishlash natijasida vaqtni tejash, bo'sh vaqtdan unumli foydalanish uchun muhim hisoblanadi. Ta'limni sirtqi va masofaviy shakllarida esa bu juda qo'l keladi.

Ta'limda innovatsiyalarsiz yangi texnologiyalarni amalga oshirish mumkin emas edi. Yangi texnologiyalar insoniyatga avtopilotli, aqlli elektromobillar va virtuoz robotlar yaratish imkonini berdi va birinchi marta orbitaga birinchi sayyohlarni jo'natish imkonini berdi. Aynan texnologiyalarni modernizatsiya qilish tufayli bu sohada yuqori toifali mutaxassislar paydo bo'lib, dunyoni yaxshi tomonga o'zgartirib, ilmiy-texnik taraqqiyotni boshqarmoqda. Elektron axborot va ta'lim muhiti zamonaviy iqtisodiyot va uning yangi mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlari va odamlarning tez o'zgaruvchan dunyoda o'zini topish istagi o'rtasida ko'prik bo'lib bormoqda.

2. Muammoning bayoni

Maqolada OTMLarning elektron axborot-ta'lim muhitida (xususan HEMIS elektron ta'lim platformasi) talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish muammosi ko'rib chiqiladi. Elektron ma'lumotlar va o'quv muhiti umumiy o'quv jarayonini tashkil etish va talabalarning mustaqil ishlari uchun zarurdir. Elektron axborot-ta'lim muhiti ham o'qituvchilar, ham talabalar uchun yagona ish joyini yaratish va ta'limning yangi standartlariga javob beradigan o'quv vazifalarini loyihalash imkonini beradi.

3. Tadqiqot savollari

Tadqiqot mavzusi talabalarning elektron axborot-ta'lim muhitida mustaqil ishi.

4. Tadqiqot maqsadi

Maqolaning maqsadi-elektron axborot-ta'lim muhitida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

5. Tadqiqot usullari

Tadqiqot davomida quyidagi tadqiqot usullari qo'llanildi: axborot va ta'lim resurslarini tahlil qilish, oliy ta'limning davlat ta'lim standartini tahlil qilish, zamonaviy voqe

sharoitida masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tavsiyalar, amaliyotlar va tajribalarni tahlil qilish.

6. Natijalar

Respublikadagi huquqiy hujjatlar mavjud ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun talablarni ilgari suradi, bu erda elektron axborot va ta'lim muhitining imkoniyatlari ta'lim dasturini amalga oshirish vositasi hisoblanadi.

Keling, mustaqil ishni tashkil etish va boshqarishning eng umumiy xususiyatlariga, elektron axborot vositalarining afzalliklariga va o'quv muhitiga murojaat qilaylik. Bu xususiyatlar shundan dalolat beradiki, ularning qo'llanilishi o'quv fanida bilimlarning shakllanish darajasini diagnostika qilish jarayonini qisman avtomatlashtirish, talabaning mustaqil ishining sur'ati va rejimini individuallashtirish, ta'limning interfaolligini ta'minlash imkonini beradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda "mustaqil ish" tushunchasi talabalarning mustaqil ishining sifati va ularning kasbiy tayyorgarligi sifati bilan bog'liq. Shuningdek, mustaqil ish o'quv jarayonini o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlash va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq. Ta'lim jarayonining bunday tashkil etilishi allaqachon olingan bilimlardan kelajakdagi kasbni o'zlashtirishda foydali bo'lgan bilimlarni mustaqil egallashga o'tish zarurligini ta'kidlaydi.

Birqanchamashhurolimlaro'zasarlarida o'z-o'zini tarbiyalashni takomillashtirish va o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalashga maqsadli tayyorlash ta'kidlangan. Ularning ishlarida "mustaqil ish va o'z-o'zini tarbiyalash" ni o'zaro o'zgartirish imkoniyatini ham ko'rib chiqilgan.

Bugungi kunga qadar samarali mustaqil ta'lim masalalariga bag'ishlangan ko'plab turli maqola va tezislarni nashr etilgan. Ammo bu masalani ko'rib chiqayotganda, mustaqil ta'lim masalalari bo'yicha mavjud nuqtai nazarlarni ta'kidlash, shuningdek, mustaqil ishlarni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash kerak. O'qituvchilar o'quv jarayonining

natijalariga e'tibor qaratadilar. Mustaqil ish qanday bo'lishi va qanday shakllarda amalga oshirilishi kerakligi haqida o'zlariga doimo savol beradilar. Mustaqil, faol va maqsadli shaxsni shakllantirishda o'qituvchining o'quv materialini talabaga etkazish mahorati katta rol o'ynashini ta'kidlaymiz.

Biz tadqiqotimiz uchun asos qilib, talabalarning mustaqil faoliyatini

1) kognitiv qiziqishni rivojlantirishga yordam beradigan faoliyat turi sifatida,

2) talabalarning mustaqil faoliyatini boshqarishni ta'minlaydigan pedagogik shartlar majmui sifatida ko'rib chiqish mumkin. Mustaqil ishlash o'z-o'zini bilish va o'z-o'zini rivojlantirish jarayoniga hissa qo'shadi.

Mustaqil ta'lim faoliyati talabalar tomonidan o'quv jarayonining turli bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, rag'batlantirishdan foydalangan holda talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini faollashtirish masalalariga bag'ishlangan nashrlar ham e'tiborga loyiqdir. Rag'batlantiruvchi vaziyatlardan foydalanish o'quvchilarni mustaqil qarorlar va harakatlar qilishga undaydigan shaxsga yo'naltirilgan motivlarni yaratishga qaratilgan.

So'nggi o'n yilliklarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi munosabati bilan ta'lim faoliyati sub'ektlarining xususiyatlari sezilarli darajada o'zgardi. Xususan, so'nggi paytlarda yangi kommunikatsiya makonining ta'siri ostida doimiy axborot tanlash maydoniga sho'ng'ib ketgan yoshlarning yangi avlodi shakllanayotganini ta'kidlash lozim. Bu avlod, qoida tariqasida, ko'plab axborot manbalaridan foydalanadi, matnli materiallardan ko'ra multimediani afzal ko'radi. Yangi avlod talabalarining asosiy psixologik va pedagogik xususiyatlari orasida tadqiqotchilar quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

- talabalar individual topshiriqlarni emas, balki murakkab ishlarni bajarishni afzal ko'radi;
- talabalar matndan ko'ra tasvir, audio

va video orqali o'rganishni afzal ko'radi;

- talabalar individual va yakka holdagidan ko'ra interfaol ta'lim shakllarini afzal ko'radilar.

Zamonaviy ta'lim paradigmasi bugungi kunda bolalar va o'smirlarning ehtiyojlariga mos keladigan, zamonaviy madaniyat tendentsiyalari va dinamikasiga mos keladigan ko'p qirrali makon sifatida yangi ta'lim muhitidan foydalanish zarurligini oqlaydi.

Oliy ta'limning elektron ma'lumotlar va ta'lim muhiti ta'lim jarayonini ta'minlashning asosiy elementlari hisoblanadi. Elektron axborot va ta'lim muhiti quyidagilarni ta'minlashi kerak

- ish dasturlarida ko'rsatilgan o'quv rejalari, fanlar (modullar) ish dasturlari, amaliyotlari, elektron kutubxona tizimlari nashrlari va elektron ta'lim resurslaridan foydalanish;

- o'quv jarayonining borishini, oraliq attestatsiya natijalarini va dasturni o'zlashtirish natijalarini belgilash;

- elektron ta'lim, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish nazarda tutilgan barcha turdagi mashg'ulotlar va ta'lim natijalarini baholash tartib-qoidalarini o'tkazish;

- talabaning elektron portfelini shakllantirish, shu jumladan talaba ishining saqlanishi, ushbu ishlarga o'quv jarayonining har qanday ishtirokchisi tomonidan berilgan sharhlar va baholar;

- ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro ta'siri, shu jumladan Internet tarmog'i orqali sinxron va (yoki) asinxron o'zaro ta'sir.

Rus tadqiqotchilari Grigoryev va Grinshkularning takidlashicha elektron axborot-ta'lim muhiti "talabalar, o'qituvchilar, ota-onalar, ma'muriyat uchun yuqori sifatli axborot ta'minotini amalga oshiradigan kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan dasturiy ta'minot va telekommunikatsiya muhiti sifatida qaraladi. ta'lim muassasasi va jamoatchilikning yagona texnologik vositalari va o'zaro bog'langan mazmuni"

Yoki boshqa bir tadqiqotchi Andreev

fikriga ko'ra, elektron axborot-ta'lim muhiti pedagogik tizim va uni ta'minlash, ya'ni moliyaviy-iqtisodiy, moddiy-texnikaviy, huquqiy, marketing va boshqaruv quyi tizimlari

Shu sohada tadqiqot olib boruvchi olim Nazarovning fikriga ko'ra elektron axborot-ta'lim muhiti quyidagi maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur:

- ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun axborotning yangi darajasini shakllantirish;

- interaktivlik va masofaviylik asosida talabaning shaxsiy axborot maydonini shakllantirish;

- mustaqil ishni faollashtirish,

- treningni individuallashtirish,

- har bir o'quvchi uchun bilim nazoratini ta'minlovchi o'quv faoliyatining yanada moslashuvchan jadvalini yaratish

Elektron axborot-ta'lim muhiti tushunchasiga berilgan ta'riflardan kelib chiqadiki, elektron axborot-ta'lim muhiti talabalarni sifatli bilim olishga yo'naltirish uchun elektron, axborot, texnik va ta'lim quyi tizimlarini o'z ichiga olgan ta'lim jarayoni muhiti sifatida talqin etiladi.

Interfaol elektron axborot-ta'lim muhitini shakllantirish o'quv jarayoni samaradorligi ko'rsatkichlarini, sifat va miqdoriy o'zgarishlarni, muammolar va kamchiliklarni tahlil qilish uchun qo'shimcha vositalarni, turli monitoringni o'tkazish vositalarini yaratish imkonini beradi. elektron axborot-ta'lim muhitining shakllanishi, qoida tariqasida, maqsadni belgilashdan yakuniy nazoratgacha bo'lgan o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishni ta'minlaydigan u yoki bu elektron o'quv platformasi asosida sodir bo'ladi. Jahon tajribasida bularni WebTutor, REDCLASS, INSTRUCTOR, Moodle, Prometey misolida ko'rish mumkin. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida esa hozirgi kunda bu vazifani HEMIS platformasi amalga oshirmoqda. Ushbu platformalarning imkoniyatlari real vaqt rejimida o'rganishga imkon beradi.

Yuqoridagi platformalar asosida elektron axborot va ta'lim muhitidan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega:

- ta'lim mazmunini ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartirish;
- zamonaviy darajadagi axborot-funksional, ta'lim imkoniyatlari ta'minlangan;
- kurs interfeysining qulayligi;
- o'quv fanlari bo'yicha bilimlarning shakllanish darajasini diagnostika qilish jarayoni qisman avtomatlashtiriladi;
- talabaning mustaqil ish tezligi va rejimini individuallashtirish;
- o'qitishning interfaolligini ta'minlash;
- elektron ta'lim muhiti o'qituvchi funksiyalarining bir qismini o'z zimmasiga oladi.

Zamonaviy oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi kurslar, treninglar va vebinarlarga ega onlayn o'quv platformalaridir. Internet-platformalar real vaqt rejimida bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi, bu esa foydalanuvchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda interfeysni sozlash imkonini beradi. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim tizimida quyidagi texnologiyalar dolzarb bo'lib bormoqda: bilimlarni boshqarish texnologiyalari, intellektual tizimlar, elektron axborot, ta'lim muhiti, masofaviy ta'lim, elektron ta'lim tizimlari faol joriy etilmoqda, ular oliy ta'limning ajralmas qismiga aylangan

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz hozirgi bosqichda mahalliy ta'limni amalga oshirishning kontseptual yondashuvlaridan biri bu ekologik yondashuv degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bizning davrimizda raqamli OTM faoliyati va rivojlanishining belgilovchi mezoni sifatida samarali elektron axborot va oliy ta'lim muassasalarining ta'lim muhitini shakllantirishga qiziqish ortib bormoqda.

HEMIS elektron ta'lim platformasi o'quv rejalarini, fanlarning sillabuslari, amaliyotlari, elektron kutubxona tizimlari nashrlari va sillabuslarda ko'rsatilgan elektron

ta'lim resurslariga kirishni ta'minlaydi.

Elektron kutubxona tizimi OTMning elektron axborot-ta'lim muhitining bir qismi bo'lib, jismoniy shaxslarga talabalar uchun elektron ta'lim resurslaridan cheksiz foydalanishni ta'minlaydi va fanlarning sillabuslarda ko'rsatilgan elektron o'quv nashrlaridan foydalanishni ta'minlaydi.

Oliy ta'limning tegishli hujjatlarda ko'rsatilgan talablarini bajarish, hatto elektron axborot va ta'lim muhiti nuqtai nazaridan ham, universitetlarga ma'lum qo'shimcha funksiyalarni yuklaydi. OTMlarning elektron axborot-ta'lim muhitisiz yuqoridagi vazifalarni bajarish va ta'limning yuqori sifatini saqlab qolish mumkin emas.

Elektron kurslar an'anaviy ta'lim shakllarining o'rnini bosmaydi, balki ularni qo'llab-quvvatlaydi va to'ldiradi, ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatini oshiradi. Elektron kurslar ta'lim mazmunini namoyish etish, masofadan turib vazifalarni belgilash, bilimlarni nazorat qilish, multimedia texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradi. Ta'limning barcha darajalari va shakllaridagi darslarni masofaviy formatda ko'chirish amalga oshirildi. Bunday sharoitda elektron axborot-ta'lim muhiti ta'lim jarayoni sifatini ta'minlash va talabalar bilim darajasini nazorat qilishning muhim resursiga aylanishi mumkin.

Kelajakka e'tibor qaratish jarayonida talabalar bilim jarayonlarini rivojlantirish orqali kasbiy va shaxsiy o'sish yo'llarini belgilaydilar.

Talabalar ko'pincha fikrlashda o'zgaruvchanlikni namoyish etadilar, bu ularning aqliy o'ziga xosligini tasdiqlaydi. Axborotni olish va o'zlashtirish yo'llari, uni birlashtira olish, muammoni hal qilishning nostandart usullarini izlash divergent muammolarni hal qilish qobiliyati o'qishdagi muvaffaqiyatning eng muhim shartidir: ilmiy tadqiqotlardagi yutuqlar va yangi usullarni yaratish. O'quv jarayonida bunday vazifalardan foydalanish talabalarning bilish faolligini va motivatsiyasini rag'batlantiradi. Beqarorlik

va noaniqlikdan foydalanish istagi yuqori kursning asosiy xususiyatlaridan biridir. Fikrlash samaradorligi ko'p g'oyalarni yaratish qobiliyati sifatida qaraladi. Intuitiv fikrlash ko'plab talabalarga xosdir. Intuitiv fikrlash prognozlash qobiliyatlari asosida yotadi va turli muammolarni hal qilish, g'oyalarni to'plash va harakat strategiyalarini qurish qobiliyatiga bog'liq. Kelajakda intuitiv fikrlash oldindan ko'rish qobiliyatida amalga oshiriladi va ularning iste'dodining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Bunda elektron axborot-ta'lim muhiti orqali o'qituvchi o'quv jarayonida:

- ma'lumotlarni qo'shish, hisobni yuritish, talabalardan olingan ish va hisobotlarni saqlash;

- “fan tanlovi” blokidan o'quv jarayoniga o'tiladigan fanni talaba mustaqil tanlashi mumkin.

- elektron axborot va o'quv muhitidan foydalangan holda talabalar ishining zarur qismlarini ko'rish va ularning mustaqil faoliyatini tekshirish mumkin.

- O'rganilayotgan fandan qat'i nazar, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni umumiy mantiqiy tuzilishga ega bo'lib, to'rt bosqichni o'z ichiga oladi:

- darslarga tayyorgarlik, talabalar bilimi haqidagi birlamchi ma'lumotlar to'plami;

- darsning maqsadini belgilash, nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish dasturini taqdim etish;

- joriy ish, zarur o'quv va amaliy materiallar taqdimoti, yo'l-yo'riq va o'quv nazorati;

- natijalarni umumlashtirish, tekshirish va tushunish

Har bir bosqich elektron axborot va ta'lim muhitining ma'lum funksiyalariga mos keladi. Talabalar o'qituvchining minimal yordami bilan o'quv materialini o'zlashtira olsalar ham, o'quv jarayonida xato qilishlari mumkin bo'lgan qismlar mavjud, keyin elektron axborot-ta'lim muhiti zarur yordam beradi.

Elektron axborot-ta'lim muhiti talabalarining mustaqil ishini tashkil etishda

yordam beradi, chunki ular talabalarining bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va barcha turdagi o'qitish va ularning muvaffaqiyatini nazorat qilish imkonini beradi.

Agar talaba fanni o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qituvchi taklif etilayotgan materialning ketma-ketligini o'zgartirishi, izoh va tushuntirishlar qo'shishi, videokonferensiya va chat orqali konsultatsiya o'tkazishi mumkin.

Demak, elektron axborot-ta'lim muhitidan foydalangan holda mustaqil ta'lim faoliyati talabalarga zarur bilim, ko'nikma, shuningdek, mustaqil ishlarni o'zlashtirish, tizimlashtirish va tashkil etish ko'nikmalarini o'rgatish muammosini hal etishga qaratilgan faoliyatdir. Bilimli, tafakkurli, faol, samarali kasbiy faoliyatga tayyor shaxsni tarbiyalashda ta'lim jarayonini tashkil etishda yangicha yondashuv yordam beradi.

Shunday qilib, elektron axborot-ta'lim muhiti zamonaviy ta'lim jarayonini ta'minlashning asosiy elementlari hisoblanadi. Elektronaxborot-ta'lim muhiti-buelektronta'lim va axborot resurslari, telekommunikatsiyalar va dasturiy ta'minot majmui bo'lib, ular asosida o'quv va boshqaruv jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalarning ishlashi quriladi.

Talabalarining mustaqil ta'lim faoliyati kognitiv qiziqishni rivojlantirishga yordam beradigan faoliyatturi sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, talabalarining mustaqil ta'lim faoliyati - bu talabalarining mustaqil ishlarini boshqarishni ta'minlaydigan va o'z-o'zini bilish va o'z-o'zini rivojlantirish jarayoniga yordam beradigan pedagogik shartlar tizimi.

Elektron ta'lim resursidan foydalangan holda mustaqil o'quv faoliyati deganda talabalarga zarur bilim, ko'nikma, shuningdek, elektron ta'lim resursi orqali mustaqil ishlarni o'zlashtirish, tizimlashtirish va tashkil etish ko'nikmalarini o'rgatish masalalarini hal etishga qaratilgan faoliyat tushuniladi. Elektron ta'lim resursining mazmun bazasi talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatining tarkibiy-mazmun modeli asosida shakllantiriladi.

BOLALARDA ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

JO'RAYEVA NARGIZA TAIROVNA

Toshkent davlat pedagogika universiteti "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi" kafedrası v.b. dotsenti (PhD)

Annotatsiya: Matematik tushunchalarni shakllantirish — inson ijodiy faoliyatining butun maqsadli amalga oshiriladigan pedagogik jarayonidir. Uning maqsadi-bolalarni faqat matematikani bilishdan emas, balki ularni hayotga tayyorlash, o'zlarining hayotdagi o'rinlarini topa olishlariga yordam berishdan iborat.

Tayanch so'zlar: qo'shish, sanash, o'lchash bilan taqqoslash, amaliy, ko'rsatmali, og'zaki o'yin

Аннотация: Формирование математических представлений представляет собой целенаправленный педагогический процесс творческой деятельности человека. Его цель – не только научить детей математике, но и подготовить их к жизни, помочь им найти свое место в жизни.

Ключевые слова: сложение, счет, сравнение с измерением, практическая, обучающая, словесная игра

Abstract: The formation of mathematical representations is a purposeful pedagogical process of human creative activity. Its goal is not only to teach children mathematics, but also to prepare them for life, to help them find their place in life.

Key words: addition, counting, comparison with measurement, practical, educational, word game.

Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda tarbiyachi o'qitishning har xil usullari — amaliy, ko'rsatmali, og'zaki, o'yin usullaridan foydalanadi. Usulni tanlashda bir qator omillar mazkur bosqichda yechiladigan dastur masalalari, bolalarning yosh va individual xususiyatlari, zarur didaktik vositalarning mavjudligi va boshqalar hisobga olinadi.

Tarbiyachining metod va usullarning asosli tanlanishiga, har bir aniq holda ulardan foydalanishga doimo e'tibor berib turishi quyidagilarni ta'minlaydi:

□ Elementar matematik tasavvurlarning muvaffaqiyatli shakllanishi va ularning nutqda aks ettirilishi;

□ Tenglik va tengsizlik munosabatlarini (buyumni soni, o'lchami, shakli bo'yicha) idrok qilish va ajratish, natijaviy munosabatlar (o'lchami yoki soni bo'yicha orttirish yoki kamaytirish)ni, analiz

qilinayotgan obyektlarning miqdori, shakli, kattaligini umumiy belgi sifatida ajratish, aloqa va bog'lanishlarini aniqlash malakasi;

□ bolalar o'zlashtirgan amaliy ish usullari (masalan, qarshi qo'yish, sanash, o'lchash bilan taqqoslash)ni yangi sharoitlarda qo'llashga yo'naltirish va mazkur vaziyatda ahamiyatga ega bo'lgan belgilar, xossalari, bog'lanishlarni aniqlash, amaliy usullarini mustaqil izlashga yo'naltirish. Masalan, o'yin shart-sharoitlarida belgilarning tartibi, almashinib kelish qonuniyatini, umumiy xossalarni topishni o'rgatish mumkin.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy metod yetakchi metod hisoblanadi. Uning mohiyati bolalarning buyumlar yoki ularning o'rnini bosuvchilar (tasvirlar, grafik rasmlar, modellar va h. k.) bilan ishlashning jiddiy aniqlangan usullarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan amaliy faoliyatlarini tashkil qilishdan iborat.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy usulning xarakterli xususiyatlari quyidagilardan iborat:

III aqliy faoliyat uchun asos bo'ladigan har xil amaliy ishlarni bajarish;

III didaktik materiallardan keng foydalanish;

III didaktik materiallar bilan amaliy ishlash natijasi sifatida tasavvurlarning paydo bo'lishi;

III eng elementar usulda sanash, o'lchash va hisoblash ko'nikmalarini hosil qilish;

III turmushda, o'yinda, mehnatda, ya'ni faoliyatning har xil turlarida shakllangan tasavvur va o'zlashtirilgan harakatlardan keng foydalanish.

Mazkur usul maxsus mashqlardan foydalanishni nazarda tutadi. Bu mashqlar ko'rsatish uchun belgilangan material shaklida, tashkil qilinishi yoki tarqatma material bilan mustaqil ish ko'rinishida topshiriq shaklida berilishi mumkin.

Mashqlar hamma bolalar bir vaqtda yoki bitta bola doska yoki tarbiyachining stoli oldida bajaradigan yakka tarzda bo'lishi mumkin. Hamma bolalar bajaradigan mashqlardan bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlashdan tashqari, nazorat qilish uchun ham foydalanish mumkin. Yakka-yakka tarzda bajariladigan mashqlar ham o'sha vazifalarni bajaradi-yu, ammo ular bolalar faoliyatida yo'nalish oladigan obraz (namuna) sifatida ham xizmat qiladi. Ular orasidagi bog'lanishlar vazifalarining umumiyliги bilangina emas, balki doimo almashinib kelishi, qonuniy ravishda bir-birlarining o'rnini bosishi bilan ham aniqlanadi.

Hamma yoshdagi guruhlarda bajariladigan mashqlar o'yin elementlari kichik guruhda — syurpriz moment ko'rinishida, o'xshash harakatlar, ertak

qahramoni va h. k. dan iborat bo'ladi. Katta guruhlarda bunday mashqlar izlanish, musobaqa xarakterini oladi.

Mashqlar bolalarning yoshiga qarab qiyinlashtirib boriladi. Ular bir necha bo'g'ing'lardan tashkil topadi. O'quv-bilish mazmuniga oid o'yin-mashqlar muammo shaklida emas, ko'pchilik hollarda ularni bajarish uchun tasavvur bo'yicha harakat qilish, topqirlikni namoyish qilish, aqllilikni ko'rsatish talab qilinadi. Chunonchi, tarbiyachi kichik guruhdagi bolalardan har qaysi quyovni sabzi bilan siylashni taklif qiladi; katta guruhdagi bolalardan esa, doskaga osib qo'yilgan kartochkadagi doirachalar nechtaligini aytishni, guruh xonasidan xuddi shuncha buyum topishni, kartochkadagi doiralar miqdori bilan guruhdagi, buyumlar miqdori teng ekanini isbotlashni taklif qiladi. Agar birinchi holda mashq shartli ajratilgan bitta bo'g'ing'indan iborat bo'lsa, ikkinchi holda 3 ta bo'g'ing'indan iborat bo'ladi.

Kompleks mashqlar eng samaralidir, chunki, ular dasturning har xil bo'limlariga doir masalalarni bir vaqtda bir-biri bilan tarkiban birga hal qilish imkonini beradi. Masalan, «Geometrik figuralar», «Kattalik», «Miqdor va sanoq» bo'limlariga oid masalalarni bir vaqtda hal qilish imkonini beradi. Bu xil mashqlar mashg'ulotlarning foydali ish koeffitsientini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bunday xildagi mashqlar (ya'ni bir xil maqsadni ko'zlovchi va birma'noda amalga oshiriluvchi mashqlardan) keng foydalaniladi, bunday mashqlar tufayli zarur faoliyat usullari bajariladi: sanoqni, o'lchashni, eng sodda hisoblashni egallash amalga oshiriladi; bir qator elementar matematik tasavvurlar shakllanadi.

Mashqlarni tanlashda ularning tarkiban bir mashg'ulotda birga hal qilinishigina

emas, balki istiqboldagisi ham hisobga olinadi. Bir mashg'ulotdagi mashqlar sistemasi yil davomida o'tkaziladigan har xil mashqlarning umumiy sistemasiga tarkiban qo'shib ketishi kerak.

Hozirgi vaqtda mavjud mashqlar sistemasi hamma yosh guruhlarda ushbu qoida asosida tuziladi, har bir oldin keluvchi va undan keyin keluvchi mashq umumiy elementlar-materiali, harakat usullari, natijalarga ega. O'zaro bog'liq va o'zaro o'xshash harakat usullari (masalan, ustiga qo'yish, yoniga qo'yish), munosabatlar (masalan, katta-kichik, ortiq-kam, baland-past, keng-tor), arifmetik amallar (qo'shish-ayirish) ni o'zlashtirishga oid mashqlarni berish vaqt jihatidan yaqinlashtiriladi yoki bir vaqtda beriladi.

Mashqlarda o'zaro bog'lanishlarning mumkin bo'lgan hamma variantlarini nazarda tutish kerak, masalan, har xil obyektlarni bir xil o'lchovda o'lchashni, bir xil obyektlarni har xil o'lchovda o'lchash, har xil obyektlarni har xil o'lchovlarda o'lchash va h. k. ni tashkil qilish mumkin. Bola mashqlarni bajarishda bir xil matematik aloqalar, bog'lanishlar va munosabatlarning har xil ko'rinishlari bilan to'qnashib, ularni oson va tez tushunib, umumlashtira oladi. Bolalarning mashqlarni bajarish jarayonidagi faollik, (mustaqillik, ijodkorlik ko'rsatishlariga qarab, reproduktiv (taqlidiy) va produktiv mashqlarni ajratish mumkin.

Reproduktiv mashqlar harakat usulini oddiy takrorlash (tiklash)ga asoslangan. Bunda bolalarning harakatlari kattalar tomonidan namuna, tushuntirish, talab, nima qilish va qanday qilishni belgilovchi qoidalar shaklida to'la chegaralanishi mumkin. Ularga qat'iy ergashish ijobiy natija beradi, topshiriqni to'g'ri bajarishni ta'minlaydi, yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarning oldini oladi. Mashqlarning borishi va natijasi

tarbiyachining bevosita kuzatuvida bo'ladi, u ko'rsatmalar, tushuntirishlar bilan bolalar harakatini to'g'rilab turadi.

Produktiv mashqlar shunisi bilan xarakterliki, ularda harakat usullarini bolalarning o'zlari to'la yoki qisman ochishlari kerak bo'ladi. Bu bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ijodiy yaqinlikni talab qiladi, maqsadga yo'nalganlik va maqsadga intilishni shakllantiradi. Odatda tarbiyachi nima qilish kerakligini aytadi, ammo harakat usulini aytmaydi ham, ko'rsatmaydi ham. Mashqlarni bajarishda bola fikrlash va amaliy sanashlardan foydalanadi, fikrlarni aytadi va ularni tekshiradi, mavjud bilimlarini ishga soladi, ulardan yangi vaziyatlarda foydalanishini o'rganadi, aqlliligi, topqirligini ko'rsatadi. Bu xil mashqlarni bajarishda pedagog bevosita emas, balki bilvosita yordam beradi, bolalarga o'ylash va yana bir marta harakat qilishni taklif qiladi, to'g'ri harakatlarni ma'qullaydi, bola ilgari bajargan shunga o'xshash mashqlarni eslatadi va h. k.

Produktiv va reproduktiv mashqlar nisbati bolalarning yoshlari, amaliy va bilimiga doir masalalarni yechish tajribalari qandayligi, matematik tasavvurlarning xarakteri va ularning bolalarda qay darajada rivojlanganligi bilan aniqlanadi.

Bolalarning yoshi kattalashishi bilan mashqlarni bajarishdagi mustaqilliklari ortadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning mustaqil faoliyatlarini tashkil qiluvchi va yo'naltiruvchi og'zaki ko'rsatmalar, tushuntirishlar, oydinlashtirishlar roli orta boradi. Bolalar topshiriqni, mashqni bajarganlaridan keyin o'z harakatlarini va o'rtoqlarining harakatlarini, o'zini-o'zi va o'zaro tekshirishni o'rganadilar. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda

o'sha o'qitishning mustaqil usuli sifatida namoyon bo'ladi. Ammo uni amaliy usullar guruhiga kiritish ham mumkin. Bunda har xil o'yinlarning, har xil amaliy harakatlarning, masalan, qismlardan butun tuzish, figuralar

qatorlari sanoq, ustiga va yoniga qo'yish guruhlash, umumlashtirish, taqqoslash kabi harakatlarni o'zlashtirishdagi alohida ahamiyati hisobga olinadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (4312-PQ, 08.05.2019).
2. Zhuraeva, N. T. (2021). MATHS KEY OF MIND AND INTELLIGENCE (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.
3. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40.
4. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS" (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNI KASBIY FAOLIYAT XAVFSIZLIGIGA TAYYORLASH: PEDAGOGIK YONDASHUV

AKRAMOVA DAMIRA G'ULOMJONOVNA
Namangan muhandislik-qurilish instituti

Abstrakt. Kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarning xavfsizligini ta'minlash turli sohalarda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola talabalarni ta'lim jarayoni davomida kelajakdagi kasbiy faoliyati xavfsizligiga tayyorlashning ahamiyatini o'rganadi. Pedagogik jarayon xavfsiz kasbiy muhit uchun zarur bo'lgan xabardorlik, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Pedagogik asosda xavfsizlik bo'yicha ta'limni samarali integratsiyalash bo'yicha strategiyalar, muammolar va tavsiyalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Xavfsizlik bo'yicha ta'lim, Kasbiy tayyorgarlik, Pedagogik jarayon, Xatarlarni kamaytirish, Baxtsiz hodisalarning oldini olish, Salomatlik va farovonlik, Axloqiy xulq-atvor, O'quv dasturlari integratsiyasi, Simulyatsiya treningi

Abstract. Ensuring the safety of individuals engaged in professional activities is a critical concern in various fields. This article delves into the significance of preparing students for the safety of their future professional endeavors during their educational journey. The pedagogical process plays a pivotal role in cultivating awareness, knowledge, and skills necessary for a safe professional environment. Strategies, challenges, and recommendations for effective integration of safety education within the pedagogical framework are discussed.

Keywords: Safety education, Professional preparation, Pedagogical process, Risk mitigation, Accident prevention, Health and well-being, Ethical conduct, Curriculum integration, Simulation training

Абстракт. Обеспечение безопасности лиц, занимающихся профессиональной деятельностью, является актуальной задачей в различных сферах. В этой статье рассматривается важность подготовки студентов к безопасности их будущей профессиональной деятельности во время образовательного пути. Педагогический процесс играет решающую роль в развитии осведомленности, знаний и навыков, необходимых для безопасной профессиональной среды. Обсуждаются стратегии, проблемы и рекомендации по эффективной интеграции обучения технике безопасности в педагогические рамки.

Ключевые слова: Обучение технике безопасности, Профессиональная подготовка, Педагогический процесс, Снижение рисков, Предотвращение несчастных случаев, Здоровье и благополучие, Этическое поведение, Интеграция учебных программ, Симуляционное обучение

Kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarning xavfsizligini ta'minlash turli soha va tarmoqlarda muhim ahamiyatga ega. Kasbiy sohada xavfsizlik jismoniy, aqliy, ekologik va axloqiy jihatlarni o'z ichiga olgan ko'p o'lchovli yondashuvni o'z ichiga oladi. Talabalarni ta'lim jarayoni davomida to'g'ri tayyorlash xavfsiz kasbiy muhit uchun zarur bo'lgan xabardorlik, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim

rol o'ynaydi.

Shu nuqtai nazardan, pedagogik jarayon o'quvchilarga xavfsizlik bo'yicha ta'lim berish uchun tizimli va strategik asos bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik yondashuv doirasida xavfsizlik bo'yicha ta'limning integratsiyasi o'quvchilarni potentsial xavflarni tan olish, xavfsiz usullarni qo'llash va favqulodda vaziyatlarga samarali javob berish qobiliyatini

beradi. Shuningdek, u kelajakdagi kasbiy rollari doirasida mas'uliyat, javobgarlik va axloqiy xulq-atvor madaniyatini rivojlantiradi.

Ushbu maqola talabalarni o'quv yillarida kelajakdagi kasbiy harakatlarining xavfsizlik jihatlari tayyorlashning ahamiyatini o'rganadi. U kasbiy tayyorgarlikda xavfsizlik bo'yicha ta'limning muhim ahamiyatini, xavfsizlik bo'yicha samarali ta'limni ta'minlaydigan pedagogik yondashuvlarni va shu bilan bog'liq muammolar va xavfsizlikni pedagogik asosda optimal integratsiyani ta'minlash bo'yicha tavsiyalarni yoritadi. Oxir oqibat, ushbu yaxlit yondashuv o'z tanlagan martaba yo'llarini xavfsiz va mas'uliyatli tarzda boshqarishga qodir bo'lgan har tomonlama rivojlangan mutaxassislarni ishlab chiqarishga intiladi.

Kasbiy tayyorgarlikda xavfsizlik ta'limining ahamiyati

Kasbiy tayyorgarlik kontekstida xavfsizlik bo'yicha ta'lim zamonaviy ta'lim paradigmalarida tubdan hal qiluvchi ahamiyatga ega. U shaxslarni kelajakdagi professional muhitda ularning xavfsizligini va boshqalarning xavfsizligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va munosabatlar bilan jihozlaydi. Kasbiy tayyorgarlikda xavfsizlik bo'yicha ta'limning ahamiyatini turli o'lchovlar orqali tushunish mumkin:

1. Xavfni kamaytirish va baxtsiz hodisalarning oldini olish:

Xavfsizlik bo'yicha ta'lim talabalarni tanlagan kasblari bilan bog'liq potentsial xavflarni aniqlashga tayyorlaydi. Xatarlarni baholash va xavflarni boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lish orqali talabalar baxtsiz hodisalarning oldini olish va mumkin bo'lgan zararni kamaytirish uchun faol choralar ko'rishlari mumkin. Ushbu yondashuv xavfsiz ish muhitini saqlashga sezilarli hissa qo'shadi.

2. Mutaxassislarning salomatligi va farovonligi:

Xavfsizlik bo'yicha ta'limning muhim jihati mutaxassislar orasida jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlashni o'z ichiga oladi.

Talabalar sog'lom turmush tarzini tanlash, stressni boshqarish usullari va ruhiy salomatlik haqida ma'lumot olishadi. Bu bilim ularga o'zlarining farovonligini birinchi o'ringa qo'yishga imkon beradi, natijada kelajakdagi martabalarida ularning samaradorligi va samaradorligini oshiradi.

3. Axloqiy va mas'uliyatli xulq-atvor:

Xavfsizlik bo'yicha ta'lim o'quvchilarning kasbiy sohadagi harakatlarining axloqiy oqibatlarini tushunishlarini ta'minlab, axloqiy fikrlarni o'z ichiga oladi. Mas'uliyatli xulq-atvor va axloqiy qarorlar qabul qilishni ta'kidlab, xavfsizlik bo'yicha ta'lim professional muhitda halollik va javobgarlik madaniyatini tarbiyalaydi.

4. Qonuniy va normativ hujjatlarga muvofiqlik:

Professional o'z sohalarida xavfsizlik bilan bog'liq ko'plab qonun va qoidalarga rioya qilishlari kerak. Xavfsizlik bo'yicha ta'lim talabalarni ushbu qonunchilik asoslari bilan tanishtiradi, ularga rioya qilishning ahamiyati va rioya qilmaslikning mumkin bo'lgan huquqiy oqibatlarini o'rgatadi. Ushbu bilim professional standartlar va qonuniy yaxlitlikni saqlash uchun juda muhimdir.

5. Kasbiy obro'ni oshirish:

Xavfsizlik bo'yicha majburiyat shaxsning va ish beruvchi tashkilotning kasbiy obro'sini oshirishga yordam beradi. Xavfsizlikka sodiqligi bilan tanilgan mutaxassislar ko'proq mijozlarni jalb qilishlari, o'z jamoalarida ishonch qozonishlari va o'z sohalarida ijobiy obro'ga ega bo'lishlari mumkin.

6. Inqirozni boshqarish va tayyorgarlik:

Har qanday kasbda inqiroz va favqulodda vaziyatlar kutilmaganda paydo bo'lishi mumkin. Xavfsizlik bo'yicha ta'lim talabalarni turli xil favqulodda vaziyatlarga samarali javob berishga tayyorlaydi, ular tanqidiy vaziyatlarni hal qilish, hayotni himoya qilish va zararni minimallashtirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

7. Global raqobatbardoshlik:

Globallashib borayotgan dunyoda

xavfsizlik bo'yicha ta'lim professionalning global miqyosda raqobatbardoshligini oshiradi. Xavfsizlik choralari bo'yicha bilimdon va faol mutaxassislar yuqori standartlar va global xavfsizlik me'yorlariga rioya qilishga intilayotgan transmilliy korporatsiyalar va xalqaro tashkilotlar tomonidan qidiriladi.

Shunday qilib, xavfsizlik bo'yicha ta'lim nafaqat odamlarni professional sharoitlarda himoya qilishga xizmat qiladi, balki ular shug'ullanadigan kasblarning umumiy samaradorligi, axloqi va obro'siga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'lim yo'lining ajralmas jihati bo'lib, talabalarni o'z sohalarida mas'uliyatli va muvaffaqiyatli mutaxassislar bo'lishga tayyorlaydi.

Xavfsizlik bo'yicha ta'limning pedagogik yondashuvlari

Pedagogik asosda xavfsizlik bo'yicha ta'limni amalga oshirish xavfsizlik tamoyillarini samarali o'rganish va qo'llashni ta'minlash uchun o'ylangan va kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu pedagogik yondashuvlar xavfsizlik bo'yicha ta'limni o'quv jarayoniga uzluksiz integratsiya qilish uchun tizimli va strategik asos yaratadi:

1. Xavfsizlik modullarini o'quv dasturlariga kiritish:

Ta'lim muassasalari muayyan o'quv fanlariga mos keladigan maxsus xavfsizlik modullarini ishlab chiqishi kerak. Ushbu modullar muntazam o'quv dasturiga kiritilishi kerak, bu esa xavfsizlik bo'yicha ta'limga akademik sayohatda kerakli ahamiyat berilishini ta'minlashi kerak. Kontent nazariy asoslarni, amaliy dasturlarni, amaliy tadqiqotlarni va muayyan ta'lim sohasiga tegishli amaliy mashg'ulotlarni qamrab olishi kerak.

2. Simulyatsiya va amaliy mashg'ulotlar:

Amaliy mashg'ulotlar xavfsizlikni ta'minlash uchun samarali ta'limning asosidir. Simulyatsiya mashqlaridan foydalangan holda, real hayot stsenariylarini boshqariladigan muhitda qayta yaratish mumkin. Bu talabalarga faol ishtirok etish, xavfsizlik protokollarini qo'llash va xavfsiz sharoitda o'z qarorlarining

oqibatlarini boshdan kechirish imkonini beradi. Amaliy mashg'ulotlar tajribaviy o'rganishni rivojlantiradi va favqulodda vaziyatlarga ishonch bilan javob berish qobiliyatini oshiradi.

3. Hamkorlikda o'rganish va o'rtoqlar o'rtasidagi muhokamalar:

Xavfsizlik bilan bog'liq mavzular bo'yicha hamkorlikda o'rganish va tengdoshlarning muhokamalarini rag'batlantirish dinamik ta'lim muhitini rivojlantiradi. Talabalar xavfsizlik tamoyillarini chuqurroq tushunishga yordam berib, o'z tajribalari, tushunchalari va tashvishlari bilan o'rtoqlashishlari mumkin. Muloqot va tengdoshlarning o'zaro ta'siri o'quv jarayonini boyitib, xavfsizlik bo'yicha turli nuqtai nazar va yondashuvlarni almashish imkonini beradi.

4. Texnologiya va elektron ta'lim platformalaridan foydalanish:

Texnologiyalar va elektron ta'lim platformalaridan foydalanish xavfsizlik bo'yicha ta'limning mavjudligi va faolligini oshiradi. Interaktiv onlayn modullar, virtual haqiqat simulyatsiyalari, multimedia taqdimotlari va elektron munozaralar xavfsizlik bo'yicha ta'limni yanada qiziqarli va interaktiv qilishlari mumkin. Talabalar ushbu resurslardan o'zlariga qulay vaqtda foydalanishlari mumkin, bu o'z-o'zidan o'rganishni rag'batlantiradi va xavfsizlik tushunchalarini samarali ravishda mustahkamlaydi.

5. Amaliy amaliy loyihalar:

Haqiqiy stsenariylarda xavfsizlik tamoyillarini qo'llashni talab qiladigan loyihalarni tayinlash samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Talabalar alohida vaziyatlarda xavfsizlik choralarini tahlil qilish, loyihalash va amalga oshirish uchun alohida yoki jamoalarda ishlashi mumkin. Ushbu amaliy tajriba ularga nazariy bilimlarni amaliy yechimlarga integratsiyalash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

6. Rol o'ynash va stsenariy asosida o'qitish:

Rolli o'yin mashqlari va stsenariy asosida

o'qitish talabalarni kelajakdagi kasblariga tegishli faraziy vaziyatlarga cho'mdiradi. Turli rollarni o'z zimmasiga olish va turli xil xavfsizlik muammolariga javob berish orqali talabalar qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradilar va amaliy kontekstda xavfsizlik protokollari haqidagi tushunchalarini oshiradilar.

7. Muntazam baholash va fikr-mulohazalar:

Xavfsizlik bo'yicha bilim, tushunish va qo'llashni baholovchi davriy baholashlar muhim ahamiyatga ega. O'z vaqtida berilgan fikr-mulohaza o'quvchilarga ularning taraqqiyoti va yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalar haqida tushuncha beradi, xavfsizlik bo'yicha ta'limning muhimligini kuchaytiradi va material bilan doimiy shug'ullanishni rag'batlantiradi.

Ushbu strategiyalarni o'z ichiga olgan pedagogik yondashuvlar o'quvchilarda xavfsizlikni chuqur tushunish va qadrlashda muhim ahamiyatga ega. Turli va qiziqarli ta'lim usullarini taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga xavfsizlik tamoyillarini o'zlashtirishlari va ularni kasbiy amaliyotiga muammosiz integratsiya qilishlari mumkin.

Qiyinchiliklar va tavsiyalar

Pedagogik jarayonga xavfsizlik bo'yicha ta'limni integratsiyalash samarali hal qilinishi kerak bo'lgan bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlashda xavfsizlik bo'yicha ta'lim samaradorligi va ta'sirini optimallashtirish uchun juda muhimdir. Bu erda biz asosiy muammolarni aniqlaymiz va ularni yumshatish uchun tegishli tavsiyalarni beramiz:

1. Standartlashtirishning yo'qligi:

Qiyinchilik: Ta'lim muassasalarida xavfsizlik bo'yicha standartlashtirilgan ta'lim tizimlarining yo'qligi xavfsizlik bilimlari va amaliyotlarida nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin.

Tavsiya: Ta'lim muassasalari, sanoat manfaatdor tomonlari va nazorat qiluvchi organlar o'rtasidagi hamkorlik xavfsizlik bo'yicha standartlashtirilgan ta'lim

yo'riqnomalari va asoslarini yaratish uchun juda muhimdir. Ushbu standartlar har bir ta'lim sohasiga tegishli asosiy xavfsizlik tamoyillari va amaliyotlarini o'z ichiga olishi kerak.

2. Resurs cheklovlari:

Qiyinchilik: Ta'lim muassasalari ko'pincha moliyalashtirish, malakali o'qituvchilar va xavfsizlik bo'yicha ta'limni samarali olib borish uchun ilg'or texnologiyalardan foydalanishda cheklovlarga duch kelishadi.

Tavsiya: Institutlar xavfsizlik bo'yicha ta'lim dasturlari uchun qo'shimcha moliyalashtirish va resurslarni ta'minlash uchun sanoat, davlat tashkilotlari va notijorat tashkilotlar bilan hamkorlikni o'rganishlari kerak. O'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishga sarmoya kiritish, shuningdek, onlayn platformalar va ochiq ta'lim resurslaridan foydalanish resurslarni taqsimlashni optimallashtirishi mumkin.

3. Barqarorlik va uzoq muddatli ta'sir:

Qiyinchilik: Rivojlanayotgan xavfsizlik amaliyotlari va texnologiyadagi yutuqlar tufayli xavfsizlik bo'yicha ta'limning uzoq muddatda ta'sirini saqlab qolish qiyin bo'lishi mumkin.

Tavsiya: Xavfsizlik bo'yicha o'quv dasturlarini davriy qayta ko'rib chiqish jarayonini amalga oshiring, yangi xavfsizlik amaliyotlariga mos keladigan muntazam yangilanishlarni ta'minlang. Ta'lim dasturlariga xavfsizlikning so'nggi tendentsiyalari va texnologiyalarini integratsiya qilish uchun sanoat mutaxassislari bilan doimiy hamkorlikda ishtirok eting.

4. Ishtirok etish va motivatsiya:

Qiyinchilik: Quruq yoki nazariy deb qabul qilinishi mumkin bo'lgan xavfsizlik ta'limida talabalarning faolligini va motivatsiyasini saqlab qolish umumiy muammodir.

Tavsiya: Xavfsizlik bo'yicha ta'limni qiziqarli va o'zaro bog'lash mumkin bo'lishi uchun o'yinlashtirish, real hayotiy misollar va saytga tashriflar kabi interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalaning. Talabalarning qiziqishini qo'llab-quvvatlash uchun xavfsizlik bilimlarining haqiqiy hayotda qo'llanilishi va afzalliklarini ta'kidlang.

5. Madaniy va til to'siqlarini yengish:

Qiyinchilik: Turli xil madaniy kelib chiqishi va tillariga ega bo'lgan turli xil talabalar populyatsiyasi xavfsizlik tushunchalarini samarali etkazishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Tavsiya: Madaniy jihatdan sezgir va lingvistik jihatdan mos keladigan xavfsizlik bo'yicha ta'lim dasturlarini ishlab chiqing. Til to'siqlarini bartaraf etish va barcha talabalar o'rtasida tushunish va faollikni ta'minlash uchun ko'p tilli resurslar, ko'rgazmali qurollar va ko'p tilli o'qituvchilardan foydalaning.

6. Mavjud o'quv dasturlariga integratsiya:

Qiyinchilik: Umumiy akademik tuzilmani buzmasdan, mavjud o'quv dasturlariga xavfsizlik bo'yicha ta'limni muammosiz kiritish qiyin bo'lishi mumkin.

Tavsiya: Xavfsizlik bo'yicha ta'limni o'quv dasturiga ortiqcha yuklamadan birlashtirish mumkin bo'lgan sohalarni aniqlash uchun o'quv qo'mitalari bilan yaqindan hamkorlik qiling. Xavfsizlik bilimlarining fanlararo tabiatini

ta'kidlab, uning turli o'quv fanlari bo'yicha dolzarbligini ta'kidlang.

7. Amaliy ko'nikmalarni baholash:

Qiyinchilik: Xavfsizlik bilan bog'liq amaliy qo'llash va ko'nikmalarni baholash an'anaviy imtihonga asoslangan baholash tizimida qiyin bo'lishi mumkin.

Tavsiya: Amaliy ko'nikmalar va xavfsizlik bilimlarini to'g'ri qo'llashni o'lchash uchun amaliy imtihonlar, simulyatsiya asosidagi baholashlar va loyihalarni baholash kabi turli baholash usullarini qo'llang.

Ushbu muammolarni strategik tavsiyalar bilan hal qilish pedagogik asosda xavfsizlik bo'yicha ta'lim tashabbuslarining samaradorligi va barqarorligini oshirishi mumkin. Xavfsizlik bo'yicha ta'lim olish uchun qulay muhitni yaratish orqali ta'lim muassasalari o'quvchilarning yaxshi tayyorgarlik ko'rishlarini va ularning professional sayohatlari davomida xavfsizlik madaniyatini saqlashga intilishini ta'minlashlari mumkin.

Foydalingan adabiyotlar:

1. "Safety Education: A Handbook for Teaching Safety in American Schools" Jerry R. Curry Publisher: Charles C Thomas Pub Ltd Year: 1992
2. "Handbook of Occupational Safety and Health" S. Z. Mansdorf, William H. Noll Publisher: John Wiley & Sons Year: 2010
3. "Safety Education in Schools" Anne D. Jones, Valerie D. Thompson Publisher: Springer Year: 1985
4. "Effective Safety and Health Training" Terry E. McSween, Wayne T. Galloway Publisher: CRC Press Year: 2000
5. "Safety Training That Delivers: How to Design and Present Better Technical Training" Karen L. Currie Publisher: Government Institutes Year: 2004

PEDAGOGIK AKSILOGIYANING ASOSIY TUSHUNCHALARI VA PRINSIPLARI

JAMOLIDDIN FOZILOV,

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot
instituti mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya. Maqolada pedagogik aksiologiyaning asosiy tushunchalar, ijtimoiyliligi, faolligi va refleksivligi kabi toifaga oid klassifikatsiya qilinadigan mohiyatlarning o‘zaro ta’siri natijasida vujudga kelishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, aksiologiya inson rivojlanishining fenomenologiyasi, qonuniyatlari va mexanizmlarini uning yetuklik bosqichida va ayniqsa, ushbu rivojlanishda ularga ma’lum darajaga erishishdan iboratligi aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Aksiologik yondashuv, subyektiv jihatlar, refleksiv, kabi klassifikatsiya, rivojlanish, fenomenologiyasi, qonuniyatlar, mexanizm, psixologik vaziyatlar.

Аннотация. В статье рассматривается возникновение педагогической аксиологии в результате взаимодействия классифицируемых сущностей, относящихся к такой категории, как Основные понятия, социальность, активность и рефлексивность. Также было упомянуто, что аксиология состоит в изучении феноменологии, законов и механизмов развития человека на стадии его зрелости и особенно в достижении им определенного уровня в этом развитии.

Ключевые слова. Аксиологический подход, субъективные аспекты, рефлексивные, такие как классификация, развитие, феноменология, закономерности, механизм, психологические ситуации.

Annotation. The article reflects on the emergence of pedagogical Axiology as a result of the interaction of categorical classifiable essences, such as basic concepts, sociability, activity and reflexivity. It has also been mentioned that Axiology consists in achieving the phenomenology, laws and mechanisms of human development at the stage of its maturity and, in particular, in achieving them a certain level in this development.

Key words. Axiological approach, subjective aspects, reflexive, such as classification, development, phenomenology, laws, mechanism, psychological situations.

O‘sib kelayotgan yoshlarimizni bilimli, professional yetuk kadrlar darajasida tarbiyalash orqaligina erishish mumkinligi haqida yurtboshimiz shunday fikrlami bayon etganlar: “Bugun hech kimga sir emaski, biz yashayotgan XXI asr — intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr. Kimki bu haqiqatni o‘z vaqtida anglab olmasa, intellektual biliin, intellektual boylikka intilish har qaysi millat va davlat uchun kundalik hayot mazmuniga aylanmasa — bunday davlat jahon taraqqiyoti yo‘lidan chetda qolib ketishi muqarrar. Inson zoti boshqa mayjudotlardan nimasi bilan farq qiladi, albatta yuksak ma’naviyati va intellektual salohiyati bilan. Shuning uchun insonlar sonining o‘sishi bilan emas, balki

ularning intellektual salohiyati va ma’naviyati yuksalishi bilan o‘lchanishi lozim. Ya’ni, insonlarning sifatining o‘shini oichash lozim... Faqat o‘z kuchimiz, o‘z salohiyatimizga tayanib ish ko‘rishimiz kerak... o‘zimiz harakat qilmasak, chetdan kelib birov bizga yordam bermaydi”.

Yurtboshimizning o‘g‘tlari asosida mamlakatimizda istiqlolning birinchi kunlaridanoq keng miqyosda professional kadrlar tayyorlash ishlari boshlab yuborildi. Bu ko‘rsatma nafaqat davlat rahbariyati xodimlari, balki fuqarolik jamiyatining barcha institutlari, olimlar, nodavlat, notijorat tashkilotlar, o‘zo‘zini boshqarish tashkilotlari, oilalar oldiga masuliyatli vazifalarni qo‘ydi. Rivojlangan

mamlakatlarning asosiy takomillashuv mexanizmi raqobat bo'lib, u insonni doimo yuksaklik, komillikka, barkamollikka undaydi. Bu jihat aksiologiyada milliylik va umuminsoniylikning o'zaro dialektik munosabatlarining shakllanishiga olib keladi. Demak, keskin raqobat sharoitida muntazam o'sib borayotgan aholini boqishni faqatgina bilimga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirish orqaligina amalga oshirish mumkin. Bilimga asoslangan iqtisodiyotni piramida shaklida ko'rsatsa bo'ladi. Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT) uning negizida fan va ta'lim yotishini ko'rsatgan. Lekin fan va talimni kim yaratadi? Agar ota-onalar jamiyatga sog'lom va qobiliyatli shogird va o'quvchilarni yaratib bersalar, ularga innovator olimlar, injener texniklar va professor-o'qituvchilar ta'lim beradilar.

XXI asr insoniyat tarixida inson bilimining eng yuqori darajaga ko'tarilishi, uning aqluzakovati, fikrlash qobiliyati, manaviyati va taffakurining boyib borishi orqali professionallik darajasini shakllantirib borish lozimligini talab etmoqda. Ammo, qobiliyat, iste'dod, komillik, insondagi intiluvchanlik aksiologiya bilan uzviy bog'liq. Intiluvchanlik – istak, xohish, mayl, qiziqish, xobbi va boshqalar o'zini ochiq yoki yashirin holda ko'rsatadi. Bilim olishga ehtiyoj insonda ko'payib boradi. Inson miyasi tirik ekan, fikr yuritishi tabiiydir, zero, "Bilim inson ongi va ruhining oziqasidir".

Yetuklik holati insonda kutilmaganda va birdaniga paydo bo'lmaydi. Unga va uning qandayligi uchun insonni barcha o'ychan hayoti "ishlab beradi", faqat tabiatdan berilgani uchun emas, balki insonni etuklik bosqichiga qanday jismoniy mustahkamlik zaxirasi bilan yaqinlashuvi ko'proq yashab o'tilgan turmush tarzi bilan bog'liq bo'ladi.

Ushbu bosqichdan turib inson cho'qqiga chiqish va tushib ketishlarini, qanchadan-qancha kechinmalarni boshidan o'tkazishini unutish kerak emas. Bu uning sihat-salomatligi, shaxs sifatida va o'zini turli faoliyatlarda

ifodalashiga ham bog'liq. Inson etukligining qandaydir vaqt kesmasiga to'g'ri keladigan rivojlanishining eng yuqori darajasi, uning cho'qqisi "akme"ning o'zginasidir.

Albatta, insonning akmesiga ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-psixologik vaziyatlar orqali hayot yo'lining xususiyatlari ham bog'liq bo'ladi, ko'tarilgan etuklik bosqichiga ko'p jihatdan uning akmesining miqdor-sifat ko'rsatkichlari, qanday qilib dunyoqarashi tashkil topganligi, umumiy va maxsus intellektining shakllangani, ahloqli yadrosi tuzilganligi va ijodkorlik qobiliyatlarining rivoj topganligi bilan belgilanadi. Insonlar noxush holatlarga qarshi turishlari va ularga qaramasdan o'z fikrlarini amalga oshirishlari bilan bir-birlaridan farqlanadilar.

Har qanday ilm ahli o'z faoliyatini ijtimoiy buyurtmaga asosan, davlat tomonidan qo'yilgan talabdan kelib chiqib bajarishi lozim. Har qanday jamiyatning ehtiyoji o'zgarib turadi. Shuning uchun ham olimlar o'z tadqiqotlarini faqat dolzarb masalalarni yechishga qaratmog'i lozim. Ammo har bir ilm-fanning nazariy asoslari ustida olib boriladigan fundamental tadqiqotlar bundan mustasno. Bunday tadqiqotlarga talab doimo mavjud. Har qanday ehtiyoj va talablarning asosiy ko'rsatkichlari bo'ladi. Kishi o'z faoliyatida, shu jumladan, ilmiy faoliyatida bu ko'rsatkichlarga erishishni maqsad qilib oladi. Ularga intilib ish yuritish metodologiyaga amal qilinganlikni bildiradi.

Rivojlanayotgan jamiyat zamonaviy ma'lumotli, axloqiy, tashabbuskor pedagog-o'qituvchilarga muhtoj, tanlov sharoitida mustaqil ravishda qaror qabul qiladi, harakatchanligi, dinamikasi, konstruktivligi bilan ajralib turadigan, madaniy o'zaro munosabatlarga tayyor, mamlakat taqdiri uchun javobgarlik hissi bilan uning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligi uchun bunday shaxsni tarbiyalash va shakllantirish bugungi kunda o'quvchi-yoshlarni ijtimoiylashtirish jarayoni

qiymat yo'nalishlari va ideallarining tubdan o'zgarishi sharoitida amalga oshirilganda ayniqsa muhimdir. Yoshlar ongiga aholining katta qismining juda past turmush darajasi, jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishi, avlodlar o'rtasidagi munosabatlarning uzilishi, kommunistik ta'lim tizimidan voz kechish, maktabda ta'lim masalalariga etarlicha e'tibor bermaslik sezilarli darajada ta'sir qiladi. Maktabdagi o'quv jarayoni ko'pincha o'quvchilar jamiyatning haqiqiy kundalik hayotida etarlicha ishtirok etmasliklari va ba'zan haqiqiy hayot muammolaridan uzilib qolishlari uchun quriladi. Ushbu vaziyatni o'zgartirish, ushbu ijtimoiy-pedagogik muammolarni hal qilish, o'quvchi-yoshlarning ilmiy dunyoqarashi va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirish uchun zamonaviy maktab chaqiriladi, uning asosiy maqsadi shaxsiy va kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilashga yordam berishdir.

Insonga o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishga qodir bo'lgan adolatli jamiyat g'oyasi bilan bog'liq bo'lgan barkamol shaxs g'oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu g'oya madaniyatning qadriyat yo'nalishlarini belgilaydi va shaxsni tarixga, jamiyatga, faoliyatga yo'naltiradi.

Pedagogik qadriyatlarni o'zlashtirish pedagogik faoliyat jarayonida amalga oshiriladi. Pedagogik qadriyatlarning keng doirasi ularni tasniflash va tartibga solishni talab qiladi, bu ularning umumiy pedagogik bilimlar tizimidagi maqomini taqdim etishga imkon beradi.

Aksiologiya falsafaning mustaqil sohalaridan biri bo'lib, mazkur tushuncha adabiyotlarda turlicha talqin etiladi. Aksiologiya yunoncha so'z bo'lib, axio – qadriyat, logos – ta'limot, so'z, ya'ni qadriyatlar haqidagi ta'limot ma'nosini bildiradi. I.T.Frolova tahriri ostidagi falsafiy lug'atda aksiologiyaga qadriyatlar tabiatini falsafiy jihatdan tadqiq etish, deb

ta'rif beriladi. Aksiologiya G'arb falsafasida XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida umumiy qadriyatlar muammoshming ba'zi murakkab masalalarini hal etishga urinish sifatida yuzaga keldi. Qiyomiddin Nazarov umumiy tahriri ostidagi "Falsafa: qomusiy lug'at" (2004)da "aksiologiya"ga aksiologik ong, qadrlash tuyg'usi, aksiologik bilish, qadriyatli yondashuv va boshqalar asosida to'plangan qadriyatlar to'g'risidagi bilimlar sistemasi sifatida ta'rif berilgan.

Dunyoda aksiologik munosabat shakllanishi har bir kishining yetuk inson sifatida voyaga yetishi jarayonining tarkibiy qismidir. Kishi kamolot sari borar ekan, o'zi, o'zgarar, tashqi muhit, olam, umr, vaqt, davr va boshqalarning haqiqiy qadriyatini anglayveradi. Bu foni dunyoning o'tkinchiligi, umr mazmuni, yashashning maqsadi, olamning abadiyligi qarshisidagi lahzalar qadriga yetishni o'rgana boradi. Bu esa mazkur kishida aksiologik munosabat shakllanishining shaxsiy jarayonini anglatadi.

Aksiologik munosabat faqat yakka, alohida shaxsgagina tegishli hodisa emas. Balki u ijtimoiy guruh, qat'iyat, millat, davlat, jamiyatga ham tegishli bo'lishi mumkin. Shu ma'noda, aksiologik yondashuv va qadriyatli munosabatning individual hamda ijtimoiy namoyon bo'lish darajalarining alohida, xususiy va umumiy shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin

Qadriyat – aksiologik yondashuvning mohiyati bugungi kunda, birinchi navbatda, sodir bo'layotgan voqealarni baholash vaziyati bilan belgilanadi, unda inson doimiy ravishda, uning dunyoga munosabatini belgilaydi. Qadriyatlar tizimi shaxsni madaniyat bilan tanishtirish orqali shakllanadi. Madaniyatni (moddiy va ma'naviy) egallash jarayonida shaxs shaxsga aylanadi.

Ilmiy adabiyotlarda berilgan qadriyatlarining ko'plab ta'riflarini umumlashtirib, shuni aytishimiz mumkin

qiymatlar–bularshaxsonginingshakllantiruvchi birliklari bo‘lib, ular insonning hayot sohalari: dunyo, boshqa odamlar, o‘ziga nisbatan doimiy munosabatini belgilaydi. Ushbu munosabatlar to‘plami mohiyatan shaxsning axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi, bu ayniqsa ongli bo‘lganda, shaxsiy qadriyatlar paydo bo‘lganda, ongli umumiy semantik shakllanish sifatida qaralganda kuchli bo‘ladi.

Bu yondashuv XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrda mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi. ilmiy fikrning turli sohalarida, jumladan, pedagogikada, xususan, ta‘lim nazariyasida qadriyatlar nazariyasiga keng murojaat qilindi.

Aksiologik yondashuvning ma‘nosi aksiologik prinsiplar tizimi orqali ochib berilishi mumkin, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– madaniy va etnik xususiyatlarining xilma-xilligini saqlab qolgan holda, qadriyatlarning yagona gumanistik tizimi doirasida falsafiy qarashlarning tengligi;

– an‘analar va bunyodkorlikning tengligi, o‘tmish ta‘limotlarini o‘rganish va ulardan foydalanish zarurati hamdabugungi va kelajakda ma‘naviy kashfiyotlar imkoniyatlarini e‘tirof etish, an‘anachilar va innovatorlar o‘rtasidagi o‘zaro boyitish;

– odamlarning ekzistensial tengligi, qadriyatlar asoslari haqidagi demagogik bahslar o‘rniga sotsial-madaniy pragmatizm, messianizm va loqaydlik o‘rniga dialog va asketizm.

Ushbu metodologiyaga ko‘ra, fanning, shu jumladan pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini, uning bilim, muloqot va ijod sub'ekti sifatida shaxsga munosabatini aniqlash birlamchi vazifalardan biridir. Bu esa falsafiy-pedagogik bilimlarning qadriyat tomonlarini, uning “insoniy jihati”, tamoyillarini va ular orqali butun madaniyatning insonparvarlik, insoniy mohiyatini hisobga olishga olib keladi.

Aynan ta‘lim falsafasining insonparvarlik yo‘nalishi insoniyat kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ta‘lim madaniyatning tarkibiy qismi sifatida bu borada alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u shaxsning insonparvarlik mohiyatini kamol toptirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Har qanday fan singari, pedagogika ham amaliy va nazariy qismdan iborat bo‘lib, vaqti-vaqti bilan ular orasidagi dissonans juda keskin namoyon bo‘lishi mumkin.

Pedagogikada aksiologik yondashuv ba‘zan qiymat yondashuvi deb ataladi, ya‘ni u ko‘rsatmalar va qadriyatlar tizimini belgilaydi. Pedagogikaning ustuvor vazifasi – aqliy faoliyat va bilish jarayoni orqali ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishdir. Aksiologiya ana shu maqsadlarga erishish mexanizmlaridan biridir.

Pedagogik aksiologiyaning asosiy tushunchalari qatoriga quyidagilar kiradi: qadriyat, aksiologik ong, aksiologik dunyoqarash, aksiologik baholash, aksiologik munosabat, qadriyatli xulqatvor, qadriyatli ustanovka, aksiologik yo‘nalganlik, ta‘lim, tarbiya. Qadriyatlar qachonki, insonda aksiologik ong, aksiologik munosabat va ustanovkalar shakllantirilgan sharoitdagina, uning faoliyati va xulq-atvorini mo‘ljalga olishga imkon beradi. Aksiologik yo‘nalganlik yaxlitlikda shaxsning faoliyat va xulqatvordagi aniq qadriyatlarga yo‘nalganligini aks ettiradi, har bir aniq vaziyatlarda esa shaxs qadriyatli ong va qadriyatli munosabatlarga rahbarlik qiladi.

Ppedagogik qadriyatlar turli xil ijtimoiy tizimlarda faoliyat yuritadigan, jamoatchilik ongida namoyon bo‘ladigan qadriyatlarning tabiati va mazmunini aks ettiradi. Bu jamiyatning ta‘lim sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi g‘oyalar, g‘oyalar, me‘yorlar, qoidalar, an‘analar majmuidir.

Hayotning ijtimoiy sharoitlarining o‘zgarishi, jamiyat va shaxs ehtiyojlarining rivojlanishi bilan pedagogik qadriyatlar

ham o'zgarib bormoqda. Shunday qilib, pedagogika tarixida o'rganishning sxolastik nazariyalarining tushuntirish va illyustrativ, keyinchalik esa muammoli ishlab chiqishga o'zgarishi bilan bog'liq o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Demokratik tendensiyalarning kuchayishi o'qitishning noan'anaviy shakl va usullarining rivojlanishiga olib keldi. Pedagogik qadriyatlarni sub'ektiv idrok etish va o'zlashtirish o'qituvchi shaxsining boyligi, uning kasbiy faoliyatining yo'nalishi bilan belgilanadi.

Pedagogikada qo'llash natijasi bo'lgan ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasi keng falsafiy antropologik va ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega, chunki strategiya uning yechimiga bog'liq ijtimoiy harakat sivilizatsiya rivojlanishiga to'sqinlik qilishi yoki unga hissa qo'shishi mumkin. Zamonaviy ta'lim tizimi kelajakda zarur bo'lgan insonning muhim kuchlarini, uning ijtimoiy qimmatli dunyoqarashi va axloqiy fazilatlarini shakllantirishga hissa qo'shishi mumkin. Ta'limning gumanistik falsafasi inson foydasiga, dunyoda ekologik va axloqiy uyg'unlikni yaratishga qaratilgan.

O'zgarishlarning aksiologik tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim muassasasi jamoat hayotini insonparvarlashtirishga to'liq hissa qo'shmaydi. Ta'lim tizimining konstruktiv-aksiologik salohiyatidan foydalanish uchun avvalgi davrda unda shakllangan tormozlanish mexanizmini yengib o'tish zarur.

Ta'lim uchun moddiy tashkiliy bazani yaratish uchun uning subyektiv omilini shakllantirish lozim. Inson resurslari ishlatilmay qoldi, bunga o'quvchining faqat ta'sir obyekti sifatida harakat qiladigan an'anaviy ta'lim jarayonini saqlab qolish, kattalar aholisining uzluksiz ta'limga yo'naltirilganligi va ta'lim salohiyatidan foydalanish samaradorligining pastligi dalolat beradi.

T. Parsons, yoshlarning o'z qadriyatlarini ishlab chiqishini aks ettirib, kattalar dunyosiga teskari, bu ish bilan bog'liq ishlab chiqarish,

muvofiqlik, tartib va javobgarlik, yoshlar madaniyat ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan bog'liq hodisa sifatida tushuniladi, bu orqali zamonaviy sanoat jamiyati yoshlarni "tartib oladi" oila avlodi va uni ijtimoiy va madaniy me'yorlarni o'zlashtirishga va keng ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlaydi.

Boshqacha qilib aytganda, o'quvchi-yoshlar madaniyati doirasida yoshlar barqarorlik va tartib tuyg'usini qo'lga kirib, shuningdek, o'quvchi-yoshlar xulq-atvor namunalari, marginal maqom berish; keskinlik va noaniqlikning zaiflashishi, ya'ni, hayotning ushbu davridagi xaotik tendensiyalaridir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadigan bo'lsak, jamiyatimiz ilm-fani oldiga Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish borasida yangicha yondashuvlarni izlab topish vazifasi qo'yilganligini aytish mumkin. Ana shunday yondashuvlarimiz natijasi esa aksiologiya ning ilmiy muomalaga kirib kelishi bo'ldi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad — mamlakatimiz kadrlar tayyorlash milliy modelini yanada takomillashtirishdan iboratdir.

O'qituvchining aksiologik boyligi yangi qadriyatlarni tanlash va oshirish samaradorligi va maqsadga muvofiqligini ifodalaydi. Sharq mutafakkirlaridan biri Forobiyning ta'kidlashicha, har bir kishining fe'l atvoriga qarab ta'lim-tarbiya ikki xil usul: ixtiyoriy va majburiy usullarda amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim oluvchilar fan va hunar o'rganishga moyillik bildirmasalar, ularga nisbatan rag'batlantirish usuli qo'llaniladi. Maboda ular o'zboshimcha va itoatsiz bo'lsalar majburiy usulni qo'llash mumkin. Forobiyning ko'rsatishicha aqlli kishilar o'tkir zehnidrokli, fazilatli bo'lishi, o'zining qobiliyati va idrokini yaxshi ishlarga yo'naltirishi kerak. Forobiy "Aql to'g'risida" nomli risolasida axloqli odam o'zida o'n ikki xislatni birlashtirgan bo'lishi lozim deb hisoblaydi. Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha insonning barcha qobiliyat va fazilatlarini ikki tomonga ega:

Birinchisi – tug‘ma irsiy, tabiiy xislatlar bo‘lsa.

Ikkinchisi – tajriba, amaliyot, sharoit ta‘sirida tarkib topadigan xislatlardir. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlar tarbiyasida bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan xislatlarni hisobga olish lozimligini ta‘kidlaydi.

Yana bir sharq mutafakkirlar biri Abu Ali ibn Sinoning fikrida tarbiya jarayonida yoshlarga aqliy va jismoniy, axloqiy tarbiya berish va hunar o‘rgatish nazarda tutiladi. Ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarida bolani olti yoshidan boshlab muallimga topshirish xususida fikr yuritadi. Ulug‘ hakim ta‘lim jarayonida o‘qitishda oddiydan murakkabga qarab borish qoidasiga amal qilish lozimligini uqtiradi, ayniqsa, bolaga kuchi yetadigan mashqlarni bajartirish amali bu jarayonda katta ahamiyat kasb etadi. Ibn Sino bolalarni yakka-yakka o‘qitishdan ko‘ra jamoada ta‘lim berish afzal ekanligini e‘tirof etadi. Ibn Sinoning inson aqli, bilimi orqali erishiladigan natijalari haqidagi ta‘limoti o‘qitish nazariyasida alohida o‘rin egallaydi. Uning fikricha buyumlarni chinakambilishga tashqi ko‘rinishini tahlil qilish sabablarini aniqlash asosida aql bilan erishiladi. Ibn Sino aqlning rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok qilishning birinchi bosqichi aqliy kategoriyalarni tushuntirishdir. Ikkinchi bosqich, ikki xil fikrni idrok etishdir. Aql rivojlanishining uchinchi bosqichida, o‘zlashtirilgan fikrlarni idrok etish bilan erishiladi. Shunda uni haqiqiy aql deyish

mumkin. Ibn Sino aql deganda insonning tug‘ma istedodini, shuningdek, tajriba asosida va bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushunadi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to‘xtalib “Alla” ikki vazifani bajaradi deydi. Birinchisi, beshikni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag‘ishlanadi; ikkinchisi beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo‘sh uradi, bolasiga bo‘lgan muhabbatidan, onaning orzu umidi yurak to‘ridan silqib chiqadi. Bu o‘ziga xos qo‘shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining murg‘ak qalbiga, butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o‘zi anglamagan holat paydo bo‘ladi. U asta-sekin bu yorug‘ olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o‘rganish boshlanadi. Xuddi shu o‘rganish tarbiyalanishdir. Zotan o‘rganish sezishdan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda tarbiya mohiyatan qadriyatlarining keksa avloddan yoshga, kattalardan bolalarga, odamdan odamga o‘tishini ta‘minlaydigan ijtimoiy faoliyatdir. Qadriyatlar inson tomonidan boshqa odamlar bilan birgalikdagi faoliyat orqali o‘zlashtiriladi. Qadriyatlar – bu butun shaxsiy mavjudotning barqarorligini ta‘minlaydigan insoniyatning asosiy omili. Faoliyat orqali qadriyatlarni egallash aynan shu faoliyatda axloqiy o‘lchovni ochadi, ideal qiymat va moddiy faoliyat turlari orasidagi masofani yaratadi va shu bilan axloqiy aks ettirishni ta‘minlaydi, axloqiy o‘z-o‘zini anglashni – inson vijdonini uyg‘otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 48 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: O‘zbekiston, – 2017.– 102b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.
4. Musurmonova O. Ma‘naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1996. 189-bet.
5. Tillayeva G. Akmeologiya asoslari: o‘quv qo‘llanma / GTillayeva. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. – T.: “Tafakkur Bo‘stoni”, 2014. –192 b.

KO'RISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA SHAXSIY SIFATLARNI KAMOL TOPTIRISHNING HOZIRGI KUNDAGI AXAMIYATI

QARSHIBOY NAZARQOSIMOV

JDFU Maxsus pedagogika kafedra o'qituvchisi

QARSHIBOYEV ASLIDDIN AKRAM O'G'LI

Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi 2- bosqich magistri

Annotatsiya. Ushbu ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxsiy sifatlarni kamol toptirishning hozirgi kundagi axamiyati bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Astigmatizm, katarakta singari kasalliklarni ko'ruv analizatorining turg'un nuqson, ko'rish qobiliyatining yo'qotilishi bolalarda o'ziga xos harakter, emotsional iroda doirasida sezgi tajriba.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по актуальной актуальности развития личностных качеств у детей с нарушением зрения.

Ключевые слова: Такие заболевания, как астигматизм, катаракта, стойкий дефект зрительного анализатора, потеря зрения у детей представляют собой уникальный характер, чувственное переживание в рамках эмоциональной воли.

Ko'ruv jarayonining buzilishi tug'ma va keyinchalik paydo bo'lishi mumkin. Tug'ma ko'rlik homilaning ona qornidagi vaqtida bo'lgan kasalliklar va shikastlanish oqibatida paydo bo'lishi mumkin yoki ba'zi bir ko'ruv nuqsonining nasldan-naslga irsiy o'tishi natijasida bo'lishi mumkin. Odatda qiyinchilik paydo bo'lgan ko'rlik ko'ruv organlarining kasallanishi oqibatida – to'r parda, shox parda markaziy nerv sistemasining kasalliklari (meningit, miyadagi shish, meningoentsefalit) organizmning umumiy kasallanishi oqibatida (qizamiq, gripp) miyaning travmatik shikastlanishi oqibatida paydo bo'lishi mumkin. Ko'ruv analizatorining buzilishlari rivojlanuvchi va turg'un turlari mavjud. Rivojlanadigan ko'ruv nuqsonida patologik jarayonlarning ta'sirida ko'ruv jarayonining doimiy ravishda yomonlashuvi ro'y beradi. Masalan, glaukomada ko'zning ichki bosimi ko'tarilib ketadi va ko'z to'qimalarida o'zgarishlar sodir bo'ladi. Sanitar-gigienik normalarga rioya qilinmaganda (o'quv va yozuvda) ko'zning yaqindan ko'rishi va

uzoqdan ko'rishi sodir bo'ladi.

Astigmatizm, katarakta singari kasalliklarni ko'ruv analizatorining turg'un nuqsonlariga kiradi. Bunday nuqsonlar ba'zibir kasalliklar yoki ko'z operatsiyalari oqibatida bo'lishi mumkin. Demak, bolalarda ko'ruv analizatorining buzilishi homiladorlik vaqtida yoki tug'ilgandan so'ng paydo bo'lishi mumkin. SHuning uchun bolalarda ko'r tug'ulganlar, juda erta ko'rmay qolganlar va 3 yoshdan keyin ko'rmay qolganlar guruhiga ajratish mumkin. Bunday differentsialash shunga asoslanadiki, bolaning keyingi rivojlanishi uchun bolaning qaysi yoshdan ko'rmay qolgani juda katta ahamiyatga ega. Masalan, tug'ma ko'rlar xotirasida har xil obrazli tasavvurlar umuman bo'lmaydi, lekin keyinchalik ko'rmay qolganlarda obrazli tasavvurlar qandaydir hajmda qisman saqlanadi. Bolaning psixik va jismoniy rivojlanishida ko'rish nuqsonining boshlanish ya'ni yuzaga kelish muddati muhim ahamiyatga ega. Ko'rmaslik qancha erta boshlangan bo'lsa, ikkilamchi nuqsonlar psixofizik xususiyatlar ko'proq namoyon bo'ladi.

Tug'ma ko'rlarning psixik rivojlanishi sog'lom bolalarga o'xshash bo'ladi, lekin ko'ruv orientirovkasining yo'qligi ko'proq harakatlanish doirasida, turmush tarzida namoyon bo'ladi. Ko'rlar uchun tovush signallari o'ziga xos mo'ljal o'rnini egallaydi, ko'radigan bolalar uchun ham tovushlar muhim rol o'ynaydi, ammo ko'rlar uchun tovush signallari mo'ljal olish uchun asosiy faktor hisoblanadi.

Ko'rish qobiliyatining yo'qotilishi bolalarda o'ziga xos karakter, emotsional iroda doirasida sezgi tajribalarini shakllantiradi. Tug'ma ko'rbolalarda oliybilish jarayonlarining rivojlanishi (qiziquvchanlik, mantiqiy fikrlash, xotira, nutq) normal holatida bo'ladi. Shuning bilan birga sezgi va intellektual funktsiyalar o'zaro aloqadorligining buzilishi o'ziga xos fikrlash faoliyatidan mavhum fikrlash faoliyatining rivojlanishi ustunligida namoyon bo'ladi.

Kech ko'r bo'lgan bolalarni tug'ma ko'r bolalardan ajralib turishi ko'ruv jarayonini yo'qotgan vaqtiga bog'liq bo'ladi. Bola ko'rish jarayonini qancha kech yo'qotsa, unda shunchalik ko'proq ko'ruv tasavvurlari ko'proq bo'ladi va ularni so'z ifodalarida qaytadan tiklash mumkin. Agar ko'ruv xotiralarini rivojlantirilmasa asta-sekin ko'ruv obrazlarining xotiradan yo'qolib ketishi mumkin.

Ko'r bolalar yuqori darajada psixofizik rivojlanishga va bolani o'rab turgan dunyoni to'liq bilishga bolada saqlanib qolgan analiz qilish tizimiga suyangan holda barcha imkoniyatlarga egadir. Maxsus ta'lim sharoitida, eshituv, teri, hid bilish, vibratsion va boshqa psixik jarayonlarning sensor analizatorlari rivojlanishi asoslarini rivojlantirishning o'ziga xos usullari shakllanadi. Natijada idrok etishni kompensatsiyalashni, ya'ni bilim protsessi olib formalarini rivojlantirish imkoniyatlari vujudga keladi.

L.S.Vegotskiy tomonidan, ko'rlar oltinchi sezgi (harakat) ga egaligi ko'rsatilib, u ularga predmetlarni masofada sezishga ranglarni ham

sezishga imkoniyat yaratadi. Ta'lim jarayonida pedagog, ota-onalar ko'rlikni kompensatsiya qilish bolada uning hayotining birinchi oylaridan boshlanishini hisobga olish lozim.

Ko'rlikni kompensatsiyalash, deydi L.I.Solntseva, butun psixik ta'lim tizimini, sensor tizimini, intellektual komponentlarni o'z ichiga oladiki, bular bolalarga adekvat va tashqi dunyoni aktiv aks etiradigan va bolalarni yoshiga qarab har xil shakldagi faoliyat bilan shug'ullanishiga imkoniyatlar yaratib beradi. Zaif ko'ruvchilar hodisalar, predmetlar bilan tanishganda shuningdek maydon orientirovkasini olishda va harakatlenganda ularda saqlanib qolgan ko'ruvdan foydalaniladi. Masalan, ko'zi ojizlarda ranglarni idrok etish buzilgan holatda bo'ladi. Keskin ifodalangan yaqindan ko'rishda va uzoqdan ko'rishda ko'zi ojizlar ba'zi bir predmetni ifodalaydigan hira-shira belgilarni payqamasdan qolishi mumkin. Maxsus ta'lim erta boshlangandan normal maydon va stereoknopik ko'ruv yaxshi rivojlanadi va mukammallashadi, bu ularda kelajakda murakkab fazoviy ko'rgazmalarni idrok etish imkonini beradi.

Zaif ko'ruvchilar orasida ranglarni farqlash funktsiyalari buzilgan, ko'ruvning kontrakt sezgirli etarli bo'lmagan shaxslar ko'p uchraydi, ranglarni idrok eta olmaslik patologiyasining tug'ma formalari ham uchraydi.

Ko'zni harakatlantirish funktsiyalarining buzilishi narsalarni idrok etishni ularni tasvirlashga ta'sir o'tkazadi, ko'z nigohini ma'lum bir nuqtada ushlab turishga halaqit beradi, dinamik o'zgarishlarni, chiziqli va shartli kattaliklarni baholashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Shuning uchun korreksion ishlar hodisalar va predmetlarning kuzatishning maxsus usullaridan foydalanishga yo'naltirilgan bo'lib, u eshituv, ta'm bilish, hid bilishga asoslangan bo'lib, u bolalarda real hayotning murakkab sintetik obrazlarni yaratish imkonini beradi.

Zaif ko'ruvchilardagi saqlanib qolgan ko'ruv ularning rivojlanishiga, o'quv, mehnat va ijtimoiy adaptatsiyaga (moslashuviga)

muhim ahamiyatga ega, shuning uchun uni avaylab-asrash zarur, buning uchun muntazam tashxis qo'yish, ko'z shifokorida davriy konsul'tatsiya o'tkazish, tiflopedagogda va psixologda konsul'tatsiyalar o'tkazish zarur.

Ko'rlar va zaif ko'ruvchilarda ularni o'rab turgan dunyoni idrok etish va bilishda teri orqali bilish muhim ahamiyatga ega.

Daktil' idrok etish har xil kompleks sezgilar (qo'l tekizish, bosim, issiqlik, sovuqlik, og'riq, materialning fakturasi va boshqalar) orqali ta'minlanadi va bular orqali narsalarning shakllari, o'lchamlari va har xil proporsional aloqalar aniqlanadi. Teri va shilimshiq qavatdagi nerv qoldig'lari tomonidan qabul qilingan har xil sezgilar bosh miya qobig'ining qo'l va barmoqlar ishi bilan bog'liq bo'limiga yuboriladi. Ko'rlar va ko'zi ojizlar xudi shunday qo'llari va barmoqlari bilan "ko'rishga" o'rganadilar.

Ko'rlar va zaif ko'ruvchilarning har xil faoliyat turlarida teri orqali bilishdan tashqari eshituv va nutq ham muhim ahamiyatga ega. Ko'rlikni kompensatsiyalashning birinchi stadiyasida yaratilgan differentsialangan eshituv va ovoz reaksiyalari narsalar bilan dastlabki tanishuvda va atrofdagi odamlar bilan muloqatda muhim rol o'ynaydi. Ko'r bola odamlarning diqqatini jalb qilish maqsadida tovushlar va so'zlardan foydalanadi. Kattalarning shunga mos reaksiyalari bolani unga nisbatan emotsiyasini (hayajonini) oshiradi.

Ko'rlar va zaif ko'ruvchilar tovushlar orqali narsalarni va ularni o'rab turgan muhitning fazoviy xususiyatlarini erkin ifodalaydilar. Ular tovush orqali manbani va uning joylashishini ko'zi ko'radiganlardan aniqroq aniqlaydilar. Ko'ruv protsessi buzilgan shaxslarda fazoviy eshituv juda yuqori darajada rivojlanganligi har xil tovushlar maydonida orientirovka olish shartligi sababli yuzaga keladi.

Shu sababli ko'rlar va zaif ko'ruvchilar ta'lim va tarbiya protsessida differentsiyaga mashqlar o'tkaziladi, narsalarning xarakterlarini tovush yordamida farqlanadi

va bohalanadi, murakkab tovush maydonini analiz va boholash, tovush signallari aniq bir narsalarga, moslamalarga, mexanizmlarga va bu ularda yuz berayotgan protsesslarning yuzaga chiqishidan bo'ladi.

Ko'ruv jarayoni buzilgan shaxslarning har xil faoliyat turlarini muvaffaqiyatli egallash (predmetli, o'yin, mehnat, o'qish) ko'rgazmali qurollar bilan yuqori darajada ta'minlanish va rivojlantirish, fazoviy fikrlash fazoviy mo'ljalga olishni egallash bilan bog'liq. Fazoviy orientirovka fazoda (maydonda) erkin harakatlanishning muhim qismidir.

SHunday qilib, ko'rishda nuqsoni bor bolalarni ikki guruhga ajratish mumkin.

1. Ko'rlar.
2. Zaif ko'ruvchilar.

Ko'rlar ko'ruv o'tkirligiga ko'ra 2 turga bo'linadi.

1. Total ko'rlar. 0 ko'rish o'tkirligi.
2. Qisman ko'rlar. Ko'rish o'tkirligi 0,005 gacha

KELIB CHIQISH SABABIGA KO'RA

1. Tug'ma ko'rlar.
2. Orttirilgan ko'rlar.

Zaif ko'ruvchilar ko'rish o'tkirligiga ko'ra quyidagicha turga bo'linadi.

- 0,05dan 0,1 gacha
- 0,1dan 0,2 gacha
- 0,2 dan yuqori 0,4gacha

Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda birlamchi nuqsonlar patologiyasi yuzaga keladi: ko'rish o'tkirligi, rang ajratish, ko'rish maydoni, yorug'likni sezish va hakoza.

Ko'ruv o'tkirligi – ko'zni bir-biridan eng kam masofada turgan ikki nuqtani ayrim-ayrim ko'ra olish layoqatidir.

Ko'ruv maydoni – bu odam ko'zlari va boshni qimirlatmay turganida ko'rib idrok etadigan maydondir.

Yorug'lik sezish. Ko'zni qonunlikka qarab adaptometrlar maxsus asbobda yorug'likda tekshiriladi.

Maxsus va to'g'ri tanlangan o'qitish metodikasi qo'llanmasligi natijasida ikkilamchi nuqsonlar yuzaga keladi, bular quyidagilar

bo'lishi mumkin.

- sensor apparatlarning to'liq shakllanmaganligi;
- tasavvur va tushunchalar borasidagi kamchiliklar;
- fikrlashdagi kamchiliklar;
- nutq rivojlanishidagi kamchiliklar;
- harakatdagi kamchiliklar;

Faqat maxsus ta'lim-tarbiya sharoitidagina ikkilamchi nuqsonlarni korrektsiyalashga sharoit mavjuddir.

Ikkilamchi nuqsonlar namoyon bo'ladigan sohalar.

Alebliopiya bilan og'rigan bolalarda ko'rib idrok etish, harakat sohasida (harakatlar aniqligi, koordinatsiyasi buzilgan, mayda matorika makonda orientrlash, oynada aks etganda o'ng va chap tushunchalari rivojlanmagan) predmetli tasavvurlar sohasida hajm biroz kichikroq bo'ladi.

Ko'r bolalarda predmetli tasavvurlar zahirasi ancha kam, ular mavjud tasavvurlar obrazlar bilan ishlashda qiynaladilar. Maktabgacha yoshdagi ko'r bolalarda harakatchanlik sustligi, harakat malakalarini aniq shakllanmasligi, makonda orientirlash ancha buzilganligi, makondagi yo'nalishlarni ajratishda nuqsonlar, makonda harakatlanish chog'ida orientrlashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Ko'r bolalarda ikkilamchi nuqsonlar bilish faoliyatida ham namoyon bo'ladi, predmetlar haqida tasavvurlar o'zligi, predmetlar haqida tasavvurlar yo'qligi, tasavvurlar uzuq-yumuqligi va boshqalardir.

Maktabgacha tarbiya.

Maktabgacha tarbiya tizimi davlat, ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, muhim ijtimoiy masalalarni hal qiladi: ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni har tomonlama kamol tptirish; ko'r va zaif ko'ruvchilar nuqsonli rivojlanishini oldini olish; korrektsiyalash va ularning sog'ligini himoyalash va mustahkamlash; Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash va maxsus ta'lim berishda oilaga ko'maklashish maqsadida maxsus va

oilaviy MTM qoshida ochilgan maktabgacha tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarga maxsus MTM larda maqsadli ta'lim va tarbiya berish jarayonida ularga normal psixik rivojlanishni ta'minlash, ilk bolalik davridagi noto'g'ri tarbiya natijasida yuzaga keladigan ikkilamchi nuqsonlarni korrektsiyalash, kompensatsiyalash mumkin.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun bog'chalar faoliyatida 4 asosiy vazifani belgilash mumkin. Ularning bajarilishi va faqat bolalarning umumta'lim dasturlarini o'zlashtirishga imkoniyatlarini, balki rivojlanishdagi ikkilamchi nuqsonlarni korrektsiyalash va kompensatsiyalashni ta'minlaydi.

1. Qisman ko'radigan va zaif bolalarda saqlangan ko'rish funktsiyalarini rivojlantirish, ambliopiya va g'ily bolalarni ularni normagacha tibbiy va pedagogik vositalar bilan tiklash.

2. Bolalarning rivojlanishi o'quv dasturni o'zlashtirish uchun ularning psixik-jismoniy rivojlanishi xususiyatlarini hisobga olgan holda qulay sharoitlar yaratish.

3. Bola hayotining dastlabki oy yillaridagi noto'g'ri tarbiya natijasida yuzaga keladigan ikkilamchi nuqsonlarni korrektsiyalash

4. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim, o'yin, mehnat, faoliyati kompensator usullarini shakllantirish.

Maxsus vazifalarni hal etishda har bir mutaxassis vrach oftol'molog, tiflopedagog, ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bog'chasi tarbiyachisining roli garchi o'zaro bog'liq va o'zaro bog'langan bo'lsada, ular ko'p qirralidir.

O'rta ta'lim.

Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar uchun maxsus umumta'lim maktab-internatlari o'quvchilarning ta'lim va tarbiyasini maktab ta'limini, shuningdek, ularning nuqsoni rivojlanishi korrektsiyasini amalga oshiradi. Ko'rlar va ko'zi ojizlar uchun tashkil qilingan maktablar maxsus ta'lim davlat tizimining asosiy qismi hisoblanadi va bu tizim bolalarni o'qitish va tarbiyalashning alohida ta'lim zaruriyatidan

kelib chiqadi va shu tamoyillar asosida ishlaydi. Ko'rlar va ko'zi ojizlar maktablarida o'qitish va tarbiyalash o'zining maxsus tamoyillariga va vazifalariga ega, bu vazifalar yaxshi rivojlanmagan va buzilgan funktsiyalarni qayta tiklash, korrektsiya va kompensatsiya qilishga mo'ljallangan bo'lib, bolalarni guruhlariga differentsiyalashga mo'ljallangan. Ko'rlar va ko'zi ojizlarni o'qitish va tarbiyalashning asosiy qoidalarini asoslab berar ekan, tiflopedagogika shaxsni har tomonlama rivojlantirishni ta'minlashga, ko'rlikni va ko'zi ojizlikni kompensatsiyalashning tabiiy ilmiy asoslariga rivojlanishda turli nuqsonlarga duchor bo'lgan bolalarda biologik va sotsial manbalarning birligi to'g'risidagi kontsepsiyaga asoslanadi.

L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha, bu birlik juda murakkabdir alohida psixik funktsiyalarga nisbatan ham, bolalarning yoshiga qarab bosqichma-bosqich rivojlanishga qarab ham differentsiyalashgan va o'zgaruvchan birlikdir. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar uchun maktablar uch bosqichdan iborat.

1. Boshlang'ich ta'lim 1-4 sinflar.
2. Asosiy va to'liqsiz ta'lim 5-10 sinflar.
3. O'rta ta'lim 11-12 sinflar.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari bilan KNB bolalar maktabidagi ta'lim bosqichlarining o'xshash va farqli tomonlari.

KNB bolalar maktabida sinf va tarbiya guruhleri 10-12 nafar kishidan murakkab nuqsonli bolalar uchun 5-7 kishidan iboratdir.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarni ko'rgazmali-obrazli va nazariy tafakkur elementlarini egallaydilar, o'qish, yozish, sanash, tasavvurlarni tushunishni o'rganadi.

Ikkinchi bosqich bolalar bilim, shaxsiy va harakat doirasi korrektsion bo'yicha gigiena va ko'rishni muhofazalash sog'lomlashtirish ishlari davom etadi.

Uchinchi bosqich o'rta maktabi umumta'lim tayyorgarligi va mehnat kursi tugallanishni ta'minlaydi. Ta'lim keng va differentsiyali asosda olib boriladi.

Kasb ta'lim.

Maxsus maktablarni bitirgan o'quvchilar kasb tayyorgarligini hunar maktablarida olishi mumkin. Kasb hunar kollejlarining ayrimlarida ko'r va zaif ko'ruvchi shaxslar turli kasblarni egallashlari mumkin.

Oliy ta'lim.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar O'zbekiston Respublikasi barcha fuqarolari kabi oliy o'quv yurtlariga kirish huquqiga egalardir. Ko'r va zaif ko'ruvchilar barcha kasblarni tanlash huquqiga ega. Oliy o'quv yurtlarida o'qish muddati uzaytirilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Grigor'yanst N, A, Alimjanova. G. Z. Fayzieva Z. SH. «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalarni tekshirish usullari» T- 2008
2. N.Jumaboeva «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalar maktab internatlarida atrof – muhitni tasavvur qilishni shakllantirish» t-2009
3. Alrik Albers, H. Po'latov " Mo'ljall olish va harakatlanish dasturi" 2002y
4. .S.Akramova, A.J.Tajimuratov. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni xotirasini kuchaytirish asoslari. Tafakkur ziyosi. 2021-yil 1-soni
5. Akramova X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(12), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162
6. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994
7. Akramova, X. (2020). Mehnat darslarida aqli zaif bolalar nutqini o'stirishning o'ziga xosligi. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4025

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNING MULOQOT KO'NIKMALARINI O'RGANISHDA TIBBIY-PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QARASHLAR

AXROROVA SEVINCH ABROROVNA

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada autizm haqida tushunchalarning shakllanish tarixi, mamlakatimizda bunday bolalar sonining ortib borishi, Kanner sindromining asosiy simptomlar kombinatsiyasi, Asperger sindromi, autizm bilan kasallangan bolalarning asosiy belgilari, autizm sindromiga chalingan shaxslarni asosiy 4 ta guruhga bo'lib o'rganilishi, autizm sindromli bolalarning muloqot ko'nikmalarini o'rganishda tibbiy-psixologik-pedagogik qarashlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: autizm, Asperger sindromi, Kanner sindromi, Eygen Bleyler, ADOS kuzatuv shkalasi, ilk yoshdagi bolalar autizmi, bolalar autizmi, o'smirlar autizmi, kattalar autizmi, alternativ muloqot.

Аннотация. В статье история формирования представлений об аутизме, увеличение количества таких детей в нашей стране, сочетание основных симптомов синдрома Каннера, синдрома Аспергера, основные симптомы детей с аутизмом, изучение лиц с синдромом аутизма на 4 основные группы, выделены коммуникативные навыки детей с синдромом аутизма. Медико-психолого-педагогические взгляды на навыки обучения.

Ключевые слова: аутизм, синдром Аспергера, синдром Каннера, Эйген Блейлер, шкала наблюдения ADOS, ранний детский аутизм, детский аутизм, подростковый аутизм, взрослый аутизм, альтернативное общение.

Abstract. In the article, the history of the formation of concepts about autism, the increase in the number of such children in our country, the combination of the main symptoms of Kanner syndrome, Asperger syndrome, the main symptoms of children with autism, the study of individuals with autism syndrome into 4 main groups, the communication skills of children with autism syndrome Medical-psychological-pedagogical views on learning skills are highlighted.

Key words: autism, Asperger's syndrome, Kanner's syndrome, Eigen Bleiler, ADOS observation scale, childhood autism, children's autism, adolescent autism, adult autism, alternative communication.

Autizm - grekcha "autos", ya'ni "o'zi" degan ma'noni anglatib, reallikdan uzoqlashish, tashqi dunyodan ajralish va tashqi olam bilan kommunikativ funksiyaning buzilishi kabilarni o'z ichiga oluvchi sindrom hisoblanadi.

Mamlakatimizda bunday bolalar sonining ortib borishi tibbiyot xodimlari, psixiatrlar, psixologlar, pedagoglar, defektologlar va ota-onalarning bu muammoga chuqur yondashuvlarini va uning kelib chiqish sabablarini aniqlash, shuningdek, ularni korreksiyalashning eng optimal variantlarini ishlab chiqarishga undamoqda.

Autizm atamasi olimlarning baxslashib kelishicha, shaxsga (odatda bolaga) "autistelk" deb tashxis qo'yish orqali kirib kelgan bo'lishi

mumkin. Bu kasallikning asosiy belgisi - bolaning muloqot qilishdagi qiyinchiligi, boshqa odamlar bilan aloqa qilishdan o'zini tortib, go'yo o'zining olamida yashayotgandek tuyuladi. Ba'zi autistik cheklanishlari bo'lgan odamlarda bitta ma'lum sohaga (masalan rassomchilik) qaratilgan ajoyib qobiliyatlarni namoyon etsa, boshqalarida esa me'yoriy "normal" holatga tushib qolishlar kuzatiladi. Shunga qaramay, butun olamda bu xastalikka hanuzgacha davo topilgani yo'q.

Autizm nerv sistemasining kasalliklaridan biridir. Ushbu nuqson bolalarda turlicha namoyon bo'ladi. Ayrim olimlar fikricha autizm ruhiy kasalliklarning belgilaridan biri bo'lib, bunda bola tevarak-atrofga nisbatan befarq,

beparvo bo'ladi, natijada atrofdagilar bilan aloqada bo'lmaydi, muloqot qilmaydi. Bola o'z-o'zi bilan bo'lib, o'zicha hayajonlanib, kuyinib, nimalardandir tashvishlanib o'z ichki dunyosida yashaydi. Ba'zi bolalarda emotsional qiyinchiliklar mavjud bo'ladi. Ular tushkunlikka tushishlari yoki bezovta bo'lishlari mumkin yoki ularning xulq-atvori g'ayritabiiy bo'ladi, buni bolalarning noo'rin yig'lashlaridan yoki kulishlaridan bilish mumkin. Ular haddan tashqari harakatchan bo'lib, bir vaqtning o'zida biror narsaga e'tiborini bir zungina qaratib, yana boshqa narsa bilan chalg'ib ketishlari mumkin, yoki ular befarq, parishonxotir bo'lishlari mumkin. Emotsional tushkunliklar yaqin orada bo'lib o'tgan jarohatlar, xafagarchilik yoki uzoq vaqt ongli ish bilan shug'ullanish natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Autizm atamasi birinchi bor shvetsar psixiatri Eygen Bleyler tomonidan shizofreniya kasalligining belgilaridan biri sifatida ishlatildi. Autizm holati shizofreniya kabi ruhiy kasallikda ko'proq namoyon bo'ladi. Bola vaqtni sezmaydi, hozirda ro'y berayotgan voqea-hodisalarni o'tgan yoki kelasi zamon bilan almashtiradi, real voqea-hodisalarni fantastik mavhum voqea-hodisalar bilan aralashtirib yuboradi. Autizm holatida bola faoliyati sustlashadi yoki keraksiz, noaniq faoliyat bilan shug'ullanadi. Bolaning xulq-atvori buziladi, o'yin faoliyati, qiziqishi sustlashadi, ma'yus holatda yuradi, kattalar va tengdoshlari bilan aloqada bo'lmaydilar, hech kim bilan gaplashishni istamaydi, ba'zilarida indamaslik (mutizm holati) kuzatiladi.

Ingliz psixiatri Leo Kenner davolash amaliyotida 11 bolaning xulq atvori, yurish-turishida o'xshash belgilarni kuzatib, "ilk yoshdagi bolalar autizmi" atamasini kiritdi. U kuzatgan barcha bolalardagi belgilar hozirgi kunda ham autizmning asosiy belgilari sifatida o'rganilmoqda. Shunga qaramay, ko'p yillar mobaynida bolalar autizmi aqli zaiflik, shizofreniya kabi va boshqa ruhiy kasalliklarning belgilari sifatida o'rganilgan edi. Faqatgina 1981 yildan boshlab bolalar

autizmi mustaqil nuqson sifatida qabul etildi.

Autizm bu yangi kasallik emas, balki yangi tashxis. Bunday bolalar doimo bo'lgan, ammo olimlar ularga nisbatan yaqinda e'tibor berishni boshladilar. Bir nechta psixiatr olimlar miyasi shikastlangan, ularning ahvoli bugungi kunda autizm deb ataladigan tashxisga juda o'xshash bolalarni tasvirlab berishdi. Amerikalik psixolog L.Uitmer Donning o'z hikoyasida tasvirlanishicha, u 2 yil 7 oy ichida deyarli muloqot qilish qobiliyatidan mahrum bo'lgan, ammo uzoq muddatli maxsus mashg'ulotlar natijasida ularning muhim qismini qiyinchiliklar bilan yengib o'tgan. Mamlakatimizda XX asrning 20-30-yillarida T.P.Simson, G.E.Suxareva va boshqalar juda ko'p autizm bilan kasallangan bolalarda shizofreniya va unga bog'liq bo'lgan holatlarning namoyon bo'lishini qayd etadilar.

Ammo birinchi bo'lib autizmni maxsus kasallik deb hisoblab, unga nom bergan va uning maxsus tadqiqotini boshlagan amerikalik psixiatr Leo Kanner edi. Bugungi kunda autizm tushunchasi tarixi 1943 yilda nashr etilgan Leo Kannerning maqolasidan kelib chiqadi. U kuzatgan ko'plab bolalar orasida u 12 nafarini o'ziga xos buzilishlar bilan ajratib ko'rsatdi, ularning ajralib turadigan xususiyati juda yoshligidanoq hissiy aloqa va emotsiyalarning yetishmasligida edi. Avstriyalik pediater Xans Asperger Kannerdan mustaqil ravishda, aloqasi yo'q emotsional bolalar haqida, Kanner ta'riflaganiga o'xshash, ammo tashxisi unchalik aniq bo'lmagan bolalar haqida maqola nashr etdi. U autizmni xarakterni rivojlantirishning bir turi sifatida ko'rib chiqdi: «Biz tushunganimizdek, bu og'ish holatidagi bolalardagi shaxsiyatning asosiy tashkiliy prinsipi bo'lgan asosiy buzilish tushunchalari yordamida topishga va tavsiflashga harakat qildik, biz buni "autistik psixopatiya" deb belgilashni tanladik. Bu nom autizm tushunchasidan kelib chiqadi - ruhiy kasallik shizofreniya bilan kasallangan bemorlarda nihoyatda kuchli.

Asperger keyingi ishlaridan birida G.E.Suxarevaning shizoid psixopatiya haqidagi

maqolasini u ta'riflagan holat bilan bog'liq holda keltirgan. Bugungi kunda psixopatiya so'zi faqat kundalik tilda qo'laniladi va ruhiy kasalliklar tasnifida psixopatiyalar "shaxsiyat buzilishi" atamasi bilan almashtiriladi hamda autistik psixopatiya ularga kiritilmagan.

Kanner va Asperger o'zlarining ta'limidagi shartlarni shizofreniya doiralarning buzilishi bilan bog'lashdi. Ernst Kretschmer ruhiy kasalliklarni o'rganishga asoslanib, shizoid psixopatiya g'oyasini shakllantirdi, shizoid psixopatiya o'zini quyidagicha darajada namoyon qilishi mumkin:

- 1) shizotimiya - hayotga moslashish buzilmagan holatdagi psixopatiya;
- 2) shizoidiya - insonni o'zi va boshqalar uchun qiyinlashtiradigan psixopatiya;
- 3) shizofreniya - psixoz.

Bundan tashqari, aynan shu odamlar haqiqatan ham yangi kashfiyotlarning aksariyatini yaratadilar va ko'plab tadqiqotchilar shizofreniya doirasidagi ijodkorlik va buzilishlar o'rtasidagi bog'liqlik haqida yozadilar. Bugungi kunda - ayniqsa, autistik bolalarning ota-onalari orasida - autizm va shizofreniya o'rtasidagi bog'liqlik, yumshoq qilib aytganda juda mashhur emas. Kanner va Asperger o'sha paytda psixiatriya gapiradigan tilda gaplashishgan - ularning so'zlari yakuniy hukm emas, hatto shizofreniya va autizmga nisbatan ham.

Leningraddagi harbiy kasalxonalarining maslahatchisi bo'lgan, bolalar psixiatriyasining asoschilaridan biri, professor S. S. Mnuxin distrofiya bilan ochlikdan aziyat chekkan bolalardagi ruhiy kasalliklarni tasvirlab berdi. Unda u Kanner gapirgan kasalliklarga o'xshash buzilishlarni eslatib o'tdi. Keyingi yillarda miyaning turli xil lezyonlaridagi buzilishlarni o'rganib, urivojlanishvaxulq-atvorkasalliklarini Kanner va Asperger ta'riflaganlarga juda yaqin deb hisobladi. Xorijiy adabiyotlarda G'arbda tobora kuchayib borayotgan bolalar autizmini o'rganish to'g'risidagi ma'lumotlar professor S. S. Mnuxin va uning hamkasblari 1967 yilda mamlakatdagi bolalar autizmiga bag'ishlangan

birinchi maqolada o'zlarining tajribalarini umumlashtirdilar. Bunda bolalarda autizm tushunchasining uchta yo'nalishi aniqlandi:

- 1) qattiq aloqa buzilishi;
- 2) temperament buzilishi;
- 3) miya bilan bog'liq buzilish.

Ularning orasidagi chegaralar ko'pincha noaniq bo'lib, qayerda tugashi va boshqasi qayerda boshlanishini aytish har doim ham mumkin emas edi. Shunday qilib, Asperger o'zining birinchi maqolasida tasvirlangan holatlardan biri S.S.Mnuxin o'rgangan organik kasalliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tarixda bolalar autizmi tezda shifokorlar va tadqiqotchilar e'tiborini tortdi. Ammo Kanner "o'tgan 30 yil mobaynida muammoni tushunishda sezilarli yutuqlarga erishilmadi" deb ta'kidladi. Biroq, shu bilan birga, psixologlar va ijtimoiy ishchilar autistlarga yordam berishni boshladilar, bunday bolalarni qo'llab-quvvatlash uchun ota-onalarning dastlabki uyushmalari shakllana boshladi.

Uzoq vaqt davomida autizm ruhiy kasalliklar tasnifiga kiritilmagan. Uni belgilash uchun turli xil tashxislardan foydalanilgan: bolalik davridagi shizofreniya, shizoid psixopatiya, organik autizm va boshqalar. 1980 yilda "bolalar autizmi" birinchi bo'lib keng tarqalgan (umumiy) rivojlanish kasalliklari guruhidagi kasalliklardan biri sifatida tasniflangan. "Bolalar autizmi" tashxisini 12 yoshgacha bo'lgan bolalarga qo'yish mumkin, so'ngra kattalar uchun qabul qilingan tashxislardan biriga o'zgartirish mumkin. Keyinchalik, bu cheklov olib tashlandi, "bola" ta'rifi olib tashlandi va endi "autizm" tashxisi insonni butun hayoti davomida kuzatilishi mumkin. Oxirgi tasnifda kasallik "Autizm spektrining buzilishi" deb alohida diagnostika sifatida ajratilgan. Keling endi Kanner va Asperger sindromlarining o'xshash va farqli jihatlarini ko'rib chiqaylik.

Kanner sindromining asosiy simptomlar kombinatsiyasi quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- 1) odamlar bilan aloqa o'rnatish qobiliyatining imkonsizligi yoki aniq

cheklanganligi - bola "o'tmishdagi odamlar" bilan yuradi, ularga narsalar kabi munosabatda bo'ladi;

2) odatda rivojlanayotgan bolalar munosabat bildiradigan tashqi stimullarni e'tiborsiz qoldirib, tashqi dunyodan ajralib qolishi;

3) nutq, hatto u yaxshi rivojlangan bo'lsa ham, aloqa uchun ishlatilmaydi yoki ozgina foydalaniladi;

4) ko'z bilan aloqa yetishmasligi yoki yuzga, ko'zlarga qaramaslik holatlari;

5) atrof-muhitdagi o'zgarishlardan qo'rqish va uning o'zgarishini saqlab qolish istagi (shaxsiyat fenomeni, Kanner ta'rifiga ko'ra);

6) to'tiqush yoki gramfon nutqi - yangi eshitilgan yoki bir marta eshitilgan narsalarni takrorlash;

7) "men" ning rivojlanishining kechikishi;

8) o'ynamaydigan narsalar bilan stereotipik o'yinlar va xulq-atvorning turli jihatlarining stereotipik tabiati;

9) stereotipik harakatlar - sakrash, qoilarni ko'z oldida burish.

Ushbu alomatlar 2-3 yoshdan katta bo'lmagan bolalarda uchraydi, ammo ular ancha oldinroq - deyarli tug'ilishdan boshlab shakllanadi. Juda yosh bolalarda bunday holatlarni ota-onalar o'zlarining tajribasizligi va individual xususiyatlar sifatida qabul qilganligi yoki bolaning "katta bo'lganligi" sababli ularni aniqlashlari qiyin bo'ladi. Va keyinchalik, buzilishlar allaqachon aniq bo'lganida, ota-onalar ularni bartaraf etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. "Ajabo", deyishadi, farzandim "boshqalar kabi emas", degan so'zlarni aytadilar. Ko'pincha, autizmning namoyon bo'lishi ota-onalar uchun xayoliy yoki haqiqiy buzilishlar, masalan, rivojlanishning sustlashishi yoki eshitish qobiliyatining buzilishi bilan tavsiflanadi. Odatda, autizm namoyon bo'lishining birinchi yilida bola odamlarga yomon munosabatda bo'lganligini, o'yinchoqlarni yig'ishtira olmaganligini, g'ayrioddiy passivligini, uydagi tovushlaridan qo'rqishini (changyutgich, qahva

maydalagich) bilib olish mumkin. Vaqt o'tishi bilan ularda bir xil harakatlarni bajarishga odatlanib qolishlik, oziq-ovqatda g'ayrioddiy tanlanganligini ko'rishimiz mumkin. Ba'zida ota-onalar bo'larning barchasini faqat bolaning xatti-harakatiga nisbatan buzilish deb bilishadi [43, 45,46].

Asperger sindromi shuningdek, aloqa buzilishi bilan namoyon bo'ladi, ammo ular biroz boshqacha va yumshoqroq ko'rinadi. Nutq yaxshi rivojlangan, ko'pincha so'zlarni qo'lay olish bilan ham, rivojlanish mobaynida taassurotlarini xatt-harakatlar bilan tushuntira oladilar. Ammo muloqot qilish uchun nutqdan ozgina foydalanishadi va ularning nutqi ritm, temp, ohang, modulyatsiya jihatidan o'ziga xosdir, shuning uchun deklamatsiya yoki elektron qurilmalar tomonidan nutqni taqlid qilish kabi ko'rinadi. Nigoh ichki tomon yo'naltirilgan, xuddi konsentratsiyali go'yo bola juda uzoq narsaga nazar tashlayotgandek bo'ladi. Mimikriya qo'g'irchoqnikiga o'xshaydi - u oddiy bolalar singari "o'ynamaydi". Imo-ishoralar ham kamayadi. Harakat burchakli, stereotipga moyil. Qobiliyatlar ishlab chiqilgan, ammo yetarli darajada avtomatlashtirilmagan, bu ularning amaliy bajarilishini qiyinlashtiradi. Uydan tashqarida bolalar yaqinlarini emas, balki o'zlarining tanishlarini sog'inishadi (Asperger bu mushukni nola qilishi deb ataydi). Qiziqishlar doirasi o'ziga xos, cheklangan va odatda juda barqaror.

Bunday bolalar, yaxshi aqliy rivojlanishiga qaramay, hayotga moslashishlari qiyin, shuning uchun tashqi tomondan xulq-atvorda mantiq va aql-idrok yetishmayotganga o'xshaydi. Ba'zi bolalar o'zlarini va boshqalarni g'ayrioddiy, nostandart tushunish qobiliyatini erta namoyon etishadi. Mantiqiy fikrlash saqlanib qolgan yoki hatto yaxshi rivojlangan bo'lishi mumkin, ammo ulardagi bilim va ko'nikmalar notekis hamda kundalik hayotda kam qo'laniladi. Garchi e'tibor beqaror bo'lsa-da, yetakchi manfaatlar bilan belgilanadigan maqsadlarga erishishda bola o'z yo'lida izchil va qat'iyatli bo'lishi mumkin.

Ko'pincha, autizmning namoyon bo'lishi Kanner sindromi yoki Asperger sindromi orqali namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ushbu atama diagnostika imkoniyatlari kengaygan sari autizm spektri buzilishi nomi bilan birlashtirilgan.

Shungako'ra, olimlarni ham o'ylantiradigan holatlar yuzaga kelgan: yuqori funktsional va past funktsional autizm haqida bahs olib borishgan. Yuqori funktsional autizmga ega bo'lgan ko'plab odamlar hech qachon psixiatrning e'tiboriga tushmagan. Autistik insonlar nafaqat hayotda jiddiy to'siqlarni yaratishadi, balki ularni g'ayrioddiy fe'l-atvori va tafakkurlari orqali yengishadi. Tarixda shunday mashhur insonlardan Albert Eynshteyn ko'pincha misol sifatida keltiriladi. Angliyalik psixiatr Lorna Vint "Autizm tadqiqotlarning asosiy figuralaridan biri" asarida shunday deb yozgan edi: «Tabiat chiziq chizganida, u doimo uni qoralaydi. Autistik xususiyatlarga ega va ega bo'lmagan odamlar o'rtasida aniq bir chiziq yo'q. Autizmga chalingan har bir bolada individuallikni ko'ra olish kerak ».

Endilikda autizm tashxisini ishonchli qo'yish uchun professional texnika va texnologiyalar ishlab chiqildi. 2000-yillarning boshlarida autizm diagnostikasi bo'yicha ADOS kuzatuv shkalasi paydo bo'ldi va yaqinda rus tiliga tarjima qilindi hamda moslashtirildi. Bu uni ishlatish uchun maxsus tayyorgarlikni talab qiladigan juda qimmat texnikadir [22].

Ammo hatto eng ajoyib so'rovnomalar ham bolani jonli kuzatishning o'rnini bosa olmaydi. Aynan shu narsa nafaqat alomatlarni, balki ular qanday qilib bolalarni to'liq baholash va tushunishga imkon beradi. Kaleydoskopda bo'lgani kabi - bir xil rangli ko'zoynak to'plarnidan turli xil rasmlar tayyorlanadi. Autizm alomatlari bolalarni taniqli va o'xshash qiladi. Ushbu bolalarni ajratib turadigan va autizm spektri buzilishlarining markazida turadigan asosiy narsa, ular qanchalik murakkab bo'lsa ham, bu ulardagi hissiy aloqalar buzilishidir. Aynan muloqot bolaning asosiy ehtiyojlariga - tashqi dunyo

bilan aloqalarni o'rnatishda ko'maklashadi. Kontakt qilmaslik bolani qiyin va noqulay sharoitlarga tushib qolishiga olib keladi. Aloqa o'rnata olmaslik bola va dunyo o'rtasida devor bo'lib chiqadi, bolani ta'limga o'rgatishga to'sqinlik qiladi, hayotga moslashishga imkon bermaydi. Bu ikkilamchi aqliy zaiflik deb ataladigan narsaga olib keladi, o'z navbatida aloqani murakkablashtiradi. Bunday holatda autizmli bolalarga yordam berilmasa, "qobiq aylana" yopiladi, keyinchalik uni sindirish qiyin bo'ladi. Muloqot qilishning iloji yo'qligi va unga ehtiyoj yo'qligi yoki undan qo'rqish o'rtasidagi differentsiatsiyani farqlash har doim ham oson emas - ayniqsa, o'z tajribalari haqida gapira olmaydigan bolaning xatti-harakatlarida. Shuning uchun autizmga "bola yoshligidanoq namoyon bo'lgan cheklangan muloqot qobiliyati" deb ta'rif beradi olimlar.

Ota-onalar va o'qituvchilar uchun bu tashxis emas, balki bolada sodir bo'layotgan voqealar, uning tajribalari, ehtiyojlari, qo'rquvlari va sabablarini tushunishdir. Bola boshqalar tomonidan tushunmovchilik to'sig'iga tushib qolsa yoki o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda eta olmasa, u nimani boshdan kechiradi? Unga dunyo va undagi munosabatlar qanday ko'rinadi? Ba'zida bunday holatlar ongli, ba'zida intuitivdir, ammo aynan shu tushuncha bolada autizm devorini ta'qib qilishga va uni bola bilan birga yo'q qilishga yordam beradi.

Hozirgi kunda bolalar autizmi bosh miyaning rivojlanishidagi kamchiliklardan kelib chiqadigan mustaqil nuqson sifatida o'rganilmoqda. Biroq bosh miyaning rivojlanishidagi nuqsonlarning kelib chiqish sabablari hali ham noaniq. Ayrim olimlarning fikriga ko'ra bolalar autizmi irsiy kasallik bo'lib hisoblansa, boshqalari esa autizm holati aqli zaiflikdan kelib chiqqanligini ta'kidlaydilar.

Amerikada 1996-2007 yillarda bolalar autizmi mustaqil nuqson sifatida ancha ko'p miqdorda hisobga olindi. Bolalarga "sababi noaniq bo'lgan rivojlanishning og'ir buzilishi" diagnozi qo'yilgan. Diagnozni qo'yishda ko'proq bolaning xulq-atvoriga e'tibor beriladi.

Autizmning birinchi belgilari bir yoshda paydo bo'ladi. Odatda sog'lom bola ilk yoshidan boshlab tevarak-atrofga qiziqish bilan qaraydi. To'rt oylik bolaga shiqildoq qo'lga tutilsa u xursand bo'ladi, onasini ko'rsa talpinadi va h.k. Bolalar autizmida esa go'dak atrofdagilarga e'tibor bermaydi, hech narsaga qiziqmaydi, yangi buyumlarni o'rganishni istamaydi, kattalarga ham talpinmaydi. Bunday bolalarning ijtimoiy moslashuvi va muloqotida turli muammolar paydo bo'ladi.

Leo Kanner ta'rifiga ko'ra "Autizm - bosh miya rivojlanishida buzilish paydo bo'lishi natijasida kelib chiqadigan, ijtimoiy moslashuv va muloqotchanlikning qiyinligi, qiziqishlarning chegaralanishi va qaytariladigan harakatlar bilan namoyon bo'ladigan, umrbod saqlanib qoluvchi asab sistemasi kasalliklaridan biri hisoblanadi".

Autizm shaxsda o'zining ichki olamida yashashi, tashqi olamga e'tibor bermaslik, his-tuyg'ularning kambag'alligi bilan namoyon bo'ladi. Har bir autist boshqalarga o'xshamaydi. Autizmning rivojlanishida his-tuyg'ularning tug'ma nozikligi asosiy rol o'ynaydi. Bundan kelib chiqib, noxush hollarda bola tashqi olamdan berkinib oladi. Har birida alohida simptomlar namoyon bo'ladi.

1944 yilda Xans Asperger o'zining "Autist psixopatlar bolalik davrida" va Leo Kannening "Autisticheskiye narusheniya emotsionalnogo kontakta" asarida bu kasallik belgilari haqida ma'lumot berganlar. Ularda yozilishicha autizm bilan kasallangan bolalarda quyidagi belgilar kuzatiladi:

- Autizmning asosiy belgisi real hayotni qabul qilishning buzilishi hisoblanadi.
- Autizm sindromli bola hech kim bilan muloqotga kirishishni istamaydi.
- Nutqi juda sekin rivojlanadi.
- Bola yangilikdan, atrofdagi o'zgarishlardan qo'rqadi, doim bir xil harakatni takrorlaydi.
- Mimika va imo-ishoraning yo'qligi.
- Bola juda kam kuladi va suhbatdoshining ko'ziga qaramaydi.

- Muloqotga kam kirishadi.
- Boshqa insonlar, hatto ota-onasiga ham e'tibor bermaydi.
- Qiziqishlari cheklangan bo'ladi.
- O'z-o'zi bilan o'ynaydi.
- Atrofdagi muhit o'zgarsa, jazavaga tushadi.
- Bitta harakatni doim takrorlashga harakat qiladi.
- E'tiborini faqatgina bir narsaga qaratadi.

Bola hayotining dastlabki yillarida jamiyat bilan o'zaro aloqadorligini, harakatini buzadigan salbiy omillar uning miyasini yetilish jarayonini kechiktiradi, tormozlaydi, analizatorlararo murakkab tizimning shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Bunday bolalarga o'z vaqtida psixologik-pedagogik, korreksiyalash yordamini ko'rsatish uchun uning psixik va ijtimoiy rivojlanishdagi nuqsonlarni mumkin qadar erta aniqlash, keyinchalik bartaraf etilishi mushkul bo'lgan nuqsonlarni ilk yoshda bartaraf etish, shu bilan bolalar nogironligini oldini olish ularning ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishda juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalar autizmi turli shakllarda, aqliy va nutqiy rivojlanishning turli darajalarida namoyon bo'ladi, shu sababli autizm sindromli bolalarni maxsus va umumta'lim maktabgacha ta'lim muassasalarida, yordamchi maktablarda uchratish mumkin. Hamma joylarda bunday bolalar boshqa odamlar bilan o'zaro aloqa qilishda, muloqotda, ijtimoiy moslashishda juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar.

Autizm sindromli bola chetdan qaraganda erkalatilgan, tantiq, tarbiyasiz, injiq bola haqida tasavvur hosil qilishi mumkin, atrofdagilarning ko'chada, transportda, do'konda uni tushunmasliklari, tanqidlari bolaning hamda ota-onasining holatini murakkablashtiradi. Natijada, autizm sindromli bolalarda "butun dunyoga qarshi chiqishga" intilish istagi uyg'onadi, o'rtoqlik bog'lanishlari uziladi, jamoat joylarida boyishdan qo'rqish hissi tug'iladi, ya'ni oilaning ikkilamchi autizatsiyasi shakllanadi.

O'z vaqtida tashxis qilinmaslik va tegishli

yordamning, atrofdagilarning xayrixohligi va to'g'ri qo'llab-quvvatlashining mavjud emasligi tufayli autizm sindromli bolalarning ko'p qismi "ta'limga qobiliyatli emas" deb topiladi va ijtimoiy jihatdan moslashmaydi. Shu bilan birgalikda, o'z vaqtida boshlangan korreksiyalash ishlari natijasida bolalardagi autizm ko'rinishlarini bartaraf etishga va asta-sekin bolani jamiyatga kiritishga imkon yaratiladi. Turli sur'atda, turli natijalar bilan, ammo har bir Autizm sindromli bola qadamma-qadam odamlar bilan murakkab o'zaro harakatga, aloqadorlikka kirisha boradi va bu yoddagi har bir jiddiy qadam unga, uning atrofdagilari, yaqinlariga olam-olam quvonch bag'ishlaydi. Ko'pincha muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvga bolaning biror-bir sohadagi o'ziga xos qobilivatliligi, masalan, "tug'ma" savodligi, musiqa, rasm chizishga, texnik qurish-yasashga iqtidori turtki bo'ladi.

Autizm - keng ma'noda, odatda, aloqaga kirishmaslik, "yovvoyilik", aloqadan o'zini olib qochish, o'zining dunyosida yashash ma'nosini anglatadi. Aloqaga kirishishdan qochish turli shaklda va sabablarga ko'ra namoyon bo'lishi mumkin. Ba'zan bu bolaning xarakteri kuchsiz bo'lsa, boshqa hollarda uning ko'rish yoki eshitish qobiliyatining yetarlicha bo'lmasligi, aqliy rivojlanishdan orqada qolish, nutq rivojlanishining orqada qolishi (eng avvalo, uning kommunikativ, ya'ni aloqa qilish funksiyasining), nevroitik buzilishlar yoki og'ir gospitalizm (bolaning ilk yoshlarida ijtimoiy jihatdan izolyatsiya qilinishi natijasida yuzaga kelgan aloqa qilishning surunkali taqchilligi) oqibatida kelib chiqadi.

Hozirgi kunda olimlar autizm sindromiga chalingan shaxslarni asosan 4 ta guruhga bo'lib o'rganishmoqda [48]. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

I guruh: Ilk yoshdagi bolalar autizmi (2yoshgacha bo'lgan bolalar).

Ilk yoshdagi bolalar autizmida bolalar rivojlanishini 4 xil turga bo'ladi.

Ba'zi bolalar atrofdagi voqealarga butunlay bee'tibor bo'ladilar. Bolani kuldirish,

e'tiborini qaratish juda qiyin. Ular hattoki qorni ochganida ham munosabat bildirmaydi. Taktil muloqotga kirishishni istamaydi.

Yana bir guruh bolalar esa tanlab muloqotga kirishishadi. Asosan ota - onasi bilan muloqotga kirishadi, taom va kiyim tanlashda ham e'tiborli bo'ladi. Doimiy hayot tarzidan chetga chiqilganda qo'rquv, agressiya kuzatiladi.

Yana bir guruh autist bolalar autistik qiziqishlarga berilgan bo'ladilar. Ular doim bir xil, qaytariluvchi harakatlarni bajarishadi. Ular yillar davomida faqatgina bir mavzuda suhbatlashishlari, bir xil syujetli rasm chizishlari mumkin.

So'nggi guruhga kiruvchi bolalar muloqotga kirishishlari mumkin. Lekin bu muloqotga kirish jarayoni juda qiyin amalga oshadi. U juda ham dilozor va ta'sirchan bo'ladi. Birovning fikriga tez beriladigan bo'ladi. Bu autizmning yengil turi hisoblanadi.

II guruh: Bolalar autizmi (2-14 yoshdagi bolalar).

Bolalar autizmida ham ilk yoshdagi bolalar autizmida uchraydigan belgilar kuzatiladi. Ular bir so'z yoki musiqani doimiy ravishda takrorlab yurishadi, ko'nikma va malakalarni egallashga juda qiynalishadi.

III guruh: O'smirlar autizmi (14-18 yoshdagi bolalar).

Bu yoshdagi bolalar eng oddiy muloqot ko'nikmalariga ega bo'lishadi. Lekin ko'proq yolg'iz qolishni xohlashadi. Ko'p hollarda ular ruhiy tushkunlik holatida bo'ladilar.

IV guruh: Kattalar autizmi (18 yoshdan keyin).

Kattalar autizmida shaxsda ruhiyatning jiddiy buzilishi kuza-tiladi. U butunlay o'z olamida yuradi, tashqi olamdagi voqea va hodisalarga bee'tibor bo'lishadi.

Autizmga chalingan insonlar xarakteri 5 guruhga ajratiladi:

- shaxs atrof-muhit bilan umuman muloqotga kirishmaydi.

- shaxs atrofdagilar bilan faqatgina ba'zi hollarda muloqotga kirishadi.

- shaxs bemalol muloqotga kirishadi, lekin xulqida xudbinlik alomatlari ko'zga tashlanadi.

- autizm bilinmasdan o'tadi. U odam og'ir-bosiq, lekin tez xafa bo'ladigan bo'ladi. Barcha qonun qoidalarni qoldirmasdan bajaradi.

- aniq fanlarga qobiliyatli bo'ladi.

Autizm sindromli insonlarning so'zlariga qaraganda, ular uchun tashqi olam bu ular tushinishlari qiyin bo'lgan insonlar, voqealar va narsalarning tartibsiz joylashuvidan tashkil topgan makon. Atrof - muhitni tushinishdagi qiyinchiliklar ularda kuchli xavotir hissini uyg'otadi.

Birinchi navbatda, autizm sindromli insonlar uchun qolgan odamlarni tushunish va ular bilan aloqa qilish katta qiyinchilik tug'diradi. Shuning uchun oila a'zolari bilan bo'ladigan doimiy muloqot va boshqa tadbirlar ular uchun og'ir kechadi. Leo Kanner autizm sindromli shaxslarda yuzaga keladigan muammolarni 3 ta asosiy guruhga ajratdi:

- Ijtimoiy muloqot bilan bog'liq muammolar

- O'zaro ta'sir bilan bog'liq muammolar
- Tasavvur bilan bog'liq muammolar.

Ijtimoiy muloqot bilan bog'liq muammolar. Autizm sindromli insonlar uchun mimika va his-hayajonni ifodalash xuddi qadimgi yunon tilida gaplashilgandek begona nutqqa o'xshab tuyuladi. Ular verbal va noverbal nutqda qiyinchilikka duch keladilar. Ular ovoz tonini. yuz ifodasini, hazillar, ibora va maqollarni tushuna olish- maydi.

Ba'zi autist insonlar umuman suhbatlasha olishmaydi yoki ularning nutq boyligi chegaralangan bo'ladi. Lekin ular ham, odatda, boshqa odamlar gaplarini tushunishadi. Bunday insonlar boshqalarga imo-ishora nutqi, kompyuterda yozish kabi alternativ muloqot uslublari yordamida o'z fikrlarini bildirishni o'rgana oladilar. Ular to'g'ri, aniq, to'xtamlarga rioya qilib suhbatlashuvchi insonlar bilan oson muloqotga kirisha oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Иксанова С. В. Система диагностико-коррекционной работы с аутичными дошкольниками. — СПб.: ООО «Издательство «детство-пресс», 2011.—208 с.
2. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. и др. Дети с нарушением общения. М.:Просвещение,1994.
3. Никольская О. С, Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи.М.:Теревинф,1997.
4. Соломко А.Д. Формирование игровых навыков и эмоционально-перцептивной сферы у детей с расстройствами аутистического спектра средствами физического воспитания: автореф. дисс. ... канд. псих. наук. - Краснодар, 2012. – 24 с.
5. Л.Р.Муминова Аутизм сабаблари. турлари ва бартараф этиш методикалари. Тошкент. 2015.
6. Axrova, S. (2019). Медико-педагогические и психологические основы подготовки детей с синдромом аутизма к социальной жизни. Scienceweb academic papers collection.
7. Axrova, S. (2021). Ранний детский аутизм и работа по развитию речи. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1788>
8. Axrova, S. (2021). Игра как средство коррекции аутистического поведения у детей теория и практика терапии игрой. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1). извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/710>
9. Axrorova, S. (2021). Autizm sindromiga chalingan bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni oldini olish va korreksiyalash. Zamonaviy ta'limda Pedagogika Va Psixologiya Fanlari, 1(3). Retrieved from <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4061>
10. Axrorova, S. (2021). F 84 bu qanday tashxis? Muammolar va yechimlar. Zamonaviy ta'limda Pedagogika Va Psixologiya Fanlari, (2). Retrieved from <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2907>
11. Akhrorova S. (2022) Pedagogical and psychological correctional work in children with autism. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(1), 655-660.

ERTAKLARDAN FOYDALANGAN HOLDA BOLALARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

GULBAHOR ABDULLAYEVNA GAYNAZAROVA
Qo‘qon universitri PhD, dotsent

Annotatsiya. Maqolada xalq ijodiyoti janri - ertaklardan foydalangan holda bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish usullari muhokama qilinadi. Ijodiy fikrlashning xususiyatlari va uning bola shaxsini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Ijodiy fikrlashning amaliy rivojlanish usullari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar. Ijodiy fikrlash, qobiliyat, fantaziya, xalq amaliy san'ati, bolalar folklor janrlari, uslub.

Fikrlash tabiatini psixologik o‘rganish hissiy va oqilona bilimlarni ajratish hamda fikrlash va idrok o‘rtasidagi farqdan kelib chiqadi. Ikkinchisi atrofdagi dunyoni tasvirlarda aks ettiradi, dunyo ob'ektlari tashqi, hissiy jihatdan ishonchli xususiyatlari tomonidan idrok etiladi. Fikrlash hissiy bilim allaqachon yetarli bo‘lmagan yoki hatto kuchsiz bo‘lgan joydan boshlanadi. Fikrlash hislar va tasavvurlarning kognitiv ishini davom ettiradi va rivojlantiradi, ularning chegaralaridan tashqariga chiqadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek: – “Har qaysi xalqning azaliy tarixi va madaniyati eng avvalo uning og‘zaki ijodi – fol’klor san’atida, doston va eposlarida mujassam topgan bo‘lib, ular millatning o‘zligini anglash, uning o‘ziga xos milliy qadriyatlari va an’analarini saqlash va rivojlantirishda bebaho manba hisoblanadi”.

Ertak — xalq og‘zaki poyetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to‘qima va uydirmaga asoslangan sehrli sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. M. Koshg‘ariyning «Devonu lug‘otit turk» asarida etuk shaklida uchraydi va biror voqeani og‘zaki tarzda hikoya qilish ma’nosini bildiradi. Ertak

Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona o‘zbeklari orasida matal, Buxoro atrofidagi tuman va qishloqlarda ushuk, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho‘pchak deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining xayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib-g‘aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g‘ayritabiiy jasorati bilan fol’klorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo‘lib, syujet voqealarining asosini tashkil etadi va aynan mana shu me‘zon bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq ertaklari uzoq asrlardan beri fol’klorshunoslar, adabiyotshunoslar, tilshunoslar, tarixchi, etnograf va boshqa soha vakillarini o‘ziga jalb qilib kelgan. Shuning uchun ham ko‘plab taniqli olimlar ertaklarni to‘plash va ilmiy asosda o‘rganish ishlari bilan shug‘ullanganlar. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida A.N.Samoylovich, N.P.Ostroumov, A.A.Divaev, V.V.Bartol’d kabi sharqshunos olimlar ertaklarni to‘plash va nashr etish sohasida dastlabki qadamlarni qo‘ygan bo‘lsalar, keyinchalik bu ish o‘zbek

fol'klorshunoslari tomonidan muvaffaqiyatli davom ettirildi.

Keyingi yillarda o'zbek xalq ertaklarini to'plash, nashr etish va ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda o'zbek fol'klorshunosligida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, taniqli fol'klorshunos M. Afzalovning «O'zbek xalq ertaklari haqida» deb nomlangan monografiyasi ertaklar haqida yaratilgan dastlabki yirik tadqiqot bo'lib, olim unda ertak turlari va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida qimmatli fikr-mulohazalari yuritgan. O'zbek xalq prozasi bo'yicha chuqur izlanishlar olib borgan olim K. Imomovning «O'zbek satirik ertaklari» (1974) deb nomlangan monografiyasi ham fol'klorshunoslikdagi muhim tadqiqotlardan biri bo'lib, unda ertaklarning janr xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, fol'klorshunos G'. Jalolovning «O'zbek xalq ertaklari poyetikasi» (1976), X. Egamovning «Sayyor syujetlar» kabi tadqiqotlari ham o'zbek xalq ertaklarini turli jihatdan o'rganishga qaratilgan.

Paydo bo'lgan savollarning javobini odam o'zi qidirib topsa, qo'yilgan vazifalarni odam o'zi hal qilsa, odamning ongida yangi hukmlar va tushunchalar paydo bo'lsa, bunday hollarda ijodiy tafakkur paydo bo'ladi.

Inson faoliyatining hamma turlarida uning ehtiyojlari sababli savollar paydo bo'laveradi, faoliyat jarayonining o'zida bizda yangi savollar tug'iladi, yangi vazifalar qo'yiladi.

L. A. Grigorovichning fikricha, tafakkurning o'ziga xosligi quyidagilardan iborat:

- tafakkur ob'ektiv dunyoning chuqur mohiyatini, uning mavjudligi qonunlarini tushunishga imkon beradi;

- faqat tafakkurda o'zgaruvchan, rivojlanayotgan dunyoni anglash mumkin;

- fikrlash kelajakni bashorat qilish, yuqori

potensial bilan ishlash, amaliy faoliyatni rejalashtirish imkonini beradi [3]

Tafakkur insonning tabiat va jamiyatning umumiy qonuniyatlari haqidagi bilimlariga asoslanadi. Fikrlash jarayonida inson oldingi tajribalar asosida allaqachon o'rnatilgan umumiy qoidalar to'g'risidagi bilimlardan foydalanadi, bu esa atrofda dunyoning eng umumiy aloqalari va qonuniyatlarini aks ettiradi.

Turli bolalarda tafakkurning individual xususiyatlari, birinchi navbatda, ularda aqliy faoliyatning turli va bir-birini to'ldiruvchi turlari va shakllari o'rtasidagi turli munosabatlar mavjud bo'lganligida namoyon bo'ladi. Ijodiy fikrlash boshqalarning fikrlarini baholash bilan emas, balki tubdan yangi bilimlarni kashf qilish, o'zining asl g'oyalarni yaratish bilan bog'liq. Ularni amalga oshirish shartlari qarama-qarshidir: yangi ijodiy g'oyalarning avlodi har qanday tashqi va ichki taqiqlardan butunlay xoli bo'lishi kerak; bu g'oyalarni tanqidiy tanlash va baholash, aksincha, o'ziga va boshqalarga nisbatan qat'iylikni talab qiladi va o'z g'oyalarni ortiqcha baholashga yo'l qo'ymaydi.

A. N. Luk ijodiy tafakkurni tafakkur deb ta'riflagan, buning natijasida inson ilgari hech qachon hal qilmagan yangi muammoni muvaffaqiyatli hal qiladi va bu muammo odam ilgari ishlatmagan g'ayrioddiy, o'ziga xos tarzda yechiladi. Fikrlashning har qanday asosiy turlari ijodiy bo'lishi mumkin: vizual-samarali, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy.

Ijod bolada jonli fantaziya va jonli tasavvurni paydo qiladi. Ijodkorlik o'z tabiatiga ko'ra, ilgari hech qachon qilinmagan yangi narsalarni qilish yoki hech bo'lmaganda ilgari mavjud bo'lgan narsani o'zgartirish istagiga asoslanadi. Boshqacha aytganda, insondagi ijod

hamisha oldinga, yaxshilikka, taraqqiyotga, komillikka va, albatta, go'zallikka intilishdir. [4]

Shaxsdagi ijod san'at bilan tarbiyalanadi, u insonda ijodiy tasavvurni uyg'otishning ajoyib qobiliyatiga ega bo'lib, inson tarbiyasining murakkab tizimini tashkil etuvchi barcha xilma-xil elementlar orasida birinchi o'rinni egallaydi. Binobarin, ijod muhitida bilish jarayoni rivojlanuvchi xususiyat kasb etishi tabiiydir.

Insoniyat tarixining dastlabki bosqichlaridan boshlab, odamlar nafaqat o'z mavjudligini saqlab qolish haqida qayg'urgan, balki o'z qabilasini, urug'ini ham saqlab qolishga intilgan. Kuchli, epchil, zukko shaxsni tarbiyalashga xizmat qilgan barcha narsa: allalar, topishmoqlar, ertaklarning mazmuniga aylangan. Hayotiy tajriba, kattalarning donoligi, o'ziga xos ta'limotlar bolalarga sodda va tushunarli shakllarda taqdim etilgan.

Bolalar xalq og'zaki ijodi asarlari har bir bolaning shaxsini shakllantirish va rivojlantirishda, ularning oldingi avlodlar madaniy boyliklarini o'zlashtirishida katta ahamiyatga ega.

Xalq og'zaki ijodi bolalik davrida inson taraqqiyotining kelib chiqishini ochib beradi, yorug'lik va qorong'ulik tamoyillari qarama-qarshiligida shaxs qanday shakllanganligini ko'rsatadi, dunyoning quvonchi va achchiqligini, uning uyg'unligi va ziddiyatlarini idrok etishga imkon beradi. Bolalar folklor asarlari bolaning yoshiga bog'liq aqliy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda dunyoga bo'lgan alohida qarashlarini badiiy shaklda ifodalashi uchun zarurdir. Bolaning atrofidagi dunyo, tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabati bolaning tug'ilishidan o'smirlik davriga qadar o'zgaradi.

Shuning uchun ham bolalik dunyosi bilan bog'liq xalq amaliy san'ati sohasi juda boy va noyobdir. Bolalar folklori tarbiyaviy funktsiyani bajaradi va xotirani rivojlantirishga yordam beradi: og'zaki xalq ijodiyoti asarlarida takrorlashlar ko'p bo'lib, bu ularning mazmunini yaxshiroq eslab qolishga va keyin qayta tiklashga yordam beradi. Bolalar folklori bolaning tarbiyasi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ko'plab fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalikda ijodiy fikrlashni rivojlantirish usullaridan biri ertakdir.

Ertaklar bolalarning tasavvurini, ijodkorligini va xotirasini rivojlantirishga yordam beradi. Bola dunyo, inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik haqida bilim oladi, shuningdek, ertak qahramonlariga hamdard bo'ladi. Ko'pgina psixologlarning ta'kidlashicha, ertaklar bolaning shaxsiyatini shakllantirish, mehribonlik, sezgirlik, o'zaro tushunish, mas'uliyat, hamdardlik kabi fazilatlarni singdirishda katta ahamiyatga ega.

Ertaklar bolalarni yaxshi qahramonni yomondan ajratishga o'rgatadi. Ularni qo'rquv va mardlik, yaxshilik va yomonlik, mehnatsevarlik va dangasalik kabi fazilatlar bilan tanishtiradi. Bolaning erta yoshidan boshlab, tasavvurni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

Zamonamiz muammolari nafaqat realistik asarlarga, balki adabiy ertaklarga ham kirib boradi. U janr sifatida o'zgartirilgan, ammo baribir insoniylik, mehr-oqibat va rahmshafqat g'alabasiga umidni o'z ichiga oladi, bu ham ma'naviy, ham samarali harakatlarni talab qiladi.

Ertaklarni tahlil qilib, tadqiqotchilar ularning to'liqligi, aniqligi va dinamik rivojlanishi bilan ajralib turadigan syujet tuzilishini qayd etadilar. Ertak tugallangan

shaklga, doimiy kompozitsion xususiyatlarga ega: epizodlarning boshlanishi, takrorlanishi, uch bosqichli syujet tuzilishi, tugashi. Ertaklar har doim aql bovar qilmaydigan narsa haqida gapiradi, lekin shu bilan birga, fantastika odatda giperbolik tasvirlarda amalga oshiriladigan ma'lum bir g'oyani o'z ichiga oladi: yaxshilik va yomonlik doimo kurashadi. [6]

Ertak bolalarni yovuzlikka, dushmanga qarshi kurashishga, ezgulik va adolatni himoya qilishga undaydi. Unda hayotning axloqiy qonuni tasdiqlanadi, axloqiy tamoyillar, me'yorlar va estetik ideallar juda aniq ifodalanadi. Ertak o'z-o'zidan emas, balki, sx qiyinchiliklarni yengib, yovuzlikka qarshi kurashda g'alaba qozonadigan yaxshilik kuchiga ishonishga yordam beradi. Bundan tashqari, N.I.Kravtsov va S.G.Lazutinlar o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, ertak rivojlangan estetik tamoyilga ega bo'lib, u ijobiy qahramonlarni ideallashtirish, mo'jizaviy hodisa va hodisalarni tasvirlashda namoyon bo'ladi [5].

Ertak o'ziga xos lingvistik uslubga ega bo'lib, u ohangdorlik va turli iboralarning takrorlanishi bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlarning barchasi ertaklarni turli yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish va tarbiyalashning ajralmas vositasiga aylantiradi. Ertak olamiga sayohat bolalarning tasavvur va fantaziyasini rivojlantiradi, ularni yozishga undaydi [6].

Dastlab, ertaklar xalq tomonidan yaratilgan, shuning uchun ular har qanday yoshdagi bolalar tomonidan osongina eslab qolinadi, takrorlanadi va dramatisatsiya qilinadi. Ertak aytish bolalar nutqini rivojlantirish vazifalari bilan bevosita bog'liq. Bolalar uchun ertaklar bu ko'p narsalarni o'rgatishi mumkin bo'lgan cheksiz hayoliy dunyodir.

Tarbiyachilar ishida qo'llaniladigan bolalar ertaklari yordamida bolalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish usullaridan foydalanishga bir nechta misollar keltirishimiz mumkin:

1. "Ertakni tugating, yangi nom yoki yangi ertak o'ylab toping."

Ertakni oxirigacha o'qimasdan, siz bolani davom ettirishga taklif qilishingiz kerak. Bola o'ylayotganda, uydirma hikoyani "yashash" kabi ko'rinadi va ertak voqealarini ongli ravishda boshdan kechirish, mahorat bilan tasavvur qilish bilan tugaydi. Agar bolaga qiyin bo'lsa, siz unga bir nechta variantni taklif qilishingiz mumkin, ular orasidan u o'zi yoqtirganini tanlaydi. Misol uchun, "Tulki va turna" ertaki qahramonlar yaxshi do'st bo'lib qolishi bilan yakunlanishi mumkin.

Bolalar bajonidil fantaziya qilishadi va har qanday ertak uchun yangi nomni xursandchilik bilan o'ylab topishlari mumkin.

Tarbiyachilar bolalar bilan yangi ertak o'ylab topishga harakat qilishi mumkin. Ertakni tarbiyachi yozishni boshlab, bolani davom ettirishga undash lozim. O'z tasavvuridan foydalanib, bola uning hissiy holatini va ichki dunyosini, uning qanchalik xotirjam va baxtli ekanligini yoki aksincha, har qanday qo'rquv va shubhalar bilan qiynalayotganligini tushunishga imkon beradigan ajoyib hikoyani o'ylab topishi mumkin.

2. "Qo'l mehnati va suratlarda ertaklarni tasvirlash".

Bolalar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda bolalar bilan aplikatsiya, rasm chizish, modellashtirish va dizayn bo'yicha mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Bola ertakni o'qib bo'lgach, rasm chizish, modellashtirish, aplikatsiya qilish va hokazolarda ijodiy qobiliyatlarini qo'llashi mumkin. Masalan,

bosh qahramonni chizish yoki haykaltaroshlik qilish yoki ertak syujetini tasvirlash uchun aplikatsiyadan foydalanish mumkin. Farzandingizdan ushbu hunarmandchilikdagi qahramonlarning xarakterini aks ettirishini va ertakning "kayfiyatini" ko'rsatishini so'rang. Shunday qilib, bu vazifani bajarish orqali bolalar nafaqat qahramonlarning tashqi ko'rinishini, balki ularning fe'l-atvori, xatti-harakatlari va munosabatlarini ham ochib berishni o'rganadilar.

3. "Bolalar ertaklarini teatrlashtirish".

Bu tasavvurni, nutqni va ijodiy idrokni rivojlantirishning eng qiziqarli usuli. Bir guruh bolalar odatda ertakni drammatizatsiya qilishda qatnashadilar, bu esa jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bolalar, shuningdek, qahramonlar uchun kostyumlar tayyorlashda ishtirok etishlari mumkin. Bunda murakkab kostyumlarni tikish shart emas, qahramonning xarakteri va mohiyatini aks ettiradigan ba'zi atributlar yetarli. Misol uchun, qog'ozdan yoki boshqa qulay materiallardan niqoblar qilish mumkin.

Bolalar bezaklarni tayyorlashda ishtirok etishni ham yoqtirishadi. Bolalar uchun ertaklarni sahnalashtirishning eng keng tarqalgan varianti - qog'irchoq teatrlaridan foydalanish (barmaq, qog'oz va boshqalar).

Bola o'zini ertak qahramoniga aylantirib, o'z iste'dodi va qobiliyatini eng aniq namoyon qila oladi. Bola o'zini ertak qahramoni kabi his qilishi uchun tarbiyachi unga sehrli muhitni yaratib berishi kerak, u erda ko'p rangli chiroqlar yonadi, ekran bir-biridan ajralib turadi, mos musiqa yangraydi, ertaklar olamining sehri va siri bolaga o'zini his qilishiga yordam beradi.. Bolani qiziqitirish uchun bir nechta qoidalarni o'ylab topish mumkin. Misol uchun, uzoq Qirollikka borish

uchun bola "ertak" shlyapasini kiyadi, sehrli so'zlarni aytadi, ko'zlarini yumadi va o'zi tanlagan qahramoni bilan sayohat qiladigan ertak olamiga "tashiladi".

Bu uning fantaziyasi va tasavvurini, diqqatni muayyan harakatlar va vazifalarga jamlash qobiliyatini rivojlantiradi, qat'iyatlilik va sabr-toqatni rivojlantiradi, bu esa kelajakda unga yangi sharoitlarga osonroq moslashishga yordam beradi.

Xalq va o'ziga xos ertaklarda ertak ob'ekti - "sehrli tayoqcha" qo'llaniladi, bu bolaga o'yin davomida ertak qahramonini yomonlikdan yaxshilikka, zaifdan kuchliga aylantirishga imkon beradi va bolaning ongini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bolalar uchun ertaklarni ixtiro qilish ancha oson, ular syujetda bevosita ishtirok etib, mustaqil ravishda harakat qilishadi. Qahramonlarning "jonlanishi" ayniqsa bolalar uchun qiziqarli.

Shuningdek, amaliyotda rangli kartochkalar-ramzlar qo'llaniladi. Ertak qahramonini tasvirlashda bola xarakterga mos keladigan va vaziyatni tasvirleydigan ma'lum bir rangdagi kartani oladi. Masalan:

- qizil rang - tashvish, qo'rquv;
- yashil - xotirjamlik, quvonch;
- sariq - yordam berish, saqlash istagi;
- oq - adolat, haqlik ifodasi;
- ko'k - achinish hissi; - qora - adolatsizlik.

Misol uchun, "Zumrad va Qimmat" ertagidan Qimmatni tasvirlashda, bola qizil kartochna oladi, chunki bu belgi uni tashvish va qo'rquvga olib keladi. Va ertakning oxirida, Zumrad sovg'alar bilan uyiga qaytganida, bola yashil va oq kartalardan foydalanishi mumkin.

Muayyanrangningertakqahramonlarixatti-harakatlari va turli vaziyatlarning xususiyatlari bilan bog'liqligi bolada ijodiy qobiliyatlar va qahramonlarning xatti-harakatlarini taqqoslash

O'QUV ME'YORIY XUJJATLARNING O'QUV JARAYONIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHGA TA'SIR ETADIGAN NAZARIY ASOSLAR VA TA'LIM-TARBIYAVIY PRINSIPLAR

MIRZAYEV SH.

Annotatsiya. Bu maqola o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga oid nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplarni o'rganishni maqsad qiladi. O'quvchilarning o'quv faoliyatiga qiziqtirish va ularga motivatsiya berish uchun o'quv me'yoriy xujjatlarning o'quv jarayonida o'rnini tushuntiradi. Maqolada o'quv me'yoriy xujjatlarning murakkabligi, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishi, ularga o'ziga xos imkoniyatlar yaratish, bilimlarni amaliyotga yo'naltirish, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlik va kommunikatsiya kabi asosiy asoslar va prinsiplar ko'rsatiladi. Maqolada ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar deb o'quv jarayonida o'quvchilarning aktivlik darajasini oshirish, o'quvchilarni ijodiy va tahliliy fikrlashga o'rgatish, o'quvchilarga murojaat qilish va ularga qiziquvchanlik bilan o'qishni ta'minlash, qonuniy va axloqiy tartibga rioya qilish, o'quvchilarni doimiy ravishda o'rganishga rag'batlantirish kabi prinsiplarni qamrab oladi.

Kalit so'zlar. O'quv me'yoriy xujjatlar (darsliklar, audio-visual vositalar, interaktiv vositalar va boshqa texnik vositalar), samaradorlik, nazariy asoslar, ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar, qiziquvchanlik, birlashtirilgan o'qitish, amaliyotga asoslangan o'rganish, o'zlashtirish, mustaqil fikrlash va muhokama.

Аннотация. Данная статья направлена на изучение теоретических основ и воспитательных принципов повышения эффективности образовательного процесса. Объясняет место образовательных нормативных документов в образовательном процессе, чтобы заинтересовать и мотивировать студентов в их учебной деятельности. В статье показаны сложность образовательных нормативных документов, самоуправление студентов, создание для них уникальных возможностей, ориентация знаний на практике, развитие социальных отношений и сотрудничества между студентом и преподавателем и основные принципы и принципы, такие как общение. В статье учебно-воспитательные принципы включают в себя повышение уровня активности обучающихся в образовательном процессе, обучение обучающихся творческому и аналитическому мышлению, обращение к обучающимся и обеспечение того, чтобы они читали с интересом, правовую и этическую регламентацию, включают такие принципы, как приверженность, побуждение учащихся к непрерывному обучению.

Ключевые слова. Образовательные нормативные документы (учебники, аудиовизуальные средства, интерактивные средства и другие технические средства), эффективность, теоретические основы, принципы обучения, любознательность, интегрированное обучение, обучение на основе практики, мастерство обучения, самостоятельное мышление и обсуждение.

O'quv me'yoriy xujjatlar o'quv jarayonida o'quvchilarning o'ziga xos vaqtida, mutaxassislik va talabalik darajasiga mos ravishda ta'lim-tarbiyalash jarayonini boshqarishga yo'naltirilgan. Bu me'yoriy xujjatlar ta'lim olishni oson va samarali qiladi, o'quvchilarga biror mavzuga oid qo'llanmalar, darsliklar, ma'ruzalar va boshqa materiallar ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilar o'quv jarayonida ularga mos keladigan ta'lim usullarini va

uslublarini rivojlantirishga imkoniyat beradi.

Bu maqolada o'quv me'yoriy xujjatlarning o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga ta'sir etadigan nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplarni ko'rib chiqamiz:

1. Individual o'quv tizimi: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quvchilarning o'ziga xos ta'lim usullari va individuallashtirilgan o'quv yo'llari bilan ta'minlaydi. Har bir o'quvchi o'zining o'ziga xos o'quv usulini va temposini

belgilaydi. Bu esa o'quvchilarning o'zlarini qanday o'rganishlari va ma'lum bir mavzuni o'zlashtirishlari haqida o'z vaqtida tushunishlari va o'rganishlari imkonini yaratadi.

2. Amaliyotga asoslangan o'quv: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quv jarayonida nazariy bilimlarni amaliyotga asoslaydi. O'quvchilarga teorik bilimlarni o'rganish bilan birga, ularning o'zlashtirishlari va ularni amaliyotga o'tishlariga ham yordam beriladi. Amaliyotga asoslangan o'quv jarayoni o'quvchilarning o'zlashtirish va yaxshi tushunishlarini oshiradi.

3. Aloqadorlik va qiziqishlarni oshirish: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quvchilarning qiziqishlarini o'zlashtirish uchun ba'zi o'quvchi-mutaxassislik bo'yicha aloqador masalalarni qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa o'quvchilarning o'zlarini qiziqtiradigan mavzularga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi va ularning o'quv jarayonida samaradorlik darajasini yuqoriga ko'taradi.

4. Ta'lim materiallarini modernizatsiya qilish: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quv jarayonida foydalaniladigan materiallarni hamda usullarni doimiy ravishda yangilaydi va rivojlantiradi. Bu esa o'quvchilarning so'nggi texnologiyalardan foydalanishlarini, yangi vaqt talablari va kasblarni o'rganishlari bilan bog'liq malakalarini oshiradi.

5. Talabalar qo'mitasini o'zlashtirish: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quv jarayonida talabalarning o'zlashtirishini, ijtimoiy qatnashishini va faoliyatini rag'batlantirishga intiladi. Bu esa o'quvchilarning o'quv jarayoniga aktivlik bilan qatnashishini ta'minlaydi va ularning o'zlashtirishlarini oshiradi.

6. Mustaqil o'zlashtirishni ta'minlash: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quvchilarni o'zlashtirish jarayoniga mustaqil qatnashishga ko'maklashadi. O'quvchilarga o'z fikrlarini ifodalash, muhokama qilish va talabalik faoliyatida mustaqil tanlovlarni qo'llash imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchilarning o'z

fikr-mulohazalarini rivojlantiradi va ularning o'zlarini boshqalariga qo'shganligini his qilishlari bilan bog'liq maqsadlarni qo'llashga yordam beradi.

7. Formativ baholash va muloqotlar: O'quv me'yoriy xujjatlar o'quvchilarning o'zlashtirishini va o'quv jarayonidagi rivojlanishlarini ko'rib chiqish uchun formativ baholash va muloqotlarga katta e'tibor beradi. Bu baholar o'quvchilarning qanday o'rganishlarini o'zlashtirishlari va bilimlarini rivojlantirishlarini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilar bilan o'qituvchilar orasidagi muloqotlar o'quvchi-mutaxassislik hamkorligini rivojlantiradi va o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga qo'shimcha yordam beradi.

Bu maqolada ta'riflangan o'quv me'yoriy xujjatlarning o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga ta'sir etadigan nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar o'quvchilar va o'qituvchilar uchun samarali ta'lim-tarbiyalashni ta'minlaydi va o'quv jarayonida mustaqil va samarali o'rganish imkonini yaratadi.

O'quv jarayonida o'quv me'yoriy xujjatlarning samaradorlikni oshirishga ta'sir etuvchi nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar, ta'lim-tarbiya sohasidagi tadqiqotchilar va o'qituvchilar tomonidan uzun muddatli tadqiqot va tajriba asosida aniqlangan. Bu maqolada, o'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga ta'sir etadigan eng muhim nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar haqida muloqot bo'ladi.

1. Individual o'quvga muvofiqlash: Mashhur Amerikalik psixolog Jerome Brunerning "menejerdagi o'qish" konsepsiyasi va Lev Vygotskiyning nazariyasi, birinchi navbatda, o'quvchilarning o'ziga xos yondashuvlari va o'z-o'zini boshqarishlarini o'rganishga imkon beradigan "individual o'quvga muvofiqlash"ga e'tibor berish zarur. O'quvchilarning ma'lum bir konseptni, masalan,

matematikani yoki tilni o'rganishlarida, ularning o'ziga xos o'zlashtirilgan usullardan foydalanishlari o'quv jarayonini samarador qiladi.

2. Kooperativ o'quv: Kooperativ o'quv prinsipi, o'quvchilarning bir-birlari bilan hamkorlik qilishini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu prinsip asosida o'quvchilar o'zaro fikr almashish, jamoatchilikni rivojlantirish, bir-biriga qo'llab-quvvatlash va masalalar yechishda o'zaro hamkorlik qilish o'quv jarayonini samarador qiladi.

3. Birlashgan o'quv: Birlashgan o'quv prinsipi, ta'lim dasturlarini bir-biriga birlashtirish va amalga oshirish asosida o'quv jarayonini tashkil etishga asoslangan. Masalan, matematika va ilmiy fanlar birlashgan o'quvning qulayliklaridan biridir. Ushbu prinsip asosida o'quvchilar o'quv jarayonidagi ma'lum bir fan yoki ko'nikmadan o'zgaruvchanlik ko'rsatishga erishishadi.

4. Nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirish: O'quv jarayonida nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirish samarador o'quvning muhim asosiy prinsiplaridan biridir. O'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni o'rgatish, balki ularni amaliyotga o'tish imkonini berish, teoriyani amaliyotga joriy

etish o'quvchilar uchun ko'proq samarador bo'ladi.

5. O'quv jarayonini qiziqarli va jismoniy faoliyat bilan bog'lash: O'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqish va jismoniy faoliyat bilan bog'lashlari o'quvning qiziqarli va samarador bo'lishiga olib keladi. O'quvchilar faoliyat va amaliyot yolu bilan o'rganish orqali qiziqishlarini kamaytirish, o'quv jarayoniga qiziqishlarini oshirish mumkin.

6. O'quvning maqsadga muvofiq ta'lim-tarbiyaviy tezlanishi: O'quv jarayonining maqsad va vazifalariga muvofiq, o'quvchilarning o'ziga xos tezlanishi va ta'lim-tarbiyaviy yo'nalishlarga rioya qilinishi zarur. O'quvchilar o'zlariga yoqadi, ularni rivojlantiradi va o'quv jarayonini yuqori darajada samarador qiladi.

Xulosalash: O'quv jarayonida samaradorlikni oshirishga ta'sir etadigan nazariy asoslar va ta'lim-tarbiyaviy prinsiplar, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari va talabaliklari qaror qilish, bir-biriga ta'sir qilish va faol ishtirok etish imkonini beradi. Bu prinsiplar o'quv jarayonini yanada qiziqarli, o'quvchilar uchun manfaatli va o'rgangan bilimlarni amaliyotga joriy etishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismoilov, Turobjon. "The development of physical qualities of the pupils of primary forms of secondary schools through mobile activities in the process of study." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2.11 (2020): 391-394.
2. Turgunov, S. T., Daniyarov, B. K., Umaraliev, M. A., Shodmonova, S. S., Turgunova, S. M., & Tojiboeva, H. M. (2012). Development of professional skills and competencies of teachers. Tashkent" Sano-standart". Tashkent.–2012.
3. Djurayev, R. X., & Turg'unov, S. T. (2006). Ta'lim menejmenti: O'quv qo'llanma. Toshkent: Voris, 264.
4. Ismoilov, T. I. "Human factor in the spiritual development process." Мировая наука 5 (14) (2018): 43-44.
5. Ismoilov, Turobjon. "The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.11 (2019): 257-261.
6. Ismoilov, Temurbek Islomovich. "Special aspects of formation of youth's life strategy." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2.9 (2020): 214-219.
7. Ismoilov, T. I. "The importance of forming youth life strategy in an informed society." EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) 6.8: 536-538.

O'QITUVCHILARNING MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINI YECHISH YO'LLARI

KADIROV TULKIN BAXRIDINOVICH,

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadqiqotchi olimlarning o'qituvchining mediakompetentligini rivojlantirish, mediata'lim, tushunchalariga berilgan ta'riflari, ularning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Mediakompetentlikni rivojlantirishning asosiy bosqichlari, mohiyati va xususiyatlari ochib beriladi. Mediakompetentlikning tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Axborotlashtirish, intellektual qobiliyat, uzluksiz kasbiy rivojlantirish, mediakompetentlik, mediata'lim, mediaxabar.

Абстрактный. В статье анализируются определения, данные учеными-исследователями понятиям развития медиакompetentности педагога, медиаобразования, и их научно-теоретические основы. Выявлены основные этапы, сущность и особенности развития медиакompetentности. Рассмотрены компоненты медиакompetentности.

Ключевые слова: Информация, интеллектуальные способности, непрерывное профессиональное развитие, медиакompetentность, медиаобразование, медиасообщение.

Abstract. The article analyzes the definitions given by research scientists to the concepts of the development of media competence of a teacher, media education, and their scientific and theoretical foundations. The main stages, essence and features of the development of media competence are revealed. The components of media competence are considered.

Key words: Information, intellectual abilities, continuous professional development, media competence, media education, media message.

Zamonaviy jamiyatda ta'lim sifatini oshirish etakchi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu munosabat bilan pedagogik yangiliklarning samaradorligi masalasi tobora dolzarb bo'lib qolmoqda. Bunda hal qiluvchi vazifa o'qituvchi shaxsiga yuklanadi. Qanday sohada bo'lmasin, yuqori bilimga ega mutaxassislar ilmiy-tadqiqot ishlanmalari bilan shug'ullanish, yangi mahsulot turlarini yaratish va texnologiyalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jahondagi globallashuv jarayonlari va kompaniyalar o'rtasidagi mavjud chuqur raqobat muhiti mutaxassislarni ham favqulodda shunga tayyor bo'lishlarini talab etadi. Ular nafaqat o'z g'oyalarni rivojlantirish va yaratilgan nazariy modellarini amalda joriy etish

uchun qulay sharoitlarni ta'minlaydilar, shu bilan birga, iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi uchun ham muhim intellektual omil hisoblanadilar.

Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida yuqori malakali kadrlarni egallash va yollash uchun kompaniyalar o'rtasida raqobat kurashi birmuncha oshdi. Bu nafaqat tijorat tashkilotlariga, balki ilmiy-tadqiqot markazlari, o'quv yurtlariga ham tegishlidir. Shunday ekan, zamonaviy ta'lim sifati to'g'risidagi masala birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammo hisoblanadi. Aynan, maktab o'qituvchilarining aniq kasbiy sohasida bilimlarini shakllantiradi.

Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi

ko'p jihatdan uning intellektual potentsiali bilan belgilanadi. Chunki ilmiy potentsiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg'or bo'ladi. Shuning uchun mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish davlat ahamiyatiga molik bo'lgan ustuvor vazifa sifatida yondashilib, katta e'tibor qaratilmoqda. Yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga erishish uchun ta'lim jarayonini tashkil qilish va boshqarishning o'ziga xos talablari mavjud. Birinchidan, o'quvchi-talabalarning kasbiy bilimlarni o'zlashtirish darajasi davlat ta'lim standartlari talablariga mosligini ta'minlash. Ikkinchidan, o'quvchi-talabalarning mustaqil ijodiy faolligini davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar doirasini to'liq qamrab olishga erishish. Jamiyatning bu tarzda jadal rivojlanishi, yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoj – o'qituvchidan intellektual qobiliyatlarini namoyon qilgan holda, ijtimoiy talablarni qondirishni taqozo etmoqda.

Ijodiy faoliyatga qodir, rivojlanuvchan ta'limiy-tarbiyaviy jarayonni va shu bilan birga o'zining kasbiy kompetentligi hamda mediakompetentligini boshqara oladigan pedagoglarga jamiyatning barkamol shaxsga bo'lgan talabini qondira oladi. Hozirgi kunda shu qadar katta ahamiyatga ega bo'lgan mediakompetentlikning ma'nosi, uning shakllanganlik darajasi, mezonlari va komponentlari to'g'risida yagona bir ta'rif yo'q. Turli pedagog-olimlar turlicha ta'rif keltiradilar, uning tarkibiy tuzilishiga ham turlicha yondashadilar.

Media – lotinchada vosita, o'rtada turuvchi, degan ma'nolarni beradi. U ma'naviy (axborot, bilim) ehtiyojlarini qondirish vositasi. Shifokorning qo'lidagi pichoq

bemorni sog' qiladi. Jinoyatchining qo'lidagi pichoq esa sog'ni bemor qiladi. Olovning yo'g'i odamni muzlatsa, ko'pi kuydiradi. Ko'p suv g'arq qilsa, suvsizlik qaqratadi. Media ham shunday. Agar me'yorda, kompetentli foydalanilsa, media donolar uchun – bilimlar manbai. Nodonlar uchun – balolar manbai [1;2]. Demak, gap mediada emas, undan foydalanuvchilarda, aniqrog'i – har bir yigit-qizning mediama'naviyatiga bog'liq bo'lib chiqayapti.

Dunyoda mediakompetentlikni rivojlantirishning asosiy bosqichlari sifatida quyidagilar e'tirof qilinadi:

1. Mediakompetentlikning (atamaning o'zini kiritmasdan turib) birinchi marta 1920-yilda tilga olingan, shu yili Moskvada dunyoda birinchi kino maktabi (Hozirda Butunrossiya davlat kinematografiya instituti –VGIK) ochilgan. XX-asrning 30-yillarida mediata'lim (matbuot, foto va kino materiallari asosida) umumta'lim maktablarida rivojlanib borgan[3].

2. Rossiya maktablarida ta'limda mediakompetensiyaning shakllanish harakati XX-asrning 60-70-yillarida faol rivojlandi. Bu mediakompetentlik tiklanishi va rivojlanishining ikkinchi bosqichi bo'ldi. Bu davrda kino ta'limi va audiovizual savodxonlik ustuvorlik qildi. Pedagogika fanlari akademiyasining Badiiy tarbiya instituti ekran san'ati laboratoriyasi shu yillari faol ish olib bordi. Mediata'lim muammolariga bag'ishlangan dastlabki nomzodlik dissertatsiyalari XX-asrning 60-yillarida talabalarning kinota'limi (O.A.Baranov – 1968; A.S.Karasik – 1966; Yu.M.Rabinovich – 1966 va R.G.Rabinovich 1966), radioeshitirish (V.I.Saperov – 1969), televideniyaning mediata'limdagi roli

(S.N.Penzin –1967 va boshq.) sohasida ham bajarildi[3;4].

XX-asrning 70-yillarida audiovizual mediata'lim g'oyalarini rivojlantirishga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyalari muvaffaqiyatli himoya qilindi (N.V.Goncharova – 1970, S.V.Sokolova – 1971, I.S.Levshina – 1974, S.M.Ivanova–1978, V.A.Monastirskiy – 1979 va boshq.) [3].

3. XX-asrning 80-yillarida Rossiyada mediata'lim (matbuot, kinometografiya va televideniya materiallari asosida) bo'yicha eksperimentlar amalga oshirila boshlandi. Ta'limda mediakompetensiyani tadqiq qilish rivojining uchinchi bosqichi kuzatildi. Mediata'lim tadqiqotlarining chuqurlashishi, sof pedagogik tajribani tavsiflash va umumlashtirishdan mazkur fenomenning psixologik va ijtimoiy (sotsiologik) qatlamlarini aniqlashga o'tish jarayoni yuz berdi[3].

Mediata'lim muammolari (asosan, kino, matbuot yoki televideniye bilan bog'liq xususiy, alohida aspektlarda) ko'plab olim va mutaxassislarning tadqiqot ob'ektini tashkil qilgan.

Mediata'lim va mediamadaniyatga oid ilmiy adabiyotlar tahlili o'rganilayotgan muammoning quyidagi yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi:

– qayd qiluvchi harakterdagi tadqiqotlar, ularda turli yoshdagi shaxslar mediamatnlarni idrok qilishiga oid xususiyatlar haqida ma'lumot keltirilgan (I.S.Levshina, Yu.N.Usov, A.V.Fedorov, A.V.Sharikov, S.A.Shein va boshq.);

– umumnazariy harakterdagi tadqiqotlar, ularda mediata'lim va mass-media konsepsiyalari, modellari va metodlari ilgari

surilgan va tahlilga tortilgan (L.S.Zaznobina, L.Masterman, S.N.Penzin, A.V.Spichkin, K.Tayner, Yu.N.Usov, A.V.Fedorov, A.V.Sharikov, E.Hart va boshq.);

– mediata'limning muayyan (aniq) metodikasi bilan bog'liq tadqiqotlar (L.M.Bajenova, O.A.Baranov, Ye.A.Bondarenko, K.Bezelget, D.Bekingem, K.Vorsnop, D.M.Djusbaliyeva, D.Konsidayn, S.N.Penzin, Yu.M.Rabinovich, K.Tayner, Yu.N.Usov, A.V.Sharikov va boshqalar). I.G.Zaharova, I.V.Robert, Ye.I.Sokolova, A.V.Fedorov, O.K.Filatov, A.V.Sharikov, Ye.N.Yastrebeva va boshqalarning tadqiqotlarida media vositalarini qo'llash pedagoglarning mediakompetentligini media vositalari asosida oshirishga imkon beradigan, shu bois ularni tayyorlashda alohida ahamiyat kasb etadigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash bilan bevosita bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan[5].

Fedorov A.V. tomonidan Veber V., Kyubi R., Dj.Potter yondashuvlari asosida, shuningdek, britaniyalik yetakchi mediapedagoglar Dj.Bouker, D.Bukingem, E.Hart va boshqalar tomonidan asosiy sifatida ajratilgan oltita tushunchaga tayanib, shaxs mediakompetentligining tarkibiy qismlari (komponentlari) tasnifi (klassifikatsiyasi) ishlab chiqilgan.

Bu oltita asosiy tushuncha quyidagilardan iborat:

1) media agentliklari (mediamatn yaratuvchilarning ishi, vazifalari va maqsadlarini o'rganish);

2) media kategoriyalari (media/mediamatnlar tipologiyasi: turlari va janrlarini o'rganish);

3) media texnologiyalari (mediamatn

yaratish usullari texnologiyalarini o'rganish);

4) media tillari (media tillari, ya'ni mediamatnlarning verbal, audiovizual, montaj qatorini o'rganish);

5) media reprezentatsiyalari (mediamatnlarda voqelikni tasavvur (taqdim) qilish, qayta anglash usullari, mualliflik konsepsiyalari va h.k. ni o'rganish);

6) media auditoriyalari (auditoriya tipologiyasi, mediaidrok tipologiyasini o'rganish)[5].

Mediapsixologiya psixologiya fanining yangi, jadal rivojlanayotgan sohasi bo'lib, uning predmetini dunyo madaniyatining dinamik tarzda rivojlanayotgan sohasi sifatida zamonaviy mediamadaniyat kontekstida qaraladigan shaxs tashkil qiladi. Mediapsixologiyaning asosiy vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

- shaxsning individual va ommaviy kommunikatsiya vositalari ta'siridagi xulq-atvorini o'rganish;

- shaxsiy va guruhli mediaeffektlarni tadqiq qilish;

- mediamuhitning sub'ekt rivojlanishi, shaxsning tiklanishi va insonning psixologik o'zini o'zi his qilishiga ta'sirini tahlil qilish;

- shaxsning mediahimoyalanganligi va mediakompetentligini shakllantirish bo'yicha dasturlarni ishlab chiqish.

Shaxsning mediaxabarlarini idrok qilish va qayta ishlashda namoyon bo'ladigan himoya mexanizmlarini tadqiq qilish, axborotning ortiqcha miqdorini qayta ishlash va informatsion pressing natijasida yuzaga keladigan “axborotdan toliqish sindromi”ni o'rganish mediapsixologiyaning muhim yo'nalishi hisoblanadi[6].

Yana bir rossiyalik media bo'yicha yetakchi olim Fedorov A.V. “Pedagogik

oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligi va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish” nomli yozilgan monografiyasida[7], pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligi va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish masalalari (“Mediata'lim” mutaxassisligi, davlat ro'yxat raqami № 03.13.30 doirasida) mediata'lim va mediasavodxonlikning umumiy muammolari kontekstida o'rganilgan.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, bizning fikrimizcha, pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazlarida uzluksiz kasbiy rivojlantirish kursi tinglovchilarining mediakompetentligini rivojlantirishning eng qulay usuli bu – “Axborot-kommunikatsion texnologiyalari va mediasavodxonlik” kursini o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari, multimedia-texnologiyalar vositasida rivojlantirishdir. Multimedia asoslariga oid, mediakompetentlik darajasini oshirishga qaratilgan maxsus kurslar, nazarimizda, o'qituvchilarga nafaqat uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslarida ta'lim olish, balki keyingi pedagogik faoliyatlarida ham mediakompetentlikning yuqori darajasini namoyish qilish imkonini beradi.

Bu kurslar multimedia-texnologiyalardan foydalanish sohasida ta'limni davom ettirish uchun ish metodlari, bilish mustaqilligi, tadqiqotchilik faoliyatiga qiziqish, guruhda ishlash malakalarini rivojlantirish, o'zini o'zi nazorat qilish va mas'uliyatini oshirishga ko'maklashadigan ta'lim muhitini tashkil qilish imkoniyatini beradigan printsiplar asosiga qurilishi lozim. Bunda o'qituvchilar axborot-kommunikatsion texnologiyalarini

OLIJ TA'LIM MUASSASALARINING HARBIY TAYYORGARLIK O'QUV BO'LINMALARIDA HARBIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

ZARIFBOY JABBAROV

O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Oliy o'quv yurtlari qoshida ochilgan harbiy tayyorgarlik o'quv markazlari kursantlarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishi muammosi ko'rib chiqiladi. Harbiylik sohasida ishlaydigan bo'lajak ofitserning harbiy kasbiy faoliyati kursantdan bir qator muhim xususiyatlarni, shu jumladan Oliy harbiy ta'lim muassasasida o'qish davrida shakllangan yuqori darajada rivojlangan, barqaror harbiy xizmat motivatsiyasini talab qiladi. Yuqori darajadagi harbiy kasbiy yo'nalish va ta'lim va kasbiy motivatsiyaning mavjudligi yaxshi moslashishni, harbiy-kasbiy rivojlanishni va bo'lajak harbiy mutaxassisning psixologik resurslarini amalga oshirishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, maqolada olimlarning "kasbiy rivojlanish" tushunchasining mazmuni haqidagi nazariy qarashlari qisqacha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: harbiy ta'lim tizimi, kasbiy harbiy ta'lim, kasbiy harbiy ta'lim markazlari, o'quv jarayoni.

Аннотация. В статье рассматривается проблема личностно-профессионального развития курсантов военно-учебных центров, открытых при высших учебных заведениях Республики Узбекистан. Военно-профессиональная деятельность будущего офицера, работающего в военной сфере, требует от курсанта ряда важных характеристик, в том числе высокоразвитой, устойчивой мотивации к военной службе, формируемой в период обучения в высшем военном учебном заведении. Наличие высокого уровня военно-профессиональной ориентации и образования и профессиональной мотивации обеспечивает хорошую адаптацию, военно-профессиональное развитие и реализацию психологических ресурсов будущего военного специалиста. Кроме того, в статье кратко рассмотрены теоретические взгляды на значение понятия «профессиональное развитие».

Ключевые слова: система военного образования, профессиональное военное образование, центры профессионального военного образования, образовательный процесс.

Abstract. The problem of personal and professional development of cadets of military training centers opened at the higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan in a previous article is considered. The military professional activity of a future officer working in the field of military requires a number of important features from the cadet, including a highly developed, stable military service motivation, which was formed during his studies at a higher military educational institution. The presence of a high level of military professional orientation and educational and professional motivation ensures good adaptation, military-professional development and the implementation of the psychological resources of the future military specialist. In addition, the article briefly examines the theoretical views of scientists on the content of the concept of "professional development".

Keywords: professional development, cadets of the higher military aviation school, military career path, personal qualities, education and professional motivation.

Kirish. Zamonaviy sharoitda harbiy ta'lim tizimini o'zgartirishning asosiy ustuvor yo'nalishi harbiy ta'lim muassasalarida kasbiy harbiy ta'limni rivojlantirishdir. Zamonaviy sharoitda harbiy ta'lim muassasalarining o'quv faoliyatining ustuvor yo'nalishlari kadrlar tayyorlash mazmunini yangilash, professor-o'qituvchilarning

malakasini oshirish va qulay ta'lim muhitini yaratishdir.

Muammoning o'rganilganligi darajasi. Zamonaviy sharoitda O'zbekiston milliy xavfsizligini ta'minlashning muhim elementlaridan biri bu xavfsizlik va mudofaa sohasida kadrlar tayyorlash va o'qitishdir. Ushbu normalar: O'zbekistonning Harbiy xavfsizlik strategiyasi; O'zbekistonning Strategik Mudofaa axborotnomasi; O'zbekiston Qurolli kuchlari Bosh shtabining qarashlari va boshqa harbiy ta'lim tizimining faoliyatini tartibga soluvchi milliy xavfsizlik va mudofaa bo'yicha. qonunchilik va me'yoriy hujjatlar darajasida belgilangan mazkur yondashuv harbiy ta'lim tizimini milliy ta'lim tizimi, xususan, oliy ta'lim bilan chambarchas integratsiyalashuvini, shuningdek, ta'limning ilg'ortendensiyalarini joriy etishini ta'minlaydi.

Harbiy ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy manbai sifatida Yevropa va Rossiya ta'limi bo'lib, buni Respublikamisdagi Oliy ta'limni rivojlantirish strategiyasi tasdiqlaydi. O'zbekistonda oliy ta'limni xalqarolashtirishning ustuvor vazifalaridan biri sifatida: harbiy ta'lim tizimining alohida tarkibiy qismi sifatida oliy harbiy ta'limni rivojlantirish nazarda tutiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da, "O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi"da kasbiy harbiy ta'limni, harbiy mutaxassislarning kasbiy darajasini oshirish va kasbiy malakalarga ega bo'lish maqsadida harbiy ta'limning tegishli darajalarida ta'lim dasturlari orqali olinadigan ixtisoslashtirilgan harbiy ta'limi sifatida belgilaydi. Rasmiy (jangovar) funksiyalarning bajarilishini ta'minlaydigan, shu bilan birga, kasbiy harbiy ta'lim kurslari doirasida harbiy ta'limning tegishli darajalarini (taktik, tezkor, strategik) egallanishini ta'minlanishi me'yoriy

ravishda belgilanadi. Ular asosida oliy ta'lim darajalari (bakalavr, magistr) diplomlarini "Harbiy fanlar pedagogalari", "Milliy xavfsizlik", "Davlat chegarasi xavfsizligi" va boshqa yo'nalishlari bo'yicha olishlari mumkin.

Respublikamiz hududida harbiylarni tayyorlaydigan bilim yurti va universitetlardan tashqari, universitetlar qoshida ochilgan harbiy tayyorgarlik o'quv markazlari ham mavjud. Ushbu markaz kursantlariga berilayotgan habiy bilim va ko'nikmalar bugungi kunda bo'lajak ofitserlarning harbiy, kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish muammosi alohida ahamiyatga ega. Harbiy ta'limni tashkil etishning o'ziga xos xususiyati uning davlat xavfsizligi, mudofaa va ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga, shuningdek, harbiy fan va texnika rivojlanishining zamonaviy darajasiga qanchalik mos kelishidadir. Bizning fikrimizcha, bo'lajak ofitserlarning oliy harbiy ta'lim muassasalarida o'qishi davrida yuqori kasbiy tayyorgarligini ta'minlash, ular kelajakdagi ish faoliyatlarida o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli va samarali bajarishlari zarur.

Kasbiylashtirish deganda biz kasbiy shaxsni shakllantirishning uzluksiz jarayonini tushunamiz, bu uni tashkil etishning o'ziga xos tomonlari, ya'ni mazmuni va dinamikasi jihatidan bir-biridan farq qiluvchi ketma-ketlik bosqichlarga ega xususiyatlaridir. Shaxsning kasbiy rivojlanish jarayoni bilan bog'liq ko'plab qarashlar mavjud (E.A.Klimov, T.V.Kudryavtsev, V.D.Shadrikov, N.V.Kuzmina, L.M.Mitina, T.K.Yadrishnikova va boshqalar). V.D. Shadrikovning fikricha, kasbiy rivojlanishning butun jarayonini uch bosqichga bo'lish mumkin. Kasbiy kompetensiyaning bevosita shakllanishi kasbiy rivojlanish jarayonida sodir bo'ladi,

deb olim ta'kidlaydi. Yana, Kudryavtsevaning fikriga ko'ra, insonning kasbiy rivojlanishi to't bosqichga bo'lingan, ulardan biri kasbiy ta'lim jarayoni, ya'ni ta'lim muassasasida o'qish davrida tanlangan kasbiy faoliyatga maqsadli tayyorgarlikdir. Oliy harbiy ta'lim muassasasi harbiy mutaxassisning kasbiy vakolatlarini rivojlantirish nuqtai nazaridan aniq vazifalarni hal qilishga qaratilgan kasbiy rivojlanish bosqichidagi muhim, ammo oraliq bo'g'indir. Bizning fikrimizcha, harbiy-professional faoliyat faol harbiy-professional rivojlanishni nazarda tutadi, uning doirasida mutaxassisning barqaror harbiy-professional yo'nalishini shakllantirish amalga oshiriladi. Harbiy-professional yo'nalishning yuqori darajasi kasbning tez o'zgaruvchan va tobora murakkablashib borayotgan talablariga muvofiqligini, harbiy-professional rivojlanish yo'lidan bosqichma-bosqich ko'tarilib, yangi cho'qqilarni zabt etishni ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida mavjud psixologik resurslarni to'liq ro'yobga chiqarishni anglatadi.

Respublikamizning yetuk olimlari: Sh.A.Akramova, A.A.Xoliqov va boshqalar, hamda MDH olimlari: B.G. Ananayev, S.I.Arangel'skiy, Yu.K.Babanskiy, asarlarida va A.A.Bodalyev, V. P. Bepalkov, V. A. Krutetskiy, N.V.Kuzmina, Yu. N. Kulyutkin, A. N. Leontev, S. L. Rubinshteyn, A. T. Rostunov, L.A.Rudkevich, V.D.Shadrikov, V.A.Yakunin va boshqalarning asarlarida kasbiy shaxsni shakllantirish sohasida olib borilgan ko'plab nazariy va empirik tadqiqotlariga qaramay, ushbu muammoni o'rganishning dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri bu ilmiy muammoning harbiy ta'lim sohasida ko'p o'rganilmaganligidadir. Shuning uchun hozirda bunday tadqiqotlarga ehtiyoj bor.

O'rganishlarimiz natijasida biz R.S.Samarov, B.S.Abdullaeva, Sh.A.

Akramova va boshqa olimlarning nuqtayi nazarini qo'llab quvvatlaymiz. Darhaqiqat, pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, kasbiy shakllanish – bu o'zaro bog'liq bo'lgan kasbiy muhim faoliyat tizimida shaxs rivojlanishining dinamik va uzluksiz jarayoni bo'lib, u ma'lum vaqt ichida shaxsga ijtimoiy ta'sir ko'rsatish usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bilim va ko'nikmalarning umumlashtirilgan tizimi, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar, xulq-atvor shakllari va individual usullarni shakllantirish uchun turli kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan (kognitiv va kasbiy ta'lim, shu jumladan maxsus tayyorgarlik va boshqalar) faoliyatga kiritishni nazarda tutadi.

Bizning fikrimizcha, oliy harbiy ta'lim muassasalarining bo'lajak ofitserlarining bilim, ko'nikma va malaka darajasi kasbiy mahoratga bog'liq. Shuningdek, amaliy tajriba, ijtimoiy faollik, aqliy faoliyat, axloqiy, psixologik-pedagogik va jismoniy tayyorgarlik, shuningdek, kasbiy faoliyatning turli holatlarida yuzaga keladigan xavf-xatarlar, xavfga muvofiq harakat qilish qobiliyati - uning kasbiy vakolatlarini rivojlantirishiga bog'liq.

N.N.Tolipov: "Kasbiy ta'lim jarayonida kasbiy (maxsus) ko'nikma va malakalar ta'limning turli texnik vositalari yordamida o'qitish, o'qitish usullari va ularning kompleksi – o'qitishdan foydalangan holda shakllanadi", deb ta'kidlaydi.

Oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlarining malakasini oshirish jarayoni bir necha bosqichlarga bo'linadi: umumiy rivojlanish, umumiy kasbiy, ixtisoslashgan. Har bir bosqich yakunida kursant nazariy va amaliy tayyorgarligini kasbiy ko'nikma va sifatlarini shakllantirishning yangi bosqichiga o'tishi kerak.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, oliy harbiy ta'lim muassasasi

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA ARIFMETIK AMALLARNING AHAMIYATI

ABDULLAYEVA NARGIZA O'KTAMOVNA

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Pedagogika-psixologiya fakulteti,
Maxsus-pedagogika kafedrası Stajyor o'qituvchi

Annotatsiya: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarni bajarishga o'rgatishda o'yinli texnologiyalarni qo'llanilishini o'rganish jarayoni, o'yinlar bolalarning jismoniy yetuk bo'lishi, aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalanishlari uchun munosib zamin sifatida ekanligini o'rganish; matematik malakasini egallash darajasiga, matematika shakllantirish, muntazam ravishda aniq maqsadga yo'naltirib borish yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxs, eshitish qobilyati, mimik imo-ishoralari, mantiqiy tafakkur, og'zaki nutqni rivojlantirish usullari, O'zbekiston Karlar Jamiyati (O'zJ),

Abstract: The process of studying the use of game technologies in teaching children with hearing impairment to perform arithmetic operations in the development of oral speech, games as a suitable ground for children's physical maturity, mental and moral education learning that; to the level of acquiring mathematical skills, the formation of mathematics, regular orientation to a specific goal is highlighted.

Key words: Hearing impaired person, ability to hear, facial expressions, logical thinking, methods of speech development, Deaf Society of Uzbekistan (UzJ),

Аннотация: Рассмотрен процесс изучения использования игровых технологий при обучении детей с нарушением слуха выполнению арифметических действий в развитии устной речи, игр как подходящей основы физического взросления детей, их умственного и нравственного воспитания; уровню приобретения математических навыков, становления математики, выделяется регулярная ориентация на конкретную цель.

Ключевые слова: Слабослышающий человек, способность слышать, мимика, логическое мышление, методы развития речи, Общество глухих Узбекистана (УзЖ),

Jahon maxsus ta'lim muassasalarida eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishning mexanizmlari, kommunikativ va reflektiv texnologiyalari amaliyotga tatbiq etilgan. YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inchxon deklaratsiyasi, "Ta'lim hamma uchun" dasturi asosida eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishning samarali o'rgatish orqali inklyuziv ta'limga erishish, eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarni

takomillashtirish, eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarni rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarni rivojlantirish, maxsus ta'lim muassasa ishtirokchilari faoliyatini diversifikatsiyalash, eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishni amaliyotiga metodik tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Yetakchi davlatlar AQSH, Xitoy, Yaponiya, Fransiya,

Germaniya, Singapur, Rossiyada eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishni amaliyotiga tayyorlashda interfaol usullardan samarali foydalanish, eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishning didaktik ta'minotini yaratish, pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, shuningdek, alohida ehtiyojli bolalami arifmetik amallardan foydalanish samarali texnologiyalarini tizimlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishganlik darajasini o'rganish.

Ta'kidlovchi tajriba-sinov vazifalari sifatida quyidagilarni belgiladik:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalaming nutqiy unli tovushlar, bo'g'inlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalaming nutqiy undosh tovushlar, bo'g'inlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni so'zlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni so'zlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish.

Eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishganlik darajasini o'rganish maqsadidagi tajriba-sinov ishlariga Jizzax viloyati Zarbdor tumanidagi 2-son zaif eshituvchi bolalar

maktab-intematning 68 nafar 1-4 sinf o'quvchilari jalb etildi.

Eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga og'zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishganlik darajasini tadqiq etuvchi maxsus topshiriqlar to'plami taklif etildi, yuqori bo'lishi, jumladan, so'zlar boyligi, tilning grammatik tuzilishi va talaffuz etish ko'nikmalarni egallashi hisoblanadi. Topshiriqlar mazmuni to'rt bosqichda tizimlashtirildi:

1-bosqich eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalaming nutqiy unli tovushlar, bo'g'inlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

2-bosqich eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalaming nutqiy undosh tovushlar, bo'g'inlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

3-bosqich eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni so'zlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish;

4-bosqich eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni so'zlarni arifmetik amallardan foydalanishning shakllanganlik xususiyatlarini o'rganish.

1 -Bosqich: Nutqiy tovushlarni (undosh tovushlar) labdan o'qish darajasini o'rganish.

Labdan o'qiydiganlarga taqdim etilgan bo'g'inlar va bo'g'in birikmalari ro'yxatini keltiramiz.

2 -Bosqich: Nutqiy tovushlarni (unli tovushlar) labdan o'qish darajasini o'rganish.

Labdan o'qiydiganlarga taqdim etilgan bo'g'inlar va bo'g'in birikmalari ro'yxatini keltiramiz.

Yuqorida keltirilgan barcha bo'g'inlar va bo'g'in birikmalari labdan o'qiyotganlarga bo'lib-bo'lib berilgan.

Eshtishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga

ogʻzaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishganlik darajasini oʻrganish maqsadidagi tajriba-sinov ishlarida boʻgʻin va boʻgʻin birikmalarining labdan oʻqiydigan boshqa-boshqa shaxslarga berish tartibi bir xil bodmagan: seansdan seansga bu tartib har safar oʻzgarib borgan. Agar nutqiy materialning ketma-ketligi barcha labdan oʻqiydiganlarga bir xil boʻlganida, unda birinchi boʻlib idrok qilinayotgan boʻgʻin va boʻgʻin birikmalar keyingilariga nisbatan afzalligi pastroq sharoitlarda boʻlib qolishi mumkin edi, chunki eksperiment boshida labdan oʻqiyotganlarga yangi shaxs tomonidan talaffuz etilayotgan uncha odatiy bodmagan nutqiy materialni idrok qilishga moslashish zarurligi tufayli tovushlarni idrok qilish darajasi pastroq bodishi mumkin.

Nutqiy materialning hajmi kattaligi uchun biz uni birinchi soʻzlovchi uchun toʻrt teng qismga va ikkinchi soʻzlovchi uchun - uch qismga boʻldik, va ularni labdan oʻqiydiganlarga dam olishga tanaffuslar bilan berdik. Birinchi soʻzlovchi shunday tanaffuslar bilan ishladi: birinchi va ikkinchi, hamda uchinchi va toʻrtinchi qismlar oʻrtasida tanaffuslar 5 daqiqadan; ikkinchi va uchinchi qismlar oʻrtasida - 10 daqiqa belgilandi.

Ikkinchi soʻzlovchi ikki tanaffus bilan ishladi: birinchisi - 5 daqiqa; ikkinchisi - 10 daqiqa. Bir eksperimentning ish davomiyligi, yaʼni labdan oʻqishga sarflanadigan bevosita vaqt, birinchi soʻzlovchi bilan ishlashda oʻrtacha 1 soat 20 daqiqa, ikkinchi soʻzlovchi bilan ishlashda - 1 soatga teng boʻldi. Eshtishda nuqsoni boʻlgan bolalar maktabda matematika taʼlim jarayonida dasturiy talablar asosida oʻquvchilarga taʼlim berishda matematik tushunchalarning xayotiy materiallar asosida oʻzlashtirishni nazarda tutadi. Bu esa matematika darslarida oʻquvchilar oʻzlashtirishi lozim boʻlgan

tushuncha va qoidalar amaliyotga xizmat qilishni xayotiy ehtiyojlar natijasida vujudga kelganligini oʻquvchilarga etkazib berish imkonini beradi xamda fan va amaliyot orasidagi aloqalami toʻgʻri tushunishiga asos yaratadi.

ENB boalarga matematika taʼlimini berishni ularda tafakkur, diqqat, xotira ijodiy tasavvur etish, kuzatuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek matematika taʼlim oʻquvchilarning mantiqiy fikrlash malakalarini oshirish ulaming uz fikrlarini aniq toʻgʻri va tushunarli bayon etishni uchun zamin xozirlaydi.

Oʻquvchining vazifasi bolalarga matematikaning oʻqitishda bu imkoniyatlardan samarali foydalana olishdan iborat.

ENB bolalarga taʼlim jarayonida arifmetik amallarni bajarishni oʻrganishdan oldin, oʻquvchilarni bu arifmetik amallarni bajarishga tayyorlash va ularda maʼlum darajada koʻnikma va malakalar xosil qilish lozim.

Buning uchun oʻqitishning birinchi kundan boshlab oʻquvchilarda birinchi oʻnlik sonlari misolida natural qatorning xar bir keyin keladigan soni qanday bilishini oydinlashtirish, qatorining soni va undan oldin yoki keyin keladigan xamma sonlar orasidan bogʻlanish oʻrgatiladi.

Oʻquvchilarni sonlarni takkoslash usullari bilan tanishtiriladi, ular ikki son yigʻindisini topishni oʻrganishlari yaʼni oldin narsalarning toʻplamlarini birlashtirish va xosil boʻlgan toʻplamlar elementlari sonini sanash asosida topish, keyin esa bittalab yoki guruxlab koʻshib sanash va boshqa usullardan foydalanish asosida matematik tushunchalar berish shu orqali oʻquvchilarda arifmetik amallarni bajarishga zamin yaratib beradi.

Birinchi yarim yillikda ENB o'quvchilar matematik amallar nomlari tarkibiy qismlari bilan tanishtiriladi.

Bundan tashqari o'quvchilar matematik bilimlarning bazi elementlari amal ishoralari (plyus - qo'shish, minus - ayirish) munosabat belgilari (katta, kichiq, teng) bilan tanishtirish xamda $2+6$ (2 va 6 sonlari yig'indisi) $9-2$ (9 va 2 sonlari ayirmasi) va boshqa shunga uxshash eng sodda matematik ifodalarni o'qish va yozishni o'rganib oladi.

Shuningdek enb o'quvchilar arifmetik amallarning bazi muhim xulosalari va ulardan kelib chiqqan natijalar ya'ni yig'indining o'rin almashtirish guruxlash xossalarni amaliy usullar asosida tanishtiradilar ENB o'quvchilar ta'lim jarayonida 10 gacha, 100 gacha bo'lgan bilan qo'shish va ayirish amallarni 100 ichida sonlarni xonadan o'tmasdan qo'shish va ayirish amallarini bajarishlarni ohganadilar va 100 ichida sonlarni qo'shish va ayirishga oid amallarni bajarishdan oldin sonni yig'indiga, sungra yig'indini songa qo'shishning xar xil usullari amalda misollar echishadi.

O'quvchilar yig'indi va ayirmaning asosiy xossalarnidan kelib chiqadigan qoidalar bilan tanishtiradilar.

Arifmetik amallarni bajarishda enb o'quvchilarni nutqqa e'tibor bergan xolda xisoblashlarning ravon va tez bo'lishiga katta e'tibor berish kerak.

Shu bois qo'shish va ayirishga u yoki bu misolning echishni mufassal tushuntirishda o'quvchi yul qo'ygan xatoliklarni e'tiborga olishi lozim.

Ko'paytirish va bo'lishni ohganishga tayyorgarlik ishlari 2-sinfda birinchi yarim yillig'ida boshlanadi.

Ko'paytirish va bo'lish amali o'quvchilarga tushuntirishda bir xil qo'shuvchilar yig'indisini topi shva sonni bir xil qo'shiluvchilarga yoyish buyiga dasturida

nazarda tutgan mashklarni turli shakllarda misoliar va masalalar echish asosida amaliy ishlarni bajarib borish foydali xisoblanadi.

Matematik ta'lim jarayonida ko'paytirish va bohishga oid ko'nikma va malakalarni xosil qilish orkali, o'quvchilar ko'paytirish va bohish amaliga jadvallarni tuzish, ko'paytirish va bo'lish amaliga oid uzviy boghanish tushunchalarni xosil qilinadi.

ENB o'quvchilarda matematik ta'lim jarayonida arifmetik amallarni o'qitish uziga xosligi shundaki bu bolalarda eshtish imkoniyati etarli emasligi nutqning rivojlanmaganni matematik tushunchalarni tushuntirishda arifmetik amallarni bajarishga misol maslalar echishda bir qator qiyinchilik va muamolar keltirib chiqaradi.

Shu sababli uktuvchilar o'quvchilarga matematik ta'lim berishda o'quvchilarning rivojlanish xususiyatlari va nutqiy imkoniyatlarni xisobga olganda dars utish jarayonlarni tashkil etib borish lozim.

Arifmetik amallarni xar bimi tushuntirishda amallarni bajarishni uziga xos xususiyatlarni e'tiborga olgan xolda dasturiy talablarni xisobga olgan xolda tushuntirilib boriladi.

Qo'shish va ayirish amallarni birinchi beshta son ohganib boshlangich va bolalar predmetlar guruxlari bilan ishlashda tajriba xosil kilgach bajaradilar.

Birinchi bo'lib qo'shish amali ohgatiladi kohgazma taxtasiga shakllarning ikki to'plarni joylashtiriladi: 3ta doira va yana bitta 1 ta doira ularning ustiga 3 va 1 rakamli kartichka kuyiladi.

Darslar birlashtirilib, o'ngga surab qo'yiladi xammasi bo'lib qancha ekanligi aniqlanadi. blarning tepasiga 4 rakami kuyiladi mazkur mashk yana takrorlanadi. Ish jarayonida ko'rgazma taxtasiga kesma rakam va amal belgilari yordamida $3+1=4$

tenglik joylashtiriladi qo'shish belgisi tepasiga va = belgini tepasiga «qo'shish» va «bo'ladi» suzli kartochkalar joylashtiriladi.

Tenglik ukituvchi yordamida ukiladi xudi shu ish $2+2$ va $1+3$ misollari bilan xam utkaziladi.

Ayirish amali xuddi shu tarzda o'rgatiladi u qo'shishga teskari xolatdagi ish xarakati sifatida karaladi qo'shish va ayirishga doir misollarda sonni tarkibining turlicha vaziyatlari aks etgan bo'lishi lozim.

O'quvchilarda ko'paytirishni o'rgatish uchun eng avvalo ulami bir xil bo'lgan qo'shiluvchilar yig'indisini topishga o'rgatish lozim .

Bu topshiriqlar matematika va predmetli amaliy ta'lim darslarga kiritiladi .

Amaliy faoliyat darslarida guruxlab sanash keng ishlatiladi guruxlab sanashda bolalar berilgan songa ikkitadan uchadan va turtadan son ko'shib sanashni o'rganadilar.

Amaliy topshiriq amalda quyidagi misollar tuzish asosida o'rgatiladi.

To'rtburchakni ikkitadan 3marta oling misolni yozing va eching $2+2+2=6$

Qo'ziqorinni 3 martadan 4 marta chizing misolni yozing va yeching $3+3+3+3=12$

Shunga o'xshash misollarni yechish va o'quvchilar bilan savol-javob qilish orqali savolarni guruxlab qo'shish orqali ko'paytirish amali haqida tushuncha xosil qiladilar ya'ni $2+2+2=6, 2*3=6, 3+3+3+3=12, 3*4=12$

Bunda qo'shish va ko'paytirish amallarni usuli keng qo'llanish orqali keyingi darslarda xam oddiydan murakkab usullarni qo'llashga oid amaliy ishlar bajarib boriladi.

Bo'lish amalining aniq mazmuni predmet to'plamlari ustida bir nech amaliy ishlarni bajarish yordamida ochib beriladi.

Amaliy masala ko'rib chiqiladi 9 ta doirani oling va uni teng 3 qismga bo'ling

arimetik xar qismda nechtadan doiracha bor?

Keyin esa o'qituvchi masalani amaliy bajarish usuliga e'tiborini qaratadi.

Doskaga yechimi yoziladi:

9 doiracha : $3=3$ doiracha

Demak xar bir qismda doiracha bor deb tushuntiriladi.

Mustaxkamlash uchun yangi masalani aytadi 8ta olmani oling uni 2ta vazaga teng qilib ajrating xar bir vazada nechtadan olma bor? 8ta olma: $2=4$ dan olma.

O'quvchilarga yukoridagi usullar yordamida bajarilgan amaliy ishlar orqali bo'lish amali xaqida dastlabki tushunchalar xosil qilinib boriladi.

Bundan keyingi darslar jarayonida arimetik amallarning o'ziga xos xossalari misollar yechishning turli usullari bilan tanishtirilib boriladi.

Matematik ta'lim berishda o'quvchilarga ko'paytirish va bo'lish amallarini jadvali xaqida tushunchalar berib borilishi e'tiborga olinidi.

O'quvchilarning ko'paytirish jadvalini o'rganishlarida ko'paytirish va bo'lish amallarining komponentlari va natijalari orasidagi mavjud aloqani kurib chiqish muhim belgilaridan xisoblanadi.

Ko'paytiruvchilar bilan ko'paytma orasidagi munosabat va aloqalar ko'paytirishni va unga teskari bo'lgan bo'lish amallariga doir misollarni echish jarayonida echiladi.

Agar $6*2$ va $12:2$ misollari berilsa birinchi ishni echishdan avval ko'paytuvchilar va ko'paytma aytiladi.

Ikkinchi misol bilan takkoslagandan sung 12 soni birinchi misolda ko'paytma 2 soni ikkinchi ko'paytuvchi va 6 soni esa birinchi ko'paytuvchi ekanligi ma'lum bodadi $12:2$ bo'lishi amali bajarilib birinchi misolning birinchi ko'paytuvchisi topiladi.

O'quvchilar shunga o'qish misollarni echish jarayonida xulosaning to'g'ri ekanligiga ishonch xosil kiladilar.

Bimi songa ko'paytirish tushunchasini shakllantirishda «Itadan doirachani 3marta oling misolni yozing» kabi bir qator mashklar bajariladi.

Misollarning echishni kuydagi shaklda ifodalanadi: $1*3=1+1+1=3$

Misollarning xar birida ko'paytuvchi va ko'paytma takkoslanib kuydagicha xulosa chiqariladi, ya'ni javobdagi son kaysi songa ko'paytirilgan bo'lsa, ushanga teng bo'lib chiqadi.

Bu darsda sonni birga ko'paytirish usuli xech qanday tushuntirishlarsiz maxsus usul sifatida o'rganiladi. Bunda ko'paytirish amalining uzi yuk, chunki bittigina qo'shiluvchidan yig'indi xosil qilib bo'lmaydi Iga ko'paytirish usuli bilan tanishtirilib ukituvchi kuydagicha misollarni echib kursatadi.

$6*4=24$ $6*3=18$ (6 ga kam) $6*2=12$ (6 ga kam) $6*1=6$ (6 ga kam) ya'ni 1 sanaga ko'paytirilgan sonning aynan uzi.

Sonlarni Iga bo'lishda ko'paytirish va bo'lish orasidagi aloqalar ishlatildi ko'paytirish misollaridan ($1*3=3$, $1*4=4$, $1*6=6$) bo'lishga doir misollar tuzuladi. ($3:1=3$, $4:1=4$, $6:1=6$)

Bo'linuvchi va bo'luvchilar takkoslanib xulosada ulaming bir xilligi aniqlanadi.

10 ga ko'paytirish va 10 ga bo'lish jarayoni xam bir dars ichida kurib chiqiladi. Masalan 10 ni 2 ga ko'paytirishda kuydagi tartibda fikr yuritiladi: 10-bu 1-o'nlikdir 1-o'nlikdan 2marta olsak 2ta o'nlikni xosil kilamiz yoki 20ni demak $10*2=20$

SHu misolni asos qilib olib, ko'paytirishning urin almashtirish xossasi va ko'paytirish bilan bo'lishning uzaro munosabatlarigi asoslangan xolda yana 3 misol xosil qilinadi: $2*10=20$ $20:10=2$

$20:2=10$ IOga ko'paytirishning boshka xislatlarini o'quvchilar mustakil tarzda bajaradilar.

Eshtishda nuqsoni bo'lgan bolalarga dars jarayonida arifmetik amallarni bajarishga o'rgatish va ularda ko'nikma va malakalar xosil qilish amallarni yozma usullarini ohgatib borish IOOlik sonlarni ichida xam amallarni bajarishni shakllantirilib boriladi.

O'quvchilar qo'shish va ayrishning yozma usullarni yaxshi o'zlashtirilib olsalar kup xonali sonlar bilan qo'shish va ayrish amallarni bajara olishadi.

Qo'shish va ayrish aloxida - aloxida o'rganiadi qo'shish amalining bir turi o'zlashtirilgach unga teskari bo'lgan ayirish amali o'rganiladi.

ENB bolalarda arifmetik amallarni bajarish usullari shakllantirishda ulaming imkoniyatlarini xisobga olib amallarni ohganishda xam bir necha usullarni qo'llash orkali tushuntirilib boriladi.

Jumladan qo'shishga oid misollarni uch guruxga bo'lingan xolda tushuntirish mumkin.

Birinchi gurux misollarida xar bir xona birlikning yig'indisi 10 dan kichiq bo'ladi.

Ikkinchi guruxdagi misollarda bir yoki ikki xona birliklari yig'indisi 10 teng bo'ladi.

Uchunchi guruxda esa IOdan katta bo'ladi

435 450 408

214 236 561

649 686 969

Bu misollarni bajarilishini tushuntirishda o'quvchilarga avval ogzaki qo'shish, sungra yozma usulda qo'shish, xamda qo'shish amalini ustun shaklda qo'shish qo'layligini tushuntirish lozim.

Sonlarni qo'shish jarayonida o'quvchilardan qo'shish usullari xakida suralib turuladi bu usulni so'zlashuv nutqini rivojlanib borishga xam yordam beradi.

Ayrish amali ustida xuddi qo'shish amali singari ishlanidi .

Ayirmaning turli xollarni bajarishni 3 guruxga bo'lish mumkin.

1)386 686

234 450

2)590 608 600 1000

153 292 413 321

3) 563 835 742

438 264 259

Xar bir gurux misollari ulrga mos bo'lgan qo'shish amallari singari echiladi.

Ayirish natijasi qo'shish orkali tushuntiriladi qo'shishni ayirish bilan tekshirish usuli bolalar ayirish usullarini puxta o'rgangandan sung tushuntiriladi.

1000 soni ichida ko'paytirish usullami o'rganib 1000.000 ichida ko'paytirish algoritmini egallashga xar tomonlama yordam beradi.

SHuning uchun o'quchilar mazkur mavzuni o'rganish davomida xisoblash ko'nikmalarni puxta egallashlari zarur.

1000 soni ichida yozma ko'paytirishni bajarish uchun kuydagi tartibda ish olib boriladi

1 Ko'paytiruvchining xar xonasini bir xonali songa ko'paytirganda natija 10 dan kichiq bo'ladi masalan $321 \cdot 2 = 642$

2 Kupatuvchi birlikning songa ko'paytmani 10 ga teng bo'ladi masalan $135 \cdot 2 = 270$

3 Ko'paytuvchi o'nlikning bir xonali songa ko'paytmasi 10 ga teng bo'ladi.

4 Ko'paytuvchi birligining songa ko'paytmasi 10 dan katta

5 Ko'paytuvchi o'nlikning songa ko'paytmasi lOdan katta

6 Ko'paytuvchi birligi va o'nlikning songa ko'paytmasi 10 dan katta masalan $186 \cdot 2 = 372$

Ko'paytirish amalini enb o'quvchilarga tushuntirishda yukoridagi tartibda bajarishni

ko'nikma va malakani shakllantirish orkali ularda ko'paytirish amalini bajarishni uziga xos taminlash ohgati boriladi.

ENB o'quvchilarga bortish amalini yozma usullami o'rgatish ular ustida misollar echish asta-sekinlik o'rgatiladi va muayyan tartibda ohganiladi.

1) Xona o'quvchilarning xar biri bir xonali songa tula bo'linuvchi sonlami bo'lish masalan $248:2=124$

2) O'nliklami bir xonali songa tula bo'1 inmaydigan sonlami bo'lish masalan $642:3=214$

3) YUzliklami bir xonali songa tula bodinmay digan sonlami bodish masalan $348:2=174$

4) YUzliklami va o'nliklami bodish okibatida kolgan koldiklami past xona birliklarini xosil kiluvchi sonlami bodish masalan $936:4=234$

5) Tarkibida 0 rakami bor bo'lgan sonlami bodish masalan $480:2=240$
 $309:3=103$

Bodish amaliga oid yukoridagi tartibda misollarni echish orkali ularda bodish amaliga oid ko'nikma va malakalar xosil qilinib boriladi.

Agar har bir tovush alohida ko'rib chiqilsa, ularning ayrimlariga nisbatan aniqlash mumkinki, undoshlar unilarga qaraganda yaxshiroq idrok qilinadi. Undosh tovushlarga qaraganda faqat ikki unililar - "a" va "o" yaxshiroq idrok qilinadi. Qolgan unililar, ayniqsa boshqa undosh tovushlar vakillariga qaraganda yomon idrok qilinadi: n unli /biroz past keladi, i unli /, p, sh ga past keladi va hokazo. Biroq biz hozir barcha tovushlami qiyosiy idrok qilish natijalarini tahlil etmaymiz. Biz boshida undoshlami ma'lum guruhlarga birlashtirib, ulami idrok qilishni tahlil etamiz, keyin esa alohida tovushlami, shu hisobda, unli tovushlami idrok qilishni kohsatamiz. Shunday qilib,

ERTA YOSHDAGI RIVOJLANISH ORTDA QOLAYOTGAN BOLALARNI LUG'AT KAMCHILIGINI DIAGNOSTIKA QILISHDA NUTQIY MOTIVATSIYANI OSHIRISH

TOSHTURDIYEVA ZOYIRA DUSMUROD QIZI

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Maxsus pedagogika kafedrası
stajiyor o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqni rivojlantirishning umumiy darajasi intellektual rivojlanish bilan uzviy bog'liqligi. Nutq bola rivojlanishining eng kuchli omillari va stimullaridan biridir. Erta yoshdagi ruhiy va nutqiy rivojlanish orqada qolayotgan bolalarni lug'at kamchiligini diagnostika qilishda nutqiy motivatsiyani oshirish bo'yicha metodik tavsiyalar berish tafsilotlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Nutq, ilk yosh, sog'lom avlod nutqiy kamchilik, intellektual rivojlanish, tushunish qobiliyati, diagnostika, stimullar.

Абстрактный. В данной статье общий уровень речевого развития неразрывно связан с интеллектуальным развитием. Речь является одним из наиболее мощных факторов и стимулов развития ребенка. Подробно описаны методические рекомендации по повышению речевой мотивации при диагностике дефицита словарного запаса у детей, психическое и речевое развитие которых отстает в раннем возрасте.

Ключевые слова: Речь, ранний возраст, здоровое поколение, речевой дефицит, интеллектуальное развитие, способность к пониманию, диагностика, стимулы.

Abstract. In this article, the general level of speech development is inextricably linked with intellectual development. Speech is one of the most powerful factors and stimuli of child development. The details of methodological recommendations for increasing speech motivation in diagnosing vocabulary deficiency in children whose mental and speech development lag behind at an early age are described.

Keywords: Speech, Early age, healthy generation, speech deficiency, intellectual development, understanding ability, diagnosis, stimulus

Nutq bola rivojlanishining eng kuchli omillari va stimullaridan biridir. Nutqni rivojlantirishning umumiy darajasi intellektual rivojlanish bilan uzviy bog'liq. Nutqning rivojlanishi shaxsning, irodaviy fazilatlarining, xarakterning, munosabatning, e'tiqodning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bolaning nutqida ijtimoiy muhit aks etadi va o'sadi. Nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabga moslashish jarayoni bir oz qiyin kichadi. "Talim to'g'risida "gi Qonunda o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs bo'lib yetishishlari muhim vazifa sifatida belgilangan bo'lib, maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish

maqsadini ko'zlashini, bu maktabgacha ta'lim muassasiga murakkab va ayni damda muhim vazifani yuklashini ma'lum qiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri bolalarni maktab tayyorlash hisoblanadi.

Respublikamizda davlatimiz tomonidan so'nggi yillarda bolalarning nogiron bo'lib tug'ulishi yoki kasallikka chalinishi natijasida biror nuqson ortirilishini oldini olish, uni erta aniqlash va tashxis qo'yish bo'yicha keng qamrovli va samarali ishlar olib borilmoqda.

Nutq bola rivojlanishining eng kuchli omillari va stimullaridan biridir. Nutqni rivojlantirishning umumiy darajasi intellektual rivojlanish bilan uzviy bog'liq. Nutqning rivojlanishi shaxsning, irodaviy

fazilatlarining, xarakterning, munosabatning, e'tiqodning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolaning nutqida ijtimoiy muhit aks etadi va o'sadi.

Nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarning maktabga moslashish jarayon biroz qiyin kechadi. Sog'lom avlodning samarali ta'lim olishga tayyorlashning asosiy ko'rsatkichlaridan biri esa-to'g'ri yaxshi rivojlangan nutqdir. Shuning uchun ham bolalarda nutqning o'z vaqtida shakllanishini haqida uning so'z va to'g'riligi haqida qayg'urish bola qaysi tilda nutqi nutqi shakllanayotgan bo'lsa mana shu til me'yorlarida namoyon bo'luvchi turli nuqsonlarni oldini olish va to'g'rilash muhim hisoblanadi. Respublikamizda davlatimiz tomonidan so'nggi yillarda bolalarning nogiron bo'lib tug'ulishi yoki kasallikka chalinishi natijasida biror nuqson ortirilishini oldini olish, uni erta aniqlash va tashxis qo'yish bo'yicha keng qamrovli va samarali ishlar olib borilmoqda. Hech kim jismoniy yoki boshqa kamchiligi bor bolani xohlamagan bo'lar edi. Biz farzandimizning sog'lom, chiroyli, aqlli bo'lishini, jamiyatda yutuqlarga erishishini, bizga tayanch bo'lishini kutamiz. Biz, hattoki, kichkintoylar orasida chiroylilar tadbirini o'tkazamiz

Nuqsonli bolaga sog'lom bola singari uni sevishlari qanday bo'lsa shundayligicha barcha muammo va qiyinchiliklari bilan qabul qilishlari lozim. Bolani tan olish u bilan o'zaro aloqani o'rnatishdir.

Bolani yosh xususiyatlariga qarab, uning ikki yoshga to'lgunicha o'tadigan har bir yarim yillik mobaynida bajariladigan vazifalarning konkret mazmuni ham har xil bo'ladi. Bir yosh-u olti oylikkacha bo'lgan bola bilan ishlashda kattalar nutqini tushunishni rivojlantirish birinchi o'rinda turadi. Bolani odamlarni, buyumlarni (kiyim-kesaklar, mebellar, idish-tovoqlar

va hokazolar), jamlalar yordamida kattalar bolaga syujetlarning mazmunini tushuntiradi, topshiriqlar beradi, topshiriqlarning hamda ularni bajarishning ma'nosini tushunib olishlariga yordam beradi. Faol nutqning qaror topishida taqlid qilish qobiliyatining rivojlanib borishi muhim o'rin tutadi.

Bolani tovush birikmalari va butun – butun so'zlarni taqlid qilib takrorlashga o'rgatib borish zarur. SHuningdek, bola o'zi idrok etgan so'zlarni bilish bilan cheklanib qolmay, balki bu so'zlarni mustaqil ravishda, tashabbusi bilan ham aytadigan bo'lishi ham kerak. 1.5 yoshdan boshlab esa bolaning faol nutqini rivojlantirish asosiy vazifa hisoblanadi, kattalar nutqini tushunishni rivojlantirish davrm ettiriladi

Bolaning faol nutqida so'z boyligi ancha kengayib, ko'payib qolganligi kuzatiladi: bola ilgari ma'nosini tushunib o'zlashtirib olgan barcha so'zlarni asta-sekin ishlata boshlaydi. Eng muhim vazifa ularni uch va undan ortiq so'zdan iborat gap tuzishga o'rgatishdir. Tevarak-atrofdagi kishilar bilan aloqa qilishning asosiy vositasi sifatida nutqni o'stirib borishda bolani har xil sabablar bilan kattalarga va tengdoshlarga murojaat qilishga, savollar berishga, ilgari olgan taassurotlarni (ko'rgan, eshitgan narsalarni) bir-ikki og'iz so'z bilan, oddiy jumlar bilan ifoda etishga o'tgatis zarur.

Yuqorida aytilganlardan shunday xulosa chiqarish mumkin-ki, 2 yoshga to'layotgan bolaning nutqni tushunishda va faol nutqida muhim o'zgarishlar sodir bo'ladi. Buning uchun kattalar bola bilan gaplashayotganda ularning yoshi va individual rivojlanishi, shuningdek o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiquvchi nutq imkoniyatlarini, albatta, hisobga olish shart. Ilk yoshdagi bola bilan konkret sharoitlarda aloqaga kirishish vaqtida nutq o'stirishning savol berish, takrorlashni iltimos qilish, topshiriq berish singari har xil

usullardan foydalanish muhimdir.

Bola bilish faolligining rivojlanib borayotganligini ko'rsatish uchun unga: «Bu nima?», «Bunisi-chi?» singari savollar berib ko'riladi. Bu savollarni berishdan maqsad biror narsaning yoki harakatning faqat nominigina aniqlashdan iborat bo'lib qolmay, balki bolada paydo bo'ladigan bilish istagi – o'sha narsa bilan nimalar qilish mumkinligini bilish istagini ham qondirishdan iboratdir. Agar kattalar bergan savollarga bola o'zi ayta oladigan so'zlar bilan javob qaytaradigan bo'lsa, undan javob olishga erishish, sabr-toqat bilan uning javobini kutish, ayrim hollarda esa unga yordamlashib, ba'zi so'zlarni aytib yuborish kerak.

Ilk yoshdagi bola narsalar olamiga o'zaro turlicha munosabatda bo'ladi: bola katta yoshli kishining harakatlarini kuzatib turib, kundalik maishiy turmushga taalluqli bo'lgan yirik-yirik narsalar bilan tanishadi; bola faqat o'ziga tegishli narsalar (bola mebeli, kiyim-kechaklar, idish-tovoqlar va hokazolar) bilan harakat qilar ekan, u kundalik turmushda ishlatiladigan narsalardan qanday foydalanish kerakligiga o'rganib boradi, nihoyat, u o'zi o'ynayotgan o'yinlarda ilgari shunga o'xshash o'yinchoqlar (mebel, kiyim-kechaklar, idish-tovoqlar va hokazolar)ni o'ynagan vaqtida o'zlashtirib olgan xatti-harakatlarni aks ettiradi. Ko'chada bolalarning ko'zi tushgan har bir narsa kattalarning ular bilan muloqotga kirishishi uchun bahona hisoblanadi.

Bola 1,5 yoshdan oshgach, u bilan yaqin o'tmishda ko'rganlari, tajribasida nimalar esida qolganligi haqida so'zlashishi mumkin va lozim. Bunday bo'lishi tasodifiy emas, chunki 2 yoshga qadam qo'ygan bola katta kishilarning harakatlarida, real hayotda ko'rgan narsalarini o'yinda aks ettiradilar. Bolaning o'yin faoliyatida odatda, maxsus nutqni rivojlantirish vazifasi qo'yilmaydi. Biroq, harakat usullariga o'rgatish

jarayonining o'zi nutqni rivojlantirishga yordam beradi, chunki katta kishi bunday ta'lim jarayonini nutq orqali amalga oshiradi. Buning natijasida bolada faqat harakatlarga emas, so'zlarga ham taqlid qobiliyati rivojlanib boradi, bolaning tashabbusi bilan biror gapni aytish uchun shart-sharoit vujudga keladi.

Nutqning rivojlanishi birinchi galda bolaning aqliy jihatdan yanada rivojlanishiga yo'l ochadi. Hayotning 3-yilida quyidagi vazifalar hal etilishi kerak:

1. Atrofdagilar nutqini yanada ko'proq tushunish – kelasi, hozirgi, o'tgan zamonni tushuna olishni, aniq ko'rinib turgan vaziyatdagina emas, undan tashqarida ham nutq ma'nosini tushuna olishni ta'minlab berish;

2. Bolalarning faol nutqini mukammallashtirib borish – so'z boyligini boyitib, barcha so'z turkumlaridan foydalangan holda jumlar tuza olishga o'rgatish, nutqning grammatik tuzilishini mukammallashtirib borish, talaffuzni yaxshilash va nutqning emotsional ohangdorligini kuchaytirish;

3. Nutqdan foydalanish layoqatini kengaytirib, o'z taassurotlarini so'zlar bilan ifodalay olish, savollar berish va savollarga javob berish, katta yoshli odamlar va bolalar bilan nutq vositasida aloqa bog'lashni kengaytirib borish;

4. Tevarak-atrofdagi mo'ljal olishni kengaytirish;

5. Umumlashtirish layoqatini rivojlantirib bolalarda tabiat hodisalari, hayvonlarning hayoti, ijtimoiy hayotning bolalar tushuna oladigan ba'zi hodisalari, kattalar mehnati, vaqt, sana, fazoviy munosabatlar, buyumlarning vazifasi va boshqalar to'g'risida oddiy tushuncha va tasavvurlar hosil qilish va hokazo;

6. Nutq idroki va eshituv diqqat-

e'tiborini yaxshilash – katta odam nima gapirayotganini yaxshilab tinglash, kichikroq hikoya, she'r eshitish ko'nikmasini hosil qilish;

7. Madaniy nutq malakasini (ovozni baland ko'tarmasdan, shoshmasdan ohista gapirish va gapirayotgan vaqtda qo'llarni keskin silkitmaslik) tarbiyalab borish.

Mana shu vazifalarni amalga oshirishda hammadan avval turmushdagi tabiiy shart-sharoitlardan, hamda uyin, sayr, ovqatlanish, uyquga yotish vaqtida bolalarning o'zaro amalga oshiradigan munosabatlaridan foydalaniladi. Bolalarda yaxshi taassurot qoldirish hamda ularning mustaqil faoliyatini to'g'ri tashkil etish yo'li bilan bolalarning hissiy tajribasini boyitib borish zarur. Qanday bo'lmasin, biror hodisa yoki kattalarning hatti-harakatini sayr vaqtida, uyda kuzatayotganda, rasmlarni ko'zdan kechirib, bolalarga biror narsani ko'rsatayotganda, o'yin to'g'risida biror narsani gapirayotganda ayrim buyum va harakatlarni tilga olib o'tishdan tashqari ularni tushuntirib berish, ayrim dalillar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatish, narsalarning xossa va vazifasini aytib berish zarur. Idrok qilingan narsani bolaning o'tmish tajribasi bilan bevosita bog'lab borish zarur.

Hayotining uchinchi yilida bolalar nutqi anchagina rivojlanib qolgani uchun ular bilan odatdagicha murakkab, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan nutq bilan aloqa qilib borish kerak. Biroq bola uchun tushunarli bo'lmagan jummalarni ishlatish yaramaydi. Bolaning kattalarga taqlid qilib uncha tushunmaydigan so'z va hatto jummalarni takrorlayverishdan hech bir foyda yo'q. Ko'pincha ota-onalar bolalarga ular tushuna olmaydigan she'r va ertaklarni yodlatishga harakat qiladilar, bu shak-shubhasiz zararli hamdir. Bolalar bularni tez yod oladilar, lekin asosiy mazmunini tushuna olmaydilar. Jummalarni tushunmasdan takrorlayverish mashqlari

bolada taqlib qilish layoqatini rivojlantiradi, nutqning asosiy funktsiyalarini rivojlanishiga yordam bermaydi.

Uch yoshga qadam qo'ygan bolalarning hammasi ham «R» va boshqa ba'zi jarangli tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olmaydi. Ahyon-ahyonda so'zlardagi tovushlarning o'rni almashib qolishi ham mumkin. Biroq 3 yoshga endigina qadam qo'ygan bola atrofda qilarning hammasi uchun tushunarli ravishda gapirishi kerak. Ota-onalar, shuningdek, shifokor, pedagog, katta tibbiyot hamshirasi bolalarning nutqi hamda tovushlar talaffuzini diqqat bilan kuzatib borishi, xatolarni tuzatib turishi, o'zlari esa barcha so'zlarni hamisha aniq va to'g'ri talaffuz qilishi, bolaga uning uchun qiyin so'zni uyinlar yordamida ko'p marta takrorlashga erishish kerak.

Talaffuzda birmuncha qo'pol xatolarga yo'l qo'yilaveradigan, nutq rivoji anchagina orqada qoladigan bo'lsa, maslahat uchun otoloringolog yoki logopedga vaqtida murojaat qilish kerak. Uch yoshga qadam qo'ygan bolalar, asosan, nimalarni hissiy idrok etsalar, ya'ni ular nimalarni ko'rsalar, nimalarni o'zini, rasmi yoki o'yinchoqlarini ko'rsatish mumkin bo'lsa, ular bilan shu narsalar haqida gaplashish kerak. Shu bilan bir vaqtda ayrim elementlari bolalarning o'tmish tajribasidan tanish bo'lgan, lekin jamuljam shu holda ilgari hech qachon idrok etilmagan hodisalar to'g'risida ham bolalar bilan gaplashib turish mumkin va xatto lozim. Masalan, «Mosh» degan mushukchani devordan sakrab o'tayotganida yiqilib tushib, oyog'i lat yegani to'g'risida yoki biror-bir bolaning koptogi yo'qolib qolganligi va uni o'rtog'i topib berganligi to'g'risida so'zlashib turish kerak va hokazo.

Atrofdagi kattalarning bolalar bilan tabiiy o'zaro munosabatlar jarayonida ular hayotining har xil paytlarida tez-tez

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'RGATILADIGAN OG'ZAKI HISOB USULLARI, ULARNING NAZARIY-METODIK JIHATLARI

USMONOVA ZULFIYA ILXOMOVNA

Buxoro davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta‘lim“ kafedrası
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘rgatiladigan har bir hisob usulini nazariy asosi bor. O‘quvchilarga o‘rgatiladigan har bir nazariy material bola bilim saviyasiga mos holda o‘quvchi tilida bayon qilinishi maqsadga muvofiq. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda o‘rgatiladigan og‘zaki hisob usullari, ularning nazariy-metodik jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: hisob usuli, og‘zaki usul, yozma usul, yuzlik konsentri, yig‘indi, ayirma, son tarkibi, kki xonali sonlar.

Аннотация. Каждый арифметический метод, преподаваемый ученикам начальной школы, имеет теоретическую основу. Каждый теоретический материал, преподаваемый учащимся, должен быть объяснен на языке учащегося в соответствии с уровнем его знаний. В данной статье рассматриваются методы устной арифметики, преподаваемые в начальных классах, их теоретические и методические аспекты.

Ключевые слова: метод счета, устный метод, письменный метод, сантиметр, сложение, вычитание, состав чисел, двузначные числа.

Abstract. Each arithmetic method taught to elementary school students has a theoretical basis. Every theoretical material taught to students should be explained in the student's language in accordance with the child's level of knowledge. This article discusses the methods of oral arithmetic taught in elementary grades, their theoretical and methodological aspects.

Key words: calculation method, oral method, written method, centimeter, addition, subtraction, composition of numbers, two-digit numbers.

Milliy dasturga asoslangan 2- sinf matematika darsligi I- bobida “100 ichida qo‘shish”, II-bobida “100 ichida ayirish” mavzulari kiritilgan [4; 12-51-b]. Qo‘shish uchun 18 soat, ayirish uchun ham 18 soat vaqt ajratilgan. Unda 100 ichida sonlarni qo‘shish va ayirishning ham og‘zaki va ham yozma usullari o‘rgatilishi rejalashtirilgan.

Albatta nazariy ma‘lumotlarni ilmiy-nazariy atamalarda emas, balki o‘quvchi tushunadigan metodik tilda bayon etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan “ko‘paytirishni qo‘shishga nisbatan distributiv qonuni” demasdan, “ko‘paytirishni qo‘shishga nisbatan tarqatish qoidasi” yoki “sonni yig‘indiga ko‘paytirish qoidasi”

deb talqin qilinsa, shu qonun o‘quvchilarga tushunarli holda yetkaziladi.

Yuzlik konsentrida qo‘shish va ayirish hollari- hisob usullari keyingi konsentrlarda sonlarni qo‘shish va ayirish bo‘yicha o‘quvchilarda shakllanadigan malakalar uchun asos bo‘ladi. Quyida biz 100 ichida sonlarni qo‘shish va ayirishga xos hisoblash usullarini keltiramiz.

1) $50 + 40$, $60 - 10$ - yaxlit o‘nliklarni qo‘shish va ayirish usuli. Bu usul 10 ichida sonlarni qo‘shish va ayirish usullariga tayaniladi. Ushbu hisoblashda o‘quvchilarning 10 ichida hisob malakalariga asoslaniladi.

$$50 + 40 = 5 \text{ o‘nl} + 4 \text{ o‘nl} = 9 \text{ o‘nl} = 90$$

$$60 - 10 = 6 \text{ o‘nl} - 1 \text{ o‘nl} = 5 \text{ o‘nl} = 50$$

2) $37 + 2$ – to‘la ikki xonali songa bir xonali sonni qo‘shish. Ushbu hisob usulini bajarishda ikki xonali sonni o‘nli tarkibi, yig‘indiga sonni qo‘shish, 10 ichida jadvali qo‘shish misolida tushuntirib bajarish.

$$37 + 2 = 30 + (7 + 2) = 30 + 9 = 39$$

Ushbu hisob usulini sharhlar ekanmiz, 37 soni ikki xonali son 3 o‘nlik va 7 birlikdan tashkil topgan. Bu songa 2 ni qo‘shish uchun 7 birlikka 2 birlikni qo‘shaman ($7 + 2$). 9 birlik chiqdi. 3 o‘nlik bu 30 birlik yana 9 birlik jami 39 birlik hosil bo‘ldi.

3) $50 + 14$ - yaxlit ikki xonali son bilan to‘la ikki xonali sonlar yig‘indisi. Bu hisoblash usulida songa yig‘indini qo‘shish, ikki xonali sonni o‘nli tarkibiga doir o‘quvchi malakasi kerak bo‘ladi.

$$50 + 14 = 50 + (10 + 4) = (50 + 10) + 4 = 64$$

O‘nliklar o‘nliklarga qo‘shiladi.

4) $47 - 2$ - to‘la ikki xonali sondan bir xonali sonni ayirish usuli.

$$47 - 2 = (40 + 7) - 2 = 40 + (7 - 2) = 40 + 5 = 45$$

Ushbu hisob usulida to‘la ikki xonali sonni xona qo‘shiluvchilar yig‘indisi ko‘rinishida ifodalash, yig‘indidan bir xonali sonni ayirish qoidasi, birliklardan birliklar ayriladi qoidasidan foydalanib bajariladi.

5) $47 - 20$ - to‘la ikki xonali va yaxlit ikki xonali sonlar ayirmasi usuli.

$$47 - 20 = (40 + 7) - 20 = (40 - 20) + 7 = 20 + 7 = 27$$

Bu hisob usulida 47 sonini xona qo‘shiluvchilar yig‘indisiga ajratib, o‘nliklardan o‘liklar ayrilib natijaga 7 birlikni qo‘shamiz.

6) $32 + 15$ – to‘la ikki xonali sonlarni qo‘shish usuli

$$32 + 15 = (30 + 2) + (10 + 5) = (30 +$$

$$10) + (2 + 5) = 40 + 7 = 47$$

Bu hisob usulida ikki xonali sonini xona qo‘shiluvchilar yig‘indisiga ajratish, yig‘indini yig‘indiga qo‘shish qoidasiga asoslangan amallar bajarilgan. O‘quvchilarga “o‘nliklar o‘nlikka, birliklar esa birliklarga qo‘shiladi” deb tushuntiriladi.

7) $38 - 17$ - to‘la ikki xonali sonlarni ayirish usuli

$$38 - 17 = (30 + 8) - (10 + 7) = (30 - 10) + (8 - 7) = 20 + 1 = 21$$

Bu hisob usulida ikki xonali sonini xona qo‘shiluvchilar yig‘indisiga ajratish, yig‘indidan yig‘indini ayirish qoidasiga asoslangan holda natija hisoblangan.

O‘quvchilarga “o‘nlikdan o‘nlikni, birliklardan birliklarni ayiramiz” deb aytishadi.

$38 - 17$ ayirmani topish uchun boshqa hisob usulini ham tadbiq etish mumkin. Unda sondan yig‘indini ayirish qoidasidan foydalaniladi.

$$38 - 17 = 38 - (10 + 7) = (38 - 10) - 7 = 28 - 7 = 21$$

8) $78 - 38$ - ikki to‘la ikki xonali son ayirmasi yaxlit son hosil bo‘ladigan hisob usuli

Ushbu ayirmani og‘zaki hisoblashning bir necha variantlari bor. Ularda yig‘indidan yig‘indini ayirish, sondan yig‘indini ayirish xossalariga asoslangan holda hisoblash usulidan foydalaniladi.

$$1\text{-variant: } 78 - 38 = (70 + 8) - (30 + 8) = (70 - 30) + (8 - 8) = 40 + 0 = 40$$

$$2\text{-variant: } 78 - 38 = 78 - (30 + 8) = 78 - 30 - 8 = 48 - 8 = 40$$

9) $69 - 64$ - ikki xonali sonlar ayirmasi bir xonali son hosil bo‘luvchi hisoblash usuli

Bu hisob usulida yig‘indidan yig‘indini ayirish xossasidan foydalanib hisoblash

bajariladi.

$$69 - 64 = (60 + 9) - (60 + 4) = (60 - 60) + (9 - 4) = 0 + 5 = 5$$

Sondan yig'indini ayirish xossalariga asoslangan holda ham hisoblash mumkin.

$$69 - 64 = 69 - (60 + 4) = (69 - 60) - 4 = 9 - 4 = 5$$

10) $46 + 4$ – ikki xonali va bir xonali son yig'indisi to'la yaxlit ikki xonali son hosil bo'ladigan hisob usuli

$$46 + 4 = (40 + 6) + 4 = 40 + (6 + 4) = 40 + 10 = 50$$

Bu hisoblashda yig'indiga sonni qo'shish xossasidan foydalanib hisob usuli keltirildi. Unda yig'indiga sonni qo'shish, o'n ichida sonlarni qo'shish, ikki xonali sonlarning o'nli tarkibiga doir o'quvchilarning bilim va malakalari talab etiladi.

11) $50 - 4$ - yaxlit ikki xonali sondan bir xonali sonni ayirish usuli

Bu misol yechilishida o'n ichida son tarkibi, yig'indidan sonni ayirishga doir o'quvchilar bilimiga tayangan holda ish ko'riladi.

$$50 - 4 = (40 + 10) - 4 = 40 + (10 - 4) = 40 + 6 = 46$$

12) $38 + 42$ – ikki to'la ikki xonali son yig'indisi yaxlit son hosil bo'ladigan hisoblash usuli

Bu hisob usulida yig'indiga yig'indini qo'shish, songa yig'indini qo'shish, yig'indiga sonni qo'shish sonlarni qo'shishni maxsus usullaridan foydalanib yig'indini topish mumkin. Hisoblashning ayrim variantlarini keltiramiz:

$$a) 38 + 42 = (30 + 8) + (40 + 2) = (30 + 40) + (8 + 2) = 70 + 10 = 80$$

$$b) 38 + 42 = (30 + 8) + 42 = (30 + 42) + 8 = 72 + 8 = 80$$

$$c) 38 + 42 = 38 + (40 + 2) = (38 + 40) +$$

$$2 = 78 + 2 = 80$$

$$d) 38 + 42 = (38 + 2) + (42 - 2) = 40 + 40 = 80$$

13) $50 - 27$ - yaxlit ikki xonali sondan to'la ikki xonali sonni ayirish

Bu hisob usulida sondan yig'indini ayirish xossasidan ahamiyatli.

$$50 - 27 = 50 - (20 + 7) = 50 - 20 - 7 = 30 - 7 = 23$$

14) $54 + 46$ – to'la ikki xonali sonlar yig'indisi 100 soni hosil bo'lgan holdagi hisob usuli. Bunda yig'indiga yig'indini qo'shish, songa yig'indini qo'shish, yig'indiga sonni qo'shish xossalaridan foydalanib hisoblashni bajarish mumkin.

$$a) 54 + 46 = (50 + 4) + (40 + 6) = (50 + 40) + (4 + 6) = 90 + 10 = 100$$

$$b) 54 + 46 = (50 + 4) + (40 + 6) = (50 + 40) + (4 + 6) = 90 + 10 = 100$$

$$c) 54 + 46 = 54 + (40 + 6) = (54 + 40) + 6 = 94 + 6 = 100$$

$$d) 54 + 46 = (54 - 4) + (46 + 4) = 50 + 50 = 100$$

O'quvchilar uchun qiyinroq hisob usullaridan biri bu 100 sonidan bir xonali, ikki xonali sonlarni ayirish usullaridir.

15) $100 - 8$ hisob usulida yig'indidan sonni ayirish 10 ichida son tarkibiga doir bilimlar kerak bo'ldi.

$$100 - 8 = (90 + 10) - 8 = 90 + (10 - 8) = 90 + 2 = 92$$

$100 - 28$ - hisob usulida yig'indidan yig'indini ayirish xossasidan foydalanib hisoblash bajarilishi maqsadga muvofiqdir.

$$100 - 28 = 100 - (20 + 8) = 100 - 20 - 8 = 80 - 8 = 72$$

XULOSA. Ikki xonali sonlarni o'nlikdan o'tib qo'shish va ayirish usullarini og'zaki hisoblash mumkin. Unda arifmetik amal xossalari, son tarkibi, ikki xonali sonlar

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOSI BO'LGAN BOLALARNING MAKTAB TALIMIGA YETUKLIGINI O'RGANISGA QARATILGAN ISHLAR

TOSHPULOVA NODIRA

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Pedagogika-psixologiya fakulteti Maxsus pedagogika kafedrası stajyor o'qituvchi

Anatatsiya: Maqolada, uzluksiz ta'lim tizimida, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'lim turlarida katta o'zgarishlar yuz berdi. Ta'lim tizimini muntazam isloh etish, o'qitishning zamonaviy usul va vositalarini takomillashtirish, ta'lim mazmunini boyitib borish, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotga oid chuqur o'zgarishlar kundalik turmushimizga kirib kelishi yuzasidan ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar: Aqli zaiflik, yetuklik, nuqsonli bolalar, jismoniy, shaxsiy (ruxiy), aqliy maxsus tayyorgarlik, kognitiv faoliyat, barqaror ijobiy hissiy munosabatlar, topshiriqni taqdim etish shakllari (ob'ektiv, majoziy, mantiqiy), og'zaki ifodalash, faoliyatni og'zaki dasturlash, operativ tomondan o'z-o'zini nazorat qilish.

Аннотация: В статье в системе непрерывного образования, дошкольного образования, общего среднего образования, среднего специального, профессионального образования, высшего образования, повышения квалификации и переподготовки кадров, внешкольного образования произошли серьезные изменения в типах почв. Предоставляется информация о регулярном реформировании системы образования, совершенствовании современных методов и средств обучения, обогащении содержания образования, глубоких изменениях в социальной, политической, экономической и культурной жизни, входящих в нашу повседневную жизнь.

Ключевые слова: Умственная отсталость, незрелость, дети с ограниченными возможностями здоровья, физическая, личностная (умственная), психическая специальная подготовка, познавательная деятельность, устойчивые положительные эмоциональные отношения, формы предъявления задач (предметная, образная, логическая), речевое выражение, вербализация программирования деятельности, самообразование контроль с оперативной стороны.

Abstract: In the article, in the continuous education system, preschool education, general secondary education, secondary special, vocational education, higher education, personnel qualification improvement and retraining, extracurricular education There have been major changes in the types of soil. Information is provided on the regular reform of the education system, improvement of modern teaching methods and tools, enrichment of educational content, deep changes in social, political, economic, and cultural life entering our daily life.

Keywords: Mental retardation, immaturity, children with disabilities, physical, personal (mental), mental special training, cognitive activity, stable positive emotional relationships, forms of task presentation (objective, figurative, logical), verbal expression, verbalization of activities programming, self-control from the operative side.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta'limni uyda, ota-onalarning mustaqil ta'lim berishi orqali yoki doimiy faoliyat ko'rsatadigan maktabgacha ta'lim muassasalarida, shuningdek maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb qilinmagan bolalar

uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, maxallalarda tashkil etilgan maxsus guruxlar yoki markazlarda oladi. Bu yerda ular haftada 2-3 marta shug'ullanishadi. Ota-onalarga maktabgacha ta'lim shaklini tanlash xuquqi beriladi.

Aqli zaif bolalar maktabga borganda bir

tomonda bilim faoliyatining rivojlamaganligi bilan, ikkinchi tomondan yangi bolalar jamoasiga kirishib ketishi uchun psixologik tayyorgarlikning yoʻqligidan qiynaladilar. Kattalar va tengdoshlari bilan muloqot vositalarining yoʻqligi, moʻljal olishning shakllanmagan yangi, muammoli vaziyatlar echimini tushunmasligi, aqli zaif bolalarning koʻpchilik hollarda bolalar jamoasidan chetga chiqib qolishiga, shu bilan muloqotga imkoniyatsizligiga, shaxsda turli xususiyatlarning, yangi faoliyatdan voz kechish, indamaslik, hatto agressiv boʻlish kabi holatlarni paydo boʻlishiga olib keladi. Aqliy rivojlanishida muammosi boʻlgan 5-6 yoshli bolaning maktab taʼlimiga tayyorligini aniqlashda maktabgacha yoshdagi bolalar taʼlim-tarbiyasi bilan shugʻullanuvchilar asosiy shart hisoblanmish – bolaning maktabga tayyorligi maktabgacha va maktab davridagi hayot tarzi hamda faoliyati uchun koʻprik vazifasini utashini, oila yoki maktabgacha taʼlim muassasadagi taʼlim-tarbiya sharoitlarida maktab taʼlimiga ozorsiz oʻtkazishni taʼminlash zarurligini hisobga olishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab taʼlimiga oʻtishi hamisha uning hayoti, ahloqi, qiziqishi va munosabatlarida anchayin jiddiy oʻzgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun bolani yoki uydayoq maktab taʼlimiga tayyorlash, uni uncha qiyin boʻlmagan bilim, tushuncha, koʻnikma va malakalar bilan tanishtirish kerak boʻladi. Yetakchi mutaxassislarning fikriga koʻra «Maktabga tayyorgarlik» tushunchasi bolani maktabga tayyorlashning quyidagi yunalishlarini oʻz ichiga oladi:

- jismoniy,
- shaxsiy (ruxiy),
- aqliy
- maxsus tayyorgarlik.

Jismoniy tayyorgarlik bolaning sogʻlomligi, harakat koʻnikmalari va sifati, qoʻl mushaklari va koʻrish-motor muvofiqligi rivojlanganligi bilan izohlanadi. Shaxsiy tayyorligi, atrof-muxitga, kattalarga, tengdoshlariga, oʻsimliklar

dunyasiga, tabiiy hodisalarga, shaxsiy madaniyatni shakllanganligini nazarda tutadi. Aqliy tayyorgarlik bola obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvoʻrning, odamiylikning, bilimga qiziqishning, mustaqilligining, oʻzini-oʻzi nazorat qilishga, hamda oʻquv faoliyatini kuzatish, eshitish, eslab qolish, solishtirish kabi asosiy turlarini bilishni oʻz ichiga oladi. Bolaning maktabda taʼlim olishi samarasi uning ona tilini bilishiga va nutqni kanchalik rivojlanganligiga koʻproq bogʻliq boʻladi. Chunki butun oʻquv faoliyati shularga, yaʼni nutqiy mantiqiy rivoji, bolaning kattalarning yordamisiz mustaqil fikrlashi, til rivojlanganligi yutuklarida erkin foydalana olishi, hikoya qilish, mulohaza yuritish, oʻz tasavvurini izohlay olish, tushunarli qilib bayon etish kabi omillar asosiga quriladi.

Shuningdek, bolaning maktabda taʼlim olishi uchun amaliy intellekt rivoji yaʼni, uning namunani chizish, aytib turiladigan bayoniy topshiriqni bajarishi ham muhim sanaladi. Va nihoyat, maxsus tayyorgarlik bolani savodxonlikka oʻrgatish va uning maktabning 1- sinf oʻquv dastur materialini yetarli darajada egallash haqidagi tushunchasini shakllantirishni nazarda tutadi. Bolalarni maktabda oʻqitishning samaradorligini kup jihatdan ularning tayyorgarlik darajalariga bogʻliq boʻladi. Maktabda oʻqishga tayyorgarlik – maktabgacha taʼlim muassasasi va oilada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaga kuyadigan talablar orqali aniqlanadi. Bu talabalarning oʻziga xos tomoni oʻquvchining yangi sotsial psixologik oʻrni, u bajarishga tayyorlangan boʻlishi lozim. Yangi vazifa va burchlardan kelib chiqadi.

Maktabga kirish bola hayotidagi odatiy turmush tarzi, atrof-dagilar bilan munosabat sistemasining oʻzgarishiga aloqador muhim davrdir. Bola hayotida birinchi bor markaziy oʻrinni ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan oʻquv faoliyati egallaydi. Unga odatiy boʻlgan erkin oʻyin faoliyatidan farqli oʻlaroq, endi taʼlim majburiy boʻladi va birinchi sinf oʻquvchisidan 4 ta jiddiy munosabat talab qilinadi.

Taʼlim faoliyatining yetakchi turi sifatida

bolaning kundalik hayot jarayonini qayta quradi: kun tartibi o'zgaradi, erkin o'yinlar vaqti qisqaradi. Bolaning mustaqilligi va uyushganligi, uning ishchanligi va intizomlilikka talablar jiddiy ravishda ortadi. Maktabgacha yoshdagi bolalikka nisbatan o'quvchining o'z xatti-harakati, majburiyatlarini bajarishga shaxsiy ma'suliyati ancha-muncha ortadi.

Bolalarni maktabga tayyorlash, birinchidan bolalar MTTsida tarbiyaviy ishni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni umumiy, xar tomonlama rivojlantirishning yukori darajasini ta'minlaydigan, ikkinchidan bolalarni maktabning boshlangich sinflarida o'zlashtirishlari lozim bo'lgan o'quv fanlarini egallashga maxsus tayyorlashni ta'minlaydigan qilib tashkil etilishini nazarda tutadi. Shunga ko'ra zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotda tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsining rivojlantirish sifatida aniqlanadi va ikkita o'zaro boglangan jihatlarida:

«Maktabga o'qishga umumiy psixologik tayyorgarlik» va «Maxsus tayyorgarlik» tarzida ko'rib chiqiladi. Maktabga umumiy tayyorgarlik MTTsining maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni xar tomonlama tarbiyalashga oid davomli, maqsadga muvofiq ta'lim-tarbiyaviy ishning muhim yakuni sifatida namoyon bo'ladi. Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy rivolanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta'limining yangi sharoitlariga va o'quv materialining ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi.

Aqliy rivojlanishda bolaning hissiy holati alohida ahamiyatga ega. Tuyg'ular - bu boshdan kechiriladigan ruhiy jarayonlar va holatlarning alohida sinfidir turli shakl insonning predmetlarga munosabati va voqelik hodisasi. Og'zaki intellekt darajasi, e'tiborning beqarorligi, o'quv faoliyatiga e'tibor qaratish va aqliy zaif bolalarning hissiy-irodaviy sohasi o'rtasida sezilarli bog'liqliklar mavjud. Emotsional-irodaviy sohaning

rivojlanmaganligi aqliy zaif bola tizimli ta'limga o'tganda o'zini namoyon qiladi.

Aqli zaif bolalar bilim va malaka jihatidan maktabga borishga tayyorgarligi sust bo'ladi. Ular asab tizimining zaiflashgan holati bilan kuchayadigan o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi - ular asabiy charchoqni boshdan kechirishadi, buning natijasida tez charchash, yomon ishlash holati kuzatiladi.

1-darajali. Bola faoliyatda faol ishtirok etadi, u kognitiv faoliyatga barqaror ijobiy hissiy munosabat bilan ajralib turadi, topshiriqni taqdim etish shaklidan (ob'ektiv, majoziy, mantiqiy) qat'i nazar, og'zaki ifodalashga qodir, faoliyatni og'zaki dasturlaydi; operativ tomondan o'z-o'zini nazorat qilishni amalga oshiradi.

2-darajali. Vazifalar kattalar yordamida amalga oshiriladi, o'z-o'zini nazorat qilish usullari shakllanmaydi, bola faoliyatni dasturlashtirmaydi. Ushbu darajadagi xususiyatlardan kelib chiqqan holda, bilimlarni o'zlashtirishning umumiy qobiliyatini shakllantirish bo'yicha bolalar bilan pedagogik ishning yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin: kognitiv faoliyatga barqaror ijobiy munosabatni shakllantirish, jarayonda o'z-o'zini nazorat qilish usullari. faoliyati.

3-daraja. Barcha tarkibiy qismlar uchun optimal yosh ko'rsatkichlaridan sezilarli darajada orqada qolish. Bolalar vazifalarni bajarish uchun tashkiliy yordam etarli emas. Bolalarning xulq-atvori reaktivdir, ular topshiriqdan xabardor emaslar, ular ob'ektiv ravishda berilgan natijaga erishishga intilmaydilar, ular bo'lajak faoliyatni og'zaki shaklda dasturlashtirmaydilar. Ular o'zlarining amaliy harakatlarini nazorat qilish va baholashga harakat qilishadi, lekin umuman olganda, faoliyatning barcha bosqichlarida o'z-o'zini tartibga solish mavjud emas.

4-daraja. Psixologik jihatdan u bolalarning optimal yosh ko'rsatkichlaridan yanada sezilarli kechikishini ifodalaydi. Ish mazmuni mavjud emas.

5-daraja. Bolakattalarning ko'rsatmalaridan

faqat faoliyat shaklini - chizish, aytib berishni ushlaydi.

Umumiy tayyorgarlik bola maktab ta'limiga o'tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayan darajasi bilan ifodalanadi. Psixologik tayyorgarlik tushunchasi maktab ta'limi no'qitainazaridan 1 sinfga borayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko'rsatkichlarini muvoffakiyatli jamlaydi. Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o'qishga intilishi o'quvchi bo'lish ishtiyokida bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yukori darajasi bolaning o'quv faoliyati elementlarini egallashi iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayan darajasida namoyon bo'lishda asoslangan tayyorlikni o'z ichiga oladi.

Bolani maktabga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish maktabda o'quv materialini ongli faol egallash keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Bolani maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o'qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo'shimcha dir u bolada matematika va ona tili kabi o'quv fanlarini urganish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasada bolalarda eng oddiy matematika tasavvurlarini tarkib toptirish, nutqni ustirish hamda savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o'tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o'qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta'minlaydi. Maktabga qatnaydigan bola yangi turmush tarziga kishilar bilan o'zaro munosabatning yangi sistemasiga, faol aqliy faoliyatga tayyorlangan bo'lishi darkor. U yangi jiddiy majburiyatlarni uddalashi uchun jismoniy rivojlanishda muayan darajaga erishgan bo'lishi kerak. Bolaning maktabda (o'qishga ahloqiy-irodaviy tayyorgarlik) umumiy tayyorligi mazmunida bir necha o'z aro boglangan jihatlar mavjud bo'lib, ulardan

muhimlari ma'naviy, irodaviy, aqliy, jismoniy tayyorgarlikdir.

Aqli zaiflikni o'rganish masalalari defektologiyada muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ular bilan nafaqat oligofrenopedagoglar, balki psixologlar, nevropotologlar, psixiatrlar, embriologlar, genetiklar va boshqa mutaxassislar ham shug'illanadilar. Aqli zaiflikka bo'lgan e'tibor kuchayishining sababi shundaki, bu turdagi anomaliyaga ega bo'lgan odamlar soni kamaymayapti.

Bu haqida butun dunyo statistikasida ma'lumotlar berilmoqda.

Aqli zaiflik – bu shunchaki aql miqdorining kamligi emas, balki markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanishi natijasida barcha psixikaning, shaxsiyatning butunligicha sifat jihatdan o'zgarishidir. Bu shunday rivojlanish nuqsoniki, unda faqatgina intellekt emas, balki hissiyot, iroda, hulq, jismoniy rivojlanish ham zararlanadi. Aqli zaif bolalarning potologik rivojlanishining bunday diffuz xarakteri ularning oliy nerv faoliyati xususiyatlaridan hosil bo'ladi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, aqli zaiflarda bilish jarayonlarining barcha bosqichlarida rivojlanmaganlik elementlari topiladi, ayrim holatlarda esa psixik funksiyalarning atipik rivojlanishi kuzatiladi. Buning natijasida bolalar atrof-muhit, atrof-olam haqida to'liq bo'lmagan, buzilib ko'rsatiluvchi tasavvurlarga ega bo'ladilar. Ularning tajribasi juda kambag'al. ma'lumki, aqli zaiflikda ilk bilish jarayoni idrok ham katta nuqsonli bo'ladi. Aqli zaiflar ko'proq eshituvning, ko'ruv qobiliyatining pastligi, nutqning rivojlanmaganligi tufayli idrok zararlanadi. Analizatorlar saqlangan holda esa, bu bolalarning idroki bir qator xususiyatlari bilan farq qiladi.

Asosiy nuqson idrokni umumlashtirishdagi buzilish hisoblanadi. Bu normal bolalar bilan solishtirganda, tempning sekinligi bilan ko'zga tashlanadi. Aqli zaif bolalarga ularga takif qilingan material (rasm, matn)

ni idrok qilishga sezilarli darajada ko'p vaqt talab qilinadi. Idrokning sekinligi yana shu bilan chuqurlashadiki, aqliy rivojlanmaganlik tufayli ular asosiy materialni ajrata olmaydilar, qismlar va personajlar orasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunmaydilar. Shuning uchun ularning idroki kam differensizlashganligi bilan ham ajralib turadi. Bu xususiyatlar ta'lim jarayonida bilishning sekinlashgan tempi bilan, o'quvchilarning grafik jihatdan o'xshab ketadigan harflarni adashtirishlari, o'zaro yaqin tovushlarni, shu bilan birga raqamlar va predmetlarni adashtirishlarida namoyon bo'ladi. Shuningdek, idrok hajmining kichikligi ham ko'zga tashlanadi.

Idrok qilish kamchiliklarining barchasi ushbu jarayon faolligining yetarli emasligida to'planadi. Buning natijasida keyinchalik materialni tushunishning imkoniyatlari pasayib boradi. Ularning idrokini boshqarib turish kerak. Buni faqat ularning emotsional reaksiyalari bilan emas, balki idrok jarayonining sustligi bilan tushuntiriladi. Ular mustaqil ravishda hech narsani ko'rib chiqa olmaydilar, ularga doimiy turtki kerak. O'quv jarayonida bu shunga olib keladiki, o'quvchilar pedagogning rivojlantiruvchi savollarisiz o'zlari tushuna oldigan topshiriqni ham bajara olmaydilar. Aqli zaif bolalar fazoviy va vaqtni mo'ljal olishga qiynaladilar. Tez-tez hatto 8-9 yoshli bolalar ham o'ng va chap tomonni topa olmaydilar, oshxona, hojatxonaga borsalar adashib qoladilar. Ular vaqtni aniqlashda soatlarda, hafta kunlarida, yil fasllarida adashadilar. O'z tengdoshlariga qaraganda ancha kech ajratishni boshlaydilar. J.I.Shifning ma'lumotlariga qaraganda, 14% holatlarda aqli zaif bolalar to'q-ko'k rang namunasi asosida to'q-yashil rangli ob'yekt tanlangan. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida bunday holat ko'zga tashlanmaydi.

Aytib berish – bu katta irodani va maqsadga yo'nalganlikni talab qiluvchi murakkab jarayondir. Hodisadagi mantiqni tushunmaslik oqibatida aqli zaiflarning aytib berishi tizimisiz xarakterga ega.

Aytib berishning yetilmaganligi, eslab qolish va uni qayta yodga tushirish yo'llaridan foydalana olmaslik aqli zaiflarda aytib berish ko'proq qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Xotiraning yana bir xususiyati, bu epizodik unutuluvchanlikdir. Bu nerv tizimidagi umumiy zaiflik sababli kuchli charchashga bo'g'liq. Normal tengdoshlariga qaraganda aqli zaiflarda tez-tez tormozlanish holati ro'y beradi.

Aqli zaif bolalarda idrok qilingan obrazlar, tasavvurlarni so'zlab berishda ham qiyinchiliklar kuzatiladi. Differensizlashmaganlik, fragmentarlik, obrazlarni adashtirish va boshqa nuqsonlar aqli zaiflarning bilish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim jarayoni muvaffaqiyatli o'tishi va ijodiy xarakterga ega bo'lishi uchun, yetarlicha rivojlangan tasavvur zarur. Aqli zaiflarda tasavvur fragmentarligi, noaniqligi va sxemaliligi bilan ajralib turadi. Chunki ularning hayotiy tajribasi kambag'al, fikriy operatsiyalar mukammal emas, tasavvurlarning shakllanishi yaxshi bormaydi.

Aqli zaiflarda psixik jarayonlarining yuqorida ko'rsatilgan o'ziga xos xususiyatlari asosida ularning nutqiy faoliyati rivojlanishidagi kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Bu kamchiliklarning fiziologik asosi birinchi va ikkinchi signal tizimlari orasidagi o'zaro aloqalarning buzilishidir.

Mutaxassislar bergan ma'lumotlariga ko'ra, (M.F.Gnazdilov, G.Petrova va boshqalar) aqli zaiflarda nutqning barcha tomonlari jabrlanadi: fonetik, leksik, grammatik. Tovush-harf analiz-sintezida, nutqni idrok qilish va tushunishda qiyinchiliklar ko'zga tashlanadi. Buning natijasida yozishdagi turli buzilishlar, o'qish texnikasi egallashdagi qiyinchiliklar, nutqiy muloqotga bo'lgan talabning pasayishi kuzatiladi. Aqli zaif bolalarda normal tengdoshlariga qaraganda diqqat yetishmovchiligi ko'proq ifodalanadi: turg'unlikning kamligi, diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar.

Bunday chetga chiqish (maqsaddan) qiyinchiliklar tug'ilganda, hamda faoliyatga yaqin motivlar yuzaga kelganda kuzatiladi.

Aqli zaiflar olingan natijani topshiriq bilan bog'lay olmaydilar, shuning uchun yechimni ham to'g'ri baholay olmaydilar. O'z ishiga tanqidiy yondashmaslik ham bu bolalarning faoliyatidagi o'ziga xosliklardan biridir.

Oliy nerv faoliyatining nuqsonlari, psixik jarayonlarning rivojlanmaganligi aqli zaif bolalar shaxsiyatining sababidir. Psixologlar ko'rsatishicha, normal intellektli tengdoshlaridan farqli ravishda aqli zaif bolalar atrof-olam haqidagi tasavvurlarning chegaralanganligi bilan, qiziqishlarning primitivligi, motiv va ehtiyojlarning primitivligi bilan karakterlanadi. Shaxsiyatning bu chiziqlari tengdoshlari va yoshi kattalar bilan to'g'ri munosabatlarni shakllanishini qiyinlashtiradi.

Maktabda o'qishga ahloqiy-irodaviy tayyorlik bolaning maktabgacha bolalik oxiriga kelib ahloqiy xatti-harakat, iroda, ahloqiy xisssiyotlar va ong rivojida unga yangi ijtimoiy no'qitai-nazarni faol egallashiga hamda o'zining o'qituvchi va sinfdoshlari bilan o'z aro munosabatlarini ahloqiy asosda ko'rishga imkon beradigan darajaga erishishida ifodalanadi.

Ahloqiy irodaviy tayyorlik katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayan darajasida namoyon bo'ladi. Bu munosabatda bolaning maktabgacha tarbiya yoshi davomida rivojlanadigan o'z xulq - atvorini boshqari qobiliyati: qoidani yoki tarbiyachi bolalarini ongli bajarish, daf'atan asabiylashib ketishiga erk bermaslik, qo'yilgan maqsadga erishishda qat'iyatni namoyon qilish, kerakli ishni o'ziga tortadigan, ammo maqsaddan chalg'itadiganiga karshi ularok bajarish ko'nikmasi va shu kabilar e'tiborga loyiqdir.

Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlikning xarf topishida, shuningdek katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq - atvoridagi mustaqillik uyushganlik va intizomlilik kabi xususiyatlar ahamiyatlidir. Mustaqillik bilan uzviy boglangan xulq-atvor qoidalarini bajarish, yangi sharoitlarda harakatning

to'g'ri odatiy usularidan foydalanish, yordam berishga tayyorlik qobiliyatidir. Mustaqillik va xulq-atvordagi uyushganli va intizomlilik bilan xulq-atvordagi maqsadga yunalganlikda, o'z faoliyatini maktabgacha ta'lim muassasada kabul qilingan qoidalarga muvofiq ongli tashkil eta bilishda, faoliyat natijasiga erisha bilish va uni nazorat qilish, o'z xulq-atvorini boshqa bolalarniki bilan muvofiqlashtirish, o'z xatti-harakatlari uchun shaxsiy ma'suliyatni xis qilishda o'z ifodasini topadi.

Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlikning boshqa muhim tarkibiy qsmi bolaning katta yoshlilar va tengqurlari bilan o'z aro munosabatlarini qoidalarga muvofiq tashkil eta bilishdir. Tajribaning ko'rsatishicha maktabdagi o'qish sharoitlariga moslashish oldingi yillarda bolalarda «jamoatchilik» sifatlari: dustlarga nisbatan xayrixox, hurmat bilan munosabatda bo'lish, tashkilotchilik ko'nikmalari, xushmuomalalik, g'amxo'rlik bildirish, o'zaro yordamga hozirlikning kanchalik muvoffakiyatli shakllantirilganligiga bevosita bog'liq ligini ko'rsatadi. Bola xulq - atvorida jamoachilik xislarida bunday majmuining mavjudligi uni maktabga ahloqiy tayyorgarligining ko'rsatkichi bula oladi va yangi jamoada tengqurlari bilan muomalada ko'tarinki ijobiy ruhni yuzaga keltiradi.

Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlik, shuningdek, ahloqiy xisssiyot va bola ongi rivojining muayan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bu o'rinda eng ibratlisi bolalarning ahloqiy xulq - atvorining ijtimoiy ahamiyatini tushunarli ularda o'z xatti harakatlarini mustaqil baxolash qobilyatini rivojlantirish, ma'suliyat, xaqgo'ylik, insoniylik va fukarolik xisssiyotlari elementlarini shakllantiridir. Ahloqiy-irodaviy tayyorlik tarkibiga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning mehnatga munosabatini ifodalovchi sifatlar majmui ham kiradi. Bu mehnat qilish ishtiyoki, atrofdegilar mehnatiga xurmat, zarur mehnat malakalarini egallashdir. Aqliy rivojlanishida kamchiligi bor bolaning maktabda o'qishga aqliy tayyorligi tengdoshlariga nisbatan birmuncha orqada

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNI OILADA TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

HAQBERDIYEV JAMOLIDDIN ABDUG'AFFOROVICH

Jizzax davlat pedagogika universiteti maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaning ijtimoiy xususiyatlari, ta'rifi va uning tarkibi, oilada kar bolalarni tarbiyalash tarixi, individual xususiyatlari shuningdek kar va zaif eshituvchi bolalarni maktabgacha, maktab ta'limi va katta maktab ta'limi davrida ota-onalari hamda surdopedagogning rahbarligi ostida ta'lim va tarbiya bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Oila, nikoh, ota-ona, farzand, kar bola, zaif eshituvchi bola, oilada tarbiyalash, odob-axloq, munosabat, ehtiyoj.

Oila – ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Insoniyat tarixi qanchalik turfa va murakkab bo'lishiga qaramay, ayniqsa, ushbu maskan o'z tizimi, tarkibi va jamiyat oldidagi majburiyatlarini bajarish nuqtai nazaridan asl mohiyatini saqlanib qolgan ijtimoiy tuzilma sanaladi.

Oila nikohga yoki a'zolarining ijtimoiy turmush tarzi, o'zaro axloqiy javobgarligi va o'zaro yordamiga asoslangan qon-qarindoshlarning kichik guruhi [1].

Insonparvar demokratik huquqiy davlatda mavjud bo'lgan oilaga quyidagicha ta'rif mavjud: "Oila jamiyatning tabiiy va asosiy bo'g'ini bo'lib, yuridik ma'noda nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olish yoki boshqa shakllarda bolalarni doimiy tarbiyaga olishdan kelib chiqadigan tegishli huquq va majburiyatlar bilan bog'langan shaxslar doirasidan iborat bo'lgan milliy mustaqillik mafkurasiga, umuminsoniy qadriyatlar va sharqona an'analarga asoslangan oilaviy munosabatlarni rivojlantirib, uni mustahkamlashga qaratilgan fuqarolar ittifoqidan iboratdir"[2].

Oila har bir shaxs hayotida o'ta muhim ahamiyatga ega. Zero, har bir shaxs oilada dunyoda keladi, unda qaror topgan muhitda yashaydi, kamolotga erishadi, tarbiyalanadi.

Shaxsning ruhiyati, irsiy, etnik hamda mental xususiyatlari, axloqiy, jismoniy, irodaviy sifatlari va dunyoqarashining shakllanishida ham oila "yadro" bo'lib xizmat qiladi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "oila" atamasi arab tilidan tarjima qilinganda "bola-chaqa", "xonadon", "urug'", "avlod" ma'nolarini anglatilishi aytilib, u bevosita shaxsga dahldorlik nuqtai nazaridan tushuncha sifatida shunday ta'riflanadi: "Er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug'ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui"[3]. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da esa oilaning nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh ekanligi ta'kidlanadi[4].

Demak, oila – o'zaro rozilikka asoslangan nikoh va qon-qarindoshlik rishtalari asosida birlashgan kishilar majmui. Oilaning shakllanishi va mavjud bo'lishi negizida ikki jins – er va xotin o'rtasida tuzilgan nikoh yotadi. Nikoh – oila qurish, farzand ko'rish va ularni tarbiyalash maqsadida ikki jins vakillarining o'zaro roziligi asosida tuzilgan, huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan ittifoqi[5].

Rasmiy nikoh unga kirishayotgan ikki jins vakili – erkak va ayolga birgalikda kechiriladigan turmushda, shuningdek,

tugʻiladigan farzandlar oldida maʼlum majburiyat (burch) va huquqlarga ega boʻlish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga oila shakllantirilgandan soʻng farzandlarning tugʻilishi oʻz-oʻzidan nikohlangan ikki jins vakili – erkak va ayolning ota hamda ona maqomiga ega boʻlishini taʼminlaydi. Ota va ona biologik jihatdan farzandlarga ega boʻlib, ularga ijtimoiy-huquqiy jihatdan vasiylik qilish, keksaygan chogʻlarida esa ularning gʻamxoʻrliklariga munosib boʻlgan erkak va ayol. Farzand (farzandlar) – bitta ota-onadan dunyoga kelgan oʻgʻil yoki qiz (lar).

Oila tarbiyasi – ijtimoiy tarbiyaning bir turi boʻlib, oilaning barcha aʼzolari unda faol ishtirok etadilar, bir-birlariga oʻz bilim, tajribalarini oʻrgatadilar.

Oila tarbiyasi bir umr davom etadigan jarayondir. Oilada shakllanadigan farzandlik, aka-uka, opa-singillik mehrini boshqa biror ijtimoiy muassasa bajara olmaydi. Bu hissiyotlar oʻz-oʻzicha yuksak axloqiy boylik boʻlgani holda shaxsning ijtimoiy aloqalarida, jamiyat axloqini oʻzlashtirishda mustahkam zamin boʻlib xizmat qiladi. Er-xotinning mehr-muhabbati, oila aʼzolarining tengligi, doʻstligi, oʻzaro hurmatiga asoslangan milliy oilaviy munosabatlar yoshlarda erkak va ayol munosabatining axloqiy meʼyorlarini shakllantirishda, ularda boʻlajak oilaviy turmushga zarur amaliy malaka va xislatlarni tarbiyalashda muhim maktab boʻlib xizmat qiladi.

Oila tarbiyasining oʻziga xosligi oilaning hamisha betakror, boshqa oilalar turmush tarziga oʻxshamaydigan individual xususiyatlaridan kelib chiqadi. Odatda jamiyat oilalardan tarkib topadi. Lekin, oila shunchaki oddiy ittifoq emas, tirik vujudlar ittifoqidir. Har bir tirik vujud esa, oʻzi bir olam.

Oilada kar bolalarni individual tarbiyalash tajribasi oʻrta asrlarda maʼlum boʻlgan. Ota-

onalarning kar bolalarni oʻqitish va oʻqitish istagi bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish istagi bilan bogʻliq edi. Kar bolani oilada erta tarbiyalash, uning nutqini rivojlantirish zarurati 18-19-asrlarda, eshitish nuqsonlari boʻlgan maktabgacha yoshdagi bolalarning xalq taʼlimi paydo boʻlishidan ancha oldin yetakchi surdopedagoglar tomonidan taʼkidlangan.

1950-1960-yillarda B. D. Korsunskaya tomonidan oilada kar bolalarni tarbiyalash muammosi bilan faol shugʻullangan, u karlarni tarbiyalash va oʻqitish boʻyicha bir qator foydali maslahatlar va tavsiyalarni oʻz ichiga olgan "Oilada maktabgacha yoshdagi kar bolani tarbiyalash" (1970) kitobini yozgan. Muallif asosiy eʼtiborni nutqni rivojlantirishga qaratdi: soʻzlarning maʼnolari va soʻz boyligini toʻplash ustida ishlash; soʻzlashuv va tavsifiy-hikoyali nutqni rivojlantirish; daktil nutqini aloqa vositasi va oʻqishni erta oʻrganish usuli sifatida oʻrgatish, aqliy va axloqiy rivojlanishga hissa qoʻshish; shuningdek, ogʻzaki nutqning shakllanishi. B. D. Korsunskaya nutqni rivojlantirish boʻyicha ishida ota-onalarga ogʻzaki va yozma nutq bilan bir qatorda daktilologiyadan keng foydalanishni tavsiya qildi. U har doim kar bolalari boʻlgan ota-onalarga ishonchni ilhomlantirgan shuningdek ota-onalarga kar bolalarni tarbiyalash va oʻqitishdagi muhim rolini tushunishga yordam berdi. B. D. Korsunskaya kar bolani birinchi navbatda bolaligida, keyin esa faqat kar bola sifatida tarbiyalash kerak, deb hisoblagan. U kar bola tarbiyasi oddiy eshituvchi bola tarbiyasi bilan bir yoʻnalishda borishi kerakligini uqtiradi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarni oilaviy tarbiyalashning vazifalari va mazmuni ularning yoshiga bogʻliq. Eshitish qobiliyati zaif yoki kar bolaning har bir yoshida oilada ota-onalar turli xil vazifalarni

bajaradilar, masalan: sog'liqni saqlash va mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, karlik oqibatlarini bartaraf etish, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy moslashish, bolaning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, uning xotirasi, fikrlashi, nutqi, ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish, shaxsning faol mehnat va ijtimoiy pozitsiyasini tarbiyalash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalar ota-onalari hamda surdopedagogning rahbarligi ostida ta'lim va tarbiya bo'yicha kerakli barcha qilinadigan ishlar poydevorini qo'yadilar. Bu salomatlikni mustahkamlash va tanani chiniqtirish, hayotning ma'lum bir ritmiga (kundalik tartib, dars jadvali) ko'nikish, o'qitish va tarbiyalash uchun zarur psixologik shartlarni shakllantirish - diqqatni rivojlantirish, taqlid qilish, atrofdagi dunyoga qiziqish, bolaning boshqalar bilan kommunikativ aloqalari asoslarini yaratish. Qoldiq eshitishdan foydalangan holda og'zaki nutqni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha samarali ishlarni olib borish va bolalarning muloqot qobiliyatlarini juda erta yoshdan boshlab shakllantirish mumkin. Uydagi muhit so'z boyligini kengaytirish va bolaning so'zlashuv nutqini rivojlantirish, tushunchalarni, talaffuz va tinglash qobiliyatlarini mustahkamlash uchun turli vaziyatlarni yaratishga imkon beradi. Ota-onalar bu ishni surdopedagog rahbarligida doimiy va maqsadli bajarishlari kerak.

Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolani oilada tarbiyalashda axloqiy xulq-atvor vazifalari, axloqiy xatti-harakatlarga mashq qilish orqali erishiladi, bolada mehr-oqibat, rostgo'ylik, tartib-intizom kabi axloqiy fazilatlarni kar va zaif eshituvchi bolada mavjud bo'lmagan fazilatlarni mustaqil ravishda rivojlantirish va amalga oshirish kerak. Shunday qilib, madaniyat, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlardagi

yuksak axloq, ularning ijobiy namunasi kar va eshitish qobiliyati zaif bolaning axloqiy xulq-atvor normalari va qoidalarini o'zlashtirishga yordam berish zarur.

Maktabgacha ta'lim davrida ota-onalar bolaning rivojlanishidagi yutuqlarni qat'iy baholashlari kerak. Ota-onalar tomonidan bolani o'qitishdagi muvaffaqiyatni ortiqcha baholash pedagogik e'tiborsizlik, bolalar bog'chasida tarbiyalangan tengdoshlaridan rivojlanishda kechikish shaklida jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Agar eshitish qobiliyati zaif bolani tarbiyalash va o'qitishda ota-onalarning faoliyati unchalik muvaffaqiyatli bo'lmasa, u holda maxsus bolalar bog'chasi yoki guruhda o'qitishni boshlash tavsiya etiladi. Ota-onalar bolaning rivojlanishi va ta'lim natijalarini nazorat qiluvchi, ota-onalar uchun qiyin bo'lgan ish sohalarini aniqlay oladigan va bola bilan tuzatish va pedagogik ishlarni davom ettirish bo'yicha to'g'ri maslahat beradigan surdopedagog bilan muntazam ravishda maslahatlashishi kerak. Agar shunday imkoniyat mavjud bo'lsa, uyda tarbiyalangan bolalar qisqa muddatli guruhlarda mashg'ulotlarga borishlari tavsiya etiladi, bu yerda eshitishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar o'qituvchilari ota-onalar ishtirokida mashg'ulotlar olib boradilar, uy vazifalari bo'yicha tavsiyalar beradilar. Farzandlari uyda tarbiyalanayotgan va o'qiyotgan ota-onalar uchun maktabgacha yoshdagi bolalari kar va eshitish qobiliyati past bo'lgan oilalar bilan aloqada bo'lish juda muhimdir.

Maktabgacha tarbiya davrida ota-onalar kundalik hayotda gigiena ko'nikmalari va xatti-harakatlarini tarbiyalash bilan shug'ullanadilar. Bolalarning oiladagi muayyan vazifalarni bajarishga qaratilgan uy ishlarida ishtirok etishi kattalar mehnati haqidagi g'oyalarni kengaytirishga yordam beradi. Tabiatdagi birga olib boriladigan ishlar bolaning yozgi uy yoki

bog'da, kiraverishdagi maysazorda, yopiq o'simliklarga g'amxo'rlik qilishda ishtirok etishini o'z ichiga oladi. Qo'l mehnati jarayonida bolalar qog'oz, karton, tabiiy materiallardan hunarmandchilik qilishni, to'qishni, tikishni o'rganadilar.

Maktab jamoasida bolani maktabga, hayotga tayyorlash muammolarini hal etishda oilaning ahamiyati katta. Eng oddiy ta'lim va mehnat ko'nikmalari, o'qishga ijobiy munosabat bilan bir qatorda, ota-onalar bolaning o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, ularni kundalik va ijtimoiy foydali mehnatda ishtirok etishga tayyorlaydi. Oilaviy ta'limning barcha bosqichlarida mehnat ta'limining axloqiy tomonining vazifalari muhim bo'lib qolmoqda - boshqalarning ishiga hurmat bilan munosabatda bo'lish, yordamga kelish istagi, mustaqil ravishda, o'z tashabbusi bilan ishlash qobiliyati, majburlamaslik, mehnatda qat'iyat ko'rsatish, eng yaxshi natijalarga erishish istagi, umumiy ish manfaati uchun ishlashga tayyorlik va boshqalar.

Maktabda ta'lim bosqichida ota-onalar surdopedagog rahbarligida bolalarni o'quv jarayoniga jalb qilish, muassasaga moslashish, tengdoshlari va o'qituvchilari bilan aloqa o'rnatishga yordam berish muammolarini hal qiladilar. Ushbu yosh bosqichida maktabgacha yoshdagi ko'nikmalar - ta'lim, kommunikativ, mehnat - rivojlanishi va murakkablashishi davom etmoqda. Har xil turdagi birgalikdagi faoliyatda (o'qish; suhbatlar; ekskursiyalar; ko'rgazmalar, spektakllar, sayohatlar, uchrashuvlar; teleko'rsatuvlar, spektakllar, filmlarni tomosha qilish va boshqalar) ota-onalar o'quvchining fikrlash doiralarini kengaytiradilar, qiziqish, ijodkorlik, tasavvurni rivojlantiradilar. Ularni sevimli ishlari bilan tanishtirish, shaxsning o'zini namoyon qilishiga hissa qo'shish, faol

moslashish. Tengdoshlar jamoasidagi hayot maktab o'quvchilaridan ijtimoiy xulq-atvorning murakkab shakllarini, shakllangan ijtimoiy yo'nalish ko'nikmalarini va turli xil muloqot shakllarini o'zlashtirishni talab qiladi.

Katta maktab yoshida ushbu bosqichda ota-onalarning vazifalari o'quvchiga yordam berishdir: paydo bo'lgan muammolarni hal qilishda, yetarli dunyoqarashni shakllantirishda, faol ijtimoiy pozitsiyani rivojlantirishda, mehnat va mustaqil ta'lim va kognitiv faoliyatga ehtiyoj bo'lgan vaqtda. Ota-onalar bolaning qiziqishlari, moyilligi, imkoniyatlari va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlariga mos keladigan kasb-hunar egallashidan manfaatdor.

Oilaviy ta'limning muvaffaqiyati bir qator shartlar bilan ta'minlanadi, bular:

- oilaning bolaga korreksion ta'sirining erta boshlanishi;

- aloqa vositalarini rivojlantirish orqali ijtimoiy chetlanishning oldini olish;

- potensial imkoniyatlarga yo'naltirish; bolaning yosh bosqichiga mos ravishda muayyan muammolarni hal qilish.

Shunday qilib, kar va zaif eshituvchi bolalar oila tarbiyasining barcha bosqichlarida axloqiy jihat muhim bo'lib qoladi, bu bolalarda axloqiy odatlar, xulq-atvor, his-tuyg'ular va ongni shakllantirish muammolarini hal qilishni o'z ichiga oladi. Kar va zaif eshituvchi bolalarni oilaviy tarbiyalashning vazifalari va mazmuni ularning yoshiga bog'liq ekanligini inobatga olib, kar va zaif eshituvchi bolalar ota-onalari hamda surdopedagogning rahbarligi ostida ta'lim va tarbiya bo'yicha kerakli bilimlarni egallashga ko'maklashish lozim. Maktabgacha yoshdagi bolada nutqni muloqotda qo'llash istagini, dialogik, so'zlashuv nutqi va monolog nutqining elementlarini o'zlashtirishni, shuningdek, o'qish va nutqni shakllantirishni o'z

“MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLALARNI AQLIY QOBIYATINI RIVOJLANTIRISHDA TRIZ TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH”

MAMATQULOVA SHAXNOZA O’KTAM QIZI

Termiz davlat pedagogika instituti —Maktabgacha ta’lim fakulteti,—
Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda TRIZ buni ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasini amalga oshirishga imkon beradi. TRIZ maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ishlatilishi, bolalarning tasavvurini, fantaziyasini va ijodini rivojlantirish, Maktabgacha ta’lim muassasasining o’quv jarayonida TRIZ - RTV vositalaridan (uslublar, o’yinlar, texnikalar, vositalar) foydalanish mexanizmini yaratish. TRIZ vositalari - RTV maktabgacha ta’limning barcha ta’lim yo’nalishlarida va barcha faoliyat turlarida, Maktabgacha tarbiyachilarga TRIZ-RTV texnologiyasi yordamida turli xil ijodiy vazifalarni hal qilish qobiliyatini o’rgatish va maktabgacha yoshdagi bolalarda ushbu ko’nikmalarni shakllantirish, Maktabgacha ta’lim muassasasi va oila o’rtasidagi samarali hamkorlik asosida ota-onalarning faol pozitsiyasini shakllantirish haqida keng yoritib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Intellektual qobiliyat, Intellektual rivojlanish, TRIZ texnologiyasi, qobiliyatlar, malakalar, ijodkorlikni rivojlantirish, fikrlash, qidiruv, tadqiqot va ixtirochilik faoliyati, maktabgacha yosh, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanish, nutqni rivojlantirish, badiiy va estetik rivojlanish, jismoniy rivojlanish.

Abstract. In this article, today's TRIZ makes it possible to implement the theory of solving inventive problems. The use of TRIZ in working with preschool children, development of children's imagination, fantasy and creativity, creation of a mechanism for using TRIZ - RTV tools (styles, games, techniques, tools) in the educational process of a preschool educational institution. TRIZ tools - RTV in all educational directions of preschool education and all types of activities, teaching preschool teachers the ability to solve various creative tasks with the help of TRIZ-RTV technology and forming these skills in preschool children, Preschool Education On the basis of the effective cooperation between the educational institution and the family, the formation of an active position of parents is widely covered.

Keywords: Intellectual ability, Intellectual development, TRIZ technology, abilities, skills, development of creativity, thinking, search, research and inventive activity, preschool age, cognitive development, social and communicative development, speech development, artistic and aesthetic development, physical development.

Аннотация. В данной статье современная ТРИЗ позволяет реализовать теорию решения изобретательских задач. Использование ТРИЗ в работе с обучающимися, развитие детского воображения, фантазии и творческих способностей, создание механизмов использования ТРИЗ – инструментов РТВ (стили, игры, уроки, инструменты) и образовательного процесса ДОУ. Инструменты ТРИЗ - РТВ и всех учителей школьного образования и всех аспектов школьного образования, обучение педагогов школьному образованию навыкам и различным творческим задачам с помощниками и технологиями ТРИЗ-РТВ и формирование этики студентов, Дошкольное образование на основе Широко освещается эффективное сотрудничество образовательного учреждения и семьи, формирование активной позиции родителей.

Ключевые слова: Интеллектуальные способности, Интеллектуальное развитие, ТРИЗ-технологии, способности, навыки, развитие творческих способностей, мышления, поисковой, исследовательской и изобретательской деятельности, дошкольный возраст, познавательное развитие, социально-коммуникативное развитие, речевое развитие, художественно-эстетическое развитие, физическое развитие..

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bolaning shaxsiyatining intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning dolzarb muammosidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi muammosi uzoq vaqt davomida o’qituvchilar va psixologlar tomonidan maqsadli ravishda o’rganilgan.

Maktabgacha yoshda mavzu uchun

motivatsiya rivojlanadi - operativ, o'yin, ijodiy, o'quv faoliyati va muloqot, aqliy operatsiyalarning kognitiv salohiyati shakllanadi. Tadqiqot psixologlari A.V. Zaporjets, P. Ya. Halperinning ta'kidlashicha, maktabgacha yoshda qo'llaniladigan bilish shakllari kelajakda bolaning intellektual rivojlanishi uchun doimiy ahamiyatga ega. Xorijiy va mahalliy psixologlarning tadqiqotlari: V.V. Davydova, P.P. Blonskiy, J. Piaget, L.S. Vygotskiy, G. Xemley, V.A. Krutetskiy, S.L. Rubinshtein va V.P. Politkina. Tafakkurning turli shakllarini maqsadli rivojlantirmasdan turib, bolalarni o'qitish, ularning ta'lim ko'nikmalari, bilim va ko'nikmalarini tizimlashtirishda yuqori natijalarga erishish mumkin emasligidan dalolat beradi.

Intellektual rivojlanish deganda aqliy qobiliyatlar va operatsiyalarning rivojlanish darajasi tushuniladi, bu bilimlar to'plami va kognitiv jarayonlarning rivojlanishini anglatadi. (xotira, fikrlash, tasavvur) va hokazo.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish yo'nalishlaridan biri bu TRIZ texnologiyasidan foydalanishdir. TRIZ muallifi Altshuller G.S. U uni texnik muammolarga yechim topish texnikasi sifatida yaratdi. TRIZdan uzoq muddatli foydalanish ixtirochilarda ijodiy fikrlashni, uning moslashuvchanligi, diapazoni, tizimlili, o'ziga xosligi va boshqa ko'plab fazilatlarini shakllantiradi. Ushbu imkoniyatlar TRIZ asosida fikrlashni rivojlantirish uchun pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi.

Texnologiyadan foydalanganda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar noan'anaviy usullardan foydalangan holda o'tkazildi. Bolalar qiziqdi, ular birgalikda haqiqatni izlashdi. TRIZdan foydalangan holda mashqlar va o'yinlar bolalarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirdi: tasavvur va ijodkorlik, dialektik va vizual - sxematik fikrlash.

TRIZ texnologiyasidan foydalanish quyidagilarga yordam beradi: ahamiyatsiz

g'oyalarni izlash, ijodiy muammolarni hal qilish va aniqlash, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy harakatlarni shakllantirish, diqqat, idrok kabi kognitiv jarayonlar majmuasini rivojlantirish. , fikrlash, xotira va tasavvur .

TRIZ tamoyillari: "Mojarolarni hal qilish aqli fikrlashning kalitidir. Bolalar bilan ishlash vositasi pedagogik izlanishdir. Agar bola savol bermasa, o'qituvchi o'zidan so'raydi: "Agar ..." Dars - haqiqatni qidirish " .

Maktabgacha ta'limning muhim va kundalik muammolaridan biri - bu bolalar bilan ishlashda o'qituvchilarning ijodkorligining namoyon bo'lishi, tizimli, ko'p qatlamli pedagogik tafakkurni shakllantirishdir.

Bolaning nafaqat ma'lum miqdordagi ko'nikma va bilimlarni egallashi, balki fantaziya qilish, faol fikrlash, loyihalash va ixtiro qilish uchun bolalarni TRIZ bilan tanishtirish juda muhimdir.

TRIZning maqsadi nafaqat bolalarda tasavvur va tasavvurni rivojlantirish, balki ularni davom etayotgan jarayonlarni tushungan holda tizimli fikrlashga o'rgatishdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ - bu asosiy dasturni o'zgartirish uchun emas, balki uning samaradorligini oshirish uchun mo'ljallangan o'yinlar, mashqlar va tadbirlar tizimi.

TRIZ yangi g'oyalarni ishlab chiqarishni osonlashtiradi, chunki ixtirochilik muammolarini hal qilish mantiqiy operatsiyalar tizimiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda bolalar bog'chalarida bolalarning ijodiy tasavvurlarini, ixtirochilik ixtirosini va dialektik fikrlashni rivojlantirish uchun TRIZ texnikasi va usullari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

TRIZ texnologiyasi ajralmas, tabiatan ko'p funktsiyali bo'lib, ijodiy qobiliyat va ijodiy tasavvurni rivojlantirishga, o'zini o'zi anglashga, shaxsning o'zini namoyon qilishga hissa qo'shadi, bolalar va kattalar uchun qiziqarli, maktabgacha ta'limning davlat ta'lim standarti talablariga javob beradi. , nafaqat yuqori sifatli, balki qiziqarli o'quv jarayonini ham ta'minlaydi. TRIZ texnologiyasining

asosiy vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq zamonaviy kontseptsiya ijodiy shaxsni shakllantirish, bilim va ko'nikmalar esa o'rganishning pirovard maqsadi emas, balki ijodiy faoliyat, har bir shaxsning o'zini o'zi anglashi uchun vosita, vosita, maydondir.

TRIZ pedagogikasi nima? Bu yosh taniqli va ommabop innovatsion pedagogik tizimlardan biridir. U rus olimi va fantast yozuvchisi Geynrix Altshuller tomonidan yaratilgan TRIZ (ixtirochi muammolarni hal qilish nazariyasi) va TRTL (ijodiy shaxsni rivojlantirish nazariyasi) ga asoslangan. Uning zamonaviy nomi amaliy dialektikadir. TRIZning maqsadi nafaqat bolalarning tasavvurini rivojlantirish, balki ularni davom etayotgan jarayonlarni tushungan holda tizimli fikrlashga o'rgatishdir. TRIZ maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ishlatilishi mumkin va bolalarning tasavvurini, fantaziyasini va ijodini rivojlantirish nuqtai nazaridan ajoyib natijalar beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ - bu bolalar bog'chasi ishlaydigan ta'lim dasturini o'zgartirish uchun emas, balki uning samaradorligini oshirish uchun mo'ljallangan jamoaviy o'yinlar, sinflar tizimi. TRIZ elementlari barcha ta'lim sohalarida qo'llanilishi mumkin - kognitiv rivojlanish, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanish, nutqni rivojlantirish, badiiy va estetik rivojlanish, jismoniy rivojlanish, shuningdek, barcha rejim momentlarida (ichida). ertalab soatlar, yuvishda, yurish uchun kiyinish, yurish uchun), o'yinda. Bola egallagan asosiy ko'nikma - bu muammolar bilan ishlash va o'zi tomonidan berilgan savollarga javob topish qobiliyati. TRIZdan foydalanish uchun maxsus jihozlar kerak emas. Eng muhimi, o'ynash istagi va o'zgina tasavvur, keyin tayoqlarni, idishlarni, toshlarni, bo'sh qutilarni o'rab turgan hamma narsa har qanday elementlarga aylanadi. Eng muhimi, bolalarda qiziqish uyg'otish, ijodiy faoliyat motivini uyg'otishdir. O'yinlar uchun syujetlar turli kitoblar, birinchi navbatda, ertaklar, zamonaviy multfilmlar, bolalar uchun televizion loyihalar tomonidan taklif etiladi.

Ular bolalarga yaqin va tushunarli bo'lishi, ularda ijodiy faollikni uyg'otishi, ijobiy shaxsiy fazilatlarni tarbiyalashi muhimdir. Umuman olganda, TRIZ pedagogikasi nafaqat tasavvurni rivojlantiradi, balki bolani izlanuvchan, izlanuvchan bo'lishga o'rgatadi, bu kelajakdagi maktab o'quvchisi uchun juda muhimdir. Trizov texnologiyasi kattalardan emas, balki boladan kelib chiqadi: bola dunyoni bilishda stereotiplardan mahrum bo'lgan daho bo'lsin. Trizovtsy, agar bolaligida bola Kolobokni tulkidan qanday qutqarishni o'ylab topsa, kattalar sifatida u har doim ixtirochi bo'ladi, har qanday, hatto qiyin vaziyatdan chiqish yo'lini topa oladi. Bu esa, ko'ryapsizmi, inson uchun juda muhim fazilat. Trizov pedagogikasi bolaning shaxsiga, uning individualligiga qaratilgan, bu pedagogika bolalar bilan avtoritar muloqot uslubiga yot, unda ishonchli, shaxsiyatga yo'naltirilgan uslub hukmronlik qiladi, bu esa o'z navbatida bolaga juda yaxshi ta'sir qiladi. : bola murakkab emas, hukm qilishda erkin, o'z nuqtai nazarini qanday himoya qilishni biladi.

TRIZ elementlarini bolaning kundalik hayotiga qanday kiritish mumkin? Bu ish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak: Birinchi bosqichning maqsadi bolani hamma joyda o'rab turgan qarama-qarshiliklarni topish va ajratishga o'rgatishdir. Endi biz ba'zi o'yinlarni ko'rib chiqamiz. 1. Qarama-qarshiliklarni aniqlashga qaratilgan o'yinlar. "Yaxshi-yomon" o'yini Qoidalar: Bolalar zanjirda bir xil mavzudagi ijobiy va salbiy fazilatlarni nomlashadi, masalan: "Kitob yaxshi: siz kitoblardan ko'p qiziqarli narsalarni o'rganasiz" "Kitob yomon: bu tez buziladi va hokazo) Ayting , va daraxt - bu yaxshi yoki yomonmi? O'qituvchilar o'yin o'ynashmoqda, mumkin bo'lgan javoblar quyida keltirilgan: Yaxshi - yomg'ir va quyoshdan boshpana. Yomon - to'g'ri maydonda o'sadi, to'p o'ynashga xalaqit beradi. Yaxshi - shaharni bezatadi. Yomon - daraxt yonib ketishi va yong'inga olib kelishi mumkin. Yaxshi - meva beradi. Yomon - oynaga novdalar bilan urilganda

- qo'rqinchli. Yaxshi - siz yog'ochdan uy va chiroyli suvenirler qurishingiz mumkin. Yomon - hasharotlar zararkunandalari unda yashaydi. Yaxshi - qushlar uyalarini quradilar. "Bu qanday ko'rinadi" tizimlarini solishtirish uchun o'yinlar (3 yoshdan boshlab). Taqdimotchi ob'ektni nomlaydi, bolalar esa unga o'xshash narsalarni nomlashadi (agar ikkita o'yinchi navbatma-navbat atasa. Oxirgi narsani nomlagan g'alaba qozonadi). Eslatma: O'xshash ob'ektlar quyidagi belgilarga asoslanishi mumkin: maqsadi (funktsiyasi bo'yicha), quyi tizim bo'yicha, supertizim bo'yicha, o'tmish va kelajak bo'yicha, tovush, hid, rangi, o'lchami, shakli, materiali bo'yicha. Mashg'ulotchi o'yinchi nima uchun nomlangan ob'ektlar o'xshash deb qaror qilganini tushuntirishni so'raydi, masalan: Abajur nimaga o'xshaydi? Mumkin javoblar: soyabonda, Qizil qalpoqchada, katta bo'lgani uchun qo'ng'iroqda, bir oyog'ida turgani uchun qo'ng'iroqda. O'qituvchilar o'yin o'ynaydilar. 4. "Auksion" ob'ektining resurslarini aniqlash qobiliyati uchun o'yinlar (katta maktabgacha yoshdan boshlab). Auksionga turli xil narsalar qo'yiladi. Bolalar navbat bilan undan foydalanishning barcha manbalarini chaqirishadi. Uning mumkin bo'lgan qo'llanilishini oxirgi marta taklif qilgan kishi g'alaba qozonadi, masalan: Hukmdor nima uchun? Javob variantlari: Biror narsani o'lchash uchun; ko'rsatgich o'rniga siz foydalanishingiz mumkin; biror narsaga aralashishingiz mumkin; siz orqangizni chizishingiz mumkin; uni nishonga tashlashingiz mumkin: chizg'ichning uchiga engil narsa qo'ying va oting va devorga nishon chizing. O'qituvchilar o'yin o'ynashmoqda. Ijodkorlik muammosi butun umrbod ta'lim tizimidagi eng keskin muammolardan biri bo'lib, u o'tmish va hozirgi zamon o'qituvchilari va psixologlarining tadqiqotlarida ko'rsatilgan. Shaxs shaxsining mohiyati uning ijodiy salohiyati, yangi ma'naviy va moddiy qadriyatlarni yaratish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, u bolalikdan rivojlanadi.

Hozirgi vaqtda deyarli barcha o'qituvchilar

va psixologlar o'z ishlarini bolaning ijodiy jarayonlarini rivojlantirishga yo'naltirishga harakat qilmoqdalar. Ularni to'liqroq o'rganish va faollashtirish bo'yicha ish tizimini yaratish zarurligini tan oladilar. Va bu tasodifiy emas, chunki maktabgacha ta'limning federal davlat ta'lim standarti, shu jumladan, quyidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan: "bolalarning yoshi, individual xususiyatlari va moyilliklariga muvofiq rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, qobiliyatlarini rivojlantirish. va har bir bolaning ijodiy salohiyati o'zi, boshqa bolalar, kattalar va dunyo bilan munosabatlar sub'ekti sifatida "Insonning ijodiy salohiyatining asosi, tadqiqot natijalari bilan tasdiqlangan, tasavvurdir. Aynan mana shu eng qimmatli psixologik fazilat yangi ijodkor, betakror va betakror shaxsning asosini tashkil etadi, uning rivojlanish darajasi fan va texnika taraqqiyoti, madaniyat, adabiyot, san'at, sport ravnaqiga bog'liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalik - bu shaxsning ijodiy yo'nalishini shakllantirishning sezgir davri (L. S. Vygotskiy, A. N. Leontiev va boshqalar), shaxsning ijodiy qobiliyatlarini jadal rivojlantirish davri. Bolalar bilan ishlash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, bu ijodkorlikda (taxminan yangi narsani tug'ish qobiliyati), o'rganishda ham (ko'rmagan narsalarni tasavvur qilish imkonini beradi) va tasavvur qilish juda katta rol o'ynaydi. kundalik hayotda (oqibatlar va qarorlarni oldindan ko'rishga yordam beradi) va bolaning "men" ni paydo bo'ladigan salbiy tajribalardan psixologik himoya qiladi. Bolalarda tasavvurni rivojlantirish zarurati barcha rus olimlari tomonidan ta'kidlangan. Shunday qilib, E.E.Kravtsova shunday deb yozadi: "Bola bolaligida sehrigar bo'la olmadi, tasavvur qilishni o'rganmadi va turli muammolar qor to'pi kabi rivojlana boshlaydi; bu, maktabda o'qishga psixologik tayyor emas ". VT Kudryavtsev ta'kidlaydi: "Maktabgacha yoshdagi bolaning tasavvuri - bu olim, rassom, ixtirochining keyinchalik professional rivojlangan tasavvurlari o'sadigan tuproq. Ammo bu ayni paytda rivojlanishning

barcha keyingi bosqichlarida, shu jumladan, birinchi navbatda, nazariy fikrlashning asosidir! Ijodiy shaxsni yaratish, deb yozgan edi L.S.Vigotskiy, kelajakka qaratilgan, hozirgi zamonda mujassamlangan ijodiy tasavvur bilan tayyorlanadi”.

Umumjahon ijodiy qobiliyatlar - bu har xil ijodiy faoliyatning muvaffaqiyatini belgilovchi shaxsning individual xususiyatlari, fazilatlarini. Inson qobiliyatlari muammosi har doim odamlarda katta qiziqish uyg'otgan. Holbuki, ilgari jamiyatda kishilar ijodini o'zlashtirishga alohida ehtiyoj bo'lmagan. Iste'dodlar o'z-o'zidan adabiyot va san'at durdonalarini yaratgandek paydo bo'ldi: ular ilmiy kashfiyotlar qildilar, ixtiro qildilar va shu bilan rivojlanayotgan insoniyat madaniyatining ehtiyojlarini qondirdilar. Bizning davrimizda vaziyat tubdan o'zgardi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti davrida hayot tobora rang-barang va murakkablashib bormoqda. Va u odamdan odatiy, odatiy harakatlarni emas, balki harakatchanlikni, fikrlashning moslashuvchanligini, tez yo'naltirishni va yangi sharoitlarga moslashishni, katta va kichik muammolarni hal qilishga ijodiy yondashishni talab qiladi. Deyarli barcha kasblarda aqliy mehnat ulushi muttasil oshib borishini va bajaruvchi faoliyatning ortib borayotgan qismi mashinalarga o'tishini hisobga oladigan bo'lsak, u holda insonning ijodiy qobiliyatlari eng muhim deb e'tirof etilishi ayon bo'ladi. uning intellektining bir qismi va ularni rivojlantirish vazifasi zamonaviy shaxsni tarbiyalashning eng muhim vazifalaridan biridir. Zero, insoniyat tomonidan to'plangan barcha madaniy qadriyatlar odamlarning ijodiy faoliyati natijasidir. Insoniyat jamiyatining kelajakda qay darajada oldinga borishini esa yosh avlodning ijodiy salohiyati belgilab beradi. Insonning ijodiy qobiliyatlari tafakkur va tasavvur jarayonlariga asoslanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir: ishlab chiqarilgan tasvirlarning boyligi va yo'nalishi kabi fazilatlar

bilan ajralib turadigan samarali ijodiy tasavvurni rivojlantirish. Ijodkorlikni shakllantiruvchi tafakkur sifatlarini rivojlantirish; bunday sifatlar assotsiativlik, dialektik va tizimli fikrlashdir. Maktabgacha yoshda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun eng boy imkoniyatlar mavjud. Afsuski, bu imkoniyatlar vaqt o'tishi bilan qaytarib bo'lmaydigan tarzda yo'qoladi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalik davrida ulardan iloji boricha samarali foydalanish kerak. Ijodiy qobiliyatlarning muvaffaqiyatli rivojlanishi faqat ularni shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilganda mumkin. Ushbu shartlardan biri bolalar bilan ishlashda TRIZ o'yinlari va mashqlaridan foydalanishdir. Fikrlashning assotsiativligini rivojlantirish uchun o'yinlar "Nima ko'rinadi" o'yini 3-4 kishi (taxminchilar) eshikdan chiqib ketishadi, qolgan o'yin ishtirokchilari esa qaysi ob'ektni solishtirish haqida kelishib olishadi. Taxminchilar kirib keladi va taqdimotchi boshlaydi: "Men o'ylagan narsaga o'xshaydi ..." va so'zni taqqoslashni topib, qo'lini ko'targan kishiga beradi: Masalan, kamonni gul, kapalak bilan bog'lash mumkin. , yon tomonida joylashgan "8" raqamiga ega vertolyot pervanasi. Taxmin qiluvchi yangi taxminchilarni tanlaydi va uyushma uchun keyingi mavzuni taklif qiladi.

Maktabgacha ta'lim - bu umrbod ta'limning bir qismi sifatida bolalarga madaniy qadriyatlarni o'tkazish, maktabda kelajakdagi ta'limga qaratilgan aqliy va ijodiy tamoyillarni rivojlantirish tizimi. TRIZ-RTV texnologiyasi maktabgacha ta'limning barcha ta'lim yo'nalishlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul va usullar tizimi bo'lganligi sababli, u har qanday dasturning samaradorligini maksimal darajada oshiradi. TRIZ-RTV texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy, shaxsiy, ijodiy rivojlanishining mazmuni va usullarini rivojlantirishga yangi g'oyalarni kiritishga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda "Bolalar bog'chasida TRIZ-RTV" o'quv-uslubiy majmuasini, shu jumladan bolaning ijodiy, aqliy, shaxsiy rivojlanishi

mexanizmini, TRIZ-RTV rivojlanayotgan texnologiyasidan foydalangan holda individual o'quv dasturlarini to'g'ridan-to'g'ri tashkil etilgan holda ishlab chiqish zarurligi ayon bo'ladi. Qobiliyatlar, malakalar, ijodkorlikni rivojlantirish muammosini hal qilish ta'lim tizimini maxsus rivojlanish vositalarini hisobga olish va joriy etishni o'z ichiga oladi, chunki bolaning rivojlanish darajalari (shaxsiy, intellektual, ijodiy) ta'lim mazmuni va usullariga bog'liq.

Ko'pgina zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilimlarni o'zlashtirish, mustahkamlash, takomillashtirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'limning barcha umumiy ta'lim dasturlari umumiy va maxsus qobiliyatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi, lekin ijodkorlikni rivojlantirish usullari va usullarini nazarda tutmaydi. TRIZ-RTV texnologiyasi maktabgacha ta'limning barcha ta'lim yo'nalishlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul va usullar tizimi bo'lganligi sababli, u har qanday kompleks ta'lim dasturining samaradorligini maksimal darajada oshiradi. TRIZ - RTV texnologiyasi, uning vositalari maktabgacha yoshdagi bolalarda qobiliyat, kompetentsiya, ijodkorlikni rivojlantirishning mazmuni va usullarini ishlab chiqishda yangi g'oyalarni joriy etishga yordam beradi. TRIZ - RTV g'oyalarni izlash, ko'plab muammolarni aniqlash va hal qilish uchun noyob vositadir.

TRIZ - RTV ning asosiy funksiyalari: har qanday murakkablikdagi ijodiy va ixtirochilik muammolarini hal qilish, tizimlarning rivojlanishini bashorat qilish va istiqbolli yechimlarni olish, ijodiy shaxsning fazilatlarini rivojlantirish, turli vaziyatlarni hal qilishda muammolar, qiyinchiliklar va vazifalarni aniqlash, eng samarali qilish. ko'plab muammolarni hal qilish uchun tabiat va texnologiya resurslaridan foydalanish. qarorlarni ob'ektiv baholash, maktabgacha ta'limning barcha ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bilimlarni tizimlashtirish, bu bilimlardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi. TRIZ - RTV ning shaxsni rivojlantirish va

tarbiyalashdagi ahamiyati o'ziga xosdir. TRIZ - RTV vositalari ijodiy muammolarni hal qilishda psixologik inertsyani kamaytirish, o'zini sub'ekt sifatida his qilish, shaxsiyatingizni ko'rsatish va rivojlantirish imkonini beradi. TRIZ - RTV ning shaxsning kommunikativ o'ziga xosligini, hissiy barqarorligini shakllantirishga ta'siri haqida gapirish uchun sabablar mavjud.

TRIZ - RTV ning asosiy funksiyalari: har qanday murakkablikdagi ijodiy va ixtirochilik muammolarini hal qilish, tizimlarning rivojlanishini bashorat qilish va istiqbolli echimlarni olish, ijodiy shaxsning fazilatlarini rivojlantirish, turli vaziyatlarni hal qilishda muammolar, qiyinchiliklar va vazifalarni aniqlash, eng samarali qilish. ko'plab muammolarni hal qilish uchun tabiat va texnologiya resurslaridan foydalanish. qarorlarni ob'ektiv baholash, maktabgacha ta'limning barcha ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bilimlarni tizimlashtirish, bu bilimlardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi. TRIZ - RTV ning shaxsni rivojlantirish va tarbiyalashdagi ahamiyati o'ziga xosdir. TRIZ - RTV vositalari ijodiy muammolarni hal qilishda psixologik inertsyani kamaytirish, o'zini sub'ekt sifatida his qilish, shaxsiyatingizni ko'rsatish va rivojlantirish imkonini beradi. TRIZ - RTV ning shaxsning kommunikativ o'ziga xosligini, hissiy barqarorligini shakllantirishga ta'siri haqida gapirish uchun sabablar mavjud.

Shunday qilib, agar biz TRIZ - RTV vositalarini, shu jumladan atrofda dunyoni tizimli ko'rib chiqish, yangi, g'ayrioddiy narsalarni yaratish va maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish amaliyotini o'z ichiga olgan usullar, o'yinlar, vazifalar, darslarni birlashtirsak, ular uchun sharoit yaratamiz. qobiliyat, malaka va ijodkorlikni rivojlantirish, kognitiv, ijtimoiy - shaxsiy, intellektual sohalarni rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish, bu rivojlangan shaxsni shakllantirishga imkon beradi.

TRIZ - RTV tanlovini amalga oshirish maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy - shaxsiy, intellektual, ijodiy

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA AMALIV BEZAK SAN'ATI FANINI DASTURIY MAHSULOTLAR ORQALI O'QITISH MUAMMOSINING METODIK ADABIYOTLARDA O'RGANILGANLIK DARAJASI

JABBAROV RUSTAM RAVSHANOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tasviriy san'at
kafedrasi dotsent v.b.

Аннотация: Ushbu maqolada amaliy bezak san'ati fanining oliy ta'lim muassasalarida dasturiy mahsulotlar orqali o'qitilish muammosining pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarda o'rganilganlik darajasi va uning pedagogika oliy ta'lim tizimidagi holati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: didaktik, eksperiment, abstrakt, sintez, navigatsiya, gipermatn, vizual, ilustratsiy multimediya, kontent, dayjest, virtual, interaktiv, verbal adaptatsiya, multiplikatsiya, individual, differensial.

O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida amaliy bezak san'ati boy va rangbarang madaniy merosimizning eng ajoyib va ommaviy qismini tashkil etadi. O'zbek diyorida vujudga kelib gullab yashnagan san'at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Bunday taraqqiyot bosqichlari haqida fikr yuritadigan bo'lsak, o'zbek amaliy bezak san'ati turlarining shoh ildizlari insoniyatning bolaligi, ya'ni ibtidoiy jamiyatga borib taqalishining guvohi bo'lamiz. O'lkamiz zaminidagi qatlamlarini qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha, insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlangan va asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. Qadimdan boy madaniy merosimizga aylanib rivojlanib kelayotgan amaliy bezak san'ati bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida fan sifatida o'qitib kelinmoqda.

Xorijiy hamda hamdo'stlik mamlakatlarida amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etilayotgan ta'lim-tarbiya berishning interfaol, intellektual hamda dasturiy mahsulotlar orqali o'qitish metodlari va maqsadlari dars jarayonlarida o'z samarasini bermoqda. Bugungi kunda elektron darsliklar va qo'llanmalar ta'lim jarayonining asosiy

bo'g'ini sifatida tan olinmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida Course lab, ispring, autoplay, Automax, Adobe dreamweaver kabi dasturiy ta'minotlaridan foydalanish, san'at fanlarni rivojlanishi, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish orqali ta'lim jarayoni takomillashtirish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, jahonda fan va texnologiyani rivojlantirishga bo'lgan e'tiborning ortib borishi san'at sohasida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalanish, darslarda dasturiy mahsulot hamda elektron darslik, kreativ texnologiyalarni tatbiq etishga asos bo'lmoqda. Hozirgi zamonaviy ta'lim muassasalarida yangi dasturiy mahsulotlar va multimedia grafik kontentlar, ko'rgazmali virtualstendlar hamda majmualar bilan to'ldirilmoqda. Zamon rivojlanishi natijasida kundalik hayotimizga turli hil innovatsion texnologiyalar hamda gadjetlar kirib keldi va ular yildan-yilga mukammallashib bormoqda. Bular inson hayoti mazmuniga aylanib qolganligi, ularsiz bir kunini ham tasavvurqila olmaydiganlarning mavjudligini ham inkor qilib bo'lmaydi. Albatta, ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish o'qitish sifatini oshirishga, qiziqarli,

rang-barang qilishiga allaqachon amin bo'lganmiz va hozirda har bir o'qituvchi ulardan foydalanadi. Shu o'rinda, dasturiy mahsulotlar hamda elektron o'quv darslik va qo'llanmalarga to'xtalib, ularning yutuq va kamchiliklarini ko'rib chiqsak.

Elektron darslik va qo'llanmalar maxsus qurilma yoki dasturiy ta'minot bo'lib, ta'lim jarayonida an'anaviy qog'oz kitob o'rnini bosadi. Bugungi kunga kelib elektron kitob tushunchasiga turlicha ta'riflar mavjud. Ayrim manbalarda ular an'anaviy qog'oz kitoblarning elektron ko'rinishi deyilsa, boshqalarda matnlardan tashqari, o'quvchilarga taqdim qilish uchun ta'limiy multimedia materiallariga hamda markaziy manba tomonidan yangilanib turuvchi, bilimlarni nazorat qiluvchi interaktiv blokga ega elektron qurilmalardagi murakkab dasturlar yig'indisi deya ta'riflanadi. Elektron darsliklarning so'nggi vakillari ustida qayta ishlash jarayonlari olib borilayotganligi sababli zamonaviy elektron darsliklar asosan tasvirli matnlardan iborat. Deyarli barcha o'qituvchilar ularning o'quvchilar tomonidan oson qo'llanilishi, texnik qurilma yordamida fanga bo'lgan qiziqish va motivatsiyaning ortgani, darsda va uyda maroq bilan foydalanishlari haqida ta'kidlaydi.

Dasturiy mahsulotlar hamda elektron darslik va qo'llanmalar bilan o'qitish orqali yetuk mutaxassis bo'lib yetishishning nazariy va amaliy jihatlari bilan ajdodlarimiz ham yosh avlodni kasb-hunar o'rgatish, ustozshogird tizimida tarbiyalab, yetuk, tarbiyali, el-yurt taraqqiyoti uchun xizmat qiluvchi inson bo'lib yetishishiga katta ahamiyat berishgan. O'rganilayotgan muhim muammo bilan xorijiy olimlar ham o'zlarining tadqiqotlarida ko'plab ta'riflar berganlar. Matthew D. Barton, August Namuth, Bruce Chase, Atiyah Curmally, A Nurwijayanti,

Budiyono, L.Fitriana, Lee, Choon-Sig, A. B. Кайсина, М.Белоусов kabilar bunday elektron adabiyotlar talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkonini berishini ta'kidlaganlar.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda xalqaro ta'lim standartlariga uyg'un holda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarining samaradorligini oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini hamda raqobatbardoshligini ta'minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng tadbqiq etishning samarali metodlarini ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, o'quv jarayonida virtual va multimedia texnologiyalar asosida yaratilgan yangi avlod o'quv adabiyotlaridan foydalanish jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Bu borada, "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ta'lim muassasalarini qurish, ularni zamonviy o'quv va laboratoriya asboblari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli choratadbirlarni ko'rish, ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish" [3] ustuvor vazifalar etib belgilangan. Bu esa, hozirgi kundagi global o'zgarishlar, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarini tayorlashda dasturiy mahsulotlar hamda elektron o'quv adabiyotlarining yangi avlodlarini yaratish va ularni qo'llash metodikasini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Shuningdek, so'nggi yillarda taniqli olim va tadqiqotchilarning fikriga ko'ra Interaktiv ta'limning o'quv jarayoniga faol kirib kelishi natijasida pedagogikada Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dastur", "Dasturiy mahsulotlar davlat reestri", "interaktiv o'quv majmuasi",

“Interaktiv o‘qitish vositasi” va “interaktiv elektron darslik va o‘quv qo‘llanma” kabi atamalar paydo bo‘ldi. [7; 5-b, 8; 5-b, 9; 6-b].

Ta’limga dasturiy mahsulotlar hamda elektron o‘quv darslik va qo‘llanmalarni joriy etish, xususan, elektron o‘quv adabiyotlarini yaratish usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ta’lim tizimida keng foydalanish muammolari bo‘yicha Respublikamiz olimlari F.J.Toxirov, M.Z.Qambarov, I.I.Umirov, X.A.Umarov, A.A.Isxaqov, M.A.Tursunov, G.V.Sharapova, M.S.Usmonov, S.G‘. Siddiqova, J.X.Donaeva, X.X.Muratov, E.A.Mo‘minov, G.A.Botirbekova va boshqalar o‘z ishlarida tadqiq qilganlar. F.J.Toxirov oliy ta’lim muassasalarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish [4; 6-b]; M.Z.Qambarov ta’limni axborotlashtirish sharoitida bo‘lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish [5; 5-b]; I.I.Umirov elektron ta’lim vositalari yordamida talabalarda texnologik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi [6; 6-b]; X.X.Muratov elektron ta’lim resurslari va multimediali elektron o‘qitish vositalari orqali ta’lim muhitining rivojlanishi [12; 1132-b] kabi muammolar ustida tadqiqotlar olib borganlar.

Elektron darsliklar innovatsion texnologiyalarning turi sifatida va ta’lim sifatini oshirish masalalarida bir qancha olimlar: G.A.Botirbekova [13; 799-b], X.X.Muratov [11; 21-b], F.M.Tadjieva [14; 39-b], J.X.Donaeva [10; 55-b], D.S. To‘xtasinova va V.S.Xamidovlar elektron o‘quv adabiyotlarini yaratish va rasmiylashtirish [15; 11-b], innovatsion elektron darsliklarga bag‘ishlangan ilmiy-tadqiqotlarida o‘rganganlar.

Malakali pedagog olim D.S.To‘xtasinova va V.S.Xamidovlar tibbiy ta’lim muassasalari

pedagoglar uchun uslubiy qo‘llanmasi ham biz tadqiq etayotgan muammo bo‘yicha dolzarb masalalarga bag‘ishlangan bo‘lib, elektron o‘quv adabiyotlar bilim oluvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirish va chuqurlashtirishga, qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ta’minlashga mo‘ljallangan bo‘lib, ko‘proq chuqurlashtirib o‘qitiladigan fanlar bo‘yicha yaratiladi. Uzluksiz ta’lim tizimida fan va texnologiyalar rivojlangan sari mazmuni tez o‘zgaruvchan, chuqurlashtirilib o‘qitiladigan, umumkasbiy va maxsus fanlar bo‘yicha kam adadli elektron o‘quv adabiyotlari tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. [15; 5-b].

Tadqiqotchi S.G‘.Siddiqovanning “Professional ta’limda maxsus fanlardan elektron ta’lim resurslarining yangi avlodini yaratish va amalda tatbiq etish metodikasi” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi Professional ta’lim tizimida maxsus fanlarni o‘qitishda elektron ta’lim resurslarining yangi avlodini yaratish va ulardan foydalangan holda o‘quv mashg‘ulotlarini takomillashtirish mexanizmlari va metodlari yetarlicha ilmiy asoslanmaganligi, professional ta’lim amaliyotida joriy etish muammolarining dolzarbligligi va pedagogik jihatdan to‘liq tadqiq qilinmaganligi, o‘z yechimini kutayotgan muammolardan ekanligidan dalolat beradi. [9; 7-b].

Turli soha pedagog olimlarining ta’kidlashiga ko‘ra, talabalarga fanlardan shunday elektron darsliklar yaratish kerakki, undan mustaqil foydalanganda professor-o‘qituvchilar talabaning bajarayotgan barcha amallarini nazorat qila olishi lozim. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalaridagi axborot ta’lim muhitiga o‘zaro axborotli ta’sir muhiti sifatida qaralib, talabalar, magistrantlar hamda ilmiy izlanuvchilarning axborotga, maxsus apparat va dasturiy

vositalarga bo'lgan talab-ehtiyojlarini qondirish maqsadi ko'zda tutiladi. Mazkur axborotli o'zaro aloqa tarkibiga: insonlararo kommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telefon aloqasi, chatlar, forumlar, videokonferensiyalar va boshqalar), tashqi va ichki axborot resurslariga ulanish, shuningdek, o'quvchilarga taqdim etiladigan axborot resurslarining o'zi kiradi. Oliy ta'lim muassasalari asosiy axborot resurslarini turli fanlarni o'rganishga oid elektron darsliklar tashkil etadi. Elektron darslik deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, unda hozirgi kunda talab etiladigan zarur interaktivlik, ko'rgazmalilik, mobillik, ixchamlik va ularni ko'paytirishda kam xarajat sarflash, ko'p variantlilik, ko'p bosqichlilik hamda tekshirish uchun topshiriqlar va testlar hajmining ko'p bo'lishini ta'minlaydi. Zamonaviy elektron darsliklarining afzalligi, avvalo, o'quv jarayonida o'quvchilarning mustaqillik va faollik rolini samarali tashkil etishdan iborat. Ta'lim jarayoniga elektron darslikni joriy etish talabalarga fan bo'yicha axborotning to'liq manzarasini namoyish etish, o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishini ta'minlash, o'qitishni individuallashtirish, nazorat va o'z-o'zini nazoratni takomillashtirish, o'quv jarayonini natijaviyligini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy elektron darsliklarning afzalligiga dars jarayonining yanada qiziqarli o'tishini ta'minlash xususiyatini kiritish mumkin. [11; 20-b].

Shuni alohida e'tirof etish kerakki, o'qitishning interaktivligini ta'minlash, o'quv fanlarini o'qitishning o'ziga xos tomonlarini inobatga olgan holda, ma'lum bir tartibda bajarilishi kerak. Elektron darslik o'rganuvchiga takroriy o'quv-mashq amallarini bajarish va nazorat

qilishning turli xil imkoniyatlarini yaratishi lozim. Elektron darslik yordamida amalga oshiriladigan elektron muloqotni tashkil etish tadbirlariga, asosan, amaliy mashg'ulot shaklida o'qitish jarayonini shakllantirish, nazorat qilish, tanlangan javoblarning ma'qulligini tekshirish, matematik hisob, javoblarning to'g'riligini tekshirish, grafik ma'lumotlarning kiritilishini nazorat qilish, cheklanmagan shaklda analitik ifoda kiritilishining nazorati kabilar kiradi. Ta'lim jarayonida qo'llaniluvchi elektron darslik qaysi darajaga taalluqli bo'lishidan qat'i nazar, uning yaratilishi konkret tamoyillar asosida amalga oshirilishi lozim. Uslubiy adabiyotlar tahlili dasturiy mahsulotlar orqali o'qitishdagi faoliyatining muammolari nazariy jihatdan ancha chuqur ishlab chiqilganligini ko'rsatdi. Biroq, oliy ta'lim tizimida bo'lajak pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlash masalalariga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar hali yetarli darajada tadqiq qilinmagan va u bugungi kunda yechimini topishi kerak bo'lgan sohalardan biridir. Tadqiqotimizning yo'nalishini to'g'ri belgilab olish uchun dasturiy mahsulotlar tushunchasini aniqlab olishimiz kerak bo'ladi. Zamonaviy falsafiy, pedagogik, psixologik, didaktik va uslubiy adabiyotlarda o'quvchilar va talabalar elektron adabiyotlarning turli jihatlari ko'rib chiqilgan. Biroq, ba'zi muammolarni hal qilishda ma'lum qiyinchiliklar mavjud. Shuning uchun "Dasturiy mahsulot" tushunchasining yagona talqini yo'q.

Ushbu masalani aniqlashda fikrlar turlicha bo'lishining sabablari quyidagicha: ba'zi mualliflar dasturiy mahsulotlar orqali o'qitish usullariga bog'laydilar (Зарубина В.С., Белоусов М.Г., Торлопова Н.И. va boshqalar). Shuningdek, dasturiy mahsulotlar orqali o'quv faoliyatining bir turi sifatida ham talqin qilinadi. Ba'zi tadqiqotchilar esa

o'qitish vositasi sifatida qaraydilar (Tadjieva F.M., Кайсина А.В., Алексеева Т.В., Губина Л.В. va boshqalar).

Dasturiy mahsulotlar, o'quv jarayoniga kiritilgan talabalarning ishi – o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, lekin uning topshirig'iga binoan, ma'lum belgilangan vaqtda bajariladigan ish bo'lib, bunda o'quvchilar ongli ravishda o'z kuch-g'ayratlarini ishga solib, aqliy yoki jismoniy (yoki har ikkala) harakatlarining natijasini u yoki bu shaklda ifodalab, topshiriqda qo'yilgan maqsadga erishishga intilishlaridir. Elektron adabiyotlar dars jarayonida o'qituvchining roli, uning bevosita ishtiroki ham muhim bo'lib, u talabaning ijodiy faolligini takomillashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ta'limda uzluksizlikni ta'minlash, metodik tizim deb ataluvchi maqsad, mazmun, metod, vosita, shakl kabi uning tarkibiy qismlari orasidagi uzviy aloqalarga bog'liq. Shu o'rinda hozir fanlarni o'qitish uchun tuzilgan o'quv fanlari davr talabiga javob bera oladimi? degan savol tug'iladi. Ta'limda xamma vaqt mazmun va metodlar muammosi mavjud bo'lib, bu muammolar bir-biri bilan uzviy bog'langan. Ta'lim metodlaridagi muammolar "kimni qanday o'qitamiz?" degan savol bilan bog'liq bo'lib, bundan ta'lim metodlarini ishlab chiqish uning mazmuniga bog'liq ekanligidan kelib chiqadi. Bu ikki muammo bir-biriga qarama-qarshilikda bo'lib, bir-birini to'ldirib boradi. An'anaviy o'qitish metodikasining kamchiliklari to'g'risida pedagogika sohasidagi ko'pgina adabiyotlarda fikrlar mavjud. Jumladan, V. I. Onishenko va M.N.Gendinlarning fikricha, xozirgi vaqtda ma'ruza – bu umumlashtiruvchi jarayonni bildirib, bir tomondan o'qituvchining ma'lumotlar berishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, u talabalarning qabul qilish

jarayonini ifodalaydi.

Dars jarayonida elektron nusxada berilgan o'quv-materiallardan o'quvchilarga beriladigan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lab borish, bunda muammoli nazariyalarni vujudga keltirish, qo'yilgan muammoli o'quvchilar bilan birgalikda yechish, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi, o'tilgan mavzu mohiyatini tushunib olishlariga yordam beradi. Ushbu muammoli o'qitish va o'quvchilarning mustaqil ishlashini tashkil qilish uchun axborot-pedagogik texnologiyalarga asoslangan multimediali elektron darsliklarning yaratilishi ayni muddaodir. Axborot texnologiyalarining multimedia vositalari asosida o'qitish jarayonini tashkil qilish metodikasi an'anaviy o'qitish uslubidan tubdan farqlanib, u pedagog xodimlar va o'quvchi-talabalar uchun: o'quv materiallarini obrazlar ko'rinishida taqdim etish; differensial va individual o'qitish jarayonini tashkil qilish; o'qitish jarayonini baxolash, teskari aloqa bog'lash; o'z-o'zini nazorat qilish va tuzatib borish; o'rganilayotgan fanlarni namoyish etish va ularning dinamik jarayonini ko'rsatish; fan mavzularida animatsiya, grafika, multiplikatsiya, ovoz kabi kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish; o'quvchi-talabalarda fanni o'zlashtirish uchun strategik ko'nikmalar xosil qilish; o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun yangi sharoit yaratish; masofadan o'qitish tizimini o'quv adabiyotlari sifatida qo'llash; ta'lim tizimida o'quv-laboratoriya ishlarini bajarishda tejamkorlikka erishish kabi imkoniyatlarni yaratadi. [18; 289-b].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, ta'lim tizimi virtuallasuvi an'anaviy ta'limda uchraydigan ko'plab muammolarga yechim bo'lib, biz ta'lim uchun sinf xona, qat'iy belgilangan vaqt,

yo'l ovvoragarchiligi, zerikarli, bir tempdagi ma'ruza, o'tkazib yuborilgan mashg'ulot kabi masalalarga samarali yechim sifatida ko'riladi. Qolaversa, o'quvchining tanqidiy, ijodiy tafakkurlashiga asos bo'la oladi. Shuning uchun faqat bir fikr, men virtual va

global ta'lim hayotimizga zarardan ko'ra ko'proq foyda keltirganiga ishonaman, lekin u yuzma-yuz o'qitishning o'rnini bosmasligi kerak, aksincha, Sizga nima ko'proq yoqsa siz o'shani tanlab o'z ustingizda ishlash uchun harakat qilishingiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 47 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 485 bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-son Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 6-son. 70-modda.
4. Toxirov F.J. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Qarshi.-2022.
5. Qambarov M.Z. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Toshkent.-2023.
6. Umirov I.I. Elektron ta'lim vositalari yordamida talabalarda texnologik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Jizzax.-2022.
7. Sharapova G.V. Immunologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslardan foydalanish metodikasini takomillashtirish p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Chirchiq.-2023.
8. Usmonov M.S. Multimediyaviy texnologiyalar asosida interaktiv elektron o'quv kurslardan foydalanish metodikasini takomillashtirish p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Jizzax.-2023.
9. Siddiqova S.G'. Professional ta'limda maxsus fanlardan elektron ta'lim resurslarining yangi avlodini aratish va amalda tatbiq etish metodikasi p.f.f.d. (PhD) dis.avtoref. Toshkent.-2023.
10. Donaeva J. X. Elektron darslik – ta'lim jarayoni unumdorligini oshirish vositasi. Современное образование (Uzbekistan), no. 6, 2015.
11. Muratov X.X. Elektron darsliklar – talabalar mustaqil ta'lim olishlarining muhim omili. Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio'. №3 2021 jyl, ISSN 2181-7138.
12. Muratov X.X. Elektron ta'lim resurslari va multimediali elektron o'qitish vositalari orqali ta'lim muhitining rivojlanishi. Academic research in educational sciences, vol. 2, no. 1, 2021, doi:10.24411/2181-1385-2021-00150.
13. Botirbekova G.A. Elektron darsliklar innovatsion texnologiyalarning turi sifatida. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 1, no. 10, 2021.
14. Tadjieva F. M. "The role of modern electronic literature in education". Current Research Journal of Pedagogics, vol. 4, no. 08, Aug. 2023, pp. 37-43, doi:10.37547/pedagogics-crjp-04-08-08.
15. D.S. To'xtasinova, V.S. Xamidov. Elektron o'quv adabiyotlarini yaratish va rasmiylashtirish uchun uslubiy qo'llanma
16. Д.С.Тўхтасинова, В.С.Хамидов. Электрон ўқув адабиётларини яратиш ва расмиллаштириш. Тиббий таълим муассасалари педагоглари учун услубий қўлланма.
17. Xolmuratovich, M. X. (2020). Tasviriy san'at fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish va boshqarishda "ispring" dasturiy ta'minotining ahamiyati. Педагогика ва психологияда инновациялар, 10(3).
18. F.Yuldasheva. Multimedia vositalari asosida interaktiv elektron o'quv kurslar yaratish va undan foydalanish metodikasi. Образование и инновационные исследования (2021 год №6).

PEDAGOGIK KVALIMETRIYAGA KIRISH VA UNING O'RTA MAKTAB (10-11-SINF) O'QUVCHILARINING BILIMLARINI BAHOLASHDAGI ROLI

ABDULXAFIZOV BUNYOD XAKIMJONOVICH

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Bilim va malakalarni baholash agentligining Namangan viloyatidagi bo'limi
boshlig'i

Annotasiya. Bu ilmiy maqolada pedagogik kvalimetriyaning o'quvchilarning bilimlarini baholashdagi roli va unga kirishning o'rtacha maktab darajasida (10-11-sinf) o'quvchilarga ta'siri o'rganiladi. Maqolada kvalimetriyaning tadqiqotlar, tahlillar, vaqtiy baholashning o'quvchilarni o'zlashtirish, ta'lim jarayonini yaxshi boshqarish, o'qituvchilarning dars berish usullarini takomillashtirish, talabalar orasidagi qat'iy va tashqi baholarni amalga oshirish, va ta'limning sifatini oshirishda o'z ta'siri haqida gaplar keladi. Maqolada pedagogik kvalimetriyaning tuzilishi, asosiy tushunchalari, o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonida qanday yordam berishi va o'rtacha maktabning 10-11-sinf o'quvchilarining bilimlarini baholashda qanday rol o'ynashi to'g'risida tahlil qilinadi. Ushbu maqola o'quvchilarni o'zlashtirish va ta'lim sifatini oshirishda pedagogik kvalimetriyaning qanday muhim rolni o'z ichiga olganligini o'rgatadi.

Kalit so'zlari: pedagogik kvalimetriya, o'quvchilar, bilimlar baholash, o'rtamaktab (10-11-sinf), ta'lim jarayoni, ma'lumot tahlili, o'zlashtirilgan bilimlar, ta'lim muvofiqiyati, ta'lim metodlari, baholash usullari, tadqiqot, o'rganish, maqsad va vazifalar, pedagogik amaliyot, o'qituvchi o'quvchilar munosabati.

Аннотация. В этой научной статье исследуется роль педагогической квалиметрии в оценке знаний учащихся и влияние доступа к ней на учащихся на уровне средней школы (10-11 классы). В статье рассказывается о влиянии исследований, анализа, временных оценок квалификаций на усвоение учащимися знаний, лучшее управление учебным процессом, улучшение методов преподавания учителей, проведение строгих и внешних оценок среди учащихся, а также на повышение качества образования. В статье анализируется структура, Основные понятия, особенности педагогической квалиметрии, как она помогает учащимся в процессе усвоения и какую роль играет в оценке знаний учащихся 10-11 классов средней школы. В этой статье рассказывается, какую важную роль играет педагогическая квалиметрия в обучении учащихся и повышении качества образования.

Ключевые слова: педагогическая квалиметрия, учащиеся, оценка знаний, средняя школа (10-11 класс), образовательный процесс, анализ данных, усвоенные знания, соответствие образования, методы обучения, методы оценки, исследования, обучение, цели и задачи, педагогическая практика, отношение учителя к ученикам.

Annotation. This scientific article explores the role of pedagogical qualimetry in assessing students' knowledge and the impact of access to it on students at the secondary school level (grades 10-11). The article describes the impact of research, analysis, and time assessments of qualifications on the assimilation of knowledge by students, better management of the educational process, improvement of teaching methods of teachers, conducting rigorous and external assessments among students, as well as improving the quality of education. The article analyzes the structure, basic concepts, features of pedagogical qualimetry, how it helps students in the learning process and what role it plays in assessing the knowledge of students in grades 10-11 of secondary school. This article describes the important role that pedagogical qualimetry plays in teaching students and improving the quality of education.

Keywords: pedagogical qualimetry, students, knowledge assessment, secondary school (grades 10-11), educational process, data analysis, acquired knowledge, education conformity, teaching methods, assessment methods, research, training, goals and objectives, pedagogical practice, teacher's attitude to students

Kirish. Pedagogik kvalimetriya, o'quv vosita sifatida kuzatiladi. Bu tizimning eng jarayoni va ta'lim tizimi taraqqiyotini baholash muhim qismi, o'quvchilarining bilim va va boshqarish uchun muhim metodologik ko'nikmalarini baholashdir. Maqolamizda

pedagogik kvalimetriyaning o'quvchilarning bilimlarini baholashdagi roli va uning o'rtacha maktab (10-11-sinf) bosqichidagi ahamiyati haqida gaplashamiz. O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashning maqsadi. Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning o'zlashtirilgan ma'naviy va intellektual potentsialini aniqlash va uni rivojlantirish uchun muhim usullardan biridir. 10-11-sinf o'quvchilari o'z ta'lim yo'nalishlarida chuqur bilim va ko'nikma olishlari kerak. Pedagogik kvalimetriya, ularga bu yo'lga yo'naltirish va rivojlantirishda katta yordam beradi[1]. Bu baholash jarayoni, o'quvchilarni amaliy ravishda yaxshi tahlil qilish, ularga yo'nalish berish va ularni rivojlantirishning juda muhim qismini tashkil qiladi. Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning xususiyatlari va yetenekliliklari haqida malumot to'plash uchun kerakli vositalarni o'z ichiga oladi. Bu, o'quvchilarning o'qish, yozish, matematika, fanlar va boshqa ko'nikmalar bo'yicha bilimlarini aniqlashni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarning o'zlashtirilgan ko'nikmalarini (sifatlarini va qobiliyatlarini) baholash, ularning nima yaxshi qilishlari va nima yaxshi qilmayotganlarini aniqlash uchun muhimdir. Bu, o'quvchilarga o'zlarining yaxshi yo'nalishlarini aniqlash imkoniyatini beradi. O'quvchilarning kuchli va zaif yonlarini aniqlash, ularni ta'lim yo'nalishlariga yo'naltirish uchun asosiydir. Bu, o'quvchilarni ularga qiziqish, ularga maqbul talabalarni aniqlash va ularga kerakli yo'nalishni tanlashda yordam bera olish uchun foydalaniladi. Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarni rivojlantirish jarayonini yaxshi tahlil qilish uchun qo'llaniladi. Bu, ularning ko'nikma va talablarini o'rganish va ularga yo'nalishlariga mos ravishda yordam bera olishni ta'minlaydi.

Pedagogik kvalimetriya, har bir o'quvchi uchun individual ravishda yo'nalish belgilash va ularning ma'lumiyatlarini oshirish uchun

yordam beradi. Bu, o'quvchilarni o'zlarining potentsialini maksimal darajada rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga qiziqishlarini oshirish va ularga maqsadlarini qo'yimoqda yordam beradi. Bu, o'quvchilarning o'zlarining o'qishni yaxshi ko'rishlari va rivojlantirishlari uchun motivatsiyasini oshirish uchun juda muhimdir[2]. Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarning ta'lim va rivojlantirish jarayonini natijali va maqsadga mos ravishda boshqarish uchun juda muhim usuldir. Bu, o'quvchilarning o'zlarining potentsialini kuchaytirish va ularga o'zlarining hayot yo'nalishlarini topish va rivojlantirishlari uchun qulaylik yaratadi.

Ma'lumot olish jarayoni: Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini o'rganish jarayonini amalga oshiradi. Bu jarayon o'qituvchilar uchun o'quvchilarning qanday ma'lumot olishlari, boshqarishlari, va rivojlantirishlari kerakligini aniqlashda yordam beradi. Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini o'rganish va boshqarish jarayoni, o'qituvchilar uchun o'quvchilarning o'zlarining davom etadigan o'qish, o'rganish, va rivojlantirish jarayonlarini nazorat qilishga yordam beradi. Bu jarayon o'qituvchilar uchun quyidagi vazifalarni bajarishda yordam beradi. Ma'lumot olish: O'qituvchilar, o'quvchilarning joriy darajasini, bilimlari va ko'nikmalarini o'rganish uchun muhim ma'lumotlarni olishadi. Bu, sinovlar, topshirishlar, dars notlari, o'quv dasturlari va boshqa mazkur ma'lumotlar orqali amalga oshiriladi.

O'qituvchilar, o'quvchilarning qanday ma'lumot olishlari va o'rganishlari kerakligini tushunishadi. Bu, har bir o'quvchi o'z o'rganish uslubini, o'qituvchidan olish maqsadini, dars jarayonida ishtirok qilishini va ma'lumotni qanday boshqarishini aniqlashni o'z

ichiga oladi. O'qituvchilar, o'quvchilarni o'rganish jarayonida boshqarish uchun kerakli taqiqllovchi va muhokama qilish tajribasini olib boradi. Bu, o'quvchilarning qanday yordam olishi, ma'lumotlarni qanday mustahkamlashlari, o'rganish va yozish jarayonlarini boshqarishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar, o'quvchilarning o'rganishni yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar va dasturlar taklif qilishadi[3]. Bu, o'quvchilarning ma'lumotlarini va ko'nikmalarini yanada yuqori darajada oshirishga yordam beradi.

Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning o'rganish va rivojlantirish jarayonini o'z ichiga oladi va o'qituvchilar uchun o'quvchilarni yaxshi o'rganish va rivojlantirish uslublarini aniqlash va amalga oshirishda qo'llaniladi. Bu, o'quvchilarning o'zlarini mustahkamlashiga va o'rganishlarining natijalarini ko'rib chiqishga yordam beradi, shuningdek o'quvchilar va o'qituvchilar uchun o'quvni o'rganish va boshqarish uslublarini yanada yaxshi tuzishga yordam beradi.

Baholash va tahlil: Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash va tahlil qilishda foydalaniladi. Bu natijada, o'quvchilarning ma'lumot darajalari, rivojlanayotgan ko'nikmalar va tayyorliklari aniqlanadi. Bu ma'lumotlar asosida o'quvchi individual ta'lim yo'nalishini o'qituvchilarga yaxshi tushuntirish uchun qo'llaniladi. Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash va tahlil qilishning o'qituvchilar uchun muhim bir usuli. Bu usul, o'quvchilarning o'zlarining bilim, ko'nikma, va tayyorliklarini aniqlashda yordam beradi va ularning individual ta'lim yo'nalishini o'qituvchilarga yaxshi tushuntirish imkonini yaratadi. Quyidagi bosqichlarda bu jarayonning baho va tahlili haqida ko'proq ma'lumot berilgan.

O'quvchilarning bilim darajalari va

ko'nikmalari, sinflar yoki darslar bo'yicha o'qituvchilar tomonidan boshqarilgan imtihonlar, sinovlar, vazifalar, yozma va monolog ta'lim mashg'ulotlari yordamida o'qituvchilar tomonidan to'plangan ma'lumotlar asosida baholashga tayyorlanadi. To'plangan ma'lumotlar tahlil qilinadi va o'quvchilarning amaliyotlari va yeteneklari tahlil qilinadi. Bu tahlil o'quvchilarning har birining qo'shimchayordam va tushunchalarini aniqlashda yordam beradi. Ma'lumotlar, o'quvchilarning bilim, ko'nikmalar va tayyorliklarining turli ko'rsatkichlariga (masalan, fanlar, mavzular, amaliyotlar) bo'linadi[4]. Bu tasnif o'quvchilarning qanday ta'lim yo'nalishiga yo'naltirilishi kerakligini aniqlashda o'qituvchilarga yordam beradi. O'quvchilarning yoshini va ta'limning individual xususiyatlarini qondirish uchun baho va tahlil ma'lumotlari o'qituvchilarga o'quvchilarning qanday tarzda o'rganishlari va yoshlarini qo'llashlari kerakligini aniqlashda yordam beradi.

Tahlil natijalariga ko'ra, o'quvchilarning yaxshi yoki yomon yonlari aniqlanadi. Bu natijalar o'quvchilarni ko'rib chiqish va ularga eng optimal ta'lim yo'nalishini topishda yordam bera olish imkonini yaratadi. Baho va tahlil natijalari asosida o'qituvchilar o'quvchilarni qo'llash, ularning kuchlarini rivojlantirish va ularning tayyorliklari bo'yicha individual ta'lim yo'nalishini tayyorlashlari mumkin. Bu o'quvchilarning mahoratlarini oshirish va ularning o'zlarining hujjatlarini takomillashtirish imkonini beradi. Pedagogik kvalimetriya o'quvchilarning boshlang'ich ma'lumotlaridan boshlab, ularga eng optimal ta'limni taqdim etishda yordam bera olish uchun quyidagi amallarni o'z ichiga oladi. Bu usul, ta'lim tizimini o'quvchilarning zarur talabaliklariga moslashtirish va ularga eng yaxshi ta'limni taqdim etishda muhim o'zgarishlarni amalga oshirish uchun foydalaniladi.

Pedagogik kvalimetriya natijalariga asoslangan holda, o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quvchilarning ta'limni mustahkamlash uchun maxsus dasturlar va tadbirlar tuziladi. Bu, 10-11-sinf o'quvchilarning o'zlarining eng yuqori potentsiallarini chiqarishga imkon beradi. O'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quvchilarning ta'limni mustahkamlash uchun pedagogik kvalimetriya natijalariga asoslangan holda maxsus dasturlar va tadbirlar tuzish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor bering. O'quvchilarning yoshlariga va qobiliyatlariga mos keladigan maqsadlarni qo'yganingizdan emin bo'ling[5]. Bu maqsadlar o'quvchilarning unvonlarini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'zlarining eng yuqori potentsiallarini chiqarishni o'z ichiga olishi kerak.

O'quvchilarni individual ravishda baholash va ularga maxsus ta'lim dasturi tuzishda pedagogik kvalimetriyadan foydalaning. O'quvchilarning tashqi va dahriy sohalarida qanday ko'nikmalarini rivojlantirish kerakligini tushuning va ularga mos ta'limni tuzing. Bir xil ta'lim metodlarini ishlatish o'quvchilarni qo'llab-quvvatlab bo'lmaydi. O'quvchilarning har biriga mos ta'lim usullarini o'rganing va ularni amaliy tatbiq qiling. Masalan, amaliyotlar, tajriba, darslar, seminarlar va boshqa pedagogik usullardan foydalaning. O'quv vaqti samarali va foydali o'tkazilishi lozim. Ta'lim vaqtini eng yaxshi foydalanish uchun o'quvchilarni qiziqarli darslar, yarim soatlik faoliyatlar, diskussiyalar va boshqa ma'ruzalar orqali o'rganishga o'zgartirish.

O'quvchilarning o'zlarini o'zlashtirish uchun ta'limiy dasturlarni o'zgartirish lozim. O'quvchilarni qiziqtirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va ijtimoiy faoliyatga qo'shish imkoniyatlarini ta'minlash kerak. O'quvchilarni ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ta'sir qiladigan taqiqlovlarni yo'qotish

lozim. Bu, ta'lim dasturlarini taqribiy, nazariy yoki amaliy taqiqlovlardan ozod qilishni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida monitoring va baholashni joriy eting[9]. Bu, o'quvchilarning natijalarni ko'rib chiqish, ularning rivojlanishini o'rnatish va ta'lim dasturlarini ozod qilishga yordam beradi. O'quvchilarni ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qo'shimcha resurslardan foydalaning. Bu, texnik vositalar, kutubxona imkoniyatlari, mehnat taqdimoti va boshqa pedagogik tashkilotlarni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni o'zlarining eng yuqori potentsiallarini chiqarish uchun o'zlarining shaxsiy maqbuliyatlarini oshirishga yordam bering. Bu, ularning texnologiya, san'at, sport va boshqa sohalar bo'yicha qiziqishlarini oshirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning o'zlarining o'zini baholash va o'zlashtirish jarayonida ishtirok etishga imkon berish. Ularga o'z muloqotlari va topshirishlari orqali o'zlarini o'zlashtirishga yordam bering. Bu ta'lim dasturlarini va tadbirlarni tuzish orqali, o'quvchilarni rivojlantirish va o'zlarining eng yuqori potentsiallarini chiqarish imkoniyatini oshirishingiz mumkin[8]. Bu jarayonni o'qituvchilar va tashkilotlar o'rtasida birgalikda amalga oshirish juda muhimdir.

O'quvchilarning o'z-o'zini baholash tajribasi: Pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning o'zlarining o'z-o'zini baholash va o'zlashtirilgan ma'naviy rivojlanishlarini e'tirof etish uchun hamda mustaqil o'qish va o'rganishni qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilarning o'z-o'zini baholash tajribasi va ularning o'zlashtirilgan ma'naviy rivojlanishlarini e'tirof etishning pedagogik qiyofalariga yondashuvlar berishning bir qismi quyidagicha bo'lishi mumkin. O'quvchilarning o'z-o'zini baholash uchun, ularning o'zlashtirilgan ma'naviy rivojlanishlarini tushunish va baholash uchun yetarli malumot olish kerak.

AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQ NUQSONLARINI KORREKSIYALASHNING AHAMIYATI

SUVANKULOVA SHAXNOZA KARIMKULOVNA
JDPU Maxsus pedagogika kafedrası o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif bolalarni nutqini korreksiyalashning ahamiyatlari, aqliy rivojlanishi zaif bolalarning aqliy jarayonlarida nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Aqli zaif bolalar, nutqni rivojlantirish jarayonlari, tuzatish, muloqot, psixologik o'rganish, ta'lim, hissiy aloqa, artikulyar apparatlar va fonemik eshitish, tahlil va sintez.

Аннотация: В данной статье рассмотрены особенности речевого развития умственно отсталых дошкольников, обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов к повышению эффективности работы по развитию речи в психических процессах умственно отсталых детей.

Ключевые слова и фразы: Дети с задержкой психического развития, процессы речевого развития, коррекция, общение, психологическое обучение, воспитание, сенсорное общение, артикуляционный аппарат и фонематический слух, анализ и синтез.

Abstract: In this article, the features of the speech development of mentally retarded preschool children, enrichment of the motivation of speech activity based on scientific approaches to increase the effectiveness of work on speech development in the mental processes of mentally retarded children.

Key words and phrases: Children with mental retardation, speech development processes, correction, communication, psychological learning, education, sensory communication, articulatory apparatus and phonemic hearing, analysis and synthesis

Bugungi kunda O'zbekistonda maxsus ta'limga o'zgartirishlar kiritilishi milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanib, maxsus uyushtirilgan ta'lim-tarbiya orqali aqli zaif bolalarning nutqini o'stirish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, faollashtirish imkoniyatini yaratadi. Aqli zaif bola nutqini egallashning o'ziga xosliklarini tekshirish, ular bilan ishlash mazmuni va usullarini aynan maktabgacha yoshda, ya'ni nutqini egallash uchun eng ma'qul bo'lgan davrda o'rganish muhimdir. Rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar bilan me'yorida rivojlanayotgan tengdoshlari orasidagi xarakterli farqlardan biri — ruhiy jarayonlarning yetarli rivojlanmasligi hisoblanadi. Rivojlanishi orqada qolgan bolalarning umumiy tavsifi uning verbal imkoniyatlari doimo past ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, bolanutqining rivojlanish darajalari va uning intellekti orasida o'zaro murakkab munosabatlar hukm suradi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan va me'yoridagi bolalar

asosiy nutqiy o'sish bosqichlarini turli yosh davrlarida o'tadilar. Nutqning orqada qolishi bola rivojlanishida qator kamchiliklarning yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi aqli zaif bolalarda nutq o'stirish muammosiga bag'ishlangan ko'pgina ilmiy tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, bu xildagi nuqsonli bolalarda dastlabki nutqiy ko'rinishlar gugulash davrining bo'lmasligi yoki kechikishi (bu keyinchalik nutqni egallash uchun zarurdir); dastlabki so'zlarning kechikib hosil bo'lishi; so'z birikmalarini egallash davrining sekin va qiyinchilik bilan kechishi; so'zlardan sodda gaplarni tuzish uchun uzoq vaqt talab etilishi; nutqiy ijodiyotda mustaqillikning yetishmasligi; fonetik kamchiliklarning uchrashi; nutqiy faollik darajasining pastligi; nutqiy muloqot kambag'alligi kuzatiladi. Nutqning bunday kech paydo bo'lish sabablarini qayd etgan ko'pgina tadqiqotchilar aqli zaif bolalarda ruhiy jarayonlarning umumiy rivojlanmasligi va aqliy rivojlanishning kechikishi xos xususiyat ekanligini ta'kidlaganlar. Buning

natijasida tovushlarni idrok etish hamda ularni o'zaro farqlash kabi murakkab psixik faoliyat, ya'ni fonematik eshituv rivojlanmaganligi ko'rsatiladi. Fonematik eshituvning rivojlanmasligi tovushlarning ko'pincha buzib talaffuz etilishi va nutqning kechikib rivojlanishiga olib keladi. Aqli zaif bolalar nutqini o'stirish qiyin kechsa-da, ta'lim-tarbiya jarayonida nutq hamisha diqqat markazida turishi lozim. Nutq tarbiyasi ta'lim asosini tashkil qiladi. Shuning uchun ham aqli zaif bolalar nutqini o'rganish dolzarb masalalardan biridir. Bolalarda nutqning o'sishiga yordam beradigan vositalarni yoki uni orqada qolish sababini aniqlash bujarayonga muvofiq pedagogik ta'simi tashkil etishning kaliti bo'lib xizmat qiladi. Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchiliklar ularning bog'lanishli nutqini shakllantirishda bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Materialning ma'nosini anglash qiyinchiliklari, hodisalarning mantiqini tushuna olmaslik, vaqt haqidagi tassavvurlarning yetishmasligi, mavzudan chalg'ib ketish, shuningdek, tevarakatdagi predmet va hodisalar haqidagi yetarli ma'lumotga ega emasliklari oqibatida ularning so'z boyliklari kambag'allashadi va muloqotga kirishishni qiyinlashtiradi. Umumiy va maxsus pedagogikadagi mavjud ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, me'yorida rivojlanayotgan bolalarning kamolot bosqichi davrlarini, nuqsonga ega bo'lgan tengdoshlari ham, albatta bosib o'tadilar, lekin bu jarayonlar ularda kechikibroq kechadi. Bunga aqli zaif bolalarning bosh miyasining organik jarohatlanishi natijasida bilish faoliyatining turg'un buzilishi sabab bo'ladi. Bu holat aqli zaif bolaning nutqiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aqli zaif bolalar nutqining fonetik tomonidan rivojlanishi sezilarli darajada orqada qoladi, nutq ma'no tomonidan o'ziga xos shakllanadi, gaplar tuzishda grammatik jihatdan xatolarga yo'l qo'yadilar. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining oldida bolalar nutqini o'stirish vazifasi turadi. Bunda aqli zaif bolalarga o'z fikrini, istak-orzusini, hissiyatini

aniq ifoda etish, ona tilida kishilar bilan aloqa o'rnatishda, hayotga o'rganish jarayonida foydalanishga o'rgatish, aqliy jihatdan kamchiliklarini bartaraf etish, ijtimoiy hayotga moslashtirish, hamda yordamchi maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat. Defektolog bolalar nutqini atrofdagi hayot bilan, oilaviy turmush, bolalar bog'chasining hayoti bilan, mamlakatimizning ijtimoiy hayotidagi voqea va hodisalar, o'zbek xalqining mehnati, jonli va jonsiz tabiat bilan tanishtirish asosida o'stirib boradi. Maxsus usullar yordamida bolalarni faqat lozim bo'lgan so'zlarning ma'nosini tushuntiribgina qolmasdan, balki undan o'z nutqlarida faol qo'llashga o'rgatib boriladi. Bilish faoliyatining holati, atrofdagilar bilan bolaning muloqotga kirishish imkoniyati, odob-axloq normalarini o'zlashtirish, ijtimoiy adaptatsiyaning muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan bola nutqining rivojlanish darajasiga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash tizimining asosiy vazifasi - ularning nutqini rivojlantirish yuzasidan ishlash hisoblanadi. Maxsus bolalar bog'chasining ta'lim va tarbiya jarayonida aqli zaif bolalar nutq o'stirish bo'yicha quyidagi bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantiriladi: Nutq o'stirish kursi aqli zaif bolalarni ma'lum bilim va malakalarni o'zlashtirib olishlarinigina emas, balki idrok, xotira, tafakkur, tassavvur kabi bilish qobiliyatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Bu yo'nalishda olib boriladigan ish ularga aqliy faoliyatining muhim usullarini o'rgatish, analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, konkretlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajarishga imkon beradi. Bunda korreksion-pedagogik ishning ahamiyati muhimdir. Korreksion pedagogik ishda aqli zaif bolalarning yoshi, psixik xususiyatlari, oilaviy sharoitlari, ona tilining o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda nutqini o'stirishga qaratilgan maxsus usullardan foydalanish va ularni hayotga moslashtirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Maxsus tashkil qilingan mashg'ulotlar tizimi negizidagina maktabgacha yoshdagi aqli

zaif bolalar nutqining rivojlanishiga erishish mumkin. Nutqning tovush madaniyatiga doir bir qancha vazifalarni: tovush talaffuzi, sur'ati, diksiya, tasviriylilik va boshqalarni amalga oshirishdagi asosiy yo'l ishning frontal shaklidir. Bundan bolalar bog'chasining hamma guruhlarida foydalaniladi. Bu ish avvalo mashg'ulot shaklida amalga oshiriladi va unga har xil mazmundagi mashqlar kiritiladi. Tovush talaffuzi, nutqda nafas olish, eshitish mashqlari har kuni olib boriladi. Ba'zi mashqlar nutq o'stirishga oid boshqa mashg'ulotlar jumlasiga kiritiladi. Kichik guruhlarda bolalar bilan olib boriladigan ishlar ommaviy tarzda hamma bolalar bilan o'tkaziladi. Shuningdek, yakka tartibda ham olib boriladi. Bolalar bilan yil davomida undosh tovushlardan p, b, m, n, t, d, q, g, f, v, n; sirg'aluvchi s, z, sh, j, ch; unli tovushlardan a, o, u, i, o', e larni tallafuzi nutq orqali nafas olish, eshitish idrokini, nutq apparatining harakatini, nutq apparatini rivojlantiruvchi ishlar bilan olib boriladi. Tovushlarni mustahkamlash mashqlarini boshqa mashg'ulotlarga qo'shib olib borib, uning tarkibiy dementi yoki maxsus qismi sifatida kiritish mumkin. Masalan: mashg'ulotlarning birinchi qismida «Qo'g'irchoqni uxlatamiz» didaktik o'yin o'ynalsa, ikkinchi qismida eshitish idrokini o'stiradigan mashqlar bajariladi. «Ovozidan top» o'yin o'ynaladi (4-5 daqiqa), eshitish nutqini, diqqat bilan eshitishni, nafas olishni, nutq apparatining harakatini rivojlantiruvchi mashqlar ertalabki, kechki soatlarda, sayr vaqtlarida o'tkaziladi. O'rta guruhda qiyin tovushlarni talaffuz qilishga o'rganish maxsus mashg'ulotlari bir necha qismdan iborat, bir mazmunga birlashgan holda tuzib o'tkazish yaxshi natija beradi. Masalan: mashg'ulotlarning birinchi qismida bolalar oldiga o'quv vazifasi qo'yiladi. -sh tovushni aytishga o'rgatish: bunda tovush artikulyatsiyasi ko'rsatiladi, tushuntiriladi va bolalarga mashq qildiriladi. Mashg'ulotning ikkinchi qismida esa bolalar shu tovushning talaffuzini so'zlarda (shamol, shahar, eshik, mushuk, bosh, tosh, yo'ldosh) mashq qiladilar.

Bu qism didaktik o'yin, dramalashtirilgan hikoya shaklida berilishi ham mumkin. Nutqning tovush madaniyati ustida ishlash katta va tayyorlov guruhlarida davom ettiriladi. Tizimli ravishda olib borilgan ishlar natijasida maktabga tayyorlov guruhidagi barcha bolalarda ona tilidagi hamma tovushlarni to'g'ri talaffuz etadigan bo'lishlari lozim. Lekin shunga qaramay, katta va tayyorlov guruhlarida ham mashg'ulotlar hamma bolalar bilan frontal tarzda o'tkaziladi. Bunda maxsus mashg'ulotlarning maqsadi o'zgaradi. Bunda bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni mashq qiladilar va ularda nutqdagi tovush madaniyatining boshqa tomonlari (turli ovoz kuchidan, turli nutq sur'atidan foydalana bilish) tarbiyalanadi. Aqli zaif bolalarga turli nutq tovushlari: she'r o'qish, tez aytish, maqollar, suratlarni qayta hikoya qilish, ifodalash asosida tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni mashq qildirib borish lozim. Katta guruhlarda haftada 2-3 marta mashg'ulotlardan tashqari vaqtda jamoa bo'lib o'ynaladigan harakatli, nafas, eshitishni rivojlantiruvchi takroriy o'yinlar o'tkaziladi. Katta guruhlarda frontal ishdan tashqari tovush talaffuzida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan yakka tarzda qo'shimcha mashg'ulotlar joriy qilinadi. Tekshiruvlar o'tkazilgach talaffuzdagi nuqsonlariga qarab bolalar guruhchalarga ajratiladi. Masalan: Anvar, Nasiba, Dilbar «r» tovushini talaffuz eta olmaydilar. Tarbiyachi bu bolalar bilan bir haftada 2—3 marta qo'shimcha mashg'ulotlar o'tkazadi (ertalabki yoki kechki soatlarda). Bu mashg'ulotlarning har biri 10—12 daqiqa davom etadi. Masalan: To'g'ri gapirishni o'rganishning zarurligi haqida suhbat. Tovush artikulyatsiyasini ko'rsatish va tushuntirish. Shu tovushni talaffuz etishni bolalardan so'rash. Eshituv idrokini shakllantirish. Nutqning tovush tomonini o'zlashtirishda eshitish boshqaruvchi analizator hisoblanadi. Fonematik eshituvning rivojlanishi bolaning ona tilidagi tovushlarni, ayniqsa, so'zning tovush tizimini tez va to'g'ri o'zlashtirib olishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. So'zning tovush tarkibini to'g'ri idrok qilish uni to'g'ri eslab qolishning asosiy

KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA SHAXMATNI O'YNASHDA TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

ARIFXODJAYEV G'ULOM SAYYOROVICH

JDPU Maxsus pedagogika kafedra tibbiyot fanlari nomzodi

ISAROVA SHOIRA BOZORBEOVNA

Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi 2- bosqich
magistri

Annotatsiya. Ushbu ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish ko'rishda nuqsoni bo'lgan insonning muhim hayotiy ehtiyoj, sezgi, emotsional ko'tarinkilikni oshirish, psixofiziologik va psixologik-pedagogik uslub, jismoniy va funktsional rivojlanish harakatli o'yin.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по формированию воображения при игре в шахматы у детей с нарушениями зрения

Ключевые слова: Формирование воображения при игре в шахматы – важная жизненная потребность человека с нарушением зрения, повышение интуиции, эмоциональный подъем, психофизиологический и психолого-педагогический метод, физическое и функциональное развитие – подвижная игра.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda birinchi navbatda bolani yotoqxona, sinf xonasi, maktab va maktab hovlisida yo'nalishni belgilash harakatlanishga o'rganish kerak. Shuningdek shu yoshda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni jamoat joylarida transport harakatlanish malakasi, yashaydigan shahri mahallasi haqida tasavvurga ega bo'lish kerak. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchini ma'lum to'qnashuvlarda yuzaga keladigan himoya vositalari va yo'lovchi yordamida foydalanishga hali o'rganish lozim.

Ma'lumki ko'zi ojiz bolalarda shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish va harakatni o'rgatish jarayonida atrofdagi ob'ektlarga ular haqidagi tasavvurlarga tayangan holda fazoni, makonni idrok etish amalga oshadi. Bir nechta olimlarimiz o'z fikrlarini aytib o'tishgan shulardan A.I.Komlon. K.T.Morozova ko'zi ojiz bola sezgi kompleksiga harakat analizatorini

kiritadilar. Ularni fikricha muskul sezgilari ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslarga ob'ektlar oralig'i baholash fazoda yo'nalish belgilash bo'yicha tasavvur shakllanish imkonini beradi.

V.A.Feokmistova ko'rishda nuqsoni bor bolalarni shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish jarayonida muhim deb ta'kidlaydi. Buni ko'rishni qisman yoki butunlay yo'qotish sababli eshitish atrofdagi ob'ektlarni idrok etishdagi asosiy analizator bo'lib qolishdir deb e'tirof etadi. Eshitish sezgi va idrok yordamida ko'rlar ovoz manbai bo'lgan ko'rishayotgan shaxmatni lakomizatsiya qilish uni yo'nalishni aniqlash imkoniyatga ega bo'ladi. Ko'chadagi transport harakatining tezligi fazoviy shaxmatlarning kattaligi haqida eshitish orqali ma'lumotga ega bo'ladi. Ovoz lokatsiyasi yordamida eshitish orqali makonda yo'nalish belgilash yopiq tipdagi binolarda va ochiq tabiat maydonlarida amalga oshirish mumkin.

Shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni

shakllantirish ko'rishda nuqsoni bo'lgan insonning muhim hayotiy ehtiyoji hisoblanadi. Ko'r va zaif ko'ruvchilarning shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish malakasi qobiliyatini shakllantirish va takomillashtirish ularning butun hayotiy faoliyati davomida amalga oshiriladi.

Shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish harakatlanishga o'rgatishning perspektiv maqsadi ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar makonda erkin yunaltira olish va mustaqil harakatlanish imkonni beruvchi malakalarni shakllantirish bilan belgilanadi. Makonda yo'nalishni belgilashga o'rganish ta'lim mazmuni asosini ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni kichik maktab yoshidanoq makonida harakatlanish zarurligini ta'kidlovchi yo'nalishda davom etadi.

Bu holatda xatoliklarni gapirish orqali tuzatish lozim. Korreksiyalash so'zlari ozgina chapga, ozgina o'ngga, orqaroqqa oldinga, tepaga bo'lish mumkin. So'zli korreksiya ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni sport bilan shug'ullanayotganlarida qo'llash mumkin. Makonda yo'nalishni belgilash bo'yicha mashg'ulotlarda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni quyidagi sezgi idroki malakalarini egallashi kerak.

- Ko'zi ojiz bola atrofdagi shaxmatlarni sezgi orqali aniqlash.
- Ko'zi ojiz bola atrofdagi shaxmatlar o'rtasidagi aloqani sezish.
- Yo'l sxema yo'l kartalarini mustaqil tayyorlash bola harakatlanganda ovoz signalizatoriga tayanadi.

Shaxmatni o'ynashda tasavvurlarni shakllantirish ko'rishda nuqsoni bor insonlarning muhim hayotiy ehtiyoji hisoblanadi. Bu mo'ljallar uchun stol, stul? Shaxmatasboblari va boshqalarkiradi. Shaxmat o'ynashda bolalarning sensor rivojlanishini ta'minlaydi. Fazoviy fikrlash aqliy, intellektual faoliyat hisoblanadi. Bolalarning shaxmatlarni o'ynash xususiyatlarini bilish muhimdir. Shakli kattaligi, rangi, qanchalik bolalar ko'p

shaxmatlarini bilsa, shunchalik bilim doirasi sezgisi, xotirasi hamda mo'ljal olish yengil kechadi.

Ko'rish qobiliyatini rivojlantirish mashg'ulotlarini tashkil etishda psixofiziologik va psixologik-pedagogik uslublardan foydalanish samara beradi. Bu metodlar ko'rishda nuqsoni bor bolalarni barcha faoliyati va sensor apparatlarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega, psixofiziologik metodlar orqali shaxmatning asosiy qirralari "tomonlari" o'rganiladi.

Masalan: shaxmatning shakli kattaligi rangi.

Psixologik pedagogik metodlarga;

- kattaligi;
- shakli;
- o'ynash tartibi;

Shaxmatli metodlar bolalarning ko'ruv faoliyatini shaxmatli amaliyotini mashqlar va o'yin davomida rivojlantirishga qaratiladi. Shaxmatli amaliy mashg'ulotlar perdmatlarni modellashtirish, qurish-yasash turli shaxmatlarni o'z ichiga oladi.

Bolalar shaxmatlarni idrok etishga uning shakli, kattaligini, rangini analiz qilib chiqishga o'rganadilar. Ko'rish qobiliyatini rivojlantirishda turli tasvirlardan foydalanib kelinmoqda. Masalan: oq qora, rangli, konturli, shtrixli tasvir. Shu o'rinda Vitaliy Pavlovich Ermakov ya'ni pedagogika fanlari doktori tomonidan yaratilgan ko'ruvni rivojlantirish va mashq qildirish tekshirish uchun mo'ljallangan polixromatik tablitsalardan foydalanib kelinmoqda. Bu test va tablitsalar Rossiya va Yaponiya, Hitoy davlatlarida foydalanib kelinmoqda.

Ko'rishda nuqsoni bor bolalar uchun davlatimiz tomonidan g'amho'rlik qilinmoqda. Ko'rishda nuqsoni bor bolalarga ta'lim va tarbiya berishda umumta'lim bilimlar bilan birgalikda maxsus korreksion mashg'ulotlar olib boriladi. Korreksion mashg'ulotlarda shaxmatning axamiyati qanday? Shu savolga javob topishimiz lozim.

Korreksion mashg'ulotlarga shaxmatning: davolovchi jismoniy tarbiya, ritmika, nutqiy etishmovchilikni tuzatish, ko'rish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlar kiradi. Korreksion bolalarning umumiy rivojlanishi xususiyatlari hisobga olinadi. Korreksion mashg'ulotlar bolalarning umumiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratib beruvchi ta'lim tarbiya bilan uzviy bog'langan holda olib boriladi.

Korreksion mashg'ulotlar o'quv rejasi va dasturi bilan hamkorlikda olib boriladi.

Ko'rishda nuqsoni bor bolalarga ta'lim-tarbiya berishda, shaxmat o'ynashga tayyorlashda nuqsonlarni korreksiya qilishga yo'naltirish:

Shaxmat o'ynash asosida harakatlar butun holda yoki qisman bajariladi. Shaxmatni rivojlanishi harakat faoliyatining zarur sharti hisoblanadi. Harakat hissini yaxshi his qiluvchi inson harakatlarining ritmik xususiyatini yaxshi tushunadi va o'zlashtiradi.

Shaxmat o'ynashlari organizmni bilim, xotira qobiliyatini oshiradi, sog'liqning mustahkamlanishini, jismoniy rivojlanishi nuqsonlarini va harakat buzilishlarini korreksiyalashni ta'minlaydi, harakat tempini boshqaradi. Ular harakatlariga ishonch uyg'otadi. Shaxmat o'ynashlarda bolalar bilim, xotira, diqqat, tezlik bilan harakatlarini o'zlashtiradilar.

Bu metodik usullarning sodda turi hisoblanadi. Bunga qo'l harakati mashqlari, diqqat kiradi. Bunday mashqlar nafaqat sur'at hissini, balki nafasni ham rivojlantiradi. Maxsus mashqlar murakkablashuv darajasiga qarab belgilanadi.

Harakat va musiqa bog'liqligidagi mashqlar. Bu bo'limda bajariladigan har bir mashq musiqa asosida bajarishga tayanadi. Turli harakatlarning takomillashishi jarayonida o'qituvchi bolalarda mashqlarni bajarish bo'yicha texnik malakalarni tarbiyalaydi. Ular ichida eng asosiylari: musiqa boshlanishi bilan qo'zg'alishni boshlash, harakatga kerakli ifoda

kiritish, musiqa yakunlanishi bilan harakatni to'xtatish bo'lib hisoblanadi.

Bu shaxmat o'ynashda harakat buzilishlarini korreksiyalashga, xarakat sifatini rivojlantirishga jismoniy va funktsional rivojlanishini tashkil etishga yo'naltirilgan umumrivojlantiruvchi maxsus mashqlarni o'z ichiga oladi.

Ko'rish nuqsoni bo'lgan bolalarning jismoniy rivojlanishi va harakat tayyorgarligini o'z ichiga oluvchi ikkilamchi vazifani amalga oshirishni taqozo etadi.

Shaxmat o'ynash kompleksining to'g'ri tanlanishi, ko'rishda nuqsoni bor bolalar bilan korreksion ishlashda muvaffaqiyat keltiradi.

LFK mashg'ulotlari tayyorlov, asosiy boshlanuvchi bosqichlardan iborat.

Tayyorlov bosqichining vazifasiga umumiy organizmni mustahkamlash; jismoniy yuklamaga adaptatsiya ,ya'ni moslashish;

nafas olish va yurak-qon tomir sistemasining faoliyatini faollashtirish;

umurtqa pog'onasini mustahkamlash; emotsional ko'tarinkilikni oshirish kabilar kiradi.

Ushbu davrda bosh hamda ta'na uchun maxsus umumrivojlantiruvchi mashqlarni bajarish talab etiladi. To'g'ri nafas olish va to'g'ri nafas chiqarishga katta e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari tovonni mustahkamlovchi maxsus mashqlar bajariladi. Yuqorida ko'rsatilgan mashqlar gimnastik shaxmatlar bilan birgalikda bajarish mumkin (maxsus tayoqlar to'plar) tayyorlov davrda nafaqat gimnastik mashqlar, shuningdek turli harakatli o'yinlarni o'ynash tavsiya etiladi. Ushbu o'yinlar bolalarda kayfiyatni ko'tarishga hamda organizmni umumiy sog'lomlashtirishga ko'mak beradi.

Boshlang'ich bosqichda bajarilgan umumrivojlantiruvchi, nafas mashqlaridan tashqari maxsus ko'z mashqlari bajariladi. Maxsus ko'z mashqlari ko'zning tashqi muskuli va akkomodatsiya muskulini

BOSHLANG'ICH SINFLARDA STEAM FANLARNI O'QITISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI

XODIYEVA GULHAYO HASAN QIZI

Navoiy davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyoda miqyosida integrativ ta'limning rivojlanishi ijtimoiy hamda axborot kommunikatsiya sohalarining o'zaro tizimli aloqadorligi, integrativ yondashuvning ilmiy-amaliy imkoniyatlari, integrativ ta'lim tizimi bo'yicha olib borilayotgan izlanishlar va dasturlar, zamonaviy boshlang'ich ta'limda STEAM ta'limi, uning o'quv samaradorligiga ta'siri, o'ziga xosligi, o'quvchilarda shahkllanadigan ko'nikmalar, o'quvchilar bilimlarining amaliyotda qo'llanishi, boshlang'ich sinflarda integrativ yondashuv asosida o'qitish va o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy, tanqidiy-tahliliy hamda mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish finlandiya ta'lim tizimi misolida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy o'qituvchi, integratsion dars tizimi, integrativ yondashuv, ijodiy fiklash, tanqidiy-tahliliy yondashuv, STEAM, zamonaviy metodlarni integrasialash.

Аннотация. В данной статье развитие интегративного образования в мире, межсистемная связь социальной и информационно-коммуникационной сфер, научные и практические возможности интегративного подхода, исследования и программы, проводимые по системе интегративного образования, STEAM-образование в современном начальном образовании, его влияние на эффективность обучения, уникальность, умения, формируемые у учащихся, применение знаний учащихся на практике, обучение на основе интегративного подхода в начальных классах и развитие способностей учащихся, творческое, критико-аналитическое и логическое развитие мышления обсуждается на примере финской системы образования.

Ключевые слова. Современный учитель, интегрированная система урока, интегративный подход, творческое мышление, критико-аналитический подход, ПАР, интеграция современных методов.

Abstract: In this article, the development of integrative education in the world, the inter-systemic connection of the social and information communication spheres, the scientific and practical possibilities of the integrative approach, the researches and programs carried out on the integrative education system, STEAM education in modern primary education, its influence on educational efficiency, uniqueness, skills formed in students, application of students' knowledge in practice, teaching based on an integrative approach in primary classes and development of students' abilities, creative, critical-analytical and logical development of thinking is discussed on the example of the Finnish education system.

Keywords: Modern teacher, integrated lesson system, integrative approach, creative thinking, critical-analytical approach, STEAM, integration of modern methods.

Bugun dunyo miqyosida zamonaviy dinamik ijtimoiy-madaniy sharoitida kuchli sarmoyaviy resurs – inson salohiyatidan maksimal darajada foydalanishga ehtiyoj oshib bormoqda. Ushbu tendentsiya shaxsning nazariy-metodik tayyorgarligi muammosini yanada dolzarb qilib qo'yadi. Chunki nazariy-metodik tayyorgarlikka ega mutaxassisgina ta'limda yangi sifatiga erishish uchun resurslarni taklif etishi, ilmiy faoliyatni rivojlantirishi mumkin. Mazkur

jarayon boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun nihoyatda zarurdir, binobarin, pedagog kadrlarning ilmiy uslubiy tayyorgarligi kelajak avlodni o'quv-tarbiyaviy istiqbollarini belgilaydi, jamiyatning ilg'or rivojlanishiga xizmat qiladi.

Integrativ ta'limning rivojlanishi ijtimoiy hamda axborot kommunikatsiya sohalarining o'zaro tizimli aloqadorligi, ilm-fanning istalgan yo'nalishida kuzatilayotgan integrativ jarayonlarning barchasi jamiyatning

zamonaviy ta'lim oldiga qo'ygan talablarini qondirishga qaratilgan o'quv-tarbiya jarayonni samarasini ta'minlashning ustuvor strategiyasini belgilaydi. O'qituvchilarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqqan ta'lim muassasalari jumladan, Garvard Oliy ta'lim maktabining "Project Zero" tadqiqotchilari turli xil sharoitlarda fanlararo aloqadorlikni o'rganib kelmoqda. Ular fanlararo bog'liqlik, integratsion ta'lim tizimini zamonaviy fikrlaydigan bo'lg'usi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun juda muhim ekanligini ta'kidlab o'tishadi. Shuningdek, "UC Berkeley Web Research Environment" (WISE) bilimlarni integratsiyalash nazariyasiga muvofiq o'z dasturlarini ishlab chiqishgan. Bu esa dunyo ta'lim tizimi oldida bo'lg'usi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari tafakkurini rivojlantirish, ularni nazariy metodik faoliyatga tayyorlashda integrativ yondashuvning ilmiy-amaliy imkoniyatini belgilab beradi.

Didaktik jarayonning integratsiyalashuvi nafaqat nazariy va metodik o'quv jarayonni bir butun sifatida amalga oshirishni, balki jarayonning samarali olib borilishini ham ta'minlaydi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim jarayonining serqirra va o'ziga xosligini inobatga olgan holda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda metodik fanlarni integratsiyalash nazariy-metodik tayyorgarlik jarayonining samarali kechishini ta'minlaydi. Turli fan elementlarini yaxlit holda birlashtiruvchi hamda o'ziga xos o'rganish predmetini o'z ichiga olgan holda fanlarni xususiyatlariga ko'ra bog'lovchi darslar integratsiyalashgan darslarning mazmunini anglatadi.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar STEAM integratsion ta'lim texnologiyasiga katta ahamiyat bermoqdalar. STEAM bu -tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika kabi barcha beshta sohani yagona ta'lim jarayonida

integratsiyalashuviga asoslangan. Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak.

Faqat sinfda o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. Integrativ yondashuvning ilmiy-amaliy imkoniyatini shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarini o'zlari "uqib oladilar". STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzi sifatida faqat bitta fan doirasida bilimga tayanish yetarli emasligiga, murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunishga asoslanadi. O'quvchilar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantirish, boshqalar bilan hamkorlik qilishga o'rgatish zaruriyati, nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasi sifatida STEAM Amerikada yaratilgan. Fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirgan holda unga san'atni (Art) qo'shib o'qitish STEAMning mohiyatini tashkil etadi.

So'nggi o'n yilliklardagi o'zgarishlar samarali, ammo shu bilan birga bizni xavotirlantirishi tabiiy, yaunki yangi narsalarning ixtirolar qilinishi bilan odamlar ilgari duch kelmagan ko'plab yangi muammolar duch kelishmoqda. Har kuni yangi ish turlari va hattoki butun kasbiy sohalar paydo bo'ladi va zamonaviy o'qituvchilar zamonaviy bilimlari va kasbiy mahoratini davr talablariga mos tez o'zlashtirishni talab etadi.

Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bu bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga

o'rgatadi. Bu maktab o'qituvchilariga nafaqat g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. Hayotda ishlatish mumkin bo'lgan bilimgina haqiqatdan qadrli hisoblanadi. STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi — Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori “Mens yet Manus” (Aql va qo'l) bo'lib, ko'pchilik davlatlar ta'lim tizimida u ustivorlik kasb etadi. Buning sababi yaqin kelajakda dunyoda va O'zbekistonda ham muhandislar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislariga talab juda yuqori bo'ladi. Tabiiy fanlar bilan birgalikda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan kasblar, bio va nanotexnologiya mutaxassislariga talab katta bo'ladi. Mutaxassislar texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalaridan keng qamrovli ta'lim va tajribaga muhtoj bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili

STEAM -ta'lim o'quvchilar ilmiy usullarni amalda qanday qo'llashni tushunishga kirishadigan aralash muhitni nazarda tutadi. Integrativ yondashuv asosida shakllantiriladigan STEAM dasturlarida rivojlangan davlatlarda o'quvchilar, matematika va fizika bilan bir qatorda, o'z robotlarini va ishlab chiqarish robotlarni o'rganadilar. Darslarda maxsus texnologik uskunalar vositasida tashkil etiladi. Bundan maqsad o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, ularning ijodiy hamda tanqidiy-tahliliy, mantiqiy fikrlashlarini o'stirishi, kasbiy iqtidorlarini to'g'ri shakllantirishga xizmat qilishi hamda amaliy hayotda dars jarayonida olinadigan bilimlarning samarali qo'llanilishi bilan belgilanadi. 2014-yilda Quddusda bo'lib o'tgan “STEAM forward” xalqaro konferensiyasida bolalarni STEAMga jalb qilish, bu ta'limni maktabgacha yoshdan boshlash kerakligi, shuning uchun STEAM

dasturlarini bolalar bog'chalariga kiritish; fan tili sifatida ingliz tilini chuqur o'rganishni yo'lga qo'yish; qizlar uchun STEAM -ta'lim dasturlarini yaratish (ilm-fan sohasidagi qizlar, ularning tartibiligi tufayli, o'g'il bolalar qila olmaydigan narsalarni qilishlari mumkinliga asoslanib); ilm-fanni egallash jarayoni quvnoq bo'lishi ya'ni u o'quvchilar uchun qiziqarli va o'ziga jalb qiluvchi bo'lishi kerakligi hojalari ilgari surildi.

Shuni ta'kidlashni istardikki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, o'rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarni haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va keyingi o'qishni osonlashtiradi. STEAM yondashuvining asosiy g'oyasini amaliyot nazariy bilim kabi juda muhimdir degan fikr tashkil etadi. STEAM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Muammolarni keng qamrovli tushunish
- Ijodiy fikrlash
- Muhandislik yondashuv
- Tanqidiy fikrlash
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy zarur bo'lgan innovasion metodlardan biri hisoblanib, ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integrasiyalashgan holda umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi. Bugun dunyoni texnologiyasiz tasavvur etishning iloji yo'q, STEAM ko'nikmalari esa bu-rivojlanishning asosi bo'lib hisoblanadi. STEAM muhitida bolalar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini

bilishadi, muhandislar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta bolalar bo'lib zavqlanib o'ynashadi.

STEAM fanlarining ommalashayotganini va samaradorligini hisobga olgan holda prezidentimiz tashabbusi bilan prezident maktablarida STEAM fanlari darslik sifatida o'qitila boshladi. STEAM bolalarning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U bolalarning aniq tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o'quv dasturiga asoslanadi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar faoliyati rivojlantirish maqsadida til va nutq; ilm- fan va tabiat; san'at; qurish-yasash va konstruksiyalash; syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirishni rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda.

STEAM ta'limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo'lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integrasiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog'liq kasblarga bo'lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi. STEAM ta'lim tizimi quyidagi afzalliklarga ega:

-ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash. STEAM – ta'limida amaliy mashg'ulotlar yordamida, bolalarga ilmiy-texnik bilimlaridan real hayotda foydalanish namoyish qilinadi. Har bir darsda o'quvchilar zamonaviy industriya modellarini ishlab chiqadi, quradi va modelni rivojlantiradi;

-tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni yechish. STEAM –dasturi, bolalar kundalik hayotlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishda zarur bo'ladigan tanqidiy tafakkur va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, bolalar tez yuradigan mashina modelini yig'adilar, so'ngra uni sinovdan o'tkazadilar. Birinchi sinovdan so'ng, kutilgan natijaga erishilmasa uning

sabablari haqida o'ylaydilar va topadilar. Balkim, g'ildiraklarining kattaligi yoki aerodinamikasi to'g'ri kelmagandir. Har bir sinovdan so'ng ular kamchiliklarni bartaraf etib boradilar;

-o'z kuchiga ishonish hissining ortishi. Bolalar ko'prik qurish, mashina va samolyot modelini ishga tushirishda har safar maqsadiga yaqinlasha boradilar. Har bir sinovdan so'ng modelni takomillashtiradilar. Oxirida barcha muammolarni o'z kuchlari bilan engib maqsadiga erishadilar. Bu bolalar uchun ruhlanish, g'alaba va quvonch demakdir. Har bir g'alabadan so'ng ular o'z kuchlariga yanada ishonadilar;

-faol kommunikasiya va komandada ishlash. STEAM–dasturi faol kommunikasiya va komandada ishlash bilan farqlanadi. Muloqat davrida o'z fikrini bayon qilish va bahs-munozara olib borish uchun erkin muhit vujudga keltiriladi. Ular gapirishga va taqdimot o'tkazishga o'rganadilar. Bolalar doimo muloqotda bo'ladilar chunki jarayonda faol qatnashsalar, mashg'ulotni yaxshi eslab qoladilar;

-texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantiriladi. Boshlang'ich ta'limda STEAM – ta'limning vazifasi, o'quvchilarni tabiiy va texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishdan iborat. Bajaradigan ishini sevib bajarish, qiziqishlarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. STEAM – mashg'ulotlari juda dinamik va qiziqarli bo'lganligidan bolalar mashg'ulot paytida zerikmaydilar va vaqtning qanday o'tganligini sezmay qoladilar;

-loyihalarga kreativ va innovasion yondashuv. STEAM–ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o'tkazish va rivojlantirish. Bu bosqichlar tizimli loyihalash yondashuvining asosi hisoblanadi.

-ta'lim va karera orasidagi ko'prik. Turli xil baholashlarga ko'ra hozirgi kunda talab

eng ko'p bo'lgan o'nta mutaxassislikdan to'qqiztasida aynan STEAM bilimlari zarur bo'ladi. Bunday kasblarga: muhandis – kimyogar; neft bo'yicha muhandislar; kompyuter tizimlari analitiklari; muhandis–mexaniklar; muhandis–quruvchilar; robototexniklar; yadro meditsinasi kiradi;

-bolalarni texnologik innovasion hayotga tayyorlash. STEAM –ta'limi bolalarni texnologik rivojlangan dunyoda yashashga tayyorlaydi. STEAM dasturlari 7-14 yoshdagi o'quvchilarning muttasil ravishda o'tkaziladigan mashg'ulotlarga qiziqishlarini orttiradi. Masalan, fizika darslarida yerning tortish kuchi o'rganilganda, doskada formulalarni yozib tushuntirilsa, STEAM to'garaklarida raketalar, samolyotlar, parashyutlar qurib, ishgatushiribo'z bilimlarini mustahkamlaydilar. O'quvchilar o'zlari ko'rmagan yoki yeshitmagani atamalarni har doim ham tez anglab yetmaydilar. Masalan, temperatura ortishi bilan bosimning yoki hajmning ortishi. STEAM mashg'ulotlarida ular qiziqarli yeksperimentlar o'tkazganlarida bu atamalarni osongina tushunib olishlari mumkin;

-korreksion ta'lim — materialni o'zlashtirishdagi umumiy barqaror muammolar bilan bog'liq. Masalan, bu ta'lim tilni tushunmaslik yoki eslab qolish, matematik qobiliyatining yaxshi emasligi, yoxud ba'zi bolalarning assosial xatti-harakatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Korreksion ta'lim kichik guruhlarda yoki individual tarzda o'tkaziladi;

-amaliyot. "Yohayotgatayyorlaymiz, yoki — imtihonlarga. Biz birinchisini tanlaymiz", - deydi finlar. Shuning uchun Finlyandiya'dagi maktablarda imtihonlar yo'q. Nazorat ishlari va oraliq test sinovlari - o'qituvchining qaroriga qarab belgilanadi. Umumta'lim maktabini tugallashda faqat birgina majburiy standart test o'tkaziladi. SHunisi diqqatga sazovorki, o'qituvchilar uning

natijalari uchun alohida qayg'urishmaydi, test natijalari uchun birovning oldida javob ham berishmaydi, bolalar ham unga maxsus tayyorgarlik ko'rishmaydi. Masalan: Finlyandiya maktablarida hayotda kerak bo'ladigan bilimlar beriladi. Masalan, biror bir qurilmaning tuzilishi ularga kerak bo'lmaydi, uni o'rganishmaydi ham. U yerdagi bolalar bolalikdan portfolio, shartnoma, bank kartasi nima ekanini yaxshi bilishadi. Merosdan soliq fozini yoki kelgusidagi daromadlarini hisoblay olishadi, internetda tashrif saytini yarata olishadi va h.k.;

-ishonch. Birinchidan, maktab xodimlari va o'qituvchilar uchun turli tekshiruvlar yo'q, o'quvchilarga ta'lim berishga doir turli uslublarni o'rgatuvchilar ham yo'q. Mamlakatda ta'lim dasturi yagona, faqat umumiy tavsiyalar bor, xolos. Har bir pedagog o'zi to'g'ri deb bilgan uslubni qo'llaydi. Ikkinchidan, bolalarga bo'lgan ishonch: darslarda o'quvchi o'zini qiziqtirgan ish bilan shug'ullanishi mumkin. Masalan, adabiyot darsida o'quv filmi namoyish etilayotgan bo'lsa-yu o'quvchiga buning qizig'i bo'lmasa, u kitob o'qib o'tirishi mumkin. O'quvchi o'zi uchun nima foydali ekanini o'zi tanlaydi;

Xulosa

Keyingi 60 yil davomida texnologiyalar jadal darajada rivojlandi. STEAM maktab dasturlarida qo'shimcha sifatida qo'llaniladi. STEAM mashg'ulotlarini tashkil etish, o'quvchilarga yo'nalishlar berish, seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir, chunki mamlakatimizning yuksalishi uchun ta'limning sifat samaradorligini yanada oshirish uchun eskicha an'anaviy metodlardan voz kechib, darslarni xalqaro metodlardan foydalanib tashkil etish muhimdir. Ta'limdagi yuksalish uchun avvalo bugungi xalqaro standart talablariga javob bera oladigan dasturlardan, zamonaviy dizayn va mazmunga ega darsliklardan foydalanishimiz kerak. O'z o'rnida esa ushbu darsliklarda berilgan

FRIDRIX FREBELNING DIDAKTIK TIZIMI - STEAM TA'LIM MODULI SIFATIDA.

NORQO'ZIYEVA MANZURA ABDURAXMONOVNA
 JDPU Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası v/b dotsenti
 MUSURMONOVA SARVINOZ
 Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: STEAM dasturida bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada milliy ta'lim tizimida STEM paydo bo'lishi hamda Fridrix Frebelning didaktik tizimi haqida so'z yuritilmoqda.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, mustaqil, erkin tajribalar, yuqori texnologiyalar, milliy ta'lim tizimi, ilmiy rivojlanish, tamoyillar, faol pozitsiya, integratsiya.

Аннотация: В программе STEAM большое значение имеет развитие интеллектуальных способностей ребенка. В данной статье рассматривается появление STEM в отечественной системе образования и дидактической системы Фридриха Фребеля.

Ключевые слова: система образования, самостоятельный, свободный опыт, высокие технологии, национальная система образования, научное развитие, принципы, активная позиция, интеграция.

Abstract: In the STEAM program, the development of the child's intellectual abilities is important. This article discusses the emergence of STEM in the national education system and the didactic system of Friedrich Froebel.

Key words: educational system, independent, free experiences, high technologies, national education system, scientific development, principles, active position, integration.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish borasida islohotlar amalga oshirilmoqda. "Zamonaviy maktablarni tashkil etish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Prezident Qarori, "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori va boshqa ko'plab respublikamizdagi ta'lim tizimini dunyodagi yetuk ta'lim tizimlariga tenglashtirish borasidagi islohotlarni ta'kidlab o'tish mumkin. Ushbu maqsadlarni bajarish uchun 2016-yildan boshlab milliy ta'lim tizimida STEAM paydo bo'lishi haqida so'z yuritilmoqda. Hozirgi kunda STEAM ta'lim tizimi dunyo miqyosida keng tan olinmoqda. Ba'zi mamlakatlarda ushbu ta'lim tizimi milliy ta'lim tizimi etib tayinlangan. 2016-yil natijasiga ko'ra STEAM ta'lim tizimi bo'yicha maktabni tamomlaganlar taqsimotiga ko'ra yuqori texnologiyalar bo'yicha jadal tarzda rivojlanib borayotgan Xitoy birinchi

o'rinni, AQSH va Rossiya munosib ravishda 3 va 4 o'rinni egalladi.

Adabiyotlar tahlili.

STEAM so'zi ingliz 4 so'zning bosh harflaridan tashkil topgan abreviatura bo'lib, unda: S – Science –Fan, T – Technology – Texnologiya, E – Engineering –Injinerlik, M – Mathematics – Matematika. Yaqin kunlarda ushbu apreviaturaga A - Art – San'at bo'limi ham qo'shilgan.

Ya'ni STEAM tizimida ta'lim ushbu 4 yo'nalishga urg'u bergan holda, undan tashqari ularning bir-biri bilan bog'liqligini ko'rsatgan holda olib boriladi. STEAM - maktabgacha va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalash dasturidir.

Dasturda bolalarning bilimlarini qat'iy tartibga solish va o'qitishda bolalarni har tomonlama qolipga solinmagan. Faqatgina mustaqil, erkin tajribalarga asoslanib, o'zi bajarib ko'rib, his etib, fikrlab, idrok etib bajarish kerak bo'ladigan tamoyillarga tayanadi.

Dastur L.S.Vygotskiyning "to'g'ri tashkil etilgan ta'lim – bolani rivojlanish sari

yetaklaydi” ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan. STEAM dasturida maktabgacha ta’lim tashkilotlaida maxsus laboratoriyalar tashkil etib, faoliyat davomida bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

STEAM dastur doirasida mualliflar bir qator taniqli rus va xorijiy psixologlar va o’qituvchilar tomonidan shakllantirilgan printsiplarga tayangan. Ushbu yondashuv o’z ahamiyatini saqlab qoldi, chunki zamonaviy sharoitda aqlni rivojlantirish uchun maktabgacha yoshdagi ta’lim muassasasidan ko’tarilishi kerak bo’lgan faol pozitsiyani talab qiladi.

STEAM dasturi maktabgacha va boshlang’ich maktab yoshidagi bolalar uchun moslashtirilgan asosiy ta’lim dasturlari, shuningdek, nogiron bolalar uchun moslashuvchan, asosiy universal dastur bo’lib, ularning integratsiyasi psixologik va pedagogik tuzatish amaliyotida keng qo’llanilishi mumkin.

Fridrix Frebelning pedagogik tizimi Bolalar bog’chasining paydo bo’lishi tarixi 1837-yilga borib taqaladi, bolalar bog’chasining asoschisi deb taniqli nemis pedagogi - Fridrix Frebel hisoblanadi. Aynan u Germaniyaning Bad Blankenburg shahrida bolalar uchun tashkil qilingan muassasasini “bolalar bog’chasi” deb atadi va ushbu atama butun dunyoda umumiy tarzda qabul qilindi.

Yana bir taxmin shundan iboratki, nemis pedagogi Sorbixdagi “Saroy bog’ida” deb nomlangan sobiq mehmonxonada “bolalarni parvarishlash bo’yicha birinchi muassasa”ni ochgan. Farzandlarini muassasaga olib borar ekan, shaharcha aholisi boqqa ketayapmiz, deb aytgan. Chunki bolalar bog’chasi o’zining dizayniga ko’ra gullar va daraxtlarga o’ralgan bog’ bo’lgan. Frebelning bolalar bog’chalari shuningdek, vaqtincha oila o’rnini bosish va ota-onalarga tarbiya ishlariga yordamlashish uchun tashkil qilingan: onalar bilan bolalar birga kelishi, ular bilan o’ynashi va bog’bon qizlardan o’rganishi mumkin bo’lgan. Shu tarzda, F.Frebelning katta xizmati bolalar bog’chasining ochilishi, shuningdek maktabgacha ta’lim

uslubiyotining yaratilishi bo’ldi. Uning asosini bolalarga bo’lgan cheksiz mehr tashkil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

STEAM dasturida 3 yoshdan 11-yoshgacha bo’lgan bolalarning bilim va ko’nikmalarini shakllantirish, maktabda texnik va tabiiy fanlar bo’yicha ta’limni davom ettirish uchun shart-sharoitlarni laboratoriyalarda amaliy yaratish tamoyiliga ham tayanadi.

Bolalar tarbiyasiga katta e’tibor qaratar ekan, Frebel o’yinlarni o’z uslubiyotining asosi deb bilgan, bular: ijodiy, harakatli, fantaziyali, taqlidli va h.z. o’yinlar. Shuni ta’kidlash kerakki, aynan Frebel didaktik o’yinlar tizimini yaratishga asos solgan. U didaktik o’yinlar va turli tuman mashg’ulotlarni o’tkazish bo’yicha uslubiy ko’rsatmalarni ishlab chiqqan. Olim olib borgan ishlar unda shunday e’tiqodni shakllantirdiki, «bolalar o’yini - bu turmush ko’zgusi va ichki olamning erkin namoyishi»dir. U ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini batafsil ko’rsatib bergan hamda buyum bilan tanishishni uning nomini atashdan boshlash kerak, degan talabni ilgari surgan. Nemis pedagogining fikricha, turli materiallar bilan ko’plab mashqlar bajaruvchi bolalar boshqa bolalardan ancha avval so’zlay boshlaydi. Frebel xilma-xil bolalar faoliyati turlari va mashg’ulotlarni taklif etgan, bular: mozaika, munchoqlar, cho’plar, qog’ozlar, bo’yoqlar bilan ishlash, rasm chizish, qog’ozdan to’qish, qog’ozni qirqish, loydan narsalar yasash. Origamiga katta e’tibor qaratilgan (ya’ni qaychidan foydalanmasdan turib, qog’ozdan shakllar yasash). Shuningdek, olimning bog’chasida arqonli o’yinlar; qum o’ynash, konstruksiyalar yasash uzviy mashg’ulotlar hisoblagan. Bular ijodiy qobiliyatni o’stirish, intellektni shakllantirish, dunyoni abstrakt holda qabul qila olish, noan’anaviy qarorlar qabul qilish layoqatini rivojlantirishga ko’maklashadi.

O’yin jarayonida bolalar bilan suhbatlashish

ham ko'zda tutilgan. Suhbat mavzusi Frebelning fikricha, avvaldan tayyorlanib, bolaning faoliyat bilan shug'ullanish va boshqa bolalar bilan muloqot qilishga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun, uni tengdoshlari jamoasida tarbiyalash kerak. Ushbu g'oyani u chuqur pedagogik asos bilan mustahkamladi va uni keng ommalashtirish bo'yicha ko'p ishlarni amalga oshirdi. Frebel jamoaviy tarbiyani insoniyat asosi, deb bilgan. Shu sababli u bolani majburiy tartibda jamoaviy faoliyatga jalb qilish, ya'ni uning bolalar bog'chasiga qatnashi zarur, deb hisoblagan. U bolaning tanasini rivojlantirish zarur, tashqi hissiyot sezgilarini mashq qildirish, ularni odamlar va tabiat bilan tanishtirish kerak, deb hisoblagan. Shu kabi o'yin jarayonida bolani maktabga tayyorlash, bog'dagi o'simliklar kabi, ularga rivojlanishida yordamlash kerak, deb bilgan. Ayni paytda har bir bolaning individualligini yodda tutishga da'vat etgan. Shu sababli bog'da katta gullar to'plami bo'lgan, bolalar gullarni guruh bo'lib parvarish qilgan, ayni paytda bitta bolaga biriktirilgan o'simlik ekilgan tuvak ham bo'lgan. F.Frebel uslubiyotining g'oyasi - barcha narsalar bolalarga. Olim bolalarga hayvonlar haqidagi voqealarni aytib bergan, zero bolalar hayvonlarni yaxshi ko'rishini tashungan. So'ngra bolalarning gullarga mehri balandligini anglagan. Shu sababli uning tarbiyalanuvchilari gullarni mustaqil parvarishlay boshlagan. Asta-sekin musiqaning bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishini sezgan. Shundan kelib chiqib, bolalar ashula ayta boshlagan va «bog'bon qizlar»ning (ya'ni, tarbiyachilarning) ashularini tinglagan.

F.Frebel jazolarga, bolalarga nisbatan har qanday shavqatsizlik namoyishlariga qarshi bo'lgan. Fridrix Frebel haqida so'z ketganda uning «tuhfalarini» alohida eslatish kerak.

«Frebel tuhfalari» - bu olim tomonidan ishlab chiqilgan didaktik material bo'lib, bolani ilk yoshda rivojlanishiga mo'ljallangan. Bu bolaning turli ko'nikmalari va layoqatlarini mashq qildiruvi o'yinchoqlar tizimidir. Har bir o'yinchoq bolani rivojlantirishga

ko'maklashadi hamda undan foydalanishda muayyan qoidalarni ko'zda tutadi.

Shu tarzda Frebel bo'yicha bolalar bog'chasining maqsadi va tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi:

- faoliyatning 3 ta turiga - o'yin, o'quv, mehnatga yo'naltirilganlik;
- bola hissiyotlarini rivojlantirish;
- bolaning tanasi va ruhini mustahkamlash;
- ko'rgazmali usul yordamida tabiat bilan tanishish va dunyoni anglash;
- odamlar bilan muloqot qilish;
- bolaning tabiiy xislatlarini rivojlantirish;
- bolalarga cheksiz mehr-muhabbat ko'rsatish.

F.Frebelning ulkan yutuqlari bilan birga, tarixdan ma'lumki, uning pedagogik yondashuvlari K.D.Ushinskiy, E.A.Flyorina, G.N.Vodovozova kabi olimlartomonidan tanqid qilingan. Frebel nazariyasida kamchiliklar ham bor, va ular, avvalo, quyidagilar:

- bolaning bevosita atrofdagi olam bilan tanishuvi «tuhfalar» tizimiga almashtirilgan;
- bolaning hayoti didaktik material bilan chegaralanadi;
- bolaning hayoti haddan ziyod tartibga solinadi;
- bolaning erkin ijodi cheklanadi va h.z. Shunga qaramay, F. Frebel fanga katta hissa qo'shgan, zero u nazariya va amaliyotni birlashtirdi, uning maqsadi - bolaning ijodiy salohiyatini namoyon bo'lishiga ko'maklashadigan sharoitni ta'minlovchi muhitni yaratish bo'lgan. Ayni paytda bu bolada noan'anaviy ijodiy fikrlash qobiliyatini, fantaziyani rivojlantiradi, masalalarni hal etishga noan'anaviy yondashuvni shakllantiradi.

Taxlil va natijalar.

STEAM dasturida asosiy g'oya - "hech qanday so'z yoki vizual tasvirlar aqlning rivojlanishi uchun asos bo'la olmaydi. Bola barchasini laboratoriyada bajarib ko'rishi kerak". STEAM dasturi orqali tashkil etiladigan faoliyatlarda bola faol bo'ladi.

Chunki faoliyatda manipulyatsiyalash va integratsiyalashgan haqiqiy zamonaviy muhit va uning axborot-kommunikatsiya qismi, jumladan, programlanadigan robot qurilmalari bilan tajriba o'tkazish bolani jalb etadi. STEAM dasturida bolalar bilan tajribalar tashkil etish elementar faoliyatlar orqali tashkil etilib, oddiydan murakkabga qarab boradi. Shu tamoyilga amal qilinsa, bola qiyin tajribalarni tashkil etishda, laboratoriyada mustaqil ishlay olishga qiynalmaydi. Tarbiyalanuvchilarda STEAM ko'nikmalari shakllangach, bolaning borliq, bizni o'rab turgan dunyo bilan intellektual xarakterga ega bo'lgan bilimlar jamlanmasi tobora rivojlanib boradi.

Dastur zamonaviy strategik prinsipga, Rossiya ta'lim tizimi-maktabgacha va maktab bosqichlarida asoslanib ikki ijtimoiy institutlarning, ya'ni oila va ta'lim tashkilotining hamkorligi tamoyiliga tayanadi.

Maktabgacha tarbiya g'oyasini targ'ib etish va bolalar bog'chalarini ommalashtirish yo'lida ulkan ishlarni amalga oshirdi. Olim bolalarning

yoshlariga mos ravishda ishlash usullarini ishlab chiqish orqali maktabgacha tarbiya amaliyotini jiddiy boyitdi. Ko'plab mamlakatlarda bolalar bog'chalari maktabgacha tarbiya tizimida yetakchi o'rinni egalladi.

Xulosa

Frebel maktabgacha tarbiya tarixida birinchi bo'lib ijtimoiy maktabgacha tarbiyaning yaxlit, uslubiy ishlab chiqilgan, amaliy qo'llanmalar bilan boyitilgan tizimini yaratdi. Maktabgacha ta'lim sohasi vujudga kelishida 1918-yilda Fridrix Frebel kursi qoshida Petrograd Maktabgacha ta'lim institutining tashkil etilishi muhim voqea bo'ldi. Bu ta'lim maskanida Maktabgacha ta'lim bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlangan, shu bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. 1919-yilda xaq maorifi kommisariyati tomonidan "Maktabgacha ta'lim" bo'yicha butun ittifoq anjumani bo'lib o'tdi. Bunda ijtimoiy Maktabgacha ta'lim sohasini tashkil etish, bola tarbiyasining nazariy-amaliy masalalari o'rin oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-
 1. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
 2. Ermolaeva-Tomina LB Badiiy ijod psixologiyasi: Universitetlar uchun darslik. - M.: Akademik loyiha, 2003y. 304 b
 3. Образовательный модуль «Дидактическая система Фридриха Фрёбеля». Маркова В. А., Аверин С. А. — М., 2018.
 4. Musurmonova A. Pedagogik texnologiyalar-ta'lim samaradorligi omili. Monografiya.-Toshkent. Yoshlar nashriyoti uyi. 2020-yil. 184 bet.
- Internet materiallari:
- 1.<http://www.altshuller.ru/triz/>
 - 2.www.tdpu.uz
 - 3.www.pedagog.uz

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

ESANBOYEVA MUSHTARIY ALIJON QIZI
Teacher of Tashkent Medical Academy

Annotation: The article deals with the necessity and the importance of applying innovative technologies to foreign language lessons. This article discusses using innovative technologies in project method of teaching foreign language. This article provides various guidelines, corresponding to different stages of training and deals with the examples of activities and lessons with interactive boards, computers and tablets for teaching language.

Key words: innovative, teaching foreign language, innovative technologies, interactive board, tablet, I pad, computer, educational apps

In today's world thousands of people speak a foreign language as secondary language at work and study and know it as mother tongue. The foreign language has gained its importance in the 21st century because it has become the language of science and technology. Foreign language is a world wide spread international language. Foreign language nowadays is used in all spheres of international relations, scientific-techniques, mass-media and business. Foreign language is a key object of information technologies and computer science.

Nowadays, new conditions of society development make the system of higher education face new challenges of creating a whole new level of training qualified specialists, which would contribute to their development and becoming creative personalities possessing their own thinking style, as well as the capability to solve the tasks they face creatively and on their own. Intentional development and systematic reforming of higher education implies special role of language education, developing communicative competence of a person capable of using a foreign language as a means of communication. In development of students, speaking in foreign languages such tasks are solved: correct usage of innovational

materials in teaching, using modern innovational techniques, training students to communicate in foreign languages, to have an individual approach to each student, using dictionaries and vocabularies in translation, to develop the interest of studying language. There are several teaching techniques that are highly evaluated: modular technology, problem teaching, accelerated learning, and individual approach, informational teaching, training according to the level of students, games and communicational technology. In recent years the problem of application of new information technologies at high school is even more often brought up. It is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, new approach to training process. The main objective of training foreign languages is formation and development of communicative culture of school students, training in practical acquisition of a foreign language. The development of education is organically connected with increase of level of its information potential today. This characteristic feature in many respects defines both the direction of evolution of the education, and the future of all society. The most successful orientation in world information space requires

mastering pupil's information culture, and also computer and screen culture as the priority in information search on the Internet. As information system, the Internet offers users variety of information and resources. The basic set of services can include:

- e-mail (e-mail);
- teleconferences;
- videoconferences;
- possibility of publication of an own information, creation of an own homepage (homepage) and its placement on the Web server;
- access to information resources:
 - help catalogs
 - search engines
 - conversation in a network

These resources can be actively used at a lesson.

In a process of teaching English language the role of innovative technologies is significant. By using them we can make the study more effective. There are various kinds of innovative technologies as interactive board, tablet, iPad, computer, speakers, linguaphone, head-phones and also internet which are used for different ways of teaching English.

Interactive boards

These days interactive boards are quite popular at schools. So probably most of the teachers already have their favourite ways how to use it. I will try to show some ideas and sites that are useful for me.

First of all an interactive board is perfect if we want to show something to the whole class at once. We can listen to stories, watch presentations or educational films or play class games.

One of the best games sites is ESL Games Plus, it offers interactive online games for learning and teaching English as a Second Language. The learning games are mostly suitable for teaching ESL kids and teenagers. There are activities for teaching and practicing

English grammar, vocabulary, sentences, listening and pronunciation skills. It is helpful for CLIL lessons about countries because we can find there a lot of games with capitals, flags and continents, which are perfect for 10-minute revisions.

Very good reading site is Oxford Owl – an award-winning website to help support children's learning, both at home and at school. Here we can read stories and information books for free, and what is more for those books are prepared interactive activities which are checking understanding.

Computers

Computers can be used for instance for Art classes. Besides own to them pupil can have dictionaries and books which are useful for learning.

Paint is a program used to draw, color, and edit pictures. You can use Paint like a digital sketchpad to make simple pictures and creative projects or to add text and designs to other pictures, such as those taken with your digital camera.

If we have the program installed in English that's perfect if not we can use oral instructions in English. It is never-ending source of colours, shapes, adjectives etc. and commands like: cut, draw, paint, paste, colour, fill in and many others. To make it more challenging and fun lately in my class we asked students to design a new logo for their school. Before we talked about logos around us and that some logos of cars, fast food restaurants, airlines, football clubs are known worldwide. Children got really involved in the activity, they worked individually. They have learned what is a logo, how to design one, new English vocabulary and they have revised Paint skills. Below I show some works of 7 year olds:

Speakers, head-phones and linguaphones

Speakers are very useful in listening section of English lessons. They help us in doing listening tasks during the English lessons as

because of them we can listen the conversations of the tasks. Head-phones are also helpful in this way. However it has one advantage, benefit that pupil or student can listen the audios separately but with the aid of speakers students have to listen all together. The linguaphones are useful for translating. Owing to them students can translate the texts or conversations at the same time, simultaneously.

Tablets

Tablets or I pads are my favourite tools because of their unlimited opportunities. Planning a lesson with a tablet it is good to consult IT teacher at school and try all the procedures ourselves before. If we need some pictures we can save them on our device and send them for example by Bluetooth to our students, it is always safer than letting them search the internet, especially young ones. It takes a lot of time and it is difficult to control them.

SimpleMind 'Free for Android is a mind mapping tool that turns your android phone or tablet into a brainstorming, idea collection and thought structuring device. The Free version comes with basic but powerful Mind Mapping features. This app is extremely useful in CLIL lessons. It can be used for brainstorming with the whole class, groups or pairs as well as organizing thoughts individually. It is very clear and intuitive in use so we can propose it to younger and older students. Below two examples of using SimpleMind is shown, one easier and one a little bit more complex:

FarFaria offers thousands of storybooks, songs, and nursery rhymes for children. New stories are released every week. FarFaria will help students to develop a love for books and will encourage them to read.

In this app except from storybook we can find a lot of information books about animals, nature, universe etc. Those books are advantageous during our CLIL units. Children

can listen to books and follow the text or can read themselves. A teacher can choose a book in advance because it is easy to find if by title when needed. It can be a perfect homework introducing or summing up the topic. One book a day is for free and to me it is sufficient, if we want to read more we need to pay. It is also very attractive visually, because pupils are searching books by islands. Below there are some pictures of this app:

Puppet Pals – This is fun and simple animation app. For free, you are provided with a limited collection of 'puppets' or cartoon characters and some backdrops. You can then act out scenes, move them around, record audio. The completed scene can then be exported to the camera roll. The extended version costs 5.99\$ for I pads. For Androids there is an equivalent app called

Scribble Press, 'with the tools provides, kids can draw and write their own books, either for fun or for class projects. Scribble Press for iPad includes 50 story templates, over 500 drawing tools, stickers, your own photo library, and book layout tool. They can share the finished books via email, or iBook, which will give them a real sense of accomplishment. Not many creative apps offer so many options. With so many tools available, kids can let their imagination go wild, and create professional looking products they will be proud of. This app unfortunately is available only for I pads and costs 3,99\$. When I was working in a classroom where each student had their own I pad it was my favourite app.

For example during unit about vehicles – one page is about different types of transport from the past, one – from the present, one- from the future. Another pages are for example about number of wheels they have, another about place they can move – air, water and land.

Summing up, one of the favorable features of innovative technology training is an activity

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHILARINING NUTQ MADANIYATINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

XAMRAYEVA E'ZOZXON MUZAFFAROVNA,
Jizzax davlat pedagogika univertiteti, Maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrasimustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish asoslari va ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan.

Аннотация В данной статье рассматриваются основы и важность развития речевой культуры будущих воспитателей дошкольного образования на основе инновационных технологий.

Annotation: This article discusses the foundations and importance of developing the speech culture of future preschool teachers based on innovative technologies .

Tayanch so'zlar: Konsepsiya, kompetensiya, kommunikativ, kreativ, innovatsiya, empatiya, gumanistik, motivatsion, kontekst, kasbiy madaniyat, nutq madaniyati.

Ключевые слова: Концепция, компетентность, коммуникативное, креативное, инновационное, эмпатийное, гуманистическое, мотивационное, контекстное, профессиональная культура, речевая культура.

Key words: Concept, competence, communicative, creative, innovative, empathic, humanistic, motivational, contextual, professional culture, speech culture.

Jahon miqyosida jamiyat rivojining turli sohalarida innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim samaradorligini oshirish, ta'limni axborotlashtirish sharoitida pedagoglar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy faoliyatni amalga oshirish, tarbiyalanuvchilar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantiruvchi integrativ o'zaro uyg'unligini ta'minlash alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish ko'p jihatdan tarbiyachilarning shaxsiy salohiyati, uning umumiy va kasbiy madaniyati bilan bog'liq. Bo'lajak tarbiyachining umumiy va kasbiy madaniyatining o'zgarish tarkibiy qismi, bizning fikrimizcha, nutq madaniyatidir.

Respublikamizda Prezident Sh.M.Mirziyoevning "Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama

sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi" – degan fikrlari asosida tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional oliy ma'lumotli tarbiyachilarni tayyorlash, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab ta'limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsion texnologiyalar asosida zamonaviy ta'lim texnologiyalarining integratsiyasini ta'minlash pirovardida tarbiyachilarning nutq madaniyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida maktabgacha ta'lim faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish" kabi muhim vazifalar belgilandi. Bu esa, globallashuv sharoitida innovatsion

texnologiyalar asosida bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari nutq madaniyatini rivojlantirish yanada dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Bugungi kunda bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy ahamiyatga ega talab bo'lib xizmat qiladi. Jamiyat tarbiyachilar, pedagoglar va ota-onalar bilan to'liq aloqani amalga oshirish uchun yuqori kasbiy darajaga ega, o'quv jarayonida qulay kontekst yaratishga qodir, nutq madaniyatining yuqori darajasiga ega bo'lgan tarbiyachiga muhtoj. Ushbu muammoni ishlab chiqish uning alohida tomonlarini ochib berishga nazariy yondashuvlarni tahlil qilmaslik mumkin emas va ushbu kontekstda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bir qator yo'nalishlar bo'yicha olib borilganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bir qator pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini rivojlantirish muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar natijasida quyidagi qarama-qarshiliklar aniqlandi:

- jamiyatning turli xil o'quv jarayonlarida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan to'liq aloqani tashkil etishda mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoji va bo'lajak mutaxassislarning nutqiy tayyorgarligining haqiqiy darajasi;

- universitetlarning o'quv jarayonida talabalarining nutq madaniyatini rivojlantirish uchun imkoniyatlarning mavjudligi va uning rivojlanishi uchun sharoit yaratishga yetarlicha e'tibor berilmaganligi.

Shu asosda ta'lim amaliyotida mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklar bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini innovasion texnologiyalar asosida rivojlantirishning ahamiyati qay darajada dolzarbligiga olib keladi va bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini kasbiy pedagogik madaniyatning tarkibiy qismi sifatida rivojlantirish samarali

bo'ladi. Bunda quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- nutqiy va psixologik pedagogik bilimlarni birlashtirish amalga oshiriladi;

- o'qitishning innovasion usullari muammoli va madaniy yo'nalishga ega, bolajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning ota-onalari bilan muloqotni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlanadi;

- talabalarining muloqotdagi subyektiv tajribasini aktallashtirish-bu bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini rivojlantirishni o'z-o'zini rivojlantirish rejasiga o'tkazish mexanizmi hisoblanadi;

- bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyatini rivojlantirishni o'z-o'zini rivojlantirish rejasiga o'tkazish mexanizmi bo'lgan talabalarining muloqotdagi subyektiv tajribasini yangilash.

Maktabgacha ta'lim sohasining bo'lajak tarbiyachining nutq madaniyatini rivojlantirishni nazariy tahlili tarixiy retrospektivda ham, zamonaviy ilmiy didaktik va pedagogik asarlarda ham taqdim etilgan, asosiy tushunchalar aniqlangan bo'lib, maktabgacha ta'limning bo'lajak tarbiyachilarining nutq madaniyatining mohiyati ijtimoiy pedagogik hodisa sifatida ochib berish, maktabgacha ta'limning bo'lajak tarbiyachilarining nutq madaniyati modeli ishlab chiqish bo'lajak tarbiyachilarning nutq kompetensiyalari to'plami to'ldiradi. Bunda maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning ota-onalari bilan muloqot qilish uchun bo'lajak tarbiyachilar uchun zarur bo'lgan nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Nutq madaniyati tarkibida ajralmas shaxsiy ta'lim sifatida uning ikkita tarkibiy qismini ajratish mumkin. Birinchi komponent tarbiyaning qadriyatlarini va motivlari tizimini o'z ichiga oladi. Ikkinchi komponent nutq

madaniyatining namoyon bo'lishini uning o'zini o'zi anglashi bevosita aloqalarni belgilaydi, nutqning kommunikativ fazilatlaridan foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqdir, chunki faoliyatining har qanday shaklida motivatsiya, bilim, ko'nikma va xatti-harakatlar mavjud. Bundan tashqari, yetakchi o'rinni innovatsion texnologiyalar egallaydi, bu nafaqat ma'lum motivlarning mavjudligini oldindan belgilab beradi, balki tarbiyachilarning bolalar bilan bevosita aloqada bo'lgan harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shuningdek bo'lajak tarbiyachidan bilim olish va nutq ko'nikmalarini yaxshilashga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishini rag'batlantiradi. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalar asosida bo'lajak tarbiyachilar nutqini o'stirishning muhim jihatlari bizning nazarimizda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirishda ta'lim sharoitlariga bog'liq holda integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik mexanizmlari mazmunini motivatsion, zamonaviy universal ta'lim, integratsion yondashuv, xalqaro hamkorlik tamoyillari asosida optimallashtirishning ilmiy - amaliy asoslarini aniqlash;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yillik mavzuviy reja va haftalik rejasi mazmunini xalqaro me'yorlar va davlat standartlarini implemintatsiya qilish asosida integratsiyalashtirilgan zamonaviy axborot ta'lim bazasini ishlab chiqish;

- o'quv faoliyati jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish orqali o'quv-metodik resurslarning samaradorligini aniqlash;

- o'quv faoliyati natijalariga ko'ra maktabgacha ta'lim tashkilotlari

tarbiyachilarining bilim, malaka va ko'nikmalarining sifat va samaradorligini innovatsion baholash tizimini aniqlash.

Bizning fikrimizcha, tarbiyachilarning kasbiy qadriyatlari sifatida muloqotga bo'lgan ehtiyojni qondirish bilan bog'liq qadriyatlar hamda o'zini takomillashtirish bilan bog'liq qadriyatlar ajralib turadi va bu asosiy ta'limining gumanistik yo'nalishi, uning umumiy madaniyatining asosini tashkil etuvchi va shaxsning nutq madaniyatining tarkibiy qismi bo'lgan qadriyatlar tizimida nomoyon bo'ladi.

Tarbiyachining nutq madaniyatini rivojlantirishda kreativ yondoshuv muhim o'rin tutadi. Tarbiyachining nutq madaniyatining ahamiyatini, uning shaxsiyati va bola shaxsini shakllantirishdagi rolini anglashi nutq fazilatlarini va nutq qobiliyatlarini o'z-o'zini takomillashtirishga ijobiy turtki beradi buning uchun ma'lum miqdordagi bilim talab etiladi, aniq mavjud bilimlar asosida tarbiyachi o'zining nutq xatti-harakatlarini baholaydi, uni namunali bilan taqqoslaydi, natijada nutq madaniyatini rivojlantirish va takomillashtirish yo'llarini belgilaydi. Bunday holda, bu bilim pedagogik, nutq madaniyati nazariyalari, aloqa nazariyalari va boshqalarda nomoyon bo'ladi. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisining nutq madaniyatining asosiy tarkibiy qismi bu tarbiyachi shaxsining gumanistik yo'nalishi bo'lib, u qiymat yo'nalishlarini, nutq madaniyatini rivojlantirish asoslarini o'z ichiga oladi. Bu yerda nutq madaniyati haqidagi bilimlarga bo'lgan ehtiyojlar ustunlik qiladi, uning mohiyatini tushunish va uning shaxsiyati va bola shaxsini rivojlantirish uchun ahamiyatini anglash va nihoyat tarbiyachining o'zini o'zi anglashida tarbiyachining kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishning asosiy shaxsiy boshqaruvi sifatida aks etadi. To'g'ridan-to'g'ri muloqotda o'zini namoyon qiladigan nutq madaniyatining tarkibiy qismi nutqning

kommunikativ fazilatlaridan foydalanish bo'yicha nutq qobiliyatlari va ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Har qanday kompetensiya singari, nutqning kommunikativ fazilatlaridan foydalanish qobiliyati nutq madaniyatining nazariy asoslarini, nutqning asosiy kommunikativ fazilatlarini bilish, nutq odob-axloq qoidalarini bilish va pedagogik nutq uchun asosiy talablarni bilish kabi tegishli bilimlar tizimiga asoslanadi.

Kompetensiyalar haqida so'z ketganda, tarbiyachining kasbiy ahamiyatli fazilatlarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, chunki ularning o'zaro ta'siri tarbiyachi uchun va pedagogik jarayon uchun muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak tarbiyachi nutq kompetensiyasining yuqori darajada egallashi va natijada uning bolalar bilan samarali muloqotiga hissa qo'shadi. Muloqotning samaradorligi va samaradorligi haqida gapirganda, biz u (aloqa) va bolalar rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishini nazarda tutamiz bizning fikrimizcha, tarbiyachi aks ettirish va empatiya kabi fazilatlarga ega bo'lishi kerak va bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, aks ettirish bolani tushunishga, empatiya esa uni qabul qilishga yordam beradi bundan tashqari, bu tarbiyachining bolalar bilan pedagogik jihatdan mos munosabatlarni o'rnatishni ta'minlaydi. Nutq madaniyatining qiymat-motivatsion komponenti tarbiyachining qadriyatlari va motivlari tizimining birligi sifatida qaraladi ushbu komponent tarbiyachining nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha maqsadli ishlarga munosabatini nazarda tutadi uning mazmuni tarbiyachining motivatsion sohasini tavsiflovchi shaxsning gumanistik qadriyatlari bilan bog'liqdir.

Nutq madaniyatining tarkibiy qismi umumiy madaniy, lingvistik va psixologik-pedagogik bilimlarning integratsiyasi bo'lib, ularning eng muhimi nutqning asosiy fazilatlarini, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy va nutqni rivojlantirish

qonuniyatlari, maktabgacha ta'limning maqsadlari, vazifalari, shakllari va usullarini bilishdir. Nutq madaniyatining hissiy tarkibiy qismi tarbiyachi tomonidan empatiyaning namoyon bo'lish darajasi va uning o'zini o'zi qadrlash darajasi bilan ifodalanadi. Nutq madaniyatining operatsion tarkibiy qismi tarbiyachi va bola o'rtasidagi aloqa darajasini ta'minlaydigan nutq qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ulardan eng ahamiyatlisi-maktabgacha yoshdagi bolaning nutq rivojlanishining xususiyatlarini hisobga olish va maktabgacha yoshdagi bolalar bilan aloqa mavzusining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, tinglash va tushunish qobiliyati, mantiqiy, tizimli, aniq, ifodali, majoziy va hissiy jihatdan ifoda etish qobiliyati, mazmuni, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun turli xil uslub va janrlarni moslashtirish qobiliyatini tarkib toptirishdir.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisining nutq madaniyatining ushbu tuzilishini aniqlash universitetning o'quv jarayonida uning rivojlanish yo'llarini belgilashga imkon beradi. Nutqni rivojlantirishning uslubiy darajasining maqsadi talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etish, uning davomida nazariy darajada o'rganilgan bilimlarni qo'llash, maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning ota-onalari bilan muloqotni tashkil etish uchun zarur bo'lgan nutq ko'nikmalarini takomillashtirish uchun asos yaratiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha ta'limning bo'lajak tarbiyachilarining nutq madaniyatini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirishda o'zaro bog'liq tarkibiy qismlar qiymat-motivatsion, mazmunli, hissiy va operatsion, uning rivojlanishining yuqori darajasiga erishish uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlar, psixologik holatlar, bilim va nutq qobiliyatlari to'plamini aks ettiradi. Maktabgacha ta'limning bo'lajak tarbiyachilarining nutq madaniyatini

НОДАВЛАТ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ ПЕДАГОГЛАРИНИНГ КОРПОРАТИВ МАДАНИЯТИНИ ТАКО- МИЛЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МАЗМУНИ

БУРАНОВА ШОХНОЗА АБДУРАЗАКОВНА

педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в.б. доцент, ЖДПУ

Аннотация: Ушбу мақолада нодавлат мактабгача таълим ташкилоти педагогларининг корпоратив маданиятини такомиллаштиришнинг педагогик мазмуни, асосий элементи, хусусиятлари, муҳим жиҳатлари ёритилган.

Ключевые слова: корпоратив маданият, касбий фаолият, инновацион ривожлантириш истиқболлари.

Annotation: This article describes the pedagogical content, main element, characteristics, and important aspects of improving the corporate culture of pedagogues of a non-governmental preschool education organization.

Key words: corporate culture, professional activity, innovative development prospects.

Жаҳонда шиддат билан ўзгараётган даврда жамият ҳам тараққий этар экан, инсонлар ҳам замон билан ҳамнафас бўлишга ҳаракат қилишади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, барча ривожланаётган компаниялар сиёсати албатта ташкилот муваффақиятининг гарови сифатида корпоратив ҳақида тасаввурларни ўз ичига олади. Бундан ташқари, ташкилот маданияти ва унинг даромад даражаси, аксиялар қиймати, соф фойда миқдори каби ишлаб чиқариш кўрсаткичлари ўртасида алоқалар миқдорий эмпирик далиллари пайдо бўлди. Таълим муассасалари фаолияти самарадорлигининг муҳим шартлардан бири, бошқа ташкилотлар каби, корпоратив маданият орқали бошқариладиган компания миссиясига эришиш учун ходимларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришдир. Ҳар бир корпоратив маданиятнинг асосий элементи, корпорациялар корпоратив маданиятининг асосий хусусиятларини аниқлаш учун унинг асосий қийматларини аниқлашдир. Компанияларнинг шаклланиши

глобаллашув жараёни доирасида, ижтимоий-иқтисодий ёки замонавий восита сифатида қаралиши мумкин. Корпоратив маданият жаҳон бўйлаб иқтисодий, сиёсий, маданий ва диний интеграция ва бирлашув жараёнидир.

Жаҳонда кўп мактабгача таълим ташкилотлари маданий яқдилликка эга эмаслар, аммо фарқли ўлароқ, корпоратив маданий хилма-хилликни кадрлашди ва ташкилот салоҳиятини оширишнинг таъкидлашади. Мактабгача таълим ташкилотини корпоратив маданиятли бошқаришда синергетик ёндашув қўлланилади.

Бу шунингдек, Ғарб, Марказий ва Шарқий Европа кўплаб мамлакатлардан келган тажрибалар, замонавий бошқарув, мактабгача таълим соҳасида ва олий таълим муассасаларининг бўлажак мутахассисларда корпоратив маданиятни ёдда тутиш лозим. Демократик давлатни барпо этиш учун таълим дастурлари талабаларда ташкилот келажакини ривожлантиришда корпоратив маданият

муҳитига мўлжалланган бўлиши керак.

Дунё мамлакатларида корпоратив маданиятга қизиқиш анча олдинроқ пайдо бўлган бўлиб, қуйидаги сабаблар билан изоҳланади. Мактабгача таълим ташкилоти фаолиятининг натижалари самарадорлигига корпоратив маданият таъсирини бошқарув соҳаси томонидан тушунилиши, иқтисодий ислоҳотлар натижасида амалга ошди. Бунда ислоҳотларнинг иқтисодий дастаклари қанчалик аҳамиятли бўлмасин етарли ҳисобланмайди ва корпоратив маданиятсиз қўтилган натижага эришиб бўлмайди. Корпоратив маданиятни ўрганиш зарурати қуйидаги асосий сабабларга асосланади: маданият феномени реал ва у бутун жамият ташкилотлари, гуруҳлар ва ҳаттоки алоҳида олинган шахс учун муҳим аҳамият касб этади. Ушбу турдаги аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай ҳодиса ўрганилиши лозимдир, шахснинг ва бутун бир ташкилотнинг ишлаб чиқариш фаолияти, шунингдек, инсонларнинг ташкилотга бўлган муносабатини корпоратив маданиятсиз тушуниб бўлмайди. Кўпгина тадқиқотлар бугунги кунда ҳар қандай компаниянинг фаолияти корпоратив маданиятнинг турига ёки кучига боғлиқлигини тасдиқлайди. Корпоратив маданият тушунчасини кўпинча ташкилий муҳит, фалсафа, услуб ёки инсонларни бошқариш усули тушунчалари билан адаштиришади. Агар ушбу ҳодисани жамият, инсон ва ташкилот равнақи мақсадида фойдаланмоқчи бўлсак, уни ушбу ўхшаш туюлган тушунчалар қаторидан ташқарисида ўрганишимиз керак. Корпоратив маданият таъсирлар кучли ҳисобланади, муайян моделларга риоя қилишни, шунингдек тақлид қилишни ва прогнозлашни талаб этади.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тизимларидаги ислоҳотлар ҳаётнинг барча жабҳаларида таркибий ўзгаришларга олиб келди, бу эса бир томондан мамлакат учун янада ривожланиш истиқболларини очди, бироқ бошқа томондан, бир қатор янги муаммоларни яратди. Мактабгача таълим тизимини ислоҳ қилиш, келажакда педагог касбини эгаллайдиган янги авлодни юкори касбий маданият, ижодий ва ижтимоий фаоллик, ижтимоий - сиёсий ҳаётда эркин, мустақил фаолият кўрсата олиш, юксак даражадаги педагогик маҳоратга эга бўлишга йўналтирилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори мисолида кўрсак, мазкур концепция мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, болаларнинг сифатли мактабгача таълимдан тенг фойдаланишини таъминлаш, мактабгача таълим хизматларини ривожлантириш, бир сўз билан айтганда, мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг мақсадли вазифаларини қамраб олган бўлиб, жараённинг устуворликлари ва босқичларини белгилаб берди. Мактабгача таълим ташкилотлари учун педагог ва бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва салоҳиятини ошириш борасида ҳам ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. Концепция тасдиқлангандан сўнг ўтган бир йилдан ортиқ вақт мобайнида мактабгача таълим тизимида янги Қонун қабул қилинди, янги лойиҳалар, ислоҳотлар босқичма-босқич амалга оширилиб келинмоқда. Ушбу соҳадаги давлат сиёсати Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим ва тарбия тўғриси-

да” ги Қонунида ўз аксини топган бўлиб, у мактабгача таълимнинг янги тизимини куришга қаратилган бўлиб, унинг марказида боланинг шахсий ривожланиши ўз аксини топган.

Иқтисодиётдаги ва жамиятдаги туб ўзгаришлар, “Инсон қадри учун” тамойили асосида халқимизнинг фаровонлигини янада ошириш, фаол фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш этиб белгиланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонининг 39-мақсадида мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш, мактабгача таълим тизими ходимларининг профессионал тайёргарлиги ва маҳоратини ошириб боришнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш, мактабгача таълим-тарбия жараёнларини илмий асосланган ёндашувлар асосида такомиллаштириш каби вазифалар белгиланган.

Республикамиз таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар жамиятимизнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий ва маърифий жиҳатдан жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари қаторидан ўрин олишида ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Мана шундай ўзгаришлар барча жабҳаларда бўлгани сингари мактабгача таълим ва тарбия тизимида ҳам изчиллик билан амалга оширилмоқда.

Мустақилликка эришгач, қадриятларимизни тиклаш, ўзлигимизни англаш, мактабгача таълим тизимини қайта ку-

риш, ҳар томонлама етук, замонавий талабларга жавоб берадиган мутахассис кадрларни тайёрлаш бош вазифа қилиб қўйилди. Бу эса мактабгача таълим ташкилотининг имиджи ва ижтимоий барқарорлигини шаклланишини таъминлаш, ташкилот педагогларининг корпоратив маданиятини ривожлантириш имкониятлари, муаммолар ва ҳал этилмаган масалаларни аниқлаш ва шу асосда, корпоратив маданиятли мактабгача таълим тизимини замонавий халқаро стандартлар асосида инновацион ривожлантириш истиқболларини белгилаш ҳисобланади. Ушбу диссертацияда корпоратив маданиятнинг назарий жиҳатлари, чунончи, ушбу масаланинг тарихи, ташкилот маданиятини шакллантиришда педагогик ёндашувлар кўриб чиқилади, шунингдек, корпоратив маданият бажарадиган функциялар батафсил баён этилади.

“Корпоратив маданият” тушунчаси ривожланган мамлакатларда йирик фирмалар ва корпорациялар ичидаги муносабатларни тартибга солиш ҳамда иқтисодий, тижорий ва саноат муносабатларининг инфратузилмасида ўз ўрнини топиш учун зарур бўлган сўнгги асрнинг йигирма йилларида ишлатилган. Корпоратив маданият – демократик ҳодиса асосида ходимларнинг ўзлари иштирокида ишлаб чиқилган ва онгли равишда риоя этиладиган қоидалар мажмуидир. Корпоратив маданият мактабгача таълим ташкилотининг қанчалик самарали ёки самарасиз ишлашини белгиловчи муҳим таркибий қисми бўлиб, таълим сифатини таъминловчи асосий восита ҳисобланади. Шунинг учун ҳам мактабгача таълим педагогларининг корпоратив маданиятини ўрганиш энг жадал ривожланаётган илмий йўналишлар-

дан биридир.

Қуйида “корпоратив маданият” тушунчасига тегишли айрим муаллифларнинг фикрлари келтирилган. Корпоратив маданият: у ташкилот муваффақияти ва фаровонлиги учун ички ва ташқи тўсиқларни бартараф қилишни ўргатиб, хулқ атвор нормалари, артефактлар, қадриятлар, тасаввур ва тушунчалар мажмуидир; муаммони ечиш тажрибасини ўзида мужассам этган ижтимоий яратилган ҳақиқатлардир. Ушбу таъриф корпоратив маданиятнинг асосида ўзгарувчан реаллик шароитида ижтимоий ўзаро таъсир натижасида эгалланган билим олиш жараёни эканлигини таъкидлайди; моддий ва маънавий қадриятлар тизими бўлиб, ижтимоий ва ташқи муҳитда намоён бўладиган ташкилот индивидуаллиги, ўзлигини тан олиши ва бошқаларнинг ўрнини англашдир. бунинг натижасида ташкилот атроф - муҳитдаги хулқ-атвори, ҳамкорлиги, ўзлигини идрок этишни аниқлайди. Корпоратив маданият иш берувчининг хоҳиши ёки ташкилот бошқаруви орқали яратилади, ташкилотнинг барча ходимлари учун мажбурий бўлган қоидалар тўпламидир. Корпоратив маданият – демократик ҳодиса асосида ходимларнинг ўзлари иштирокида ишлаб чиқилган ва онгли равишда риоя этиладиган қоидалар мажмуи бўлиб, бироқ ушбу қоидалар қатъий бажарилиш талабига эга эмасдир.

Корпоратив маданиятнинг икки хилдаги даражаси ажратилади: ташқи ва ички. Корпоратив маданиятнинг ташқи даражаси (аниқ ифода этилган, кузатилган) – қонунлар, қонунларни ташкил этишда расман фаолият юритувчи янги технологияларни қўллаш ва ишлаб чиқариш. Корпоратив маданиятнинг ички да-

ражаси (кўзга ташланадиган, яширин) – инсонларнинг ички дунёсини ўз ичига олади: уларнинг ғоялари, фикрлари, қадриятлари, эътиқоди, атроф оламни ҳис қилиш йўллари. Хулқ-атвор нормалари ва инсонлар хатти-ҳаракатини тартибга солувчи яширин қоидалар ўзлаштирилган ички жараёнларни акс эттиради. Бу икки босқични кузатиб бориш осон, лекин ажратиш деярли мумкин эмас, чунки улар ажралмас бирлашманинг икки қисмини ифодалайди ва бир-бирини такрорлайди.

Корпоратив маданиятнинг Ғарб ва Шарқ моделлари марказида АҚШ ва Япония асосий етакчилик ўрнини эгаллаган. Ушбу мамлакатларнинг етакчилик ҳолати энг аввало, юқори иқтисодий кўрсаткичлар, нисбатан барқарор механизм, иқтисодиётининг ривожланиш даражаси юқори эканлигини намойиш этиши билан изоҳланади. Бундан ташқари, бу мамлакатларда ташкилотдаги корпоратив маданият муваффақияти ва самардорлигининг сабаблари режа асосида ва онгли равишда унинг лойиҳасини ишлаб чиқиш, мослашувчанлик, ўзгаришлар учун очиклик, доимий янгиланиш ва бошқарув тамойилларини такомиллаштириш ҳисобланади.

Америка корпоратив маданиятининг қуйидаги ҳислатларини айтиб ўтамиз: бошқарувга капиталистик ёндашув Ғарб корпоратив маданият вариантыда инсон фақат ташкилотнинг мақсадларига эришиш воситаси сифатида кўриб чиқилади, бу мақсадларнинг асосийси фойда олиш ҳисобланади; индивидуализмга асосий эътибор; рақобат ва мусобақа руҳини қўллаб-қувватлаш; муносабатларда дангаллик, оммавий танқиддан қочиш.

Япония мактабгача таълим ташки-

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR TARBIYASIDA QURISH-YASASH VA UNING TUTGAN O'RNI

TEMUROVA GULCHEHRA XUDOYKULOVNA

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası (PhD)
v.b.dotsenti

Annotatsiya: Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida qurish-yasash va uning tutgan o'rni orqali nutq nuqsonlarini bartaraf etish va korreksiyalash haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: nuqson, zaif eshituvchi, kar, nutq nuqsoni, korreksiyalash, mehnat, predmetli amaliy ta'lim, konsruksiyalash, qurish, elementlar

Аннотация: В статье представлена информация об устранении и коррекции дефектов речи с помощью конструкции и ее роли в воспитании глухих и слабослышащих детей.

Ключевые слова: дефект, слабослышащий, глухой, дефект речи, коррекция, работа, предметно-практическое занятие, конструкция, конструкция, элементы.

Abstract: The article provides information on the elimination and correction of speech defects through construction and its role in the education of deaf and hard of hearing children.

Key words: defect, hard of hearing, deaf, speech defect, correction, work, subject-based practical education, construction, construction, elements

Ma'lumki, bugungi o'quvchi kelajakda ishchi, xizmatchi, dizayn konstruktor, muhandis, shifokor, o'qituvchi, yurist yoki harbiy mutaxassis yoki biron bir sohani yaratuvchisi bo'ladilar. Ularni har biri uchun rasm chizish, undan foydalanish lozim bo'ladi. Hatto uy bekasi ham rasmni ko'ra olishi, tushunishi, bu zamoning eng zarur faoliyatidir. Hozirgi davrda har bir erkak zoti mashina haydashni, texnika bilan shug'ullanishiga, uy bekalarini esa dazmol, tikuv mashinasi, radio, televizor, kir yuvish mashinaliri, muzlatgich, elektr plita, sut, qaymoq olish mashinalari kabi yuzlab texnik buyumlar bilan shug'ullanadilar.

Qurish-yasash lotin tilidan olingan bo'lib, turli predmetlarni, qism va elementlarni ma'lum bir holatga keltirish degan ma'noni bildiradi. Kar va zaif eshituvchi bolalar qurilish materiallaridan, qog'ozdan, karton, daraxt va boshqa materiallardan turli xil o'yinchoqlar yasashga o'rgatiladi. O'z harakteriga ko'ra kar va zaif eshituvchi bolalarning qurish-yasashi

ko'pincha tasviriy va o'yin faoliyati bilan o'xshashdir va u tevarak-atrofdagi aks etadi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning yasagan narsalari asosan amaliyotda ishlatiladi. Masalan. archa yasatish va onalarga sovg'a uchun o'yinchoqlar.

Qurish-yasash faoliyati—amaliy faoliyat bo'lib, oldindan belgilangan, biror maqsadga qaratilgan real voqelikdir. Qurish-yasash faoliyatiga o'rgatish jarayonidakar va zaif eshituvchi bolalarda aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi shakllana boradi hamda tevarak-atrofdagi predmetlarni tahlil qilish ko'nikmasi, mustaqil fikrlash, badiiy did, shaxsning irodaviy sifatlaridan (maqsadga intilish, qat'iylik va xakazo...) tarkib topa boshlaydi, bularni barchasi kar va zaif eshituvchi bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaydi.

Qurish-yasash materiallarining turlari. Maktabgacha ta'lim muassasalarida kar va zaif eshituvchi bolalarga qurish-yasash faoliyatini o'rgatishda qurilish materiallari,

konstruktor, qog'oz, tabiiy va tashlandik materiallardan foydalaniladi.

Qurilish materiallari mayda va yirik geometrik figuralardan (kub, silindr, prizma va hokazo...) iborat. Mashg'ulotlarda qurilish materiallarining turli to'plamlaridan foydalaniladi. Masalan. Mazmunli to'plamlar: «Kosmodrom», «Temir yo'l vokzali» va boshqalar. Mashg'ulot paytida materiallar ko'p bo'lishi kerak. Tarbiyachi qurilish materiallaridan qurish-yasashni faoliyatini tashkil etayotgan odam, hayvon, o'simlik va transport vositalarining ifodalovchi mayda o'yinchoqlarni tanlashi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalar tevarak-atrofdagi konkret narsalarni, ya'ni quyon uchun uy, mashinalar va yo'lovchilar uchun ko'prik yasaydilar. O'yinchoqlarni qurish-yasashda ishlatish muhim ahamiyatga ega. U o'yin faoliyatini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Qurilish materiali ma'lum bir shkaflarda tartib bilan saqlanadi.

Konstruktorlar. Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchi katta bolalar mashg'ulotdan tashqari konstruktorlardan (taxtali, plastmassa, metall va keramika) foydalanadilar. Bu to'plamlar orqali turli konstruktsiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi rahbarligida kar va zaif eshituvchi bolalar oddiy birlashtirish usulidan suratlar bo'yicha turli xil harakatli konstruktsiyalar yasaydilar. Asosiy diqqat kar va zaif eshituvchi bolalarni ma'lum qismlarni birlashtirish malakalarini shakllantirishga qaratiladi. Bunda kar va zaif eshituvchi bolalarning qo'llari, muskullari ishtirok etadi. Negaki bu yoshda ularning qo'l muskullari hali yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Tarbiyachi avval konstruktor yig'ishni metodik ko'rsatmalarini o'rganadi. Shundan

so'ng qurilish materiali va konstruktorlar kar va zaif eshituvchi bolalarga ketma-ket beriladi.

Maktabgacha yoshdagi kar va zaif eshituvchikattabolalarmashg'ulotdantashqari vaqtda yog'ochli, platmassali va metaldan tayyorlangan turli xil konstruktorlardan foydalanadilar. Bu to'plamlar yordamida detallarning joylashtirilishi ancha murakkab bo'lgan qurilmalar yasaydilar. Tarbiyachi rahbarligi ostida kar va zaif eshituvchi bolalar rasm va chizmaga qarab yangi birlashtirish yo'llari va turli xil harakterdagi konstruktsiyalarni yasashga o'rganadilar. Bu ishlarni kar va zaif eshituvchi bolalarga taklif etishdan oldin tarbiyachining o'zi bu konstruktorlar, ularga berilgan metodik ko'rsatmalar bilan yaxshilab tanishib chiqishi zarur. Qurilish materiallari va konstruktorlar to'plami hammasi kar va zaif eshituvchi bolalarga birdaniga berilmaydi, balki asta-sekin, ketma-ket o'zlashtirishlariga qarab beriladi.

O'yinchoqlar bolalarni qurishga undaydi. Bolalarning qurilish materiallari qismlari nomini yaxshi o'zlashtirishlari uchun tarbiyachi mashg'ulotdan keyin materiallarni stolga birma-bir qo'yib, har birining nomini aytadi. Qurish-yasash faoliyatining yanada qiziqarli o'tishi uchun tarbiyachi ertak va topishmoq she'rlardan keng foydalanishi lozim. Bu tarbiyachining maxoratiga bog'liq. Tarbiyachi qurish-yasash jarayonida bolalarning ishlarni to'g'ri bajarishlarini, materialdan to'g'ri foydalanishlarini ko'zatib boradi. Agar tarbiyachi bolalarning biron bir xatolarini ko'rsa, qaytadan tushuntirib, ko'rsatib berishi mumkin. Bolalarning ish faoliyatini tahlil qilganda tarbiyachi faqatgina natijalarnigina emas, balki namunani qanday

ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ҲАМКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ш.П.ПЎЛАТОВ

Низомий номидаги ТДУ, “Таълим менежменти” кафедраси доценти, п.ф.н.
доцент. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси

Аннотация. Таълим ташкилотларининг кластерли ёндашув асосида ҳамкорлик фаолиятини ривожлантириш, кластерли ёндашув мавжуд интеллектуал ресурсларни педагогик таълимни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари, таълим ташкилотини кластерли ёндашувининг аҳамияти, таълим ташкилотини кластерли ёндашуви педагогика соҳасига иктисодий моделларни татбиқ қилиш, ҳамкорлик фаолиятни ривожлантиришда инновацион бошқарувни аҳамияти.

Таянч сўзлар: Методологик жиҳатлари, “эркин шахс”, модернизация, интеллектуал ресурслар, тизимида интеграция, таълимни кластерлаштириш, инфраструктура.

Таълим ташкилоти инновацион жараёнларнинг назорат асослари ҳуқуқий-меъёрий ва методологик жиҳатларига мос равишда таълим парадигмаси ҳам жиддий ўзгарди, унинг мақсади, мазмуни, технологияси “эркин шахс” муаммоси ечимини топишга қаратилмоқда. Шу билан бирга, ҳаётга инновацион таълимий жараёнларни олиб кирадики, улар, ўз навбатида назарий ва методологик даражада фикр юритишни ва асослаш ни талаб этади.

Илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технологиянинг жадал ривожланиши жамият ҳаётининг барча соҳаларида тараққиётининг янги истиқболларини очиб бермоқда. Жумладан таълим тизимини такомиллаштириш ва модернизациялашнинг устувор йўналишлари белгиланмоқда. Рақобатбардош таълим-тарбия бериш доимий равишда инновацияларни, замонавийликни ва талаб ҳамда таклиф мутаносиблигини талаб қилади. Бу жараёнда таълим хизматларига йўналтирилган фаолият ўсиш кўрсаткичларини намоён қилади.

Кластерли ёндашув асосида таълим ташкилотларининг ҳамкорлик фаолиятини ташкил этиш шундай тизимки, уни ташкил қилувчи компонентларнинг интеграцияси ҳар бир субъектнинг янада самаралироқ ишлашини таъминлайди ва истисно бузили-

шларга олиб келмайди. Кластерли ёндашув бир қатор таълим, илмий ва ишлаб чиқариш субъектларининг муайян ассоциацияли механик бирлашиши эмас, балки уларнинг ўзаро яқиндан таъсири ва ўзаро боғлиқлиги натижасида юзага келади.

Бундай ташкилот алоҳида компонентлар ва бутун кластерли ёндашув конвертация қилинишини таъминлайди.

Кластерли ёндашув мавжуд интеллектуал ресурсларни педагогик таълимни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари атрофида интеграциялаш, педагогик соҳада оқилона ворисийлик тамойилини йўлга қўйиш, манфаатдор шахсларнинг қониқиш даражаси ҳақида тезкор фикр-мулоҳазалар билан бўлажак битирувчилар ва ўқитувчиларни амалий йўналтирилган ҳолда тайёрлаш билан боғлиқ муҳим масалалар атрофида фаолият олиб боради (Давыдова Н.Н., Игошев Б.М.).

Кластерли ёндашув асосида таълим ташкилотларининг ҳамкорлик фаолиятини шакллантириш ва ривожлантириш учун бир қатор муҳим шартлар талаб этилади. Бу борада биз қуйидагиларни таклиф қиламиз:

- худуднинг рақобатбардош устунликларидан фойдаланган ҳолда таълим ташкилотлари ўртасида ўзаро самара берадиган креатив ҳамкорликни йўлга қўйиш;

- хамкорлик фаолиятда олиб борилаётган бутун тизимнинг узоқ муддатли инновациялари ва бошқа стратегиясини белгиловчи етакчиларни аниқлаш;

- ички ва ташқи рақобатбардошликни таъминлайдиган таълим ташкилоти ходимларининг малака даражасини ошириш имконини берадиган илмий ташкилотларни белгилаш;

- ишонч ва ижодкорлик муҳити;

- битта худуддаги таълим ташкилотларининг умумий махсаддан келиб чиқувчи хусусий манфаатдорликнинг мавжудлиги кабиларни киритиш мумкин.

Таълим ташкилотини кластерли ёндашувининг аҳамиятини соҳалар бўйича қуйидагича таснифлаш мумкин:

- иқтисодий соҳада - самарали таълим хизматлари бозорини шакллантиришда;

- ижтимоий соҳада - педагогик таълим ташкилотлари би-тирувчиларини иш билан таъминлашда;

- маркетинг соҳасида - инновацион таълим технологияларини, таълим муассаларининг ўқув-тарбиявий ишларида янги имкониятларни оммалаштиришда;

- ҳуқуқий соҳада – кластерли ёндашув доирасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйишнинг, шунингдек таълим ташкилотларини бошқаришнинг янги шаклларига ўтиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий асосларини яратиш;

педагогика соҳасида - узлуксиз таълим тизимда салоҳиятли педагог кадрларни тайёрлашни ҳамкорликда лойиҳалаш соҳаларида кўзга ташланади. (Ш.К. Мардонов, У.Н. Хужамкулов, Ш.И.)

Умуман олганда, таълим ташкилотини кластерли ёндашуви педагогика соҳасига иқтисодий моделларни татбиқ қилиш натижасида самарадорликка эришишни назарда тутади. Уни амалга ошириш механизмлари, йўналишлари, тамойиллари, мақсад ва вазифаларини илмий асосда тавсифлаш айни пайтда соҳа мутахассислари олдидаги долзарб муаммолардан ҳисобланади. Бу борада

биз қуйидагиларни таклиф қиламиз:

1. «Таълим ташкилотини инновацион кластерли ёндашув асосида бошқариш» мавзусига илмий жамоатчиликнинг эътиборини тортиш.

2. Педагогик таълимни кластерлаштиришнинг стратегик йўналишлари ва тамойилларини ишлаб чиқиш.

3. Мавжуд меъёрий ҳужжатларга педагогик таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш.

4. Кластерли ёндашув асосида таълим ташкилотларининг хамкорлик фаолиятини ташкил этиш борасида илғор хорижий тажрибаларни ижодий ўзлаштириш.

5. Таълим ташкилотини инновацион кластерли ёндашувни амалиётга татбиқ этишнинг механизмларини ишлаб чиқиш.

Ушбу муаммоларни ечиш педагогик таълим тизимида интеграцияни таъминлаш ва самарадорликни оширишга нисбатан инновацион ёндашувни қарор топтиради.

Кластерли ёндашувни таълим ташкилоти бошқарувида қўллаш қуйидаги афзалликларни беради:

биринчидан, таълим муассасаларининг меҳнат бозори билан ўзаро ҳаракат механизмлари шаклланади, унинг алоҳида бизнес гуруҳлардан тобелигини олди олинади; иккинчидан, кадрлар инфраструктураси яхшиланади;

учинчидан, инновацион фаолиятнинг инфраструктураси ривожланади, ижобий инновацион муҳит яратилади, мавжуд имкониятлар янада кенгаяди, самарадор, эгилувчан, бошқариладиган тизими шаклланади;

тўртинчидан, таълимнинг мобиль принципларга асосланган модель тизими татбиқий базаси шаклланади, унда предметли ўқитишдан воз кечилади, фанлараро алоқалар кенгаяди;

бешинчидан, ўқувчи (талаба)ларга бозор муносабатларининг субъекти сифатида ўзининг таълим “Йўл ҳаритаси”ни мустақил шакллантиришга имкон яратилади;

олтинчидан, таълим жараёнининг юқори даражадаги интеллектуаллиги, очиқлиги таъминланади, шунингдек таълимнинг турли шакл ва воситалари жорий қилинади.

Ҳамкорлик фаолиятни ривожлантиришда инновацион педагогик таълим кластерли ёндашувга қуйидагилар хосдир:

- кластерли ёндашув республика (туман, шаҳар, вилоят) миқёсида шакллантирилиши мумкин;
- бир хил даражадаги ўқув муассасалари битта кластерли ёндашувга асосланган

таълим ташкилотига бириктирилиши мумкин;

- кластерли ёндашувга турли даражадаги ўқув муассасалари, масалан, профессионал таълим – олий таълим муассасасига бирлашиши мумкин;

- кластерли ёндашув таркибига турли профилли ва турли даражали ўқув муассасалари, корхона ва ташкилотлар киритилиши мумкин;

- соҳа бўйича бир профилли ўқув муассасалари, корхона ва ташкилотлари кирити-

лади;

- ўқув муассасалари битта марказ атрофида бирлаштирилиши (таълим ташкилоти, илмий тадқиқот институти ва олий таълим муассасалари) мумкин;
- инновацияларни жорий қилиш мақсадида бириккан ташкилот, корхона, таълим ташкилотлари мазмунини ҳам кластерли ёндашув сифатида баҳолаш мумкин (Ходжамкулов У.Н.)

Инсониятнинг давлат ва жамият қурилишига доир асрий тажрибалари ижтимоий муносабатларни янгича ёндашувлар асосида тартибга солиш борасидаги илғор ёндашувларнинг қарор топтирилишига олиб келди. Мазкур ёндашувнинг моҳияти сўнгги йилларда умумий тарзда “модернизациялаш”

тушунчаси ёрдамида ифодаланиб келинмоқда.

Таълим тизимининг модернизацияси – жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини, унинг малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олишга бўлган талабини қондириш, таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида мавжуд механизмнинг қайта ишлаб чиқилиши ёки такомиллаштирилиши. Фалсафий талқинда ифода этганда миқдор ўзгаришлари туб сифат ўзгаришларига айланади. Масалан: ўрта асрларда аграр характер касб этган жамият илм-фан, техника, саноат ва ишлаб чиқаришнинг ривожланиши билан индустриал жамиятга айланади.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Адабиётлар:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Давыдова Н.Н., Игошев Б.М. и др. Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования. // Педагогическое образование в России, 2014, №10. -С. 73-76.
2. Ш.К. Мардонов, У.Н.Хужамкулов, Ш.И. Ботиновавабошқалар The end to educate young people with the spirit of patriotism in the context of globalization. Journal of Critical Reviews, Malaysia, 2020, Vol.7, Issue 12, pp 166-169.
3. Пўлатов Ш.П. Таълим менжменти ёхуд таълим муассасаларини илмий-методик бошқаришга инновацион ёндашув, Т... “Yosh kuch”, 2022. 736 б.
4. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем. // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24-26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. - Белгород: Издательство БелГУ, 2006. Ч. 1. -С. 24-29.
5. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари. Пед. фан. док. (ДСс) дисс. автореф. -Чирчиқ, 2020. - 60

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR ESHITUV-NUTQIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING KORREKSION YO‘NALGANLIGI

MIRSAID YUNUSOV XUDAYAROVICH

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada eshitish, tovush, nutq kabi jarayonlarning bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligi, kar va zaif eshituvchi bolalar eshituv nutqiy faoliyatini tashkil etishda korreksion ish usullari hamda topshiriqli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berilagan.

Kalit so‘zlar: eshitish, tovush, nutq, fonematik eshituv, fonematik idrok, fonematik tasavvur, fonematik analiz, fonematik sintez, korreksiya.

Аннотация. В статье даны рекомендации по взаимосвязи таких процессов, как слух, звук, речь, методам коррекционной работы и использованию технологий задач в организации слухоречевой деятельности глухих и слабослышащих детей.

Ключевые слова: слух, звук, речь, фонематический слух, фонематическое восприятие, фонематическое воображение, фонематический анализ, фонематический синтез, коррекция.

Abstract. The article provides recommendations on the interrelationship of processes such as hearing, sound, speech, corrective work methods and the use of task technologies in the organization of hearing and speech activities of deaf and hard-of-hearing children.

Key words: hearing, sound, speech, phonemic hearing, phonemic perception, phonemic imagination, phonemic analysis, phonemic synthesis, correction.

Eshitish — odam va hayvonlar organizmining tovush tebranishlarini qabul qilish xususiyati, mexanik, retseptor va nerv tuzilmalaridan tashkil topgan eshitish analizatorlari faoliyati tufayli ro‘y beradi. Tovush ta’sirida odamda tovush signallari parametrini aks ettiruvchi eshitish sezgisi paydo bo‘ladi, buning natijasida tovush tebranishlari chastotasi tovush balandligi tarzida qabul qilinadi. Organizmlarning eshitish xususiyati ular evolyutsion rivojlanishi, yashash muhiti va tovush signallarining biologik ahamiyati bilan bog‘liq bo‘lib “bioakustika” deyiladi.

Tovush tebranishlari tashqi eshitish yo‘li (tashqi quloq) orqali o‘tib, nog‘ora pardani tebratadi. Tebranishlar o‘rta quloqdagi suyakchalar orqali ichki quloq suyuqligi (perilimfa va endolimfa)ga o‘tadi. Paydo bo‘lgan gidromexanik tebranishlar chig‘anoq to‘sig‘i (asosiy, ya’ni bazilyar membrana)ni va unda joylashgan retseptor apparat (Korti organi)ni tebratadi. Bazilyar membrananing mexanik xususiyati uning uzunligi bo‘ylab bir

xil bo‘lmaydi: yuqori chastotali tebranishlar bazilyar membrananing ichki quloq chig‘anoq‘i asosida, past chastotali tebranishlar esa uning uchki qismida maksimal amplitudaga ega bo‘lgan tebranishlarni paydo qiladi.

Shunday qilib, Korti organida tovush tebranishlari mexanik energiyasi retseptorlarni qo‘zg‘atadi, qo‘zg‘alish retseptorlardan eshitish nervlari tolalariga beriladi. Nervlarda paydo bo‘lgan bioelektr potentsiallar eshitish sistemasi markazi bo‘limiga o‘tkaziladi. Eshitish signallari faqat havo orqali emas, balki kalla suyaklari orqali ham ichki quloqqa o‘tkazilishi mumkin.

Eshitish sezgirligi eshitishning absolyut chegarasi orqali baholanadi. Bu chegara tovushning eshitish mumkin bo‘lgan minimal intensivligi ditsibal (db) hisobida belgilanadi. Qabul qilinadigan tovush tebranishlari chastotasi diapazoni E. egri chizig‘i, gers yoki kilogers bilan ifodalanadi.

Odam 10—20 gs dan 20 kgs gacha bo‘lgan tovush tebranishlarini qabul qiladi, 10 gs dan

pasttebranishli tovushlar uzluksiz tovush tarzida qabul qilinmaydi. Odamda E.ning eng quyi chegarasi 1—3 kgs chastotaga teng. Juda yuqori tebranishli tovush to‘lqinlari — shovqin (mas, 140 db og‘riq paydo qiladi; 150 db tovushga odam chiday olmaydi). Har xil hayvonlar turli diapazondagi tovush to‘lqinlarini (mas, hasharotlar 0,2 kgs — 500 kgs, baliqlar 50—100 gs — 3—5 kgs, delfinlar 100 gs —200 kgs) qabul qiladi. Umurtqali hayvonlardan qushlarning eshitish sezgirligi sudralib yuruvchilarnikidan, sut emizuvchilarniki qushlar va sudralib yuruvchilarnikidan yuqori bo‘ladi.

Tovushni farqlash imkoniyati differensial chegara, ya’ni eshitish mumkin bo‘lgan tovush o‘zgarishining minimal chegarasi (intensivligi yoki chastotasi) bilan belgilanadi. Odamda tovushni farqlash differensial chegarasi (o‘rtacha diapazonda) intensivlik bo‘yicha 0,3—0,7 db, chastota bo‘yicha 2—8 gs ga teng.

Tovush signallari kuchayishi bilan tovushni farqlash ham kuchayadi, uning differensial chegarasi esa kamayib boradi. Bunday holat nutq signallari va musiqa ohanglarini qabul qilishda ham namoyon bo‘ladi.

Odamni musiqa ohanglari absolyut balandligini aniqlay olish qobiliyati absolyut eshitish deyiladi. Boshqa begona tovushlar ta’sirida tovushni qabul qilish xususiyati yomonlashuvi, hatto butunlay yo‘qolishi mumkin. Kuchli tovushlar uzoq vaqt davomida ta’sir etganida eshitish sezgirligi pasayadi (fiziologik adaptatsiya).

Eshitish sistemasi ikkala simmetrik joylashgan qismlarining o‘zaro ta’siri tovush manbaini aniqlashga imkon beradi (binaural effekt).

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo‘lib o‘shishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo‘lib, atrofdagilarga taqlid etish yo‘li bilan rivojlanib boradi. Og‘zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi

analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog‘langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko‘p jihatdan talaffuzga bog‘liq. Bola nutqining o‘sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina xarakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o‘z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so‘zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham xarakterlanadi.

Nutqning fonetik–fonematik tomoni nutqning umumiy madaniyatini ko‘rsatkichi hisoblanadi va so‘zlashuv me’yoriga to‘g‘ri kelishi kerak.

Nutqning fonetik tomoni deganda, tovushlarni talaffuz etish jarayoni tushuniladi, bu nutq – harakat apparatini mutanosib ishlashining natijasi hisoblanadi.

Nutqning fonematik tomoni deganda, esa ona tilidagi tovushlar differentsatsiyasi tushuniladi. Nutq eshituv analizatorini ish faoliyati nutqning fonematik tomonini ta’minlaydi. Nutq eshituv analizatori asosan so‘zdagi tovushlarni farqlash va ularni eshitishtirish o‘rnini artikulyatsion va akustik jihatdan o‘xshash tovushlarni bir-biridan farqlaydi.

Nutq normada bo‘lishida eshitish qobiliyati katta ahamiyatga ega. Eshitish qobiliyatini rivojlanish jarayonida bolada ovoz reaksiyalari paydo bo‘ladi: turli tovushlar, bo‘g‘inlar shakllanadi.

Fonematik jarayonlar:

- Fonematik eshituv
- Fonematik tasavvur
- Fonematik idrok

L.S.Vigotskiy bolalar nutqining rivojlanish birligi fonema ekanligini isbotladi. Shuni ham takidlash lozimki, fonemalarni idrok etish nutqning tovush tomonini ham idrok etish bilan bog‘liqdir.

Fonematik eshitish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1) Eshitish qobiliyati berilgan tovushni so‘zda bor yoki yo‘qligini aniqlash;

2) Turli ketma-ketlikda bir xil fonemalarni o‘z ichiga olgan so‘zlarni farqlash;

3) Yaqin, lekin ma'nosi jihatidan farq qiladigan so‘zlarni ajrata olish.

Fonematik idrok

a) so‘zdagi tovushlarning chiziqli ketma-ketligini aniqlash

b) so‘zdagi tovushlar sonini bilish yoki

hisoblash.

Fonematik eshitish bu so‘zning tovushlar tarkibini tashkil etuvchi fonemalarni farqlash, eslab qolish operatsiyalarini bajarishga ega bo‘lgan tizimlashtirilgan eshitish idrokidir.

Fonematik idrok bu fonemalarni farqlash va so‘zning tovushlar tarkibini o‘rnatish uchun maxsus aqliy harakatlar yig‘indisidir.

<i>Fonematik idrok</i>	<i>Ovoz tahlili(analiz,sintez)</i>
Maxsus tayyorgarlikni talab qilmaydi	Maxsus tayyorgarlikni talab qiladi
Tovushlarning xususiyatlari va tartibini farqlash qobiliyati	Tovushlarni yozma ravishda takrorlash uchun bir xil narsani ajrata olish qobiliyati
Savodxonlikka birinchi qadam 1 yoshdan 4 yoshgacha bo‘lgan davrda shakllanadi	Savodxonlik uchun ikkinchi qadam

Embrion rivojlanish bosqichida nutqiy tovushlarni idrok etish holatlari:

- Tug‘ilgandan keyin 2-4 haftaligida har qanday tovushga reksiya kirishadi
- 7-11 oylikda har bir so‘zga e‘tibor qiladi
- 1 yoshda bola har bir tovushlarga, so‘zlarga ahamiyat beradi
- 2 yoshida ona tilining barcha tovushlarini fonemik idrok etadi

Fonematik eshitishni aniqlash usullari

Fonematik jarayonlarni tekshirish uchun material tanlashda asosiy prinsip oddiydan murakkabga ketma-ket o‘tish prinsipida bo‘ladi.

Tekshiruv davomida logoped bolani rasmni diqqat bilan o‘rganib chiqishni va har bir rasmning orqasida joylashgan unga mos keladigan vazifani bajarishni taklif qiladi. Bajarilgan xatti-harakatlar bolaning nutq kartasida qayd etiladi.

Fonematik idrokni tekshirish

1. So‘zda berilgan tovushning mavjudligini yoki yo‘qligini aniqlash;

2. Berilgan tovush bilan tugaydigan so‘zni eshitish;

3. Belgilangan tovush bilan boshlanuvchi rasmlarni ko‘rsatish;

4. Paronimlar uchun juft rasmlarni moslash.

Fonematik analizni tekshirish. Fonematik tahlilni tadqiq qilish L.F.Spirova uslubiga asoslangan bo‘lib, u so‘rovni so‘z boshidagi unli tovushlarni va so‘z oxirida undosh tovushlarni tanlash bilan boshlashni tavsiya qiladi, asta-sekin yanada murakkab pozitsiyalarga o‘tadi.

So‘zdagi undosh tovushning o‘rnini aniqlash qobiliyatini tekshirish:

- Ikki tovushning tutashgan joyidan undosh tovushni tanlang;
- So‘z nechta tovushdan iborat ekanligini aniqlang;
- Tovushning so‘zdagi o‘rnini aniqlang;
- Bir so‘zda unli yoki undoshlarning sonini aniqlang;
- Ikkala so‘zda bir xil tovushlarni tanlang;
- So‘zdagi tovushlar ketma-ketligini aniqlang.

Fonematik sintezni tekshirish

Fonematik sintezni o‘rganayotganda, bolalar turli xil tovushlardan ketma-ketlikda so‘zlarni tuzish qobiliyati aniqlanadi:

1. Berilgan tovushlar sonidan so‘zlar tuzing;

2. Berilgan ketma-ketlikda berilgan

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ПОЗИЛОВА ШАХНОЗА ХАЙДАРАЛИЕВНА.

Институт повышения квалификации педагогических инноваций, профес-
сиональное образование, переподготовка управленческих и педагогических
кадров и повышение их квалификации

На основе рецензии Зарипова Дилноза Анваровна, к.п.н., доцент

Аннотация. Данная статья будет посвящена научно-методическому анализу развития профессионального творчества слушателей курсов повышения квалификации педагогических кадров профессиональных образовательных учреждений и их повышению квалификации. Помимо педагогического, психологического и философского освещения понятий креатизма, профессиональной креативности, в статье предлагается системная тенденция к развитию профессиональной креативности преподавателей на курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: профессиональное образование, курсы повышения квалификации, креативность, профессиональная креативность

Annotation. This article is devoted to the scientific and methodological analysis of the development of professional creativity of teachers of retraining and advanced training courses. The article presents a systematic approach to the development of professional creativity of teachers in professional development courses, along with pedagogical, psychological and philosophical coverage of the concepts of creativity, professional creativity.

Keywords: professional education, professional development courses, creativity, professional creativity

Сегодняшнее высокое развитие науки, техники, технологии и производства само по себе выдвигает на повестку дня новые социальные требования. Среди этих социальных требований важно подготовить высококвалифицированные кадры, которые будут двигать развитие общества, более того, на его основе усовершенствовать систему, направленную на достижение этой цели. Потребность в подготовке квалифицированных кадров зависит от социального, экономического и культурного развития общества по-новому - появления новых направлений, специализаций, возникновения потребности в обучении кадров по ним, формирования потребности в последовательном повышении профессиональных знаний, квалификации и умений специалистов в быстро меняющийся период, а также в В современных условиях особое место занимает этап системы непрерывного обра-

зования, в частности профессионального учебного заведения, с отлаженным механизмом обеспечения квалифицированными кадрами социальной, экономической и культурной сфер. Следует отметить, что в условиях нынешней глобализации особое внимание следует уделять развитию у преподавателей профессионального образования в соответствии с андрогогическими принципами ИКТ творческих и профессиональных компетенций при ведении образовательного процесса, а также повышению их квалификационного уровня на курсах повышения квалификации. В частности, радикальное повышение качества профессионального образования требует углубленной подготовки специалистов и профессионально-ориентированных дисциплин на основе инновационных образовательных технологий и инструментария.

Действительно, высокие устремления преподавателей профессионального

образования, которые считаются творческими в своей деятельности, передовыми, опытными, новаторами, авторами исследовательских работ, к повышению своей профессионально-психологической компетентности, являются одним из главных требований цифрового общества.

На наш взгляд, содержание и совершенствование индивидуально-психологической компетентности, профессионально-личностная ориентация на содержательном уровне важны на курсах повышения квалификации учителей профессионального образования.

Система профессионального образования, переподготовка педагогических кадров и организация их курсов повышения квалификации на основе творческих подходов развивает у каждого участника образовательного процесса способность выдвигать и развивать новые идеи как решение проблем, связанных с педагогической деятельностью, в дополнение к способности оценивать свой имеющийся творческий потенциал, самооценку.

Система профессионального образования - это система дидактических законов и нормативных актов, направленных на повышение квалификации преподавателей профессионального образования, когда речь идет о переподготовке педагогических кадров и проведении курсов их повышения квалификации на основе творческих подходов.

Способность педагога решать творческие задачи определяется тем фактом, что он способен в полной мере видеть возможности, которые служат развитию потенциала тех, кто получает образование на разных уровнях.

Учеными нашей республики и зарубежной страны было проведено несколько научных исследований по описанию многогранных особенностей творческого обучения с философской, психолого-педагогической точки зрения.

Ю.М.Асадов считает, что одной из наиболее ценных особенностей творческого потенциала является его главная роль в

создании инноваций. Инновация является продуктом личностного интеллекта и проявляется в результате применения творческих способностей [1].

В исследовательской работе Г.Ибрагимовой креативность - это набор навыков, связанных с личностными чертами креативности, креативность, которая, по ее утверждению, включает в себя высокий уровень чувствительности к проблемам, интуицию, предсказуемость о результатах, фантазии, исследованиях и размышлениях [2].

А.А.Арипжанова, с другой стороны, учла особенности и подходы педагогической деятельности при изучении креативности и определила, что креативность педагогических кадров следует рассматривать: в активном, продуктивном, личностном, экологическом, проблемном аспектах [3].

В различных диссертационных исследованиях Е.С.Шелестовой [4], Н.А.Степаненко [5] и других дается более ста определений понятия креативности. По мнению большинства авторов, креативность неразрывно связана с деятельностью высших учебных заведений в педагогическом процессе, то есть рассматривается как основное условие образовательного процесса и модернизации экономики. В данном случае одним из основных факторов, направленных на повышение эффективности OSM, является обновление системы материально-технического потенциала [6], [7], [8], [9], [10].

Вопросы становления и развития креативизма анализировались представителями различных областей - поэтами, учеными, художниками, писателями. Взгляды на креационизм рассматривались как центральная тема философов с далекого прошлого по сегодняшний день.

Креативность - это концепция, которая поддерживает новационизм, инновации и креативность вместе взятые. Исследование 2019 года, проведенное учеными из Международного университета Alliant, Сан-Франциско, США, направленное на

оценку логико-творческого мышления в образовательном процессе учителей математики, физики, информатики и гуманитарных наук калифорнийских школ, под названием "Креативность в образовании". В ходе тренинга для учителей была создана онлайн-платформа, которая включала материалы по предметам и поэтапные тестовые задания. Учебные задания рассчитаны на неделю, в конце которой основное внимание уделяется разработке инновационно-методического проекта. Основное внимание уделяется логическому анализу данного материала на основе творческих способностей и развитию навыков организации обучения на проектной основе [11].

Исследования, в которых освещаются проблемы креативизма, подчеркивают отсутствие четких заявлений о креативизме и идентификации креативности. [12]. Анализ современных определений креативизма, взятых из его ранних научных и теоретических исследований, позволяет выделить два уникальных компонента: оригинальность (или новизну) и актуальность поставленной задачи. [13;14], [15;16]. Представление о том, что что-то является достаточно новым и креативным, чтобы соответствовать широким требованиям для своего назначения, в настоящее время широко принято в качестве "типичного" определения [17]. Эти два показателя мультипликативны, поэтому, если что-то очень оригинально, но не зависит от конкретной задачи, или специфично для конкретной задачи, но не оригинально, это не креативно [18].

Запуск Спутника I в 1957 году [19] привел к ранним официальным попыткам интегрировать современную американскую систему образования, а затем и учебные программы многих других стран в единую цель, основанную на общих принципах. В 1958 году, в соответствии с задачами, поставленными в Законе об образовании в области обороны США, начала изучаться проблема продвижения науки, техники, инженерии и математики (STEM) на основе рассматриваемых принципов [20].

Дана Хенриксен и Майкл Хендерсон в своей научной статье "Креативность и готовность к риску в условиях преподавания и обучения: выводы из шести международных нарративов" оценили склонность участников к риску на основе 6 типов историй [21].

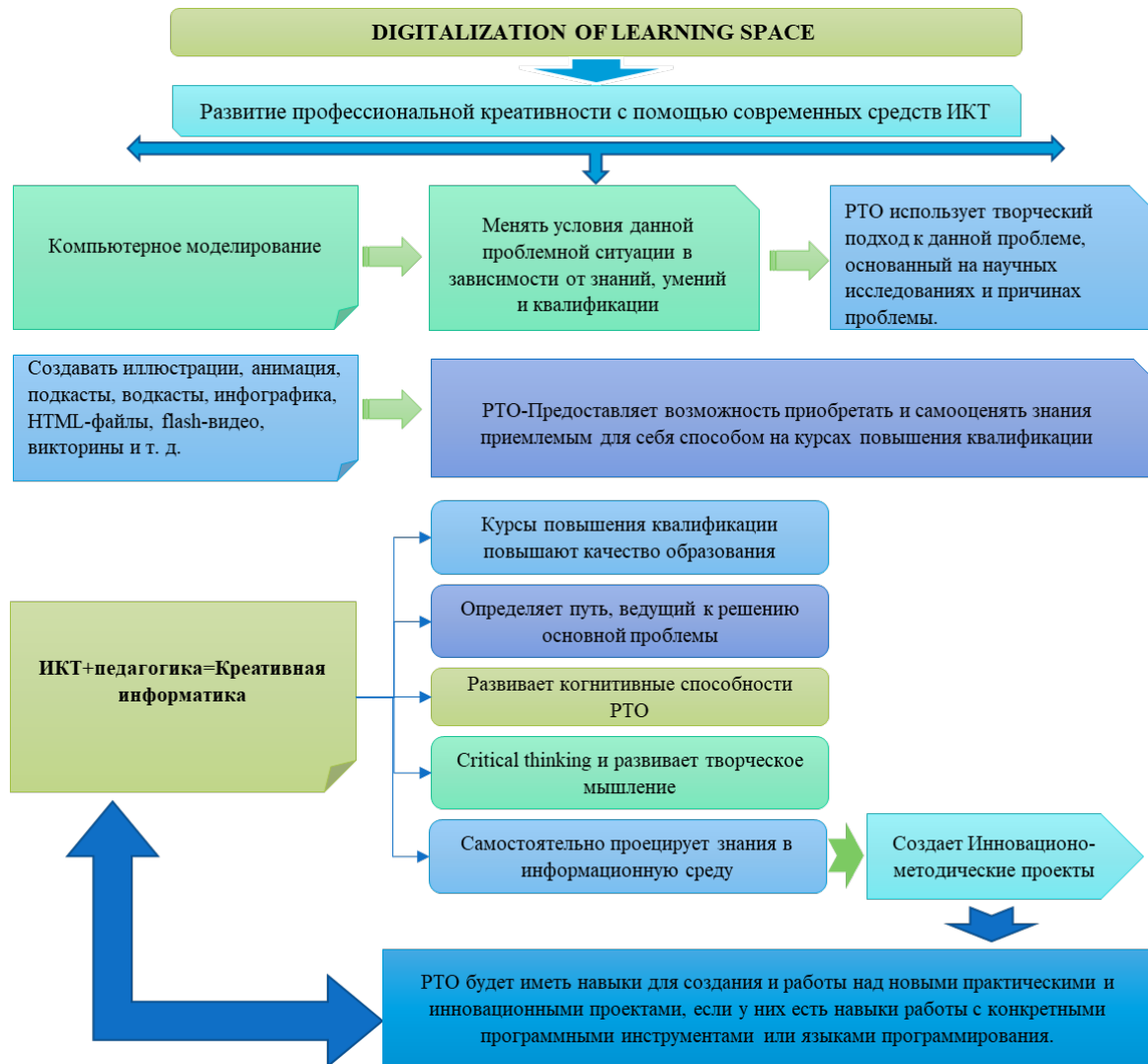
В системе профессионального образования рассматривается отдельный психолого-педагогический процесс - развитие профессионального креативизма у преподавателей курсов повышения квалификации, который выражается в совокупности способностей как педагога к творчеству, новаторству и рационализаторству, так и способности применять новшества, почерпнутые из теоретических знаний, на практике.

В результате педагогического анализа курсов повышения квалификации системы профессионального образования в нашей республике мы выявили следующие проблемы:

- недостаточное развитие процесса педагогической интеграции в учебных курсах системы профессионального образования на основе международного опыта;
- неспособность обеспечить вариативность образовательной системы и диверсификацию образовательного процесса на курсах повышения квалификации системы профессионального образования;
- система профессионального образования Профессиональное творчество (ИКТ-творчество, методологическое творчество, инфографическое творчество, профессиональное творчество), основанное на принципе DLS (цифровизации учебного пространства) в передовых средствах ИКТ, авторских программных средствах и способах развития навыков их использования в образовательном процессе, недостаточно изучено.

В рамках нашего исследования, в качестве решения вышеуказанных проблем, мы предлагаем следующую системную тенденцию развития

профессионального творчества учителей ИКТ:

Исходя из указанной тенденции, не важно, в какой области образования, Профессиональное обучение на курсах повышения квалификации, принимая во внимание высокую способность и гибкость учителей информатики и информационных технологий привыкать к изменениям в обществе, которые меняются со скоростью - развитие профессионального творчества учителей информатики и информационных технологий наука - указывает на актуальность исследования.

На наш взгляд, для развития профессионального творчества учителей информатики и информационных технологий в системе профессионального образования и их переподготовки в нашей стране необходимо выполнить ряд комплексных задач.

Мы бы включили в их список следующее:

- развитие профессионального творчества учителя информатики и информационных технологий профессиональных образовательных учреждений и создание условий на основе структуры "индивидуальность + педагогический + психологический;

- проанализировать организационные и содержательные аспекты профессиональных образовательных учреждений с целью обеспечения диверсификации образовательного процесса, то есть вариативности образовательных программ и программ курсов переподготовки педагогических кадров и их повышения квалификации в цифровой образовательной среде;

- профессиональные образовательные учреждения информатики и развитие их профессионального творчества на основе таких способностей, как ИКТ-творчество, инфографическое творчество, педагоги-

ческое творчество, которые развивают педагогический профессионализм в соответствии с требованиями времени преподавателей информационных технологий.

Использованной литературы:

1. Асадов Ю.М. Индивидуально-психологические особенности учителя как факторы развития профессионализма: Автореф. дис. ...канд. Психол. наук. – Ташкент: «НУУз», 2007.-25 с.
2. Ибрагимова Г.И. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: п.ф. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. –Т.: - 2017. – 24 б.
3. Арипджанова А. Р. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш. п.ф. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. Т.: - 2017. 24 б.
4. Шелестова Е.С. технология формирования креативности студентов-дизайнеров в процессе профессиональной подготовки. Автореф. канд.пед.наук. – М.: 2014. - 231 с.
5. Степаненко Н.А. Развитие креативного потенциала студента педагогического направления подготовки. - Автореф. канд.пед.наук. – Орск: - 2015. -215 с.
6. Ахметова Д., Гурье Л. Преподаватель вуза и инновационные технологии // Высшее образование в России. - 2001.- №4. С.138-141.
7. Балл Г.А., Бастун М.В., Гордиенко В.И., Красильникова Г.В., Красильников С.Г. Психология труда и профессиональной подготовки личности // Учеб.пособие. Академия педагогических наук Украины, Институт педагоги и психологии профессионального образования. 2014. 158 с.
8. Гершунский Б.С. Образовательно – педагогическая прогностика. Теория, метрология, практика // Учебное пособие. - М.: Наука, 2003. - 768 с.
9. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. –Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
10. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. М.: Изд.: НПО «МОДЭК», 2002. – 400с.
11. Kaplan, D. E. (2019). Creativity in Education: Teaching for Creativity Development. *Psychology*, 10, 140-147. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.102012>
12. Cropley, A. J. (1999). Creativity and cognition: Producing effective novelty. *Roeper Review*, 21, 253–260. <https://doi.org/10.1080/02783199909553972>
13. Barron, F. (1955). The disposition toward originality. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 478–485. <https://doi/10.1037/h00480>
14. Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5, 444–454
15. Diedrich, J., Benedek, M., Jauk, E., & Neubauer, A. C. (2015). Are creative ideas novel and useful? *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 9(1), 35–40. <https://doi/10.1037/a0038688>;
16. Kaufman, J. C. (2016). *Creativity 101* (2nd ed.). Springer
17. Plucker, J. A., Beghetto, R. A., & Dow, G. T. (2004). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. *Educational Psychologist*, 39(2), 83–96. https://doi.org/10.1207/s15326985ep3902_1
18. Simonton, D. K. (2012). Taking the U.S. Patent Office criteria seriously: A quantitative threecriterion creativity definition and its implications. *Creativity Research Journal*, 24(2–3), 97–106. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.676974>
19. Steeves, K. A., Bernhardt, P. E., Burns, J. P., & Lombard, M. K. (2009). Transforming American educational identity after Sputnik. *American Educational History Journal*, 36(1/2), 71–87
20. Herold, J. (1974). Sputnik in American education: A history and reappraisal. *McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill*, 9(2), 143–164. <https://mje.mcgill.ca/article/view/6971>
21. Danah Henriksen, Michael Henderson, Edwin Creely, Ana Amélia Carvalho, Miroslava Cernochova, Deepshikha Dash, Trina Davis, Punya Mishra. Creativity and risk-taking in teaching and learning settings: Insights from six international narratives. *International Journal of Educational Research Open*. 2666-3740/© 2020 The Authors. Published by Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100024>

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ISH SINFI O‘QITUVCHILARINI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH – IJTIMOIIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

BERDIYEVA MUBORAK BAXTIYOROVNA

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada ta’lim muassasalarida tizimli yondashuv asosida ta’limni tashkil etish, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishning kreativ moduli hamda ta’lim texnologiyalari amaliyotga joriy etish masalalari ko‘rilgan.

Annotation. The article deals with the organization of education in educational institutions based on a systematic approach, the creative module of developing the creative competence of future teachers, and the implementation of educational technologies.

Kalit so‘zlar: ta’limda pedagogik hamkorlik, blended learning, didaktik shart-sharoit, kreativ kompetentlik.

Ключевые слова: педагогическое сотрудничество в образовании, смешанное обучение, дидактические условия, творческая компетентность.

Key words: pedagogical cooperation in education, blended learning, didactic conditions, creative competence

Kirish. Jahon oliy ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarini kreativ yondashuv asosida tayyorgarligini va mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayonida kreativ kompetensiyasini rivojlantirish, talabalarda mustaqil bilim olish faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda, ta’lim jarayonida talabalarda kasbiy bilim va ko‘nikmalarni takomillashtirish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion salohiyati va kasbiy ijodkorligini rivojlantirish, ta’limda pedagogik hamkorlik tamoyillarini modellashtirish, o‘qitishning sifat va samaradorligini oshirishda aralash ta’lim “blended learning” texnologiyalarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlariga e’tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda oliy ta’lim muassasalarida talabalarini kreativ kompetentligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini ishlab chiqish, pedagogik jarayonning mazmuni, rivojlantirish mezonlari va shakllanish darajalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kreativ kompetentligini rivojlantirishning elektron monitoring tizimini yaratish, lokal modulli texnologiyalarni tatbiq

etish, ijodkorlikni baholash mezonlari va parametrlarini aniqlashtirishning prognostik modellarini tadbiq etishning me’yoriy asoslari ishlab chiqildi. “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish”[1] ustuvor vazifa etib belgilandi.

Bunda har tomonlama yetuk, bilimdon, ijodkor yoshlarni tarbiyalash hozirgi kunning asosiy talablarini hal etishda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kreativ kompetentligini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda keyingi yillarda ta’lim sohasini modernizatsiya qilishga katta e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-sonli Qarorlarida pedagogik ta’lim sohasini rivojlantirishga oid ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ularda o‘quv-bilish faoliyatini samarali rivojlantirish kabi ustuvor yo‘nalishlar muhim vazifa sifatida belgilab

berildi.

Adabiyotlar tahlili. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv muammosini tahlil qiladigan bo'lsak, mazkur muammo dastlab 2001 yilda "Umumiy o'rta ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish strategiyasi" materiallarida keng ommaga taqdim etilgan. Ular "xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo'lgan kompetentlik va kompetensiya muammosining rivojlanish tarixini ko'rib chiqishga xarakat qildilar. Mualliflar guruhi I.A. Zimnyayaning XI simpoziumda taqdim etilgan "Ta'limda kvalimetriya: metodologiya, usullar, amaliyot", "Ta'lim tizimining turli darajalarida asosiy ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish (deskriptor xususiyatlari)" mavzusidagi ma'ruzasi tasdiqlaydi [2].

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv to'g'risida gap ketganda olimlar o'zlarining turli xil fikrlari va qarashlarini ilgari suradilar. Masalan, O.E.Lebedev "Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim maqsadlarini belgilash, ta'lim mazmunini tanlash, ta'lim jarayonini tashkil etish hamda ta'lim natijalarini baholashning umumiy tamoyillari majmui" deb ta'riflaydi [3].

Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv muammosi N.V.Kuzmina, J.Raven, N.Xomskiy, A.K.Markova, R.Uayt va boshqalarning ishlarida o'rganilgan bo'lib, uni tahlil qilish asosida uning ta'limda shakllanishida uch bosqichni ajratish mumkinligi ko'rsatib o'tiladi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv rivojlanishining birinchi bosqichi –1960–1970 yillarga to'g'ri keladi. Ushbu davrda "kompetensiya" tushunchasi ilmiy apparatga 1965 yilda N.Xomskiy tomonidan kiritilgan bo'lib, kompetentlik va kompetensiya ta'riflarini bir-biridan farqlash shartlari belgilangan edi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvni rivojlantirishning ikkinchi bosqich- 1970-1990 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda til o'rgatish nazariyasi va amaliyoti, boshqaruvchi

kasbiy mahorat, yetakchilik va boshqaruv sohalarida "kompetentlik" va "kompetensiya" atamalaridan foydalanish ko'zda tutilgan. "Ijtimoiy kompetensiyalar va kompetentlik" tushunchalarining mazmuni shu davrdan boshlab ishlab chiqila boshlandi.

Kompetentlik va uning turlari J. Ravenning tadqiqotlarida o'rganiladi. Keyinchalik esa, bu kompetensiya sifatida talqin qilinadi. Uning "Zamonaviy jamiyatdagi kompetentlik" asarida kompetentlik- ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lum sohadagi hayotiy muvaffaqiyat sifatida talqin qilinadi [4].

Muallif o'z asarida shaxsga xos bo'lgan kompetensiyalarning 39 ta turini ko'rib chiqadi hamda ularni "motivatsiyalangan qobiliyatlar" sifatida belgilaydi [5]. Mazkur ilmiy asarlar butun dunyoda, shu jumladan, mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda ham kompetentlik tushunchasi va turlarini talqin qilish muammosi bo'yicha faol ish uchun asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. "Kompetentlik" tushunchasi "Ta'limning umumiy mazmunini modernizatsiya qilish strategiyasi"ga ko'ra, quyidagilarni o'z ichiga oladi deb xulosa qilingan: xulq-atvor, texnologik, oreratsion, kognitiv, motivatsion, ijtimoiy va axloqiy komponentlar, ta'lim natijalari va boshqalar. Shu bilan birga, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga bag'ishlangan tadqiqotlar, ilmiy manbalar va materiallarda «kompetentlik» tushunchasining umumiy qabul qilingan aniq ta'rifi mavjud emasligi ma'lum. Bundan tashqari, pedagogika nazariyasi va amaliyotida hamda bu bo'yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda talabalarning "kompetensiyalari"ni izohlash bilan bog'liq masalalar hali ham faol muhokama qilinmoqda.

Pedagogik kontekst – bilim, ko'nikma va malakalarda faol namoyon bo'ladigan shaxsiy sifat va fazilatlar yig'indisi xisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, "kompetensiya" tarkibida kimningdir zaruriy bilim va yetarli tajribaga ega bo'lgan masalalar doirasini batafsil ko'rib chiqish kerak bo'ladi; bu bilim, ko'nikma va malakalarni turli vaziyatlarda ijodiy va

samarali qo‘llashning namoyon bo‘lishi, tezkor darajada xarakat qilish va ko‘zlangan kerakli natijaga erishish imkonini beradi. Shunday qilib, “kompetensiya” deganda, biz o‘z kasbiy faoliyatimizni muvaffaqiyatli ta‘minlash imkonini beruvshi, ta‘lim muassasasida shakllangan bilim, ko‘nikma va xarakat usullari majmui sifatida tushunamiz.

Oliy ta‘limning davlat ta‘lim standartlari modellalarida “kompetensiya” tushunchasi “bo‘lajak mutaxassisning ma‘lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zaruriy bilim, ko‘nikma, shaxsiy fazilatlar va amaliy tajribani qo‘llash qobiliyati” [6] sifatida belgilanadi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning asosiy elementi sifatida kompetensiyalar asosida ta‘lim mazmunini

sifat jihatidan yangilash jarayoni qaraladi. “Umumta‘lim maktablarida ta‘lim oluvchilarga umuminsoniy bilim, ko‘nikma va malakalarning yangi tizimini, shuningdek, talabalarning mustaqil faoliyati va shaxsiy mas‘uliyati tajribasi, ya‘ni zamonaviy asosiy kompetensiyalarni shakllantirishi kerak” [7].

Kompetensiyalarni mazmuniga ko‘ra – asosiy, umumiy fan va fan kompetensiyalariga ajratish A.V. Xutorskoy tomonidan taklif qilinadi. U talaba faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha asosiy kompetensiyalarni ajratish lozimligini ta‘kidlaydi. Bu unga to‘rlangan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishga, zamonaviy jamiyatda hayotning amaliy ko‘nikmalarini yetarli darajada egallashga imkon beradi (1.1.1-rasm). Tadqiqotchi yettita asosiy kompetensiyani aniqladi:

1.1.1-rasm. A.V. Xutorskoy kompetensiyalarni mazmuniga ko‘ra quyidagicha ajratilishi

Asosan, maktab ta‘limi bosqichida shakllanadigan, obyektiv xarakterga ega bo‘lgan asosiy kompetensiyalar oliy o‘quv yurti bitiruvchisining kreativ kompetensiyalarini shakllantirishni belgilaydigan kasbiy yo‘nalish kompetensiyasi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kreativ kompetensiyani rivojlantirish muammosiga u yoki bu darajada taniqli bo‘lgan faylasuflar, tarixchilar, jamoat arboblari, pedagog olimlar e‘tibor berishgan va hozirgi kunda taniqli nazariyotchilar va ta‘lim amaliyotchilari tomonidan ham o‘rganish ishlari davom etmoqda. Bu bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bu

davrda kompetensiya fenomeni pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, akmeologiya yo‘nalishlari nuqtai-nazaridan tavsiflanadi, uning uslubiy imkoniyatlari cheklangan va tushunchaning to‘liqligini ochib bermaydi.

Quyida biz, kasbiy kompetensiya tushunchasini va uning asosiy tarkibiy qismlarini batafsilroq tahlil qilishga xarakat qilamiz. Pedagog olimlar tomonidan “kompetensiya” tushunchasining mohiyatini ochib berish bo‘yicha hozirgi vaqtda mavjud bo‘lgan bir nechta yondashuvlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, aytish lozimki, turli tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida bu tushuncha turlicha talqin qilinganligini kuzatishimiz mumkin.

Kompetensiya bu– ma’lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun bilim, ko‘nikma, tajriba yoki ma’lum bir ishni bajarish uchun zarur bo‘lgan malakalar majmuiga ega bo‘lish xisoblanadi. Mazkur ta’rif kompetensiya tarkibini ko‘rsatadi, lekin uning elementlari o‘rtasida o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan tizimli munosabatlarni xisobga olmaydi.

Kompetensiya – ma’lum bir sohada faoliyat olib borayotgan xodimning o‘z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish qobiliyati degan ta’rif ham adabiyotlarda uchraydi[8]. Bizning fikrimizcha, bu ta’rif o‘qituvchi kompetensiyasi tarkibini aniqlash va tekshirish uchun yetarli darajada to‘liq va aniq emas degan xulosaga kelishimizga asos bo‘ladi.

Kompetensiya – bu xodimning kasbiy va shaxsiy sifat va fazilatlarini o‘z ichiga olgan, unga kasbiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkonini beradigan, o‘z mutaxassisligidan kelib chiqib jarayonni amalga oshirish vositasi sifatida foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga olgan ta’lim majmuasi xisoblanadi [9].

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha, bu ta’rif, ko‘proq “professionallik” tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lib, undan kompetensiyashaxsiy

motivatsiya va hissiy-irodaviy komponentning mavjudligi bilan o‘zaro farqlanadi. Kreativ kompetensiyani – psixologik-pedagogik va uslubiy kompetensiyalardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida baholash mumkin. Zamonaviy jamiyat talaba va o‘ziga nisbatan shaxsiy va insonrarvarlik pozitsiyasini egallashga qodir, talaba shaxsini rivojlantirishni asosiy maqsad qilgan, ijodkorlik qobiliyatiga ega, o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy o‘zini-o‘zi tarbiyalashga intiladigan o‘qituvchilarga muhtoj xisoblanadi. Shu sababli pedagog-o‘qituvchining psixologik-pedagogik kompetensiyasini oshirish muammosi bugungi kunga qadar ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirish, oliy ta’lim muassasalarida ularning kreativ va shaxsiy kamolotini ta’minlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish kerakligini taqozo etadi. Talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishning pedagogik acolarini ishlab chiqish, psixologik-pedagogik sharoitlarini aniqlash va ularda kreativ kompetentlikning shakllanganlik darajasini aniqlovchi mezonlarni acoslash muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-son Farmoni.
2. Andpeyev, V.I. Usloviya yevpistisheskogo programmirovaniya ushebno-issledovatel’skoy deyatelnosti shkolnikov / V.I. Andreyev // Sovetskaya pedagogika. - 1979. - № 3. - S. 74-78.
3. Andreyev A.L. Kompetentnostnaya paradigma v obrazovani: opit filosofsko-metodologicheskogo analiza// Pedagogika. 2005. №4. S. 19-27.
4. Baydenko V.I. Kompetensii: k osvoyeniyu kompetentnostnogo podxoda (Leksii v slaydax): Materiali k pervomu zasedaniyu metodologicheskogo seminaru 20 maya 2004 g. M.: Issledovatel’skiy sentr problem kashstva podgotovki specialistov, 2004. 30 s.
5. Belkin A.S. Pedagogicheskaya kompetentnost: Usheb. Posobiye. / A.S. Belkin, V.V. Nesterov. Yekaterinburg: Sentr «Ushebnyaya kniga», 2003. -188 s.
6. Benin V.L. Kulturologicheskaya kompetentnost v podgotovke pedagoga. / V.L. Benin, YE.D. Jukova // Obrazovaniyei nauka: Izvestiya Uro RAO. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. gos. prof.-ped. un-ta, 2002. № 2(14).S.132-138.
7. Bepalko V.P. Obrazovaniyei obusheniye s ushastiyem kompyuterov (pedagogika tretego tisyasheletiya) ; Valsh V. Bruse, Betz Nansy YE. Test Assessment. N.J. : Prentise Hall, 2001
8. Bogoyavlenskiy, D.N. Formirovaniye priyemov umstvennoy raboti kak put razvitiya mishleniya ushaxixsya / D.N. Bogoyavlenskiy // Voprosi psixologii. - 1962. - № 4. - S. 28-41
9. Vaxobov M. M. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta’lim standartlarini joriy yetish – zamonaviy ta’lim raradigmasi sifatida // Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). 2016. №10. -78-s.

АЛГОРИТМ ОТБОРА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ ВУЗОВ

ВЕНЕРА КАРИМОВА

доцент МГИМО (Ташкентский филиал)

ШОЙМАРДОНОВА Т.Т

На основе рецензии директора ГНМЦ при МВОНИ РУз., PhD,

Abstract. This article is devoted to the study and implementation of the teacher selection algorithm based on the morphological analysis method in combination with Microsoft Excel software. The creation of a universal tree of vacant positions is considered, which has a wide applicability and can be integrated into any educational institution. The developed system described in this article is characterized by simplicity and ease of use, which makes it accessible and attractive to a wide range of educational institutions.

Keywords. criteria, morphological analysis, alternative options, recruitment, assessment.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию и реализации алгоритма отбора преподавателей на основе метода морфологического анализа в сочетании с программным обеспечением Microsoft Excel. Рассматривается создание универсального дерева вакантных должностей, которое обладает широкой применимостью и может быть интегрировано в любое образовательное учреждение. Разработанная система, описанная в данной статье, характеризуется простотой и удобством в использовании, что делает ее доступной и привлекательной для широкого круга образовательных учреждений.

Ключевые слова. критерии, морфологический анализ, альтернативные варианты, подбор кадров, оценка.

Аннотация. Ушбу мақола Microsoft Excel дастурида морфологик таҳлил усули асосида ўқитувчиларни танлаш алгоритмини ўрганиш ва амалга оширишга бағишланган. Ҳар қандай таълим муассасасига интеграция қилиш ва қўлланилиши мумкин бўлган вакант лавозимларнинг универсал дарахтини яратиш масаласи кўриб чиқилган. Ушбу мақолада тавсифланган тизим соддалиги ва фойдаланишда қулайлиги билан ажралиб туради, бу эса уни кенг қамровли таълим муассасалари учун қулай ва жозибадорлигини оширади.

Калит сўзлар. мезонлар, морфологик таҳлил, муқобил вариантлар, ишга қабул қилиш, баҳолаш.

Введение (Introduction). В современном динамично развивающемся образовательном пространстве растёт необходимость в квалифицированных и компетентных преподавателях, способных адаптироваться к быстро меняющимся требованиям и стандартам. Особенная значимость этого процесса проявляется в подготовке руководящих кадров высших учебных заведений, где эффективность обучения напрямую коррелирует с профессионализмом и компетентностью преподавательского состава.

В этом контексте вопрос отбора преподавателей приобретает первостепенную значимость. Сложность данной задачи заключается в многомерности и многоуровневости критериев, по которым необходимо оценить потенциальных кандидатов. В связи с этим возникает необходимость в разработке алгоритма, способного учитывать множество переменных и обеспечивать объективность и эффективность отбора.

Методология исследований (Research Methodology). Для успешного решения

проблемы отбора преподавателей для обучения руководящих кадров высших учебных заведений был разработан алгоритм, основанный на методе морфологического анализа. Данный метод позволяет систематически и детально подходить к оценке кандидатов, учитывая множество критериев и параметров. Алгоритм представляется следующим образом:

Обозначение проблемы. Четкое формулирование проблемы, которую следует решить. В нашем контексте это необходимость подбора квалифицированных преподавателей для обучения руководящих кадров.

Целеполагание. Формулировка четкой, ограниченной по времени и реалистичной цели.

Для реализации поставленной цели предлагается решить следующие задачи:

- Сформировать T – конечное множество критериев оценивания. Эти критерии будут основой для оценки и сравнения потенциальных кандидатов.
- Построение дерева альтернатив-

ных решений. Из множества потенциальных преподавателей создается дерево возможных вариантов отбора.

- Сегментация возможных значений критериев. Путем группировки альтернативных вариантов по степени их соответствия каждому критерию.

- Присвоение степени пригодности к должности для каждого критерия. Используя метод экспертных оценок, каждому варианту присваивается процентная оценка по каждому критерию.

- Модель вычисления степени соответствия каждой альтернативы. Основываясь на фактических значениях критериев, разрабатывается модель для оценки степени соответствия каждой альтернативы оптимальному выбору.

- Расчеты и принятие решения. С использованием разработанной модели проводятся расчеты для выбора наилучшего варианта.

Дерево альтернативных решений может быть представлено в виде таблицы, что значительно упрощает визуальное

Таблица 1. Генерация альтернативных вариантов

критерии альтернативы	Вариант1	Вариант2	...	Вариантп
критерий 1				
критерий 2				
критерий 3				
...				
критерий t				

восприятие и анализ информации.

- Дерево альтернативных вариантов можно представить в виде таблицы:

Для оценки альтернативных вариантов, необходимо привести значения критериев к одной размерности. Для этого можно провести сегментацию возможных значений критериев. В пределах одного сегмента альтернативные варианты равноценны в аспекте влияния, оказываемого критерием T_i на степень соответствия оптимальному решению.

Заменяя критерии в таблице 1 в соответствии со шкалами оценок критериев T_i получаем одинаковую размерность. Процент соответствия альтернативного варианта к оптимальному варианту, теперь можно рассчитывать, как среднее арифметическое его фактических показателей по всем критериям по формуле (1).

$$D_{\text{опт}} = \frac{\sum_{i=1}^n S_i}{n} \times 100\%$$

где $D_{\text{опт}}$ – степень пригодности альтернативного варианта к оптимальному по совокупности выделенных критериев оценивания (выражается в процентах); S_i – экспертная оценка (в процентах) i -го критерия; $n=|T|$ – мощность множества T (критериев).

Возможно включение непредвиденных факторов (рисков) в модель.

Например, рисками при подборе преподавателей могут быть, например, возраст преподавателя и должность, так как в виду занятости преподавателя в должности, есть риск, что преподаватель не сможет провести занятия в назначенный день. Для вычисления рисков используются формулы вероятностей, хотя может быть использована и шкала оценки риска. Обозначая риск R_l , где $l = 1, L$.

Здесь L – количество рисков. Тогда скорректированная формула для вычисления процента соответствия преподавателя к занимаемой должности будет:

$$D_{\text{(канд.)}} = \frac{\sum_{i=1}^n S_i}{n} \times (1 - \bar{R}) \times 100\% \quad (2)$$

$$\text{здесь } \bar{R} = \frac{\sum_{l=1}^L R_l}{L}.$$

Применение метода морфологического анализа позволит принять оптимальное решение при множестве альтернативных вариантов. Пример применения метода морфологического анализа показан в работе [1].

Результаты и анализы (Analysis and results). Принцип морфологического анализа легко реализуется с помощью компьютерных средств, что делает его особенно эффективным для таких задач, как отбор преподавателей.

Реализован алгоритм подбора преподавателей для обучения руководящих кадров ВУЗов с использованием Microsoft Excel для проблемной ситуации: имеется вакантная должность преподавателя Головного научно-методического центра организации переподготовки и повышения квалификации педагогических и руководящих кадров системы высшего образования, по результатам собеседования. Предпочтение отдаётся соискателям, имеющим опыт работы на руководящих должностях [2].

Целью отборочного процесса является выявление претендентов с высшим уровнем квалификации, наиболее полно соответствующих следующим критериям:

наличие ученой степени (обозначение ученой степень);

педагогический стаж (обозначение педагогический стаж);

знание иностранных языков (обо-

значение иностранный язык);
стажировка за рубежом (обозначен-

ние стажировка за рубежом);
опубликованность результатов на-

	преподаватель1	преподаватель 2	преподаватель 3	преподаватель4
ученая степень	<i>Doctor science, профессор</i>	<i>Ph.D, доцент</i>	<i>Ph.D</i>	<i>Doctor science, доцент</i>
педагогический стаж	23	25	10	32
иностраный язык	1	2	4	3
стажировка за рубежом	<i>нет</i>	<i>ведущие страны в заданной области</i>	<i>страны с потенциалом в заданной области</i>	<i>страны с потенциалом в заданной области</i>
опубликованность (последние 3 года)	3	2	1	2

Рис. 1. Построение дерева альтернативных вариантов отбора преподавателей в Microsoft Excel

учных исследований в научных журналах (последние три года, в базах данных Scopus, Web of Science) (обозначение опубликованность).

Построено дерево альтернативных вариантов для модуля k , ($k = \overline{1, K}$, где K – количество модулей обучения) (Рис.1):

Для оценки альтернативных вариантов, приведем значения критериев к одной размерности. Для этого проведем сегментацию возможных значений критериев и присвоим значения $S_j(T_i)$, показывающие, в какой степени кандидат пригоден вакансии V_k с точки зрения критерия T_i ($(1 \leq i \leq n, 1 \leq j \leq m)$, где n – мощность множества T и $m(T_i)$ – количество сегментов множества возможных значений критерия T_i , k – количество модулей). В пределах одного сегмента соискатели равноценны в аспекте влияния, оказываемого критерием T_i на степень соответствия должности. Выставляя оценку в интервале $[0; 1]$, при наличии, взяв за базис (100%) значение критерия, указан-

ного в вакансии $V_k: 0 \leq S(T_i) \leq 1$.

Для удобства и совпадения значений критериев при заполнении дерева альтернативных вариантов отбора преподавателей используется выпадающее меню (Рис. 3). При приведении значений критериев к одной размерности для автоматической сегментации возможных значений критериев используется функция ГПР в Microsoft Excel (Рис. 4).

Например, автоматизация замены критерия «Ученая степень» в соответствии со шкалой оценки критерия T_1 выполняется с помощью функции: =ГПР(C4; шкала! \$B\$2: \$J\$3;2;0) (Рис. 4).

Таким образом, заменяя критерии соответствия со шкалами оценок критериев T_i имеем одинаковую размерность (Рис. 5).

Процент соответствия кандидата к должности теперь можно рассчитывать, как среднее арифметическое его фактических показателей по всем критериям по формуле (1).

В итоге, процент соответствия кан-

Шкала оценки критерия Т_1 (ученая степень)																	
T ₁	Doctor science, профессор	Doctor science, доцент	Doctor science	Ph.D, доцент	Ph.D, доцент	Ph.D	доцент	нет									
S(T ₁)	1	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0									
Шкала оценки критерия Т_2 (педагогический стаж)																	
T ₂	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
S(T ₂)	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8
Шкала оценки критерия Т_3 (иностранный язык)																	
T ₃	0	1	2	3	>3												
S(T ₃)	0	0,4	0,6	0,8	1												
Шкала оценки критерия Т_4 (стажировка)																	
T ₄	ведущие страны в заданной области	страны с потенциалом в заданной области	нет														
S(T ₄)	1	0,5	0														
Шкала оценки критерия Т_5 (опубликованность)																	
T ₅	0	1	2	3	>3												
S(T ₅)	0	0,4	0,6	0,8	1												

Рис. 2. Шкалы оценки критериев в Microsoft Excel

		преподаватель1	преподаватель 2	преподаватель 3	преподаватель4
ученая степень	Doctor science, профессор	Ph.D, доцент	Ph.D	Doctor science, доцент	
педагогический стаж	Doctor science, профессор	25	10	32	
иностранный язык	Doctor science, доцент	2	4	3	
стажировка за рубежом	нет	ведущие страны в заданной области	страны с потенциалом в заданной области	страны с потенциалом в заданной области	
опубликованность (последние 3 года)	3	2	1	2	

Рис. 3. Выпадающее меню для заполнения дерева вакансий

Аргументы функции

ГПР

Искомое_значение C4 = "Doctor science, профессор"

Таблица шкала!\$B\$2:\$J\$3 = {"0;"Doctor science, профессор";"Doctor science..."}

Номер_строки 2 = 2

Интервальный_просмотр 0 = ЛОЖЬ

= 1

Ищет значение в верхней строке таблицы и возвращает значение ячейки, находящейся в указанной строке того же столбца.

Искомое_значение значение, которое требуется найти в первой строке таблицы. Искомое_значение может быть значением, ссылкой или текстовой строкой.

Значение: 1

[Справка по этой функции](#) OK Отмена

Рис. 4. Сегментация значений критериев с помощью функции ГПР

	преподаватель1	преподаватель 2	преподаватель 3	преподаватель4	
ученная степень	1	0,8	0,6	0,9	
педагогический стаж	0,9	1	0,6	1	
иностранный язык	0,4	0,6	1	0,8	
стажировка за рубежом	0	1	0,5	0,5	
опубликованность (последние 3 года)	0,8	0,6	0,4	0,6	
	0,62	0,8	0,62	0,76	0,8

Рис. 5. Приведение критериев к одной размерности

отбор преподавателей.xlsx * x						
	A	B	C	D	E	F
2						
3			преподаватель1	преподаватель 2	преподаватель 3	преподаватель4
4		ученая степень	<i>Doctor science, профессор</i>	<i>Ph.D, доцент</i>	<i>Ph.D</i>	<i>Doctor science, доцент</i>
5		педагогический стаж	23	25	10	32
6		иностранный язык	1	2	4	3
7		стажировка за рубежом	нет	ведущие страны в заданной области	страны с потенциалом в заданной области	страны с потенциалом в заданной области
8		опубликованность (последние 3 года)	3	2	1	2
9		результат	62%	80%	62%	76%
10						
11						
12			преподаватель1	преподаватель 2	преподаватель 3	преподаватель4
13		ученная степень	1	0,8	0,6	0,9
14		педагогический стаж	0,9	1	0,6	1
15		иностранный язык	0,4	0,6	1	0,8
16		стажировка за рубежом	0	1	0,5	0,5
17		опубликованность (последние 3 года)	0,8	0,6	0,4	0,6
18			0,62	0,8	0,62	0,76
19						0,8
20						
21						
22						

Рис. 6. Процент соответствия кандидатов к должности

дидата к должности автоматически отображается в дереве альтернативных вариантов отбора преподавателей (Рис. 6)

Такое дерево вакантных должностей можно построить для каждого читаемого

в ГНМЦ модуля и применять во всех образовательных учреждениях.

Разработанная система отбора преподавателей на вакантную должность имеет простой и удобный интерфейс.

Достаточно ввести значения критериев в дерево вакансий, и система автоматически вычисляет процент соответствия каждого преподавателя, претендующего на ведение занятий в ГНМЦ.

Список литературы:

1. В.А.Каримова, Ж.С.Ахмедов. Применение метода морфологического анализа для решения задачи подбора кадров// Международный научный журнал «Наука и мир», № 5 (57), 2018, Том 1, 29-32 стр.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 27.08.2019 г. N УП-5789 "О внедрении системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров высших образовательных учреждений"

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI XALQ OG‘ZAKI IJODI VOSITASIDA MAKTAB TA‘LIMIGA TAYYORLASH

D.M.MAXMUDOVA

Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-sonli qaror bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standarti”ga muvofiq maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni xalq og‘zaki ijodi: ertaklar, o‘yinlar kabi vositasida kitobxonlikka tayyorlash metodlari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: ijodiy meros, afsona, aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, kitobxonlik

Аннотация: В данной статье освещены методы подготовки детей к чтению в дошкольных образовательных организациях посредством фольклора: сказок, игр в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 22 декабря 2020 года №1. №802 «Об утверждении Государственного стандарта дошкольного образования и воспитания».

Ключевые слова: творческое наследие, легенда, интеллектуальное, нравственное, физическое, эстетическое, чтение.

Abstract: This article highlights the methods of preparing children for reading in preschool educational organizations through folklore: fairy tales, games in accordance with the Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 22, 2020, No. 802 “On approval of the State standard for preschool education and upbringing”.

Key words: creative heritage, legend, intellectual, moral, physical, aesthetic, reading

Xalqimiz o‘z tarixiy-ijtimoiy taraqqiyoti mobaynida boy og‘zaki ijodiy meros yaratgan. Maktabgacha ta‘limga taaluqli o‘zbek xalq og‘zaki ijodining barcha janrlari: xalq ertaklari, xalq o‘yinlari, alla-qo‘shiq-lari, afsonalar, rivoyatlar, maqollar, topishmoqlar katta ta‘lim va tarbiyaviy imkoniyatlarga egadirlar. Xalq og‘zaki ijodida shaxsni har tomonlama rivojlantirishning barcha tarkibiy qismlari: aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, mehnat tarbiyasi ko‘zda tutilgan va shunga oid ilg‘or pedagogik fikrlar ilgari surilgan.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida “Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standarti”ga muvofiq bolalarni xalq og‘zaki ijodi, jumladan ertaklar, o‘yinlar kabi vositasida kitobxonlikka tayyorlash keng tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga va bola shaxsini har jihatdan kamol toptirishga

yordam beradi. Xalq ertaklari vositasida halollik, to‘g‘rilik, yaxshilik, botirlik, sahiylik, go‘zallik, kamtarlik kabi axloqiy sifatlar yuksak baholanadi va aksincha, tekinxo‘rlik, yomonlik, qo‘rqoqlik, baxillik, manmanlik singari salbiy xususiyatlar qoralanadi. Shuningdek bolalarning kishilar hayoti haqidagi bilimlarini kengaytiradi, emotsional taassurotlarini boyitadi, jamiyat hayoti va tabiatga bo‘lgan o‘zaro munosabatlar, his-tuyg‘ular, insonparvarlik, hamdardlik, mehr-oqibat, ota-onaga, oila a‘zolariga, yon-atrofdagi odamlar haqida g‘amxo‘rlik tuyg‘ularini rivojlantiradi. Shu jihatdan ham xalq ertaklarining mohiyatini, ahamiyatini o‘rganish doimo dolzarb bo‘lib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son Farmoni bilan tasdiqlangan

2020-2025 yillarga mo'ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturidagi farmonda aholi, avvalo, yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish, nashriyotlar va ijodkorlar faoliyatiga ko'maklashish, bolalarga mo'ljallangan adabiyotlarni chop etishni qo'llab-quvvatlash; mutolaa madaniyatini yuksaltirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va metodlarini tatbiq etish masalasi ko'rsatib o'tilgan. Ilmiy-metodik adabiyotlar, izlanishlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq og'zaki ijodi, jumladan ertaklar vositasida kitobxonlikka tayyorlashda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son Qaroriga muvofiq «Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari», va takomillashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun «Ilk qadam davlat o'quv dasturi»da belgilangan rivojlanish sohalari, rivojlanish

markazlar integratsiyasi asosida bolalarni kitobxonlikka tayyorlash, yuqorida qo'yilgan masalalarni xalq etishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni kitobxonlikka tayyorlash uchun ushbu yosh xususiyatni inobatga olgan xolda metodikani takomillashtirish lozim. Masalan, metodik ko'rgazmalar, zamon talabiga javob beradigan noan'anaviy kitoblar va hokazolar.

Tadqiqot ishimizda quyidagi metodlardan foydalandik: tarbiyachi tomonidan o'qilgan ertaklardagi matn parchalariga muvofiq ko'rgazmalar namoyish qilindi. Tinglangan matn bo'yicha suhbatlashish jarayonida, ertakning nomi hamda qahramonlarining bosh harfi bolalar bilan birgalikda o'qildi. So'ng ularga keyingi paydo bo'lgan harflarni ketma-ketlikda o'qish, ertak, qahramonlar nomini, ismini o'qib berish taklif qilindi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun «Ilk qadam» davlat o'quv dasturida belgilangan rivojlanish markazlar integratsiya asosida olib

boriladi. Integratsiyalashgan rivojlanish markazlaridagi ta'limiy jarayonlarlar bolalarni kitobxonlikka tayyorlashga, bu faoliyatning samaradorlik ko'rsatkichi muntazam ortib borishiga yo'naltirilgan ekan, uning bosh maqsadi bilimlarni o'zlashtirishda bolalarni kitobxonlikka tayyorlashning eng qulay, oddiy tushuncha va tasavvurlardan murakkabga tomon boruvchi izlanish-intilishlari orqali uzluksiz o'zlashtirilishini ko'zda tutadi.

Asosiy e'tibor bolalarni turli metodlar orqali bosma unli, undosh xarflarni, bo'g'inlarni so'zning boshida, o'rtasida, orqasida qo'llashga qaratiladi. Shuningdek jumboqli vaziyatlar yaritilib, o'yinli elementlar kiritiladi. Masalan: "Ertak

nomiga oid harfga qarab, qahramonlar joyini toping"; "Ertakdagi qahramonning joyini harfiga muvofiq toping", "Kimda qanday so'z xosil bo'ldi?", "Rasmlarni birlashtiring va so'zlarni xosil qiling" va hokazo.

Bunday muammolarni maqsadga muvofiq ravishda hal qilish tarbiyachi bolalarning kitobxonlikka qiziqishini, uning shakllanish bosqichlarini, buning uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni oldindan belgilab, tayyorgarlik ko'rishi zarur. Ularni maktab ta'limiga tayyorlashda yoshiga mos yorqin, rangli, e'tiborga sazovor rasmlari, bosma xarfli ertaklardan tashkil topgan kitoblar yaratish ta'lim sifatini oshirishga omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova F.R. va boshq. "Maktabgacha pedagogika" (Darslik) "Tafakkur" nashriyoti T.: 2019, 685 bet.
2. Qodirova F.R., Maxmudova D.M. "Til va nutq" rivojlanish markazlarida ta'limiy jarayonlarni tashkil etish. (Darslik) QDPU 2022, 230 bet
3. D.M.Maxmudova . Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni kitobxonlikka tayyorlash metodlari. Results of National Scientific Research International Journal 1 (6), 274-278b-2022
4. D.M.Maxmudova Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni kitobxonlikka tayyorlash metodikasini takomillashtirish //Pedagogs jurnali 1 (1), 10-16.2022y
5. D.M.Maxmudova Podgotovka detey starshego doshkolnogo vozrasta k chteniyu posredstvom skazok// International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1 (6), 220-225. 2022 y

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ, УМУМИЙ ЎРТА ВА ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ УЗВИЙЛИГИ

Ж.Э.Пардабаев
“Янги аср” университети ўқитувчиси Phd

Аннотация. Ушбу мақолада ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантиришда мактабдан ташқари, умумий ўрта ва профессионал таълим узвийлиги мазмуни ёритилган.

Калит сўзлар: Модернизациялаш, касбий тайёргарлик, излаш, узвийлик, узлуксиз, мактабдан ташқари таълим, синергизм.

Аннотирование. В данной статье освещается содержание непрерывности внешкольного, общего среднего и профессионального образования в развитии профессиональной подготовки учащихся.

Ключевые слова: модернизация, профессиональная подготовка, поиск, преемственность, непрерывность, внешкольное образование, синергизм.

Annotation. This article highlights the content of the continuity of extracurricular, general secondary and vocational education in the development of vocational training of students.

Keywords: modernization, professional training, search, continuity, continuity, extracurricular education, synergy.

Ўқувчиларда меҳнатга, касб-ҳунарга ижодий муносабатни тарбиялаш, уларни юксак маънавиятли, эркин фикрловчи шахс сифатида шакллантириш ва таълим-тарбия бериш давр тақозосидир. Ўқувчиларнинг ўйин фаолиятлари, ота-оналари ва теварак-атрофдаги кишиларга тақлид қилиши, уларнинг меҳнат ҳаракатларини такрорлашларида қизиқиш ва қобилиятлари ҳамда ижодкорлик сифатлари намоён бўлади.

Узлуксиз таълим тизими ва кадрлар тайёрлашни ривожлантиришнинг янги шароитларида ёшларнинг касбий тайёрлашнинг асосий мақсади ҳар бир мактаб, академик лицей ёки касб-ҳунар коллежи битирувчисини онгли равишда касб танлаши ва танланган соҳаси бўйича таълим олишни давом эттиришга тайёрлашдан иборатдир.

ЮНЕСКО томонидан касбий тайёргарлик тушунчаси “шахс хусусиятларини инобатга олган ҳолда, инсонга бериладиган ёрдам, уни бир томондан жамият учун керакли бўлиш, иккинчи томондан,

ўзининг шахсий ҳаракатларига эришиши, ҳаётий шароитларнинг ўзгариши давомида ўзи учун таълим ва меҳнат соҳаларини мустақил ва онгли танлай оладиган даражада ривожлантириш учун имконият яратишдир”, - деб таърифланади.

Тарбияланувчиларининг мустақил ҳаётга йўлланма олишларида педагог ходимлардан кўплаб масъулиятли тадбирларни амалга ошириш талаб этилади. Ўқувчиларнинг ҳаётий режалари, қизиқишлари, қобилиятлари, ижодкорлиги касбий тайёргарлигини ривожлантиришда муҳим омилдир.

Ўқувчилар жамиятда етук касб эгаси бўлишлари учун асос бўладиган билимларни эгаллашлари зарур. Замонавий тадқиқот методикаларини ўзлаштириш, ижодкорлик фаолияти натижалари, ўқувчилар ўзлаштирган билимлар касбий самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Бу ҳозирги замон талабларига кўра шахснинг касбий билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга қаратилган тўғри йўлдир.

Вояга етаётган шахснинг ривожланиш даври – касбий тайёргарлик жараёни билан уйғунлик касб этар экан, унинг ривожланиш жараёни таълим тизимининг таъсири остида содир бўлади.

Ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантириш технологияси жорий педагогик жараён бўлиб, санъат, маҳорат, кўникма, методлар йиғиндиси, муайян ҳолатни ўзгартиришга хизмат қилувчи жараён ёки амалиётга жорий қилиниши талаб этилаётган маълум бир педагогик тизим лойиҳаси сифатида талқин этилиши мақсадга мувофиқдир.

Педагогик тизим субъектлар (улар ўзаро таъсирлашиб, тизимнинг мавжудлигига асос бўлувчи мақсадга эришиш учун хизмат қилади) ва объектлар (улар билан таъсирлашув натижасида субъектлар шахсий функцияларини амалга оширади) дан ташкил топади. Бунда таълим олувчилар педагогик тизимнинг субъектлари, таълим мазмуни эса унинг объектлари бўлиб ҳисобланади. Таълим мазмуни субъект ёрдамида ўзлаштирилади ва ўзгартирилади, шахс томонидан ўқув фаолияти жараёнида дунёқарашга, қадриятлар ҳамда моҳиятлар, эътиқодлар, тасаввурлар, билим ва кўникмалар тизимига айланттирилади.

Касбий ривожланиш ва касбий тайёргарлик жараёнига турли омиллар таъсир кўрсатади: ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик, психологик, психофизик. Шу боис таълимнинг ана шундай тузилиши билан боғлиқ ҳолда табиий савол туғилади: касбий тайёргарлик жараёнида ўқувчилар шахсни келажакдаги касбий фаолиятида шахснинг ўзини намоён қилишига имкон берувчи шахсий фазилатларни, билимларни, мотивацион муносабатларни ривожлантириш қандай амалга оширилади?. Бу албатта узликсиз таълим

жараёнида умумий ўрта ва профессионал таълимни бирлаштирувчи мактабдан ташқари таълим муассасалари орқали амалга оширилади. Мактабдан ташқари таълим муассасалари ўқувчиларда ўз қизиқишига кўра шакллантириладиган касбий тайёргарлик тизими ўқувчиларни касбга йўналтириш ва касбий ўзини ўзи белгилаш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишни назарда тутди. Шу билан бирга, ҳар қандай тизим сингари, касбий тайёргарлик тизимини қўшимча равишда бир-бири билан ўзаро боғланган таркибий қисмлар-қуйи тизим сифатида тизимли таҳлилга асосланган тизимли ёндашув ёрдамида ўрганиш керак.

Шундай қилиб, умуман олганда, касбга йўналтириш ишининг тузилиши тўғрисида ягона фикр йўқ деган хулосага келишимиз мумкин. Бундан ташқари, касбга йўналтирилган тизим сифатида ўқувчиларнинг касбий тайёргарлиги тизими глобал мақсадга эга - индивидуал салоҳиятни ривожлантириш, уни касбий таълимга тайёрлаш. Тизимнинг шахсий мақсадлари сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

1. Мактаб ўқувчиларини профессионал таълимга киришига тайёрлаш.
2. Ўқувчиларнинг касбий йўналиши.
3. Профессионал таълим учун мутахассисларни тайёрлаш.
4. Профессионал таълим тизимида кадрлар тайёрлаш сифатини мониторинг қилиш. Профессионал таълим тизимининг мақсадлари ва аҳамиятлилиги уларни тизимли таҳлил асосида кўриб чиқишга асос беради. Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан замонавий касбий тайёргарлик тизимини бир қатор қуйи тизимларни ўз ичига олган яхлит тизим сифатида кўриб чиқиш мумкин. Хусусан, касбий тайёргарликнинг асосий таркибий қисмлари

сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин: касбга йўналтириш тизими ва касбий мутахассисларни тайёргарлик тизими. Ушбу қуйи тизимлар функционал равишда ўзаро боғлиқ, ўзаро таъсир қилади ва умумий мақсад билан бирлашади. Ўз навбатида, ушбу қуйи тизимларнинг ҳар бири ўзаро боғлиқ ва ўзаро боғлиқ бўлган қуйи тизимлардан иборат бўлган ўз тузилишига эга.

1. Касбий йўналтириш тизими қуйидаги қуйи тизимларни ўз ичига олади:

- касбий маълумотларнинг тизимлари;

- касбий консультация тизими;

- касбий танлов тизими.

2. Ихтисослаштирилган ўқитиш тизими. Мактабдан ташқари таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларнинг қобилиятлари ва мойилликларига қараб тўғарак машғулотларни ташкил этиш, уларнинг билим даражаси ва профессионал таълим ўртасидаги зиддиятларни бартараф этишдир. Мактабдан ташқари таълим тизимида қуйидаги босқичлар амалга оширилади:

1. Ташхисий.

2. Ташкилий.

3. Таълимий.

4. Назорат.

Мактабдан ташқари таълимнинг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларнинг қобилиятлари ва мойилликларига қараб тўғарак машғулотларни ташкил этиш, уларнинг билим даражаси, умумий ўрта ва профессионал таълим ўртасидаги узвийликни таъминлашдир. Мактабдан ташқари таълимда касбий тайёргарликни амалга ошириш қуйидаги тамойиллар асосида амалга оширилади: компетенцияга асосланган ёндашув, шахсга йўналтирилган таълим, ғоявий тамойил (ўқувчиларни тайёргарлик даражаси, қизиқишлари,

қобилиятлари бўйича ажратиш), касбга тайёрлаш таркибидаги мослашувчанлик тамойили ва бошқалар. Асосий, касбий тайёргарлик ва касбий фанларни тўлдирувчи воситаларни танлаш алоҳида ўрин тутади. Шундай қилиб, касбий тайёргарликни ташкил этишни узликсиз равишда амалга ошириш, таълим контсепциясини муваффақиятли амалга оширишга ва мойиллиги, қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда ёшларнинг касб эгаллашларига, имкониятларини яратишга имкон беради, уларнинг ҳаёти ва касбни мустақил равишда белгилаш, онгли бўлишга тайёрликни шакллантиришга имкон беради. Касбий тайёргарликни муваффақиятли амалга ошириш учун ўқув-услубий таъминотни ривожлантириш, асосий, умумий ўрта таълим мактаб дастурларини ва касб-ҳунар коллежлари дастурларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ муаммоларни ҳар томонлама ҳал қилиш зарур.

Илмий-амалий нуқтаи назардан касб танлаш касбий тайёрланиш, ёш мутахассиснинг ишга жойлашиши ва ишидан қониқиш ҳосил қилиши, ўқиш ва меҳнат қилиш мотивациясининг шаклланишига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлиги Э.Ғ.Ғозиев ва К.Қ.Мамедовлар томонидан эътироф этилган [1]. Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан замонавий таълим беришда ўқувчиларнинг касбий тайёргарлиги тизимини бир қатор қуйи тизимларни ўз ичига олган яхлит тизим сифатида кўриб чиқиш мумкин.

- ҳиссий- образли босқич – бу босқичда мактабгача ёшдаги ўқувчилар касблар олами билан таништирилади, турли касб-ҳунарларга қизиқиш ва фаолиятнинг барча турларида бошланғич меҳнат кўникмалари шакллантирилади;

- дастлабки билимлар мажмуи (1-4

Баркамол авлод мактаблари ўқувчиларини касбга тайёрлаш.

Баркамол авлод мактабларида ўқувчиларини касбга тайёрлаш	Ўқувчиларнинг касбий йўналиши	Мактаб ўқувчиларини касбга тайёрлаш
Ижтимоий-социал	Муҳандислик	Техник ижодкорлик
Миллий аънаналар ва кадрятлар	Миллий хунармандчилик	Бадий ижод

синфлар), бу босқичда ўқувчиларда меҳнатсеварлик шакллантирилади, жамиятда ва инсон ҳаётида меҳнатнинг аҳамияти тушунтирилади, яқин атрофдагилар ва ота-оналар касбларига қизиқиш уйғотилади, касб танлашида амалиётга асосланган ҳолда жамиятда энг кўп тарқалган касблар ҳақида билим берилади, ўйин тарзида қизиқишлар уйғотилади.

- излаш – суриштириш (5-7 синфлар), бу босқичда касб-хунар танлаш муаммоларини ҳал қилишда ўқувчиларнинг қизиқишлари, қобилиятлари, жамиятда ўз ўринларини топишлари касбга йўналтириш билан боғлиқ ҳолда рўй беради.

- касб танлашда етуклик (8-9 синфлар), бу босқичда ўқувчиларининг мақсадлари, тасаввурлари ва кадрятларини амалий имкониятларига боғлаган ҳолда, уларнинг кўникмалари ҳамда шахсий фикрлари шакллантирилади. Бунда ўқувчилар касб-хунар танлашнинг илмий асослари бўйича зарурий кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Улар махсус курсларни, умумтаълим фанларини ўзлаштириш жараёнида фаолиятнинг турли соҳаларида касбий кўникмага эга бўладилар.

- ижтимоий-касбий ҳақ-ҳуқуқларини англаш (академик лицей ва касб-хунар коллежлари). Бу босқичда ўқувчиларда аввалги босқичларга мос ҳолда пайдо бўлган барқарор қизиқишлар, касбий за-

рурий сифатларни шаклланишида меҳнат натижаларини баҳолаш тарзида диққатни жамлаш, касбий режаларга тузатиш кiritиш ва назорат қилиш, ўқув предметларини чуқурлаштириб ўргатиш асосида ижтимоий-касбий мослашув мақсадида касбий фаолият амалга оширилади.

- касбий фаолиятга киришиш (таълим муассасалари ўқувчилари ва талабалари). Бу босқич меҳнат жамоасида ҳаётий фаолият малакаларини шакллантиришдаги касбий тайёрлов давридир.

- меҳнат фаолияти жараёнида касбий етукликни ривожлантириш, малака ошириш, бу босқич касбий фаолият қобилини кенгайтириш, (аҳолининг бир қисми ишлайдиган) янги мутахассисликларни ўзлаштириш.

Бошқа тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, “касб-хунар танлаш – касбий етукликнинг аҳамиятли таркибий қисмларидан бири бўлиб, у бу жараённинг бошланғич даврларидан муваффақиятли ўтиши ва психологик мезонлари сифатида кўриб чиқилиши мумкин”.

Касбий етуклик жараёнига мурожаат шуни кўрсатадики, у 4 асосий таркибни ўз ичига олади:

- касбий мақсаднинг шаклланиши ва касб танлашни тушуниб етиш;

- касбий билим, кўникма ва малакаларни унумли ўзлаштириш;

- касбга фаол ёндашиш, ижтимо-

ий-касбий мослашув;

- касбий маҳорат ва ижодкорлик, улардан меҳнат фаолиятида тўлиқ фойдаланиш.

Шу усулда касб танлашни ҳақиқатдан шахнинг касбий шаклланиши ва ривожланишида бошланғич босқичи сифатида ҳисоблаш мумкин.

Умумий ўрта ва ўрта махсус, профессионал таълимида шахс шаклланишининг муҳим босқичи, ўқувчининг ақлий қобилиятлари, хусусан мантикий ва танқидий тафаккурининг самарали ривожланиш даври ҳисобланади. Ўқувчиларда ушбу сифатларни самарали ривожлантиришда робототехника тўғарагининг имкониятлари чексиз. Айни вақтда турли таълим босқичларида касбий тайёргарлик мазмунини етакчи педагогик ва психологик тамойилларга мувофиқ шакллантириш, таълим жараёнини амалга оширишда энг самарали шакл, усул, восита ва технологиялардан фойдаланиш, улар ўртасида узвийликни таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, ҳар бир таълим босқичлари ўртасидаги узвийликни таъминлашда илмий-педагогик, психологик асослар, шунингдек, миллий қадриятлар, бой тарихий меросига асосланиш зарурияти юзага келди. Ушбу муаммони самарали ҳал этишда ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигининг узвийлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Умумий ўрта таълим мактабларига “Технология” фанининг татбиқ этилиши реал оламда назарий ва амалий масалаларни ҳал қилиш учун технологик билим ва малакаларнинг моҳияти ва заруратини таъкидлайди.

Технологик таълимнинг мақсади қуйидагилардан иборат:

- ўқувчиларни жамият ишлаб чиқари-

шида ўзгартирувчи фаолиятга тайёрлаш, уларнинг онгида оламнинг техник-технологик манзарасини (табiiй-илмiiй ва ижтимоiiй-тарихiiй) ва шахснинг ижодiiй фикрлаш ва ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш;

- шахснинг ривожланиши ва турли хил ўқув ва меҳнат фаолиятида иштироки жараёнида ўзининг “Мени”ни топиши учун оптимал шароитларни яратиш.

Кўрсатиб ўтилган мақсадларни мактабнинг бутун ўқув-тарбиявий фаолиятида ўқувчиларнинг ўқув ва меҳнат фаолияти жараёнида амалга ошириш мумкин. Бу соҳада техник, технологик, касбий таълим муҳим ўрин эгаллайди. Бироқ технологик ва касбий тайёрлашнинг юзага келган амалиёти ўқувчиларни ривожлантиришнинг яхлитлик ва ҳар томонламалик тамойилларини тўлиқ амалга ошириш имконини бермайди ҳамда уларнинг замонавий ахборотга тўйинган яратувчилик меҳнати фаолиятига тайёрлигини таъминламайди. Ўқув фанлари бўйича тизимсиз тақсимланган политехник материал ўқувчиларда замонавий технологияларнинг яхлит манзарасини яратиш имконини бермайди, ўқувчиларнинг таълимий ва касбий тайёргарлиги ўртасида ишончли боғловчи бўғин бўла олмайди.

Умумий ўрта таълим ва профессионал таълим ўртасидаги узвийлик мактабдан ташқари таълимда ўқувчиларнинг қизиши ва ҳоҳиши асосида ташкил этилган тўғарак машғулотларида бевосита фанлараро алоқадорлик воситасида таъминланади (1-расм).

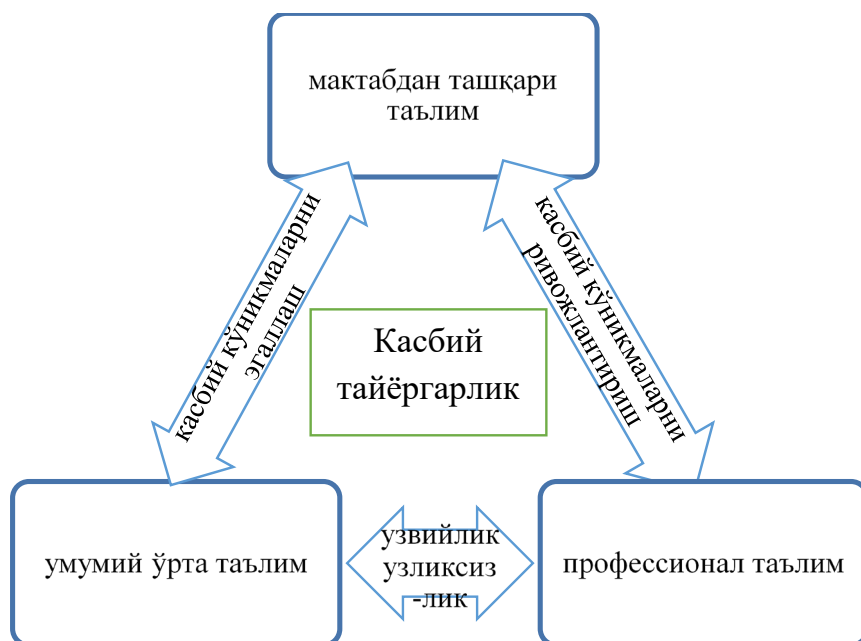
Мактабдан ташқари таълимга қўйиладиган давлат талабларига мактабдан ташқари таълим муассасалари 6 ёшдан 18 ёшгача бўлган барча “ўқувчиларга уларнинг ҳар томонлама камол топишлари ва бўш вақтларини мазмунли ўтказишлари

учун имконият яратади”¹.

Таълимда узвийлик икки хил турда қўлланилади. Биринчидан, таълим тур-

лари (бўғинлари) орасидаги узвийлик.

Бунда таълимнинг кейинги тури мазмуни аввалгисини қисман такрорлаб, мазмун

1-расм. Умумий ўрта таълим, профессионал таълими ва мактабдан ташқари таълимнинг ўзаро узвийлиги

жихатидан узвий боғланган ҳолда унинг кейинги таълим турларида давом этади. Иккинчидан, ўқув фанлари орасидаги узвийлик. Бу одатда фанлараро ёки предметлараро боғланиш орқали амалга оширилади.

Узвийлик тушунчаси узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир турида ўқувчилар билими, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни характерлайди.

Узвийлик ўқув материалнинг муайян кетма-кетликда, тизимли жойлаштирилиши, билимларни ўзлаштиришда мавжуд билимларга таяниш, ўқув материалнинг маълум даражада навбатдаги босқичларда қўлланилиши, ўқув-тарбия жараёни босқичларининг давомийлигини англата-

ди. Мазкур ҳодиса ўқув предмети материалларини жойлаштириш ҳамда ушбу предмет (фан) асосларини ўзлаштириш фаолияти турларининг самарали танланишига ёрдам беради. Бу жараёнда қуйидаги икки омил: муайян фаннинг мазмуни, мантиғи (ўқув предметида узвийликнинг мавжудлигини аниқловчи жиҳатлар - ўқув предмети мазмунини ташкил қилувчи тушунча, қонун ва далиллар, ўзаро органик боғланувчи аввал ва кейин ўзлаштирилган муайян соҳа билимлари моҳиятини маълум кетма-кетлик асосида аста-секин очиб берилишини таъминловчи ҳаракатлар) ҳамда билимларини ўзлаштириш жараёнининг қонуниятлари (дидактик жиҳатдан қайта ишланмаган муайян соҳа билимларининг ўқув предметида тўғридан-тўғри сингдирилишига йўл қўймай-

¹ Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазири-нинг 2015 йил 31 мартдаги 7-мх-сон буйруғига илова.

диган ҳаракат, амал)ни инobatга олиш муҳим аҳамиятга эга.

Узвийлик таълим муассасаларининг ўқув режаларига хос бўлиб, ҳар бир таъ-

лим турида ўқувчиларнинг муайян даражада билим олишлари ва таълимнинг давомийлигини таъминлайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ғозиев Э.Ғ., Мамедов К.Қ.. Касб психологияси. Тошкент: ТДАУ, 2003 й. 154 б.
2. Муллаҳметов Р.Ғ., Пардабаев Ж.Э. Тенденции преемственности среднего специального и высшего образования с производственной сферой // “ Молодой учёный” Научный журнал № 10 (12) / Россия. 2015. – Р. 1231-1233.
3. Пардабаев Ж.Э. Мактабдан ташқари таълим жараёнида ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантириш технологиялари.: П.ф.ф.д. PhD дисс. – Т.: 2021. - 45 б.
4. Pardabaev J.E. “STEAM” – Education as an innovative approach to the development of vocational training for students” // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 8 No. 3, 2020. ISSN 2056-5852.
5. Пардабаев Ж.Э. Мактабдан ташқари таълимни ривожлантиришда STEAM-таълим технологияси // “Халқ таълими”. -Тошкент. 2021. № 2. Б. 85-88. (13.00.00; № 17). www.xtjurnali.zn.uz.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI O‘YIN TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TA’LIMGGA ADAPTATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK MAZMUNI

SULTANOV TURDALI MUXTARALIYEVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang‘ich maktabda o‘qishni endi boshlayotgan o‘quvchilar bilan ishlash, ularga ta’lim berish va xulq-atvorining rivojlanishiga erishish juda katta mas’uliyat talab etadi. Bunda, pedagogika muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘qituvchilarga sinfni tashkil qilish uchun eng yaxshi tajribalar haqida tushuncha beradi. Bu ularga turli xil o‘quvchilar qanday o‘rganishlarini tushunishga imkon beradi, shuning uchun ular o‘z darslarini ushbu ehtiyojlarga moslashtirishlari mumkin. Natijada, bu ularning o‘qitish sifatini oshiradi, chunki u talabalar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari, pedagogika, sifatli ta’lim, bolalar bilan ishlash, boshlang‘ich sinf, sinf muhiti, pedagogik maslahatlar.

Аннотация: Работа с учащимися, которые только начинают ходить в начальную школу, обучение и развитие поведения требует большой ответственности. В то же время педагогика важна, поскольку дает учителям представление о лучших методах организации занятий. Это позволяет им понять, как учатся разные ученики, чтобы они могли адаптировать свои уроки к этим потребностям. В результате повышается качество их преподавания, так как оно хорошо воспринимается учащимися.

Ключевые слова: учителя начальных классов, педагогика, качественное образование, работа с детьми, начальная школа, школьная среда, педагогический совет.

Annotation: Working with students who are just starting to go to primary school, learning and developing behavior requires a lot of responsibility. At the same time, pedagogy is important because it gives teachers an idea of the best methods for organizing classes. This allows them to understand how different students learn so they can tailor their lessons to those needs. As a result, the quality of their teaching is improved, as it is well received by students.

Key words: primary school teachers, pedagogy, quality education, work with children, primary school, school environment, pedagogical council.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining turmush tarzi, tartibi, ijtimoiy holati, sinf jamoasi, oila muhitdagi ahvolini o‘zgartiradi, uning asosiy vazifasi o‘qishdan iborat bo‘lib qoladi. Yangi bilim, ko‘nikma, malakalar egallashni boshlaydi. Ta’lim o‘quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo‘r berishlikni, faollikni, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o‘rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi. O‘quvchi tengdoshlari bilan birgalikda muayyan bir sinf jamoasiga birlashtiriladi. Modomiki shunday ekan, sinf jamoasi va uning ahzolari bola oldiga ko‘pchilik manfaatini himoya qilish, shaxsiy istaklarini umumjamoa

intilishlariga bo‘ysundirish, o‘zaro yordam, o‘zaro hurmat, o‘zaro talabchanlik, ijtimoiy javobgarlik va burch hislarini egallash vazifasini qo‘yadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi oldiga qo‘yiladigan talablar tobora ortib, murakkablashib boraveradi.

Ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi hamda aloqadorligi, yahni ularni yaxlit holda tushunish zaruriyati mboshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari uchun tashkil etiladigan ta’lim-tarbiya jarayonlarining tizimga xos xususiyatlarga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ayrim tadqiqotchilar ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish belgilangan maqsadlarga erishishga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funktsional bog‘liq bo‘lgan komponentlar majmuini

ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim sifatida tahriflaydi¹. Demak, o‘zaro bog‘liq hisoblangan ta‘lim va tarbiya jarayonlari o‘quvchi shaxsining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki mazkur jarayonlar, birinchidan, ajdodlar tajribasining avlodlar tomonidan o‘rganilishi, ikkinchidan, o‘zlashtirilishi bo‘lib, ularning ijtimoiy hayotga qo‘shilishlarini tahminlab beruvchi yaxlit jarayon hisoblanadi. Demak, ta‘lim va tarbiya jarayonlari o‘quvchilarda shaxsiy xislatlar, insoniy fazilatlar, tushunchalar shakllanishiga hamda dunyoqarashining rivojlanishiga zarur shart-sharoitlar yaratib beradi. Demak, uzluksiz ta‘lim tizimining muhim bosqichlaridan biri sifatida umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim va tarbiya jarayonlari quyidagi tamoyillarga muvofiq tashkil etilishi o‘ziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi:

- davlat ta‘lim standartlari talablarining bajarilishi majburiyligi;

- o‘quvchilarda fan asoslari bo‘yicha tizimli bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning muhimligi bo‘yicha shaxsiy tushunchalar va ehtiyojlarni rivojlantirishning zarurati;

- ta‘lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish va muvofiqlashtirishda uzluksizlik va uzviylikni tahminlash;

- ta‘lim-tarbiya jarayonlarida tizimli, korporativ, vaziyatli, refleksiv, tabaqalashgan va innovatsion yondashuv texnologiyalarini tatbiq etish asosida barcha uchun qulay ta‘limiy muhitni shakllantirish;

- ta‘lim va tarbiya jarayonlari ishtirokchilarining mazkur jarayon subhektlari sifatida faoliyat ko‘rsatishi zarurati, yahni ta‘lim va tarbiya jarayonlarida subhekt-subhekt munosabatlarining qaror topishi;

- ta‘lim va tarbiya jarayonlari subhektlari faoliyatining maqsadga yo‘naltirilganligi, izchilligi va o‘zaro bog‘liqligi;

- ta‘lim va tarbiya jarayonlari o‘zaro

¹ Турғунов С.Т. Таълим муассасаси раҳбарлари бошқарув фаолияти самарадорлигининг назарий асослари // Касб-хунар таълими. – 2006. – № 1. – Б. 112.

boG‘liq va aloqador bo‘lgan komponentlar majmui ekanligi;

- harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o‘zaro birligi;

- ta‘lim va tarbiya jarayonlari yaxlit tizim sifatida tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o‘zaro tahsir etish xususiyatlariga ega ekanligi.

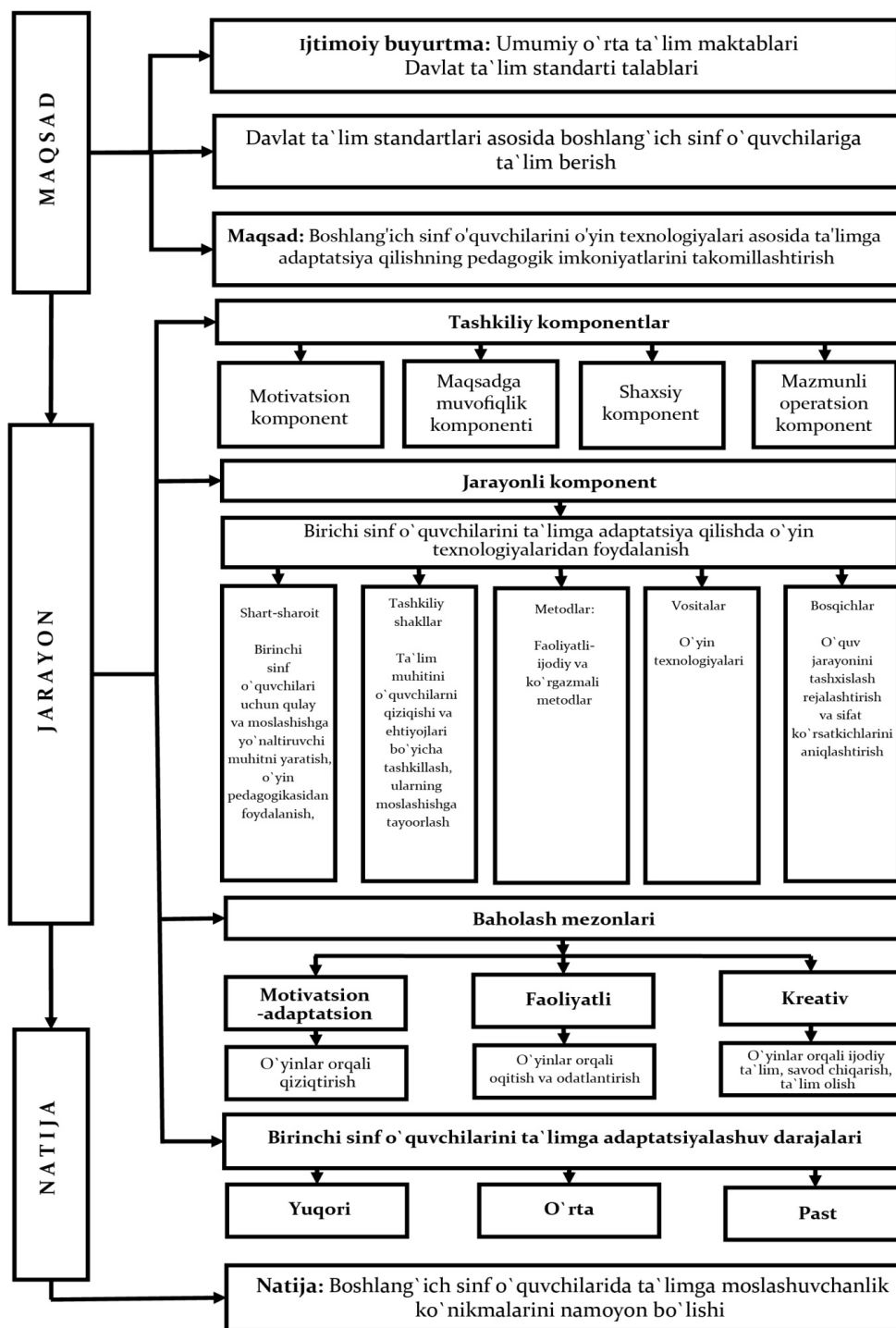
Mazkur tamoyillarning mazmun-mohiyati, ahamiyati, ularga amal qilish zaruriyati ta‘lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish hamda muvofiqlashtirishdan ko‘zlanayotgan maqsadning strategik ahamiyat kasb etishini ifodalaydi. Bu vazifalarni amalga oshirishdan ko‘zlanayotgan umumiy maqsad ham strategik xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir vazifani alohida amalga oshirishdan ko‘zlangan maqsadlar ham mazmun-mohiyatan bir-biri bilan uzviy boG‘liq bo‘lgan strategik rejalar tizimini ifodalaydi. Umumiy maqsadga erishish yo‘nalishlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayonlarining tizimga xos xususiyatlar kasb etishi ta‘lim va tarbiya jarayonlarni o‘zaro bog‘liq hamda aloqador tarzda tashkil etish zaruratini belgilaydi. Demak, o‘quvchi shaxsini rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ta‘lim – mustaqil ta‘lim, tarbiya – o‘zini o‘zi tarbiya, mahlumot – mustaqil mahlumot, rivojlanish va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining tizimga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni yaxlit tizimning komponentlari sifatida inobatga olish mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘yin faoliyati davrida bolaning aqliy fazilatlarini va shaxsiy xususiyatlari jadal rivojlanadi va shakllanadi. O‘yinda turli xil faoliyatlar mujasamlashadi, keyinchalik har bir faoliyat turi mustaqil ravishda o‘z mahnosiga ega bo‘ladi.² O‘yin faoliyati ruhiy jarayonlarning

² Икромов А. Бошланғич синф ўқувчиларининг ҳаракатли ўйинларни ўзлаштиришини ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиб такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси АВТОРЕФЕРАТИ. – Бухоро. БухДУ. 2021.-Б. 12.

ham shakllanishiga tahsir qiladi. Ayrim o'yin turlari bolalarning barcha bo'g'inlariga mos kelishi mumkin, yahni jismoniy sifatlarni yaxlit holda tarbiyalashga qaratilgan o'yinlar ham borki, ularda turli jismoniy sifatlari

ketma-ket rivojlanishi mumkin. O'yinlardagi bunday izchillik bolaning bilim saviyasi, dunyoqarashining kengayishi, uning katta yoshdagi odamlarning turmushiga chuqurroq kirib borishi bilan bog'liqdir.

2.1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'yinlar texnologiyasi vositasida ta'limga adaptatsiyalashning pedagogik modeli

ОПИСАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧЕВОГО ТВОРЧЕСТВА ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ТЕРЕХОВА ОЛЬГА ЕВГЕНЬЕВНА

PhD и.о. доцента кафедры «Педагогика и психология дошкольного образования» ТГПУ

Аннотация: дидактической теория характеризуется такими критериями как результативность и эффективность учебного процесса максимально приближенным к действующим концепциям и стандартам образования. Эти критерии определяются целями и задачами обучения, процесс строится на дидактических идеях и закономерностях обучения. Все это в комплексе определяет фундамент для определения методики предстоящего обучения.

Ключевые слова: обучение, воспитание, методы обучения, приемы обучения, результаты обучения, принципы обучения, средства обучения.

Annotatsiya: didaktik nazariya ta'lim jarayonining samaradorligi va samaradorligi kabi mezonlar bilan tavsiflanadi, bu ta'limning amaldagi kontseptsiyalari va standartlariga iloji boricha yaqinroqdir. Bu mezonlar o'qitishning maqsad va vazifalari bilan belgilanadi, jarayon didaktik g'oyalar va o'quv qonuniyatlariga asoslanadi. Bularning barchasi birgalikda kelajakdagi o'qitish metodologiyasini aniqlash uchun asosni belgilaydi.

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, o'qitish usullari, o'qitish usullari, o'quv natijalari, o'qitish tamoyillari, o'qitish vositalari.

Abstract: didactic theory is characterized by such criteria as the effectiveness and efficiency of the educational process as close as possible to the current concepts and standards of education. These criteria are determined by the goals and objectives of training, the process is based on didactic ideas and learning patterns. All this together determines the foundation for determining the methodology for future training.

Key words: training, education, teaching methods, teaching methods, learning outcomes, learning principles, teaching aids.

Введение. Предлагаемая экспериментальная методическая разработка по развитию речевого творчества дошкольников путем внедрения «Программы по формированию речевого творчества у старших дошкольников»¹ и одноименной мультимедийной авторской разработкой, а также системой игр и упражнений, обусловлены новаторской педагогической теорией, а также внедряемой на государственном уровне цифровизацией обучения.

Основная часть. Согласно определению В. И. Андреева педагогическая теория

¹ Терехова О.Е. Программы по формированию речевого творчества у старших дошкольников: уч.-мет. пособие; Т.: Chinor fayzi baland, 2021. – 124 с.

есть не что иное, как научные знания о педагогических явлениях и процессах, выстроенные в систему, оформленные в виде определенных закономерностей идей, и принципов, с помощью которых представляется возможным объяснить и спрогнозировать развитие этих явлений и процессов [1]. По Андрееву, педагогическая технология представляет собой систему применения на практике соответствующих ей целей, задач, принципов, методов и средств обучения, которые обеспечат качественно высокий уровень их результативности, в том числе, при их дальнейшем использовании [2].

В теснейшей взаимосвязи с педагогической теорией находится дидактическая

теория, которая характеризуется такими критериями как результативность и эффективность учебного процесса максимально приближенным к действующим концепциям и стандартам образования. Эти критерии определяются целями и задачами обучения, процесс строится на дидактических идеях и закономерностях обучения. Все это в комплексе определяет фундамент для определения методики предстоящего обучения.

Методика обучения, согласно Андрееву, является неделимой системой планирования и организации педагогического процесса, базирующейся на дидактической теории, и комплекса методических рекомендаций, результативность которых зависит по большей части от мастерства педагога [2].

Методика работы по развитию речи у дошкольников должна выстраиваться таким образом, чтобы находиться в связке с

методами, формами и средствами формирования и развития у них речевого творчества. В этой связи с этим, предложенная нами программа создана с учетом основных принципов, методов, средств и форм, которые позволят повысить уровень развития речевого творчества дошкольников.

Данные, полученные в ходе проведенного исследования работ по проблемам творчества, показал, что целостная методическая система, позволяющая целенаправленно развивать речевое творчество дошкольников в разрезе занятий по развитию речи, еще не разработана. И представленная ниже модель имеет целью развитие творческих способностей у детей именно в контексте обогащения и активизации их словаря [3].

Данная педагогическая система базировалась на пяти принципах.

Рассмотрим схему.

Ознакомимся с целенаправленным

Схема 1. Принципы педагогической системы

прикладным значением этих принципов для данной работы.

Принцип наглядности. Как известно, развитие дошкольника — как творческое, так и любое другое, в том числе, и речевое — формируется на базе чувственной основы восприятия. В связи с этим на занятиях необходимо применять такую наглядность, которая детям хорошо знакома, это могут быть рисунки, всевозможные игрушки, предметы, фото и картинки, графические изображения и пр.

Принцип творческого сотрудничества представляет собой взаимодействие меж-

ду педагогом и воспитанником которое выражается в эмоциональном сотрудничестве, создании эмпатических связей, в результате которых ребенок будет с удовольствием включаться в работу.

Заинтересованность ребенка в выполнении творческих заданий — процесс создания таких условий, которые бы побуждали ребенка проявлять активность, заинтересованность и настойчивость в различных видах творческой деятельности, а также способствовали бы ее интенсивности.

Учет индивидуальных особенностей

ребенка [4]. Педагогу необходимо принимать во внимание индивидуальные и возрастные особенности каждого ребенка: уровень когнитивных способностей, темперамент, степень утомляемости и пр.

Установка на творческое выполнение задания подразумевает самостоятельное

выполнение ребенком предложенного задания без помощи педагога. При соблюдении этого принципа ребенок сам выбирает способы решения поставленной задачи.

С некоторых пор рассматриваются и новаторские принципы обучения. Рассмотрим схему.

Схема 2. Новаторские принципы педагогической системы

Так или иначе, как общие, так и частнометодические принципы педагогики определяют выбор инструментов обучения.

Опираясь на разработки Л. Ю. Субботиной, мы обозначили для нашей работы необходимые условия, соблюдение которых должны способствовать успешному развитию речевого творчества у дошкольников:

- речевое творчество разовьется на базе сформированных мыслительных и речевых навыков, что является основным условием.

- работа должна выстраиваться таким образом, чтобы у дошкольников возникала мотивация к разнообразным видам активной деятельности, в первую очередь коммуникативной и познавательной и впоследствии к творческой.

- весьма эффективным методом выступает метод проблемного обучения, что является целесообразным в нашем исследовании.

- процесс развития речевого творчества должен основываться на единстве воспроизводства известных способов деятельности (репродуктивная деятельность) и создании чего-то нового (продуктивная деятельность) [5].

При разработке методики развития речевого творчества учитывались компоненты, находящиеся в корреляционной зависимости: 1) целевой; 2) содержательный; 3) субъектный; 4) технологический; 5) результативный; 6) диагностический.

Целевой компонент отражает релевантность экспериментальной системы, определяется целями, дидактическими условиями, условиями функционирования

ния системы, необходимыми для развития речевого творчества детей старшего дошкольного возраста.

Содержательный компонент включает в себя механизмы и содержание развития речевого творчества дошкольников, а также формы, методы и средства работы в данном направлении.

Субъектный компонент определяет всех участников практической части педагогического процесса в ДОО.

Технологический компонент представляет собой описание примененных педагогических принципов, методов, при-

емов, средств образовательного процесса.

Результативный компонент отражает критерии и уровневые характеристики.

Диагностический компонент обнаруживает использованные диагностические методики и контрольно-срезовые задания, с помощью которых были исследованы уровни (исходный и итоговый) развития творческих способностей посредством совершенствования связной речи.

Предложенная в схеме классификация методов обучения нам кажется наиболее целесообразной.

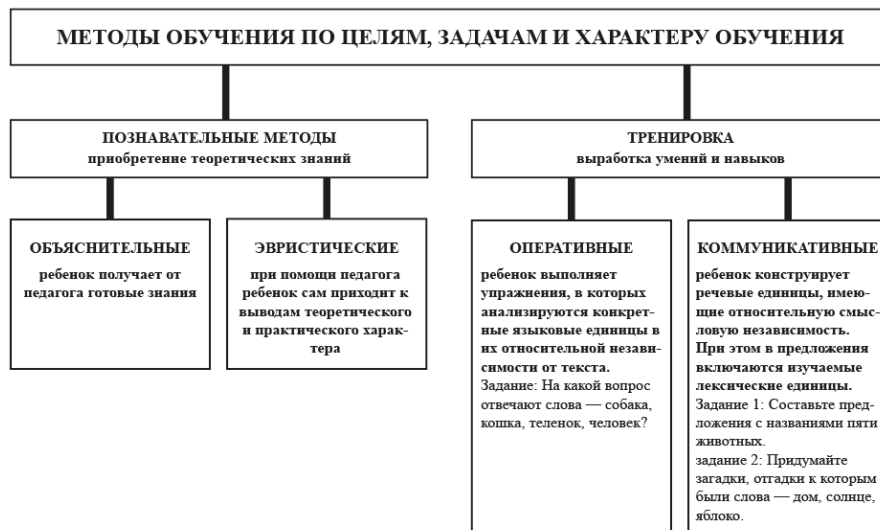
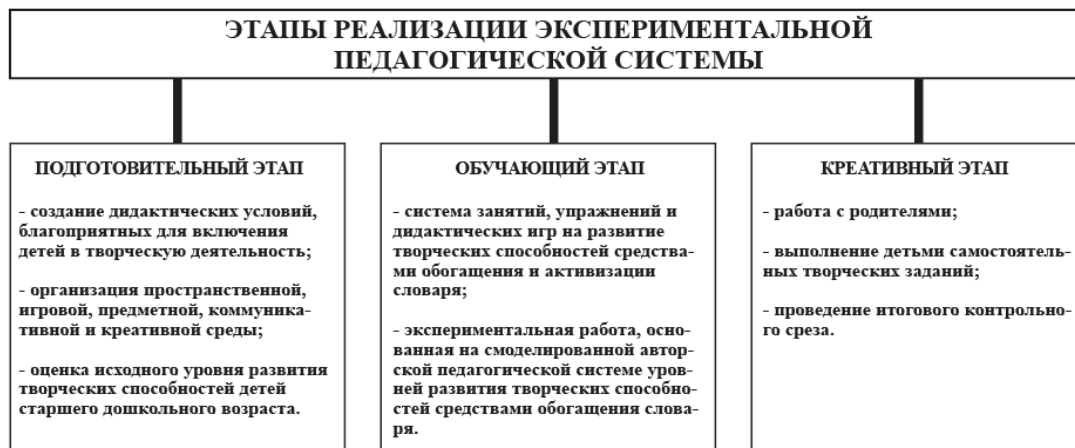

Схема 3. Методы обучения, способствующие развитию речевого творчества у дошкольников

В соответствии с технологией реализации педагогической модели развитие речевого творчества путем обогащения сло-

варя происходило в три этапа. Рассмотрим схему.

O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARI INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQ MASHQLARINING TAXLILI

HILOLA NADIROVA

Jizzax shahridagi Qozon Federal Universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi-xorijiy tilda og'zaki muloqot yuritish faoliyatining tarkibiy qismi bo'lgan "gapirish va tinglab tushunish ko'nikmalari"ni shakllantirishning metodik xususiyatlarini tahlil qilish va o'rganishdir.

Kalit so'zlar: muloqot, nutq, tinglash, ko'nikma, tahlil.

Annotation. The main goal of this article is to analyze and study the methodological features of the formation of "speaking and listening comprehension skills", which are a component of the activity of oral communication in a foreign language.

Key words: communication, speech, listening, skills, analysis.

Аннотация. Основной целью данной статьи является анализ и изучение методологических особенностей формирования «умений говорения и понимания на слух», которые являются составной частью деятельности устного общения на иностранном языке.

Ключевые слова: общение, речь, аудирование, навыки, анализ.

Kirish.

Har qanday davlat taraqqiyotining eng muhim shartlaridan biri quduqdir faoliyat ko'rsatayotgan ta'lim tizimi. Sifatida ta'lim tizimi yuksak darajada shakllanishini ta'minlaydi rivojlangan, ijtimoiy va shaxsiy faollik, qobiliyat bilan yuqori darajaga ko'tara olishi kerak ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil faoliyat yuritadi. Konseptual yo'llar va aniq detallar, radikallar uchun mexanizmlar belgilab berilgan trening ta'lim tizimini isloh qilish va shaxsiy kadrlar tayyorlash.¹

Asosiy qism.

O'quvchilarni ingliz tilidan og'zaki nutqini o'stirish bola maktabga ilk qadam qo'ygan kundan, yani savod o'rgatish davridan boshlanadi. Nutq ko'nikmalari izchil va muntazam olib boriladigan amaliy ishlar natijasida namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi ingliz tili darsidan grammatik tushunchaga doir

har bir mashg'ulotda o'quvchilarning nutq malakasini o'stirishga e'tibor berish zarur. Bu ko'nikmaga erishish uchun, avvalo, nutqning ixcham, sodda, ravon va mazmundor bo'lishini ta'minlash lozim. Shunday ekan, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish ingliz tili darsining asosiy vazifasi sanaladi. Boshlang'ich sinflar ingliz tilini o'qitish metodikasida bog'lanishli nutqdan mashq turlari amaliy ko'rinishga ega bo'lib, ular nazariyasiz, aniq reja asosida o'tkazilmoqda yaniy:

- aniq savolga ravon mukammal javob;
- lug'atni faollashtiradigan har xil topshiriqli mashqlar;
- kuzatish, rasm yoki berilgan mavzu bo'yich o'quvchining ijodiy hikoyasi.

Bulardan tashqari, pedtexnologiya asosidagi nutqiy mashqlardan foydalanish bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi va ularning nutqini yangi lug'at bilan boyitadi.

Boshlang'ich ta'limda ingliz tilidan berilgan bilimlarni o'quvchilar qanday o'zlashtirishini muntazam tekshirib borish

¹ X Надирова - Jamiyat va innovatsiyalar - Obschestvo i innovatsii - Jamiyat va innovatsiyalar Maxsus nashr -1, №01 (2020) / ISSN 2181-1415

didaktik talablardan biri hisoblanadi. Davlat ta'lim standartlari o'quv dasturida boshlang'ich ta'lim har bir bosqichi uchun o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalariga alohida-alohida talablar qo'yilgan. Binobarin, to'rt yilda o'quvchilar o'qish texnikasi bo'yicha bir daqiqada 40-50 so'zni, diktant yozish malakasi bo'yicha 35-40 so'zdan iborat matnni quyidagi talab asosida yoza olishi takidlanadi:

- ilmoviy xatoga yo'l qo'ymaslik
- berilgan izohlarning aniqligi
- lug'atning to'g'ri va aniq berilishi.

Bu talablar ingliz tili darsi zimmasiga mas'uliyat yuklaydi. Har bir dars o'quvchilarning bilim sifatini, o'z navbatida, shakllantirilayotgan malakalardan qay darajada foydalana olishini ta'minlaydi. Me'yoriy bilimni, ko'nikma va malakalarni izchillik bilan tekshirib borish ana shu talablar asosida amalga oshadi. Tekshirish, avvalo, o'quvchilarning yangi materialni o'rganishga tayyorligini aniqlashga, darsda qo'llanilgan usul va metodlarning samaradorligini bergilashga imkon beradi.

Maktab tajribasida o'zlashtirilgan bilimlarni tekshirishning og'zaki va yozma shakli keng qo'llanadi. Har ikki shaklda tatbiq etiladigan jihatlar ikki ko'rinishda olib boriladi:

1. Kundalik mavzu bo'yich tekshirish.

2. Yakuniy bilim va malakalarni tekshirish.

Boshlang'ich sinflarda ingliz tilidan o'zlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalar og'zaki yoki yozma shaklda tekshirilsa-da, o'quvchiga bitta umumiy baho qo'yiladi. Bunda quyidagilar hisobga olinadi:

- o'quvchilar bilimidagi grammatik aniqlik
- imlo qoidalariga amal qilish darajasi
- o'zlashtirilgan bilimni yozma nutqqa (diktant) tatbiq etish.

Ingliz tilidan bilimlarni og'zaki tekshirishda savol-javob, test variant, mantiqiy o'yla, izla, top kabi usullar qo'llanilsa, yozma tekshirish uchun, asosan diktant, leksik – grammatik va so'z yasashga doir, ko'chirib yozish va ilmoga doir topshiriqlarni tashkil etib boriladi. Bundan tashqari, o'quv yili davomida mashg'ulot turining xarakteriga qarab, bir necha marta bir xil diktantlar, testlar o'tkaziladi. Davlat ta'lim standartlari o'quv dasturi tekshirish maqsadida o'tkaziladigan diktantlardagi so'zlar sonini quyidagicha ko'rsatadi:

Ingliz tilidan bilim, ko'nikma va malakalarni muntazam tekshirib borish o'quvchilar savodxonligini oshiradi, nutq madaniyatini egallash uchun tilga doir nazariy bilimlarni puxta o'rganish ko'nikmasini takomillashtirib boradi. O'quvchilarni boshlang'ich sinfda ingliz tili darslarida og'zaki nutqini o'stirishda inglizcha she'rlarni yod oldirish ham muhim o'rin egallaydi. Bolalarga she'r yodlatishning asosiy maqsadi va ahamiyati ularga she'riyatga bo'lgan muhabbatni, badiiy didni tarbiyalash, poeziyaning eng yaxshi namunalarini idrok etishni shakllantirishdir.

Shuningdek, bolalarga estetik tarbiya berishda ham she'r yod oldirishning ahamiyati benihoya kattadir. She'rlar asosan boshlang'ich sinflar uchun sodda, oson yani ularning hayotidan olingan bo'lib, ular quvnoq o'yinlar, o'yinchoqlar, uy hayvonlari, tabiat to'g'risidagi she'rlardir. She'r yod oldirishda tarbiyachi oldida bir qancha vazifalar turadi:

1. O'qilgan she'rni hamma bolalar esda saqlab qolishlariga erishish.

2. Bolalarda she'rga nisbatan qiziqish uyg'ota olish va mustahkamlash.

3. She'r mazmunini va undagi ayrim qiyin so'zlarning ma'nosini tushunib

olishlariga yorda berish.

4. Tinglovchilar oldida she'rni ifodali aytib berishga o'rgatish.

Bu vazifalarning barchasi bir vaqtda omalga oshiriladi. Yodlatish uchun she'r tanlashda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga, esda saqlash qobilayatlariga e'tibor berish kerak. Inglizcha she'rlarni yodlatish uchun shuninhisobga olish kerakki, she'r hajmi jihatidan uncha katta bo'lmasligi, birinchi sinfda 1 banddan oshmasligi, ikkinchi sinfda 1-1,5 banddan oshmasligi, uchinchi va to'rtinchi sinflarda esa 1,5-2 banddan oshmasligi kerak.

O'qituvchi o'quvchilar bilan she'r yod oldirish mashg'ulotini tashkil etishdan avval guruhdagi o'quvchilarning qaysisi tez, qaysi biri sekin, qaysilari puxta, qaysilari bo'sh yod olishlarini aniqlab olishlari kerak. Masalan "Ayiqcha" she'rini yodlatish.

Dastur mazmuni. Bolalarni she'r mazmuni bilan tanishtirish, uning ma'nosini tushunishga va yod olishga yordam berish. O'quvchilarni o'z o'rtoqlari oldida she'r aytishga o'rgatish.

Men 31- maktabda 1 "A" sinf o'quvchilarini ingliz tili darsini kuzatib shuni guvohi bo'ldimki, o'qituvchi o'z darsiga o'quvchilarni qiziqтира olgan. O'qituvchi uchun eng asosiy narsa bu o'quvchilarni o'z faniga qiziqтира olishdir. Ingliz tili darsi juda qiziqarli tarzda olib borildi. O'quvchilar ham darsda juda faol. Sinf honasi ham juda chiroyli bo'lib, turli hildagi ko'rgazmalar bilan boyitilgan, o'qituvchi elektron televizordan foydalandi. Ingliz tili o'qituvchisining takidalshi bo'yicha o'quvchilar yozib emas balki ko'rgan, eshitgan narsasini tezda yodlab oladi deydi. Shuning uchun men o'z darsimda ko'proq elektron televizordan foydalanaman deydi. Shunday qilib,

o'quvchilar bir yilda davomida o'ndan ortiq inglizcha she'rlarni yodlay olar ekan. Shuningdek ular o'qituvchi tomonidan berilgan turli xildagi sovollarga tez va aniq javob bera olyapti.

Birinchi sinf o'quvchilari uchun shuncha narsani bilash eng katta muvofaqqiyat. O'quvchilar shu qiziqishlari bo'yicha ketsalar, maktabni bitirgunlaricha ingliz tilini mukammal egallab oladilar. Shuningdek o'quvchilarga sinonim, antonym, so'zlarni o'rgatish o'quvchilar nutqini yanada o'stiradi. Sinonimlar – talafuzzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi bir xil bo'lgan so'zlardir. Ana shunday umumiy ma'no bilan bo'g'lanuvchi so'zlar guruhi sinonimik qatorni tashkil etadi. Buday so'zlar ikki yoki undan ortiq so'zlardan iborat bo'ladi.

Masalan, Poor, needy, moneyless, penniless, bad, weak, unhappy, impoverished...

Sinonimlar tilni leksik tomondan boyitadi. Lug'at tarkibida sinonim so'zlar qancha ko'p bo'lsa, tilning ifodaliligi shuncha ortadi. Ingliz tili sinonimlarga boy. Boshlang'ich ta'limda sinonim so'zlar haqida bilimlar berilasada, biroq sinonim so'zlar haqidagi mashqlar ko'magida shakllantirish. 3-sinfdan boshlab o'quvchilar berilgan so'zlarni ma'nodosh shaklini topishga o'rgatish.

Masalan Learn, Joy, Brave kabi so'zlarni boshqa so'z bilan atalishini topish. Learn, study, read, discover, gather; delight, pleasure, happiness; strong, intrepid, unafraid deb atalishini topishadi.

Antonim so'zlarni o'rgatish, yani qarama-qarshi, zidma'noli so'zlar tushuniladi. Antonimlar nomni anglatgan, belgisini bildirgan, harakat – holatni, harakatning belgisini ifoda etgan so'zlarda uchraydi. Masalan, black-white, big-small,

poor-rich, happy-sad.

Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri – o'z kasbiga sadoqatliligi, o'z kasbini sevishi uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki maktabda ta'lim – tarbiya ishining yuqori saviyada olib boriishi faqat o'qituvchiga bog'liq. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'zi o'qitayotgan predmetlarni chuqur bilishi, uning metodikasini o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqarli qilib o'quvchilarga etkaza olishi bolalarning shu predmetga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qituvchi o'z kasbini qanchalik ustasi bo'lsa, uni obro'si ham shunchalik yuqori bo'ladi. O'quvchilar o'qituvchining o'z bilimlarini bolalarga etkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoyiligini ham taqdirlashadi. O'qituvchining yuksak madaniyati, bilim doirasi, uning ta'lim – tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi.

O'qituvchi kasbiga hos bo'lgan muhim talablardan yana biri bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shxsn hurmat qilishdan iboratdir. Bolani sevgan, butun kuch va bilimni bolalarning kelajagi, ularni Vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan insongina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, o'qituvchilik kasbiga loqayd inson haqiqiy o'qituvchi bo'la olmaydi.

XULOSA

O'rta umumta'lim maktabi boshlang'ich sinflari ingliz tili o'rganish jarayonida fan oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, o'quvchining kommunikativ kompetentsiyasi (layoqati) shakllantiriladi, ya'ni tilni nutqiy muloqot

vositasi sifatida o'rganish malakalari hosil qilinadi. Nutqiy kompetentsiya lingvistik (til bilimi), ijtimoiy-madaniy (social and cultural knowledge), nutqiy ko'nikma va malakalarga oid bilimlardan tashkil topadi. Lingvistik bilimlar lisoniy qoidalarni bilish, leksik, grammatik, talaffuz hodisalarini yaxlit tarzda egallash oqibatida nutqiy ob'ekt(o'qish va tinglab tushunish uchun berilgan matnlari)ni idrok etib tushunish va nutqiy hosila(gapirish va yozuv)ni erkin yarata olish kabilarni taqozo etadi. Ijtimoiy-madaniy sohaga oid bilim kommunikativ faoliyatni yurita olish malakalarini egallash orqali milliy, madaniy o'ziga xoslik, jumladan, madaniyatlararo muloqot hodisalarini bilish kabilardan tashkil topadi. Nutqiy ko'nikma va malakalarga oid bilimlarda o'quvchilarning til bilimi, nutqiy ko'nikma va malakani o'zlashtirishi nazarda tutiladi. Nutqiy vaziyatda til vositalarini erkin qo'llash, tasvirlash, hikoya qilish, mulohaza yuritish, o'z fikrini bayon qilish (monolog), o'zgarlar nutqini idrok etib tushunish (dialog), chet tildagi matn mazmunini payqay olish kabilarni bilish talab etiladi. Kommunikativ kompetentsiya bo'yicha o'quvchilar quyidagi amaliy bilimlarga ega bo'lishlari kerak: til materialini nutqiy vaziyatda qo'llash; tayyorlangan va tayyorlanmagan yakkanutq va juftnutqda fikr yurita olish; o'qish turlari (tanishuv, o'rganuv, kuzatuv o'qish)ni egallash, asliyatdagi va adaptatsiya qilingan matnni o'qib axborot olish kabilarni. Tadqiqotimizda endigi bildiriladigan fikrlar o'qitish maqsadlarining o'zaro bog'liqligiga doir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'yinni ingliz tilida o'ynatishni ta'limiy tomoni kuchli ekan. Shu sababdan ingliz tilida rolli o'yinlar o'ynatish keng qo'llanilmoqda. Inglizcha rolli o'quv o'yinlari o'quvchi

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYA FANINI O'QITISHNI METODIK TAKOMILLASHTIRISH

IBRAT ATAKAV RAJABBOYEVICH

Toshkent amaliy fanlar universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annatsiya: ushbu maqola Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarbiya fani o'qitishni takomillashtirish, ta'lim-tarbiya tizimini yangicha tashkil etish, ta'lim-tarbiya berishda eng ilg'or pedagogik metodlardan foydalanish, ta'limning ko'p variantli bosqichini joriy etish va yangi texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, tarbiya fani, ilg'or pedagogik metod, harakatlar strategiyasi, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimi

Аннотация: в данной статье речь идет о совершенствовании преподавания образования в общеобразовательных школах, реорганизации системы образования, использовании наиболее передовых педагогических методов в образовании, внедрении многовариантного этапа обучения и направленном на использование новых технологий.

Ключевые слова: образование, педагогическая наука, передовой педагогический метод, стратегия действий, система среднего специального и профессионального образования.

Annotation: this article is about improving the teaching of education in general secondary schools, reorganizing the education system, using the most advanced pedagogical methods in education, introducing a multi-variant stage of education and aimed at using new technologies.

Key words: education, science of education, advanced pedagogical method, action strategy, secondary special and vocational education system

Kirish: Hozirgizamonjahonpedagogikasida ta'lim-tarbiya jarayoni, pedagogik fikrlar rivojlanishi hamda xalq ta'lim tizimi muassasalarida qo'llanilib kelinayotgan ta'lim-tarbiya shakli, metodi, vositalari va mazmunini o'rganish katta ahamiyatga ega. Jahonning yuqori darajada rivojlangan davlatlarida ta'lim-tarbiya ishlarining yo'lga qo'yilishi, ta'lim muassasalarida amalga oshirilganligini o'rganish orqali biz mustaqil davlatimiz milliy ta'lim-tarbiya tizimini yangicha tashkil qilishda va ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan faoliyat shakllari va usullaridan tezroq xolos bo'lish, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha manbalarga ega bo'lamiz.

Ilm-fan va texnika taraqqiyoti, yangi texnologik rivojlanish sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata oladigan jamiyat a'zolarini yetishtirib berish, yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirish hamda ta'limning ko'p variantli bosqichini joriy etish, ta'lim-tarbiya

berishda eng ilg'or pedagogik metodlar va vositalarni qo'llash, ta'limda tashabbuskorlik va ijodkorlikka keng yo'l ochish, uning eng maqbul tizimlarini yaratish kabi xorijiy tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda keng ko'lamdagi islohotlarni o'z boshidan kechirayotgan bizning ta'lim tizimimiz uchun bu katta ahamiyatga ega.

XXI asr boshlarida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va umummadaniy sohalardagi global o'zgarishlar xalq ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar qilishga zamin

yaratdi. Zamonaviy davlat siyosatining muhim vazifalaridan biri O'zbekiston

Respublikasida ta'lim sifatini, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash samaradorligini oshirish hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi 2020 yil 23 sentyabrdagi qabul qilingan Qonun buning yaqqol ifodasidir. Bugungi kunda ta'lim barcha sohalarni qamrab olib, u O'zbekiston taraqqiyoti va rivojida yetakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shuni alohida ta’kidlaydilar: “Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta’lim tizimining, hurmatli ustoz-o‘qituvchilarning eng muhim vazifasi - yosh avlodga puxta ta’lim-tarbiya berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir”¹. Biz ham shunga mos holda ta’lim va tarbiya tizimi barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz². Xalq ta’limini modernizatsiya qilish nafaqat ta’lim tizimini rivojlantirishi, balki shaxs sifatini oshirish, yangi mental, madaniy dasturlarni ham qamrab olishi kerak.

Bundan tashqari, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan ta’lim sohasini tubdan isloh qilish to‘g‘risidagi ko‘pgina qaror va farmonlari ushbu yo‘nalishdagi taraqqiyot hisoblanadi. Bulardan Mazkur dissertasiya tadqiqoti O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli, 2018 yil 25 yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5313-sonli Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli Qarori va boshqa me‘oriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan

¹ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимидаги бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: ЎЗБЕКИСТОН, 2016. – 14 бет.

² Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққийоти ва халқ фаровонлигининг гарови/ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 7-декабр 2016 йил– Т.: ЎЗБЕКИСТОН, 2017. – 44 бет

darajada xizmat qiladi hamda mazkur sohani tubdan isloh qilishni belgilab beradi³. Ushbu Farmonga muvofiq bizning davlatimizda xalq ta’limini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari pedagogik faoliyat jarayonida oquvchilarga tarbiya berishni keng ko‘lamda yangilash uchun shart-sharoitlar belgilab olindi. “O‘zbekiston Respublikasining yanada rivojlanishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” 2017 yil 7 fevral PF–4947 sonli Farmonida; “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 2021-yil 26-mart, PQ-5040 Qarorida; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2019-yil 31-dekabr, 1059-son Qarorida; shuningdek, ushbu faoliyatga taalluqli boshqa normativ-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga sezilarli darajada xizmat qiladi.

Yoshlarni ijtimoiy amaliyotga tortishning, ijtimoiy, ilmiy, ijodiy faolligini rivojlantirish jarayonini zaruriy qo‘llab-quvatlashni ta’minlash, dasturiy ta’lim vositalari asosida tarbiya fanning o‘qitishning dolzarb muammolari bugungi kunda davlatimiz va jamiyat oldida ko‘ndalang turibdi. Ushbu muammoni ijtimoiy amaliyotning barcha shakllaridan aynan ta’lim rasmiy jihatdan emas, balki haqiqiy ma’noda hal qilishni ta’minlaydi. Ta’lim sifati siyosatining yakuni, maqsadi, samaradorlik ko‘rsatkichi, Xalq ta’lim tizimining sifati oquvchilarni shaxs sifatida yakdilligini ta’minlovchi omil bo‘lib belgilanadi. Bundan tashqari “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi” da xalq ta’lim muassasalari (keyingi o‘rinlarda XTT) ta’lim jarayonida tarbiya sifatining faqat ortib borishi

³«Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизими-ни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси туғри-сида» ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қаро-ри, ПҚ-5847 - Ташкент, 8 октябр 2019 йил.

⁴ O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil., № 6, 70 bet

ta'kidlanadi.

Demak, o'quvchi shaxsining rivojlanish jarayoni pedagoglar tomonidan qo'llab-quvvatlashga, yordam berishga muhtoj chunki ko'pchilik o'quvchilarda o'quvchi tomonidan shaxsiy ta'limning faol ishtirokchisi roli oxirigacha qamrab olinmagan. Bugungi kunda dasturiy talim vositalari asosida o'qitish, innovatsion, ilmiy va ijodiy faoliyatga qiziqishning susayishi, yoshlarni ijtimoiy-madaniy amaliyotga jalb qilinishi past darajasi, og'ir turmush sharoitiga tushib qolgan yoshlarni qo'llab-quvvatlashning yetuk tizimining mavjud emasligi kabi salbiy holatlar kuzatilmoqda. Ushbu yo'nalishlar yoshlar hayotining barcha jabhalarida – fuqarolik, professional, madaniy, oilaviy hayotda ko'zga tashlanmoqda.

Mazkur muammoning samarali hal qilinishi XTT o'quv-tarbiya tizimini modernizatsiyalash, dasturiy ta'lim vositalari asosida tarbiya fanning amaliy faoliyatini metodik takomillashtirish muammolari bilan bevosita bog'liq, bular ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi yangi ta'lim Konsepsiyasi sharoitlarida dolzarbdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining buyrug'i ishlab chiqildi.

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, zamonaviy XTT sharoitida rivojlanish jarayoni yagona ta'lim-tarbiya muhitining hal qiluvchisi sifatida qarash mumkin. Ammo, hozirgi vaqtgacha tarbiya instituti murakkab davrni boshidan kechirdi. Murabbiylarning aksariyat qismi unga qo'shimcha yuklanadigan tarbiya faoliyatini bajarishga moyilligi yo'q yoki sinf rahbari uchun belgilangan tarbiyaviy vazifalarni samarali hal qilish yo'llarini bilmaydilar. Demak, tarbiya fanini o'qitishda oquvchilarga tarbiyaviy faoliyatni yangi, zamonaviy sifatga olib chiqish, pedagogik faoliyat jarayonida tarbiya fanini dasturiy ta'lim vositalari asosida takomillashtirishning ilmiy-amaliy asoslarni ishlab chiqqan holda yetkazish zaruriyati vujudga keladi.

Pedagogika tarixiga nazar tashlar ekanmiz, yosh avlodda tarbiyalash hamma davrlarda ham vatanparvarlik milliy g'urur, tarbiya bilan uyg'un holda ifodalanganligini ko'ramiz. Xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyotning eng qadimgi namunalari – “Avesto”, Urxun-Yenisey yodgorliklari, islomning axloqiy aqidalari ilgari surilgan Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, buyuk allomalarimiz Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Al-Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ilmiy-pedagogik, didaktik asarlari vatanparvarlik hamda milliy g'urur asosida tarbiyalash muhim manba bo'lib hisoblanadi.

O'tgan asrning boshida yashab ijod etgan jadid ma'rifatparvarlari Behbudiy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Fitrat, Elbek va boshqalarning ilmiy-pedagogik va uslubiy asarlarida tarbiya milliy g'urur insonparvarlik tuyg'ulari tarkibida o'z ifodasini topgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari; Prezidentimiz tashabbusi va rahbarligida ishlab chiqilgan “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi”, “Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi”, ushbu tadqiqot uchun nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida yosh avlodni tarbiyalash falsafiy (E.Yusupov, J.Tulenov, Q.Nazarov, A.Ibrohimov, X.Sultonov, N.Jo'rayev, B.Ziyomuxamedov

va boshqalar), ijtimoiy, pedagogik-psixologik (O.Musurmonova, M.Quronov,

S.Nishonova, U.Mahkamov, E.G'oziev, J.Hasanboev, O.Hasanboeva, M.E.Axmedova, A.Rejaboyev, N.Oripova, H.Aliqulov va boshqalar) tadqiqotlarda vatanparvarlik, milliy tarbiya, ijtimoiy adolat hamda vatanga e'tiqod tuyg'ularini rivojlantirish bilan tarbiyalash uyg'un holda tadqiq etilgan.

Ta'lim jaryonini metodik takomillashtirish muammosi jamiyatning ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan chambarchas bog'liq, bu esa taniqli olim-tadqiqotchilarning ko'pgina

mehnatlarida aks ettirilgan (E.A.Anufriev, Yu.K. Babanskiy, U. R.X.Djuraev, V.S. Bibler, P.S. Gurevich, S.F. Yeliseev, E.G. Dmitrieva, M.S. Kagan, G. Kitaygorodskaya, S. Kon, N.V. Kuzmina, O.Musurmonova, Ye.M. Penkov, K.Rodjers, E.A.Seytxalilov, V.A. Slastyonin, V.A. Suxomlinskiy, N.Egamberdiyeva, B.X.Xodjaev, F.R. Yuzlikayev va boshqa.).

XX asrning ikkinchi yarimida ta'lim-tarbiya muammosiga sezilarli e'tibor qaratila boshladi. Sinf o'quvchilari bilan tarbiyaviy ishlarini kasbiy yo'nalishining rivojlanishiga uning ta'sir ko'rsatishi bilan tashkil qilishi va mazmuni tadqiqotchilar tomonidan ko'rib chiqilgan (U.Alyeuov, O.Musurmonova, M.E.Axmedova, T.Utebaev, D.Ruziyeva, Sh.Mardanov, U.Maxkamov, M.Ochilov, L.A.Bikova, L.D.Demina, A.M.Zarukina, I.B.Ignatova, M.Kadirova, N.V.Kiryeva, N.F.Kovalenko, T.M.Kurilenko, N.M.Kutepova, L.A.Litneva, T.P.Maralova, M.V.Nikolaev, O.V.Sokolovskaya, E.I.Shnibekova va boshqalar).

Ammo bugungi kunga kelib tarbiya muammosi tadqiqotchilar tomonidan XTTda amaliy tarbiya jarayonini takomillashtirish kontekstiga to'xtalib o'tadilar. Ammo tarbiya fanining amaliy faoliyatini metodik takomillashtirish yo'llarni chuqur o'rganish bilan ko'pchilik masalalar, O'zbekiston Respublikasi yangi ta'lim Konsepsiyasini hisobga olgan holda eng munosib pedagogik sharoitlar mavjud bo'lganda sust o'rganilgan holda qolmoqda, shu sababli xalq ta'lim tizimida bu so'zsiz dolzarb mavzu muammo bo'lib qolmoqda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-6 sinflarida tarbiya o'quv jarayonini tashkil qilish hamda tarbiya fanini o'qitishga doir me'yoriy hujjatlar, o'quv-metodik va didaktik ta'minot darajasi, pedagogik shart-sharoitlarini tizimli tahlil

qilish orqali aniqlashtirish; tarbiya fanini o'qitish metodikasini hamda dasturiy ta'lim vositalari tashkiliy-tuzilmaviy komponentlarining didaktik imkoniyatlarini

takomillashtirish; dasturiy ta'lim vositalari integratsiyasi asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarbiya fanidan mustaqil o'quv topshiriqlari hamda ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish tuzilmasini takomillashtirish;

tarbiya fanini o'qitish metodikasini dasturiy ta'lim vositalari asosida takomillashtirish modelini, baholash mezonlarini ishlab chiqish va pedagogik tajriba-sinovishlarini o'tkazish hamda olingan natijalarni matematik-statistikishlov berish. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-6 sinflarida tarbiya fanini uzviylik va izchillik tamoyillari asosida o'qitishning (multimediya, elektron darslik, virtual namoyish va laboratoriya) dasturiy ta'minot komponentlari vositasida o'quvchilarning raqamli, umumpredmet kompetensiyalarining rivojlanganlik ko'rsatkichlari evristik yondashuvlar orqali aniqlashtirish; umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-6 sinflarida tarbiya fani dars mashg'ulotlarini o'tkazishda dasturiy ta'lim vositalarining funksional imkoniyatlarini o'quv jarayoni bilan amaliy integratsiyalashga qaratilgan (hodisalarni 3D formatda kuzatish, tajribalar o'tkazish, jarayonlarni modellashtirish) ning dasturiy o'quv-metodik ta'minot mazmunan takomillashtirish; umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-6 sinflarida tarbiya fanidan (ijodiy loyiha ishlarini bajarish, laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish) mustaqil o'quv topshiriqlarni tashkil etishni rivojlantirishga qaratilgan axborot-ta'lim muhiti (e-learning) sharoitida ta'limning amaliy yo'nalganligini ta'minlash orqali o'qitish metodikasi takomillashtirish; "Tarbiya" fani mavzularini o'qitishda o'quvchilarning virtual reallik qonuniyatlariga asoslangan audio va vizual materiallarni kompyuter imitatsiyasi orqali tasavvur qilish ko'nikmalarini (modellashtiruvchi, o'rgatuvchi 3Danimatsiyalar, virtualstendva laboratoriyalar)dan foydalanibrivojlantirishga oid ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish

O'quvchilarning mustaqil o'quv

ishlarni bajarish orqali tarbiya fanini o'zlashtirish samaradorligini oshirishga doir kompetensiyalarini takomillashtirish bo'yicha yaratilgan metodik ishlanmalar va tavsialarni o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Olib borilishi rejalashtirilgan ishlari natijalarining ilmiy ahamiyati shundan iboratki, xalq ta'limi tizimida Tarbiya fanini asosida o'quvchilarining bilimlarini oshirish

samaradorligini mustaqil ta'lim vositalari yordamida rivojlantirish yo'llarini asoslash, o'quvchilarning tarbiya fani bo'yicha olgan bilimlari oshganlik darajalari va mezonlarini aniqlangash bilan izohlanadi. Tarbiya fani orqali o'quvchilarining dars mashg'ulotlarida metodik ta'minotini takomillashtirishga, dars sifatining oshishiga xizmat qilish bilan asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нишонова Н. Шахс маданиятини шакллантиришнинг гуманитар технологиялари. –Т.: Фан, 2008. -128 б.
2. Орипова Н.Х. Бошланғич синф ўқувчиларида ватанга эътиқодни шакллантириш. -Пед.фан.номз. ... ёзилган дисс.авторреф. –Т.: 2008. -22 б.
3. Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. –Т.: Ўзбекистон, 1997. -127 б.
4. Очилов М. Муаллим – қалб меъмори / Сайланма. –Т.: Ўқитувчи, 2001. -432 б.
5. Реджабоев А.Д. Ватан ҳимояси – миллий ифтихор. –Т.: Ўқитувчи, 2004. -31 б.
6. Рўзиева Д.И. Талабаларда миллий ифтихор туйғусини шакллантириш. – Т.: Фан, 2007. -191 б.
7. Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёдаги илк Уйғониш даври маданияти. –Т.: Фан, 1994. -80 б.
8. Чориев А. Маънавиятимиз сарчашмалари. “Миллий истиқлол” ва “Маънавият асослари” курслари учун ўқув қўлланма. –Қарши: Насаф, 2004. -92 б.
9. Шарифхўжаев М. Маънавият асослари. –Т.: Тошкент молия институти, 2005. -363 б.

TA'LIM TRAEKTORIYASINI METODIK TAKOMILLASHTIRISHDA UZLUKSIZLIKNI TA'MINLASHNING DARAJA KO'RSATKICHLARI MEXANIZMI

KURANBAYEVA HUSNORA ABDULLAYEVNA
TAFU "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ta'lim traektoriyasini metodik shakllantirish imkoniyatini yaratilishi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirish, talabalarning fanga qiziqishi, hamda bir o'quv topshirig'ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining topshiriqlarini amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi, topshiriqlarni zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi, joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: traektoriya, lingvopedagogik kompetensiya, didaktik, sun'iy intellekt, innovatsion mediatexnologiya, elektron resurslar, sinonimik munosabat.

АННОТАЦИЯ. Создать возможность методического формирования образовательной траектории, совершенствования лингвопедагогических компетенций будущих учителей начальных классов, интереса учащихся к науке, умения развивать несколько речевых навыков при выполнении одного учебного задания, исходя из того, что будущим учителям начальных классов желательно осознанно подходить к выполнению своих задач, соблюдать дидактическую последовательность в их выполнении, уметь корректно общаться с искусственным интеллектом для нахождения задач из современной информации источников, а также представить данные.

Ключевые слова: траектория, лингвопедагогическая компетентность, дидактика, искусственный интеллект, инновационные медиатехнологии, электронные ресурсы, синонимические отношения.

ANNOTATION. Creating an opportunity of methodically shape an educational trajectory, improve the linguistic and pedagogical competencies of future primary school teachers, have the opportunity to develop several speech skills during the implementation of one educational task, increase students' interest in science, based on the fact that it is advisable for future primary school teachers to consciously approach the implementation of their tasks, maintain a didactic sequence in their implementation, being able to communicate correctly with artificial intelligence in order to find tasks from modern information sources as well as data.

Keywords: trajectory, linguistic and pedagogical competence, didactics, artificial intelligence, innovative media technologies, electronic resources, synonymic relations.

Bugungi kunda OTM boshlang'ich ta'lim jarayoniga qaratilayotgan e'tibor bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarni takomillashtirishga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatayotgani, oliy ta'lim tizimi bo'g'inida boshlang'ich ta'limning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining hayotida tutgan o'rnini, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining modul tizimida qanday bilimga ega bo'lishda pedagogik tuzilmani o'rganmasdan, rivojlantiriladigan bilim, ko'nikma-malaka, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlarini tahlil qilish mushkul vazifadir.

Biz tadqiqotlarga tayanib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarni takomillashtirishning pedagogik, lingvodidaktik-psixologik va pragmatik xususiyatlarini didaktik tizimni modellashtirish asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining va o'quvchi o'rtasidagi ta'lim jarayonini metodik yondashuv asosida takomillashtirish tuzilmasini quyidagicha ko'rinishda ifoda etdik.

Shuning uchun ham oliy ta'lim mazmuni va metodikasi har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik

kompetensiyalarni takomillashtirishda to'la lingvodidaktik rivojlanishini, ona tili ta'limini qiynalmay davom ettirishga imkoni beradigan ta'limda bilimga oid ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlashga qaratilmog'i lozim. Bugungi kunda oliy ta'limning to'rt yil muddatda davom etishi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarni takomillashtirishga nisbatan ularning sonini ortib borayotganligini ko'rsatadi. Bu masalani ongli va savodli anglamasdan turib, pedagogik-metodik faoliyatga oid yangicha qarashlarni o'zlashtirib bo'lmaydi. Bu qarashlar markazida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarni takomillashtirishda psixolingvistik rivojlanishiga ko'maklashish vazifasi va shu vazifa doirasiga nutqiy kompetensiyasini jalb etish muammosi turadi.

OTM talabalari uchun 2012-yilda nashr etilgan A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Allavutdinova, V.Karimjonovalar tomonidan yozilgan "Ona tili o'qitish metodikasi" darsligini tahlilga tortganimizda, darsliklar tarkibidagi topshiriqlari, asosan, grammatik tahlil, grammatik qonuniyatlarni o'rgatishga, mustahkamlashga, morfologik tahlil yuzasidan sof nazariy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. lingvopedagogik kompetensiyalar boshlang'ich ta'limning nutqiy malakalarni rivojlantirishda quyida shunday topshiriq va mashqlardan namunalar keltirilgan.

Berilgan so'zlar: kitob, baxt, taxt, ozodlik, tinchlik, tuyg'u, sumalak, shodlik, chashma, bug'doy, tegirmon, muhabbat, rasm, hurriyat, mardlik, qadriyat, sadoqat. Qaysi guruh otlarini tez va to'g'ri topsa, o'yinning g'olibi hisoblanadi¹ deb, talabalarni rag'batlantirishga harakat qilingan.

M.Mirqosimova, Sh.Alimova, O.Zoitova,

¹ G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M., Bobomurodova A., Allavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun) Darslik. T.: T.Fan va texnologiya 2012. – 380 b.

N.Umarova tomonidan 2004 yilda rus guruhlariga uchun "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasini tahlilga tortganimizda topshiriq bilan savollar bir xil vazifani bajarishi ma'lum bo'ldi. Oliy ta'limda, odatda, muayyan o'quv predmetiga tegishli darsliklar, dars mashg'uloti jarayonida ham, hatto dars mashg'ulotidan so'ng ham talaba va o'qituvchining shu o'quv predmeti bo'yicha bilim berish hamda ma'lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darslikdagi o'quv materiallarining, xususan, o'quv topshiriqlarning tarkibi, savollarning tuzilishi va albatta, mazmuniga qaratilishi kerak.

Oliy ta'lim jarayonida ham muayyan bir maqsadga qaratilgan usullar va vositalar izchil belgilab olinadi. Ana shu ta'limning aniq maqsadiga eltuvchi vositalardan biri bu OTM darsliklardir. Darslik tushunchasi ham ta'limning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Bu tushunchada bir qancha ilmiy manbalarda muayyan istilohiy ma'nolar berilgan.

Xususan, olim. "Pedagogika ensiklopediyasi"² darslik va uning paydo bo'lishi, darsliklar tarixi haqida batafsil ma'lumot berilar ekan, uni shunday ta'riflaydi: "Darslik – davlat tomonidan tasdiqlangan DTS asosida muayyan fanga doir bilim asoslarini ma'lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy-uslubiy saviyada yozilgan o'quvchi va talabalar uchun mo'ljallangan o'quv adabiyotining asosiy va yetakchi turi". Bizningcha, bu istilohiy izohlar darslik va uning ta'limdagi mustaqil ahamiyati va rolini ochib berish uchun kamdek.

Shu bois bu tushunchaga pedagog olimlar J.Hasanboyev, X.To'raqulov, M.Haydarov, O.Hasanboyevlar tomonidan tuzilgan "Pedagogika fanidan tuzilgan izohli lug'at" kitobiga murojat qilamiz.

Darslik har bir o'quv predmetining mazmunini darslikda ko'rsatilgan hajmda

² Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 253

didaktik talablar asosida kitob yoziladi.

Darslik bu pedagogik tizimning axborotli modelidir. Chunki har bir o'quv darsligida talabalar bajarishi kerak bo'lgan o'quv jarayoning ma'lum bosqichlari ko'rsatilgan bo'lib, talabalar undan mavzularni o'qib, mustaqil topshiriqlarni ma'lum harakatlar ko'inishida bajarishadi, tekshiradi, yechadi, javob beraadi. Bu harakatlar darslik matnlarida ochiq yoki yashirin shakllarda berilishi mumkin³.

Darhaqiqat, bu ta'rif darslikning mustaqil ta'lim jarayonidagi mohiyatini nisbatan to'laroq ochib bergan.

Shuningdek, darslik turli xil qo'shimcha vositalar – antologiyalar, mashq va mustaqil topshiriqlar to'plamlari, lug'atlar, ma'lumotnomalar, darslikdan tashqari o'qish uchun kitoblar, atlaslar, tarixiy-geografik xaritalar va boshqalar bilan bog'liq bo'lishi to'ldirilishi kerak bo'lgan manba. Zamonaviy darsliklarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular o'quv materialini yanada kengaytirilgan rejada beradi, mustaqil ta'lim topshiriqlari asosida eng yangi ma'lumotlar, ma'lumotnoma xarakteridagi tavsiflar bilan kengaytiriladi.

Darslik bilan ishlashda lingvopedagogik kompetensiyalar asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari qo'shimcha adabiyotlar yordamida tahlil qilish, kreativ yondashish, tanqidiy yondashish, to'ldirish, ularni taqdim etish uslubi va o'rganilayotgan matnni o'zgartirishni o'rganadilar.

Boshlang'ich ta'limda topshiriqlar asosida ona tilini o'qitish metodikasiga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga doir ishlarni faollashtirish; ona til o'qitish uchun ilmiy, metodik, psixologik va pedagogik yordam tizimini rivojlantirish ishlarni takomillashtirish; ona tili o'qitish metodikasi ta'limda o'zbek etnolingivistikaning so'nggi yutuqlaridan foydalanish muhim ahamiyatga egaligi,

³ J.Hasanboev, X.To'raqulov, M.Haydarov,O. Hasanboevalar tomonidan tuzilgan "Pedagogika fanidan tuzilgan izohli lug'at" – T.:Fan va texnologiya. 2008.73-b (480)

maqsadiga muvofiq mustaqil izlanishga undashi lozim. Bunday sharoitda darslikning eng muhim qismini nazariy ma'lumotlar bazasi emas, balki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga ona tilining son-sanoqsiz imkoniyatlaridan unumli va o'rinli foydalanishni o'rgatadigan ta'lim topshiriqlarini tashkil etmog'i lozim. Chunki oliy ta'lim tizimi maqsadi faqat boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini tayyorlash emas, til imkoniyatlaridan keng foydalana oladigan lingvopedagogik kompetensiyalar ijodiy tafakkur sohibini jamiyatga yetkazib berishdir. Boshlang'ich ta'limda topshiriqlar asosida ona tili ta'lim mazmunini takomillashtirish didaktik-pedagogik yondashuvlar asosida amaliyotga tatbiq etiladi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish, lug'at va matn asosida milliy tilni, milliy ma'naviyatni o'quvchi tafakkuriga singdirish, o'z o'quvchisini turli nutq vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash texnologiyasini ona tili metodikasi ta'limiga samarali joriy qilish asosiy masalalardan biridir. Boshlang'ich ta'limda topshiriqlar tuzishda lingvodidaktik-pedagogik asoslarining model xaritasida boshlang'ich oliy ta'limda, odatda, muayyan o'quv predmetiga tegishli darsliklar, dars mashg'uloti jarayonida ham, hatto dars mashg'ulotidan so'ng ham bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari shu o'quv predmeti bo'yicha bilim berish hamda ma'lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darsliklardagi o'quv materiallarining, xususan, mustaqil ta'lim topshiriqlarining tarkibi, tuzilishi va albatta, mazmuniga qaratish kerak.

Zamonaviy elektron darsliklar innovatsion mediatexnologiya kabi ko'plab axborot manbalarini o'ziga birlashtirishi, ularni tortishi, boshqarishi lozim. Mazkur jarayonda boshlang'ich ta'lim topshiriqlari innovatsion mediatexnologik o'quv lug'atlari, audio, video materiallar, mashq va topshiriqlar to'plami, testlar, ko'rgazmali vositalar, elektron resurslar orilgan vagonlarga bog'lay

olishi, ulardan foydalanishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshlang'ich ta'lim topshiriqlari ya'ni mashqlarni bajarilishi, ona tili mazmunini rivojlantirishda, o'qitishda, xususan, topshiriqlarni tuzishda metodik yondashuvlardan foydalanish samaralidir. Dars mashg'ulotdagi ta'lim jarayonini hayotiy muammolarni qanday hal qilishni o'rgatishi kerak. Ona tili o'qitish metodikasi fanining boshlang'ich ta'limda topshiriqlar tuzish, lingvodidaktik-pedagogik asoslarining model xaritasida oliy ta'limda, odatda, muayyan o'quv predmetiga tegishli darsliklar, dars mashg'uloti jarayonida ham, hatto dars mashg'ulotidan so'ng ham bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining shu o'quv predmeti bo'yicha bilim berish hamda ma'lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darsliklardagi o'quv materiallarining, xususan, boshlang'ich ta'lim topshiriqlarining tarkibi, tuzilishi va albatta, mazmuniga qaratish kerak. Zamonaviy elektron darsliklar innovatsion mediateknologiya kabi ko'plab axborot manbalarini o'ziga birlashtirishi, ularni tortishi, boshqarishi lozim. Mazkur jarayonda ta'lim topshiriqlari innovatsion mediateknologik o'quv lug'atlari, audio, video materiallar, mashq va topshiriqlar to'plami, testlar, ko'rgazmali vositalar, elektron resurslar ortilgan vagonlarga bog'lay olishi, ulardan foydalanishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilishi kerak.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshlang'ich ta'lim topshiriqlari ya'ni mashqlarni bajarilishi, ona tili mazmunini rivojlantirishda, o'qitishda, xususan, topshiriqlarni tuzishda metodik yondashuvlardan foydalanish samaralidir. Dars mashg'ulotdagi ta'lim jarayonini hayotiy muammolarni qanday hal qilishni o'rgatishi kerak. Ona tili ta'limida har bir mashg'ulot asosida beriladigan savol, topshiriq va mashqlar ham xuddi shunday talaba, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining hayotiy muammolarini yechishga yo'naltirishi lozim.

Masalan, professor-olimlar 2012-yilda nashr etilgan A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Allavutdinova, V.Karimjonovlar tomonidan yozilgan "Ona tili o'qitish metodikasi" darsligini mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar xuddi shu tarzda berilgan. Har bir savol talabani mushohada qilishga undaydi.

Ma'lumki, "O'zbek tilining izohli lug'ati" dagi so'zlarning 50-55 % foizini ot so'z turkumiga mansub so'zlar tashkil etadi. Mazkur so'z turkumini o'rganishdan ko'zlanadigan asosiy maqsad, avvalo, shu turkumga kiruvchi, ammo nutqda kam qo'llanilayotgan yoki deyarli qo'llanilmayotgan so'zlarni, nutqiy faoliyatiga olib kirish, o'quvchi va talabalarning talaffuziy va imloviy ko'nikma hamda malakalarini mustaqil kengaytirishdan iboratdir⁴.

Xulosa sifatida, tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, OTM bilan umumiy o'rta ta'lim darsliklarida berilgan topshiriqlar bir-biriga juda yaqin, boshlang'ich ta'lim topshiriqlari hamda umumiy topshiriq tuzish metodikasini o'zida to'laqonli aks ettirmaydi, ularning metodikasi mualliflarning shaxsiy salohiyatiga bog'liq bo'lib qolgan, ammo davr talabi bilan mukammal tadrijiy metodika kasb etib bormoqda. Bu esa darsliklarda beriladigan boshlang'ich ta'lim metodikasi va lingvodidaktik asoslari yuzasidan ilmiy-amaliy tadqiqotlar qilishni taqozo etadi.

Tadqiqot ishlari shundan dalolat beradiki, OTM boshlang'ich ta'lim yo'nalishida "Husnixat o'qitish metodikasi", "Ona tili o'qitish metodikasi", "Ona tili" fanlarini o'qitish bo'yicha davlat malaka talablaridan kelib chiqqan holda mazmunan mukammal yaratilgan modul o'quv dasturlarining bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'quvchilarning topshiriqlarni pedagogik,

⁴ A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Allavutdinova, V.Karimjonova Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun) Darslik. T.: TPIII, 1991. T.Fan va texnologiya 2012. – 380 b.(186-6)

lingvodidaktik-psixologik va pragmatik xususiyatlarini rivojlantirish mexanizmi muhim ekanligini tahlil qildik. Yuqoridagi fikrlarga tayanib aytishimiz mumkinki, pedagog faoliyati keng qamrovlidir. U o'qitishning ikkita muhim ijtimoiy funksiyasi ta'lim- tarbiya berish va shaxsni rivojlantirish bilan bog'liq vazifalarni bajarishga mas'ul. Hozir o'quv-metodik majmualarni yangilash munosabati bilan respublikamizda oliy ta'lim tizimida o'qitilayotgan 200 ga yaqin OTMda boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha ona tili

o'qitish metodikasining lingvistik talqinlarni o'zbekona (substansial) talqin usullariga ko'chirib, birinchidan, o'rta ta'lim boshlang'ich sinflarida ona tili qurilishi bo'yicha olinadigan talqinlar bilan OTMda beriladigan talqinlarni uyg'unlashtirishga, ikkinchidan, jahon pedagogikasi silsilagida o'zbek lingvistik maktabi o'rnini barqarorlashtirishga real imkoniyatlar mavjud. Bu oliy ta'limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.G'ulomov A.,Qodirov M., Ernazarova M., Bobomurodova A., Allavutdinova N.,Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun) Darslik. T.:T.Fan va texnologiya 2012. – 380 b.
- 2.Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 253 b. (318)
- 3.J.Hasanboev, X.To'raqulov, M.Haydarov,O.Hasanboevalar tomonidan tuzilgan “Pedagogika fanidan tuzilgan izohli lug'at” – T.:Fan va texnologiya. 2008.73-b (480)
- 4.Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya / Pod red. V.V. Davidova, – M.: Pedagogika, 1991. – 80 s.
- 5.A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Allavutdinova, V.Karimjonova Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun) Darslik. T.: TGPI, 1991. T.Fan va texnologiya 2012. – 380 b.(186-b)

AUDITORIYADAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA TALABALARNING RAQAMLI KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

XANBABAYEV XAKIMJAN IKRAMOVICH

Qo`qon davlat pedagogika instituti professori

Talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirishga auditoriyadan tashqari darslar orqali ham erishish mumkin. Bunga onlayn kurslar, vebinarlar, seminarlar va boshqa raqamli o'rganish imkoniyatlari kiradi. Auditoriyadan tashqari darslar orqali talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning didaktik tuzilishi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. O'quv maqsadlarini aniqlash: O'qituvchilar raqamli kurs yoki seminar uchun o'quv maqsadlarini aniqlashlari kerak. Bu kurs davomida talabalar ega bo'ladigan ko'nikma va bilimlarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

2. Tegishli raqamli vositalarni tanlash: O'qituvchilar kurs mazmunini etkazish uchun tegishli raqamli vositalar va resurslarni tanlashlari kerak. Bunga onlayn platformalar, ta'lim dasturlari va ta'lim maqsadlariga mos keladigan boshqa raqamli resurslarni tanlash kiradi.

3. Kurs mazmunini yetkazib berish: O'qituvchilar kurs mazmunini onlayn ma'ruzalar, video darsliklar va boshqa raqamli resurslar orqali yetkazishlari mumkin. Bu talabalarga o'z tezligida va o'z vaqtida o'rganishga yordam beradi.

4. Amaliyot va fikr-mulohaza: Talabalar raqamli vositalardan foydalanishni mashq qilish va o'qituvchilar va tengdoshlaridan fikr-mulohazalarni olish imkoniyatiga muhtoj. Bu topshiriqlar, guruh loyihalari yoki onlayn muhokamalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

5. Baholash: O'qituvchilar o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi yutuqlarini baholashlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali baholashlari mumkin. Bu talabalar qo'shimcha yordam va takomillashtirishga muhtoj bo'lgan sohalarni

aniqlashga yordam beradi.

6. Mulohaza: Talabalar o'zlarining ta'lim tajribalari haqida fikr yuritishlari va raqamli vositalardan foydalanishda kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari kerak. Bu o'z-o'zini aks ettirish yoki tengdoshlarni baholash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Umuman olganda, auditoriyadan tashqari darslar orqali talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning didaktik tuzilishi o'quv maqsadlarini aniqlash, tegishli raqamli vositalarni tanlash, kurs mazmunini taqdim etish, amaliyot va fikr-mulohazalar uchun imkoniyatlarni taqdim etish, taraqqiyotni baholash va fikrlashni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi.

Metodologiya:

Ushbu raqamli savodxonlik talabalarning raqamli asrda o'qitish salohiyatini kashf qilishlari uchun raqamli resurslardan foydalangan holda o'qitish-ta'lim tajribasini oshirish niyatida o'rganish tamoyiliga asoslanadi.

Ushbu elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tarkibiy tuzilmasining metodologiyasi raqamli kompetensiya va raqamli resurslarni tanlash va yaratish, samarali taqdimotlar, o'quv faoliyati, hamkorlik, sinfni boshqarish, baholash va boshqalar orqali o'qitish va o'rganishni qo'llab-quvvatlashning innovatsion usullarini ishlab chiqish uchun raqamli kompetensiya va raqamli yo'naltirilgan didaktikaga qaratilgan.

Ta'lim formatlarining samarali kombinatsiyasi (masalan, seminarlar, loyihaga asoslangan ta'lim, "Contexts4Content" loyihalari) orqali fanlarda raqamli savodxonlikni oshirish raqamli texnologiyalarni pedagogik nuqtai nazardan, qabul qiluvchi mamlakatning

madaniyati va realligini hisobga oladi.

O'qituvchilar o'z talabalari uchun muvaffaqiyatli o'rganish tajribasini yaratishga imkon beradigan samarali va amaliy usulda turli xil vositalarning ko'p qirrali va moslashuvchanligini qadrlash orqali raqamli texnologiyani o'qitishga qanday integratsiya qilishni o'rganadilar.

O'qituvchilar, mamlakat tarixi va madaniyati bilan tanishadilar va o'z predmeti nuqtai nazaridan o'rganib, o'qituvchilar jarayon davomida ba'zi texnik jihatlarni o'zlashtirib, raqamli didaktikaning turli jihatlarini bog'lash orqali o'z bilimlarini qayta ishlash va amaliy tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

An'anaviy sinf sozlamalaridan tashqari, talabalar turli onlayn kurslar, vebinarlar, seminarlar va boshqa raqamli o'rganish imkoniyatlari orqali raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishlari mumkin. Ushbu kompetensiyalarni samarali rivojlantirish uchun o'qituvchilar quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan tizimli yondashuvga rioya qilishlari kerak:

1. O'quv maqsadlarini aniqlang: O'qituvchilar kurs davomida talabalar ega bo'ladigan ko'nikma va bilimlarni aniqlashlari kerak.

2. Tegishli raqamli vositalarni tanlang: O'qituvchilar o'quv maqsadlariga mos keladigan onlayn platformalar, ta'lim dasturlari va boshqa raqamli resurslarni tanlashlari kerak.

3. Kurs mazmunini yetkazib berish: Kurs mazmunini onlayn ma'ruzalar, video darsliklar va boshqa raqamli resurslar orqali yetkazish mumkin.

4. Amaliyot va fikr-mulohazalarni taqdim eting: Talabalarga raqamli vositalardan foydalanish va o'qituvchilar va tengdoshlaridan fikr-mulohazalarni olish imkoniyati kerak.

5. Taraqqiyotni baholang: O'qituvchilar o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi yutuqlarini baholashlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali baholashlari mumkin.

6. Mulohaza yuritishni rag'batlantiring:

Talabalar o'zlarining ta'lim tajribalari haqida fikr yuritishlari va raqamli vositalardan foydalanishda kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari kerak.

Umuman olganda, ushbu didaktik tuzilma o'qituvchilarga auditoriyadan tashqari darslar orqali talabalarning raqamli kompetensiyalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Bu, shuningdek, moslashuvchanlik va shaxsiylashtirilgan o'rganish imkonini beradi, chunki talabalar o'z tezligida ishlashlari va o'rganish uslublari va ehtiyojlariga eng mos keladigan raqamli resurslarni tanlashlari mumkin. Ushbu tizimli yondashuvga rioya qilish orqali o'qituvchilar talabalarni bugungi raqamli dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur raqamli ko'nikmalar bilan ta'minlashlari mumkin.

Mustaqil ish talabalar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning ajoyib usuli hisoblanadi. Talabalar mustaqil ishlaganda, ular o'zlari uchun eng mos keladigan raqamli vositalar va resurslarni tanlash erkinligiga ega. Bu ularga turli texnologiyalarni o'rganish va shaxsiylashtirilgan va ehtiyojlariga moslashtirilgan tarzda raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Mustaqil ishlashni rag'batlantirishning usullaridan biri o'quvchilarga topshiriqlarini bajarishda foydalanishi mumkin bo'lgan raqamli resurslar va vositalar ro'yxatini taqdim etishdir. Bunga onlayn tadqiqot ma'lumotlar bazalari, ta'lim dasturlari va raqamli darsliklar kiradi. Talabalarga ushbu manbalardan foydalanish imkoniyatini berish orqali ular turli xil vositalarni o'rganishlari va sinab ko'rishlari va ulardan samarali foydalanishni o'rganishlari mumkin.

Mustaqil ishlarni rivojlantirishning yana bir usuli - talabalardan raqamli vositalar va resurslardan foydalanishni talab qiladigan loyihalarni tayinlashdir. Masalan, siz talabalardan PowerPoint yoki Prezi yordamida multimedia taqdimotini yaratishni yoki Google Sites yordamida raqamli portfel yaratishni so'rashingiz mumkin. Talabalarga ushbu turdagi

topshiriqlarni berish orqali siz ularni raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga undaysiz, shu bilan birga ularga o'z bilimlarini ijodiy yo'llar bilan namoyish qilish imkoniyatini berasiz.

Umuman olganda, mustaqil ish orqali raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish talabalarini bugungi raqamli dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlashning ajoyib usuli hisoblanadi. Ularni mustaqil ravishda o'rganishlari uchun zarur vositalar va resurslar bilan ta'minlash orqali siz ularga o'z ta'limini egallash va XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini berasiz.

Talabalar foydalanishi mumkin bo'lgan raqamli resurslar va vositalar turlariga quyidagilar kiradi:

1. Onlayn tadqiqot ma'lumotlar bazalari: Bu jurnallar, maqolalar va kitoblar kabi keng ko'lamli akademik materiallarga kirishni ta'minlaydigan raqamli kutubxonalar.

2. Ta'lim dasturlari: Bular o'quvchilarga ta'lim mazmuni va faoliyatini ta'minlash uchun mo'ljallangan dasturiy ilovalar.

3. Raqamli darsliklar: Bu an'anaviy darsliklarning elektron versiyalari bo'lib, ularga kompyuter yoki mobil qurilma orqali kirish mumkin.

4. Multimedia vositalari: Bular talabalarga video, tasvir va audio fayllarni yaratish va tahrirlash imkonini beruvchi raqamli vositalardir.

Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ba'zi potentsial darsdan tashqari tadbirlarga quyidagilar kiradi:

1. Kodlash kurslari: Bu kurslar talabalarga kodlash va dasturiy ilovalarni ishlab chiqishni o'rgatishi mumkin.

2. Robototexnika kurslari: Bu to'garaklar o'quvchilarga raqamli vositalar yordamida robotlarni yasash va dasturlashni o'rgatishi mumkin.

3. Raqamli media kursari: Bu kurslar talabalarga videolar, tasvirlar va audio fayllar kabi raqamli axborot vositalarini yaratish va

tahrirlashni o'rgatishi mumkin.

4. Ijtimoiy media kurslari: Bu kurslar o'quvchilarga ijtimoiy media platformalaridan muloqot va marketing maqsadlarida foydalanishni o'rgatishi mumkin.

Ushbu turdagi darsdan tashqari mashg'ulotlarni taklif qilish orqali maktablar o'quvchilarga an'anaviy sinfdan tashqarida raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatini berishi mumkin. Bu talabalarga raqamli vositalar va resurslar bilan amaliy tajriba orttirishga yordam beradi, bu ularning kelajakdagi ilmiy va kasbiy izlanishlari uchun qimmatlidir.

Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qo'llash usullari quyidagilardan iborat:

1. Raqamli resurslar va vositalardan foydalanishni ta'minlash.

2. Raqamli vositalar va resurslardan foydalanishni talab qiluvchi loyihalarni tayinlash.

3. Talabalarni turli texnologiyalarni tadqiq qilish va tajriba qilishga undash.

Talabalarda raqamli kompetensiyani yaxshilash talabalarini faol jalb qiladigan va ularning raqamli ko'nikmalarini samarali rivojlantirish va qo'llash imkonini beradigan turli usullar va strategiyalarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirish uchun ba'zi samarali qo'llash usullari:

1. Amaliy loyihalar va tadbirlar: Talabalarga raqamli vositalar va ko'nikmalarni qo'llashni talab qiladigan amaliy loyihalar va tadbirlar bilan shug'ullanish imkoniyatini bering. Bu multimedia taqdimotlarini yaratish, veb-saytlarni loyihalash, loyihalarni kodlash, raqamli hikoyalar yoki onlayn tadqiqotlar o'tkazishni o'z ichiga olishi mumkin. Haqiqiy loyihalar ustida ishlash orqali talabalar o'zlarining raqamli vakolatlarini amaliy va mazmunli usullarda qo'llashlari mumkin.

2. Hamkorlikdagi guruh ishi: Talabalardan raqamli vositalar va platformalar yordamida birgalikda ishlashni talab qiladigan

hamkorlikdagi guruh ishini rag'batlantirish. Talabalardan onlayn hamkorlik qilish va samarali muloqot qilishni talab qiladigan guruh loyihalari yoki muammolarni hal qilish vazifalarini belgilang. Bu nafaqat ularning raqamli ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki jamoaviy ish va hamkorlik qobiliyatlarini ham oshiradi.

3. Raqamli portfellar va aks ettirish: Talabalarga raqamli ko'nikmalar va yutuqlarni namoyish qilish uchun raqamli portfellar yarating. Raqamli portfellar talabalarga turli xil raqamli vositalar va platformalar yordamida o'z ishlarini tanlash va taqdim etish imkonini beradi. Bundan tashqari, talabalarni o'zlarining raqamli ko'nikmalari, takomillashtirish sohalari va vaqt o'tishi bilan o'sishi haqida o'ylashlari mumkin bo'lgan reflektiv amaliyot bilan shug'ullanishga rag'batlantiring.

4. Gamifikatsiya va raqamli simulyatsiyalar: o'rganish tajribalariga o'yin elementlari va raqamli simulyatsiyalarni qo'shing. Gamifikatsiya qilingan faoliyat va raqamli simulyatsiyalar talabalar o'zlarining raqamli ko'nikmalarini qo'llashlari mumkin bo'lgan qiziqarli va immersiv muhit yaratadi. O'quv o'yinlari va simulyatsiyalar real stsenariylarni taqlid qilishi mumkin, bu esa o'quvchilarga xavfsiz va interaktiv sharoitda muammoni hal qilish, qaror qabul qilish va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini mashq qilish imkonini beradi.

5. Onlayn muhokamalar va ijtimoiy media ishtiroki: Talabalar o'rtasida o'zaro aloqa va hamkorlikni osonlashtirish uchun onlayn munozara platformalari va ijtimoiy mediadan foydalaning. Talabalarni onlayn munozaralarda qatnashishga, resurslarni baham ko'rishga va virtual o'quv hamjamiyatidagi tengdoshlari bilan muloqot qilishga undash. Bu talabalarga raqamli aloqa ko'nikmalarini, ma'lumot almashish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish imkoniyatlarini beradi.

6. Haqiqiy baholashlar: talabalardan haqiqiy kontekstlarda raqamli kompetensiyalarini namoyish etishlarini talab qiluvchi dizayn

baholashlari. Bunga raqamli taqdimotlar, multimedia loyihalari, onlayn viktorinalar yoki raqamli hikoyalarni baholashni yaratish kiradi. Haqiqiy baholashlar real stsenariylarni aks ettiradi va talabalarga raqamli ko'nikmalarini mazmunli tarzda namoyish qilish imkonini beradi.

7. Fikr va mulohaza: Talabalarga raqamli loyihalari va faoliyati haqida o'z vaqtida va konstruktiv fikr bildirish. Talabalarni fikr-mulohazalar ustida mulohaza yuritishga, yaxshilanishi kerak bo'lgan yo'nalishlarni aniqlashga va shunga ko'ra o'z ishlarini qayta ko'rib chiqishga undash. Ushbu fikr-mulohaza va mulohaza jarayoni talabalarga raqamli kompetensiyalarini oshirishga va raqamli ko'nikmalarga nisbatan o'sish fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

8. Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: Talabalarga raqamli kompetensiya bilan bog'liq kasbiy rivojlanish faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatlarini taklif eting. Bu maxsus raqamli ko'nikmalar yoki sertifikatlarni rivojlantirishga qaratilgan seminarlar, vebinarlar yoki onlayn kurslarni o'z ichiga olishi mumkin. Uzluksiz o'rganish yo'llarini taqdim etish orqali talabalar raqamli kompetensiyalarini yanada yaxshilashlari va texnologiyadagi so'nggi yutuqlardan xabardor bo'lishlari mumkin.

Ushbu qo'llash usullarini o'qitish va o'rganish amaliyotiga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini samarali rivojlantirishi va oshirishi, ularni raqamli asrda muvaffaqiyatga tayyorlashi mumkin. Talabalarning raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ishonchi va malakasini ta'minlash uchun keng ko'lamlı yordam, yo'l-yo'riq va resurslar bilan ta'minlash juda muhimdir.

Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadlariga quyidagilar kiradi:

1. Talabalarni bugungi raqamli dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlash.

2. O'quvchilarning o'z bilimlariga egalik qilishlarini kuchaytirish.

3. XXI-asr ish joyida muvaffaqiyatga

erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish.

Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishdan foyda ko'rishi mumkin bo'lgan sub'ektlarga quyidagilar kiradi:

1. Ta'limning barcha bosqichlaridagi talabalar.

2. O'qitishni qo'llab-quvvatlash uchun raqamli vositalar va resurslardan foydalanishi kerak bo'lgan o'qituvchilar va o'qituvchilar.

3. O'z ishida texnologiyadan foydalanishi kerak bo'lgan mutaxassislar.

Raqamli davrda talabalar foydalanishi mumkin bo'lgan qidiruv tizimlariga quyidagilar kiradi:

1. Google Scholar: Akademik adabiyotlarga kirish imkonini beruvchi qidiruv tizimi.

2. JSTOR: Akademik jurnallar, kitoblar va asosiy manbalardan foydalanish imkonini beruvchi raqamli kutubxona.

3. Khan Academy: Keng ko'lamli fanlar bo'yicha video darslar va interaktiv mashqlardan foydalanish imkonini beruvchi ta'lim platformasi.

Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun turli xorijiy usullar va yondashuvlar mavjud. Mana bir nechta e'tiborga loyiqlari:

1. Raqamli fuqarolik tashabbuslari: Ko'pgina mamlakatlarda raqamli fuqarolik tashabbuslari mavjud bo'lib, ular talabalarni raqamli dunyoda mas'uliyatli va axloqiy xulq-atvoriga o'rgatishdir. Ushbu tashabbuslar onlayn xavfsizlik, maxfiylik, raqamli izlarni boshqarish va onlayn axborotni tanqidiy baholash kabi mavzularga qaratilgan.

2. Kodlash va kompyuter fanlari bo'yicha ta'lim: Bir qancha mamlakatlar boshlang'ich maktab darajasidan boshlab kodlash va kompyuter fanlari ta'limini o'z o'quv dasturlariga kiritgan. Ushbu dasturlar talabalarni kodlash tillari, algoritmlar, muammolarni hal qilish va raqamli kompetensiyalarini oshirish uchun hisoblash fikrlash bilan tanishtiradi.

3. Texnologiya bilan loyihaga asoslangan ta'lim: Loyihaga asoslangan

ta'lim yondashuvlari ko'pincha texnologiya vositalari va resurslarining integratsiyasi bilan birlashtiriladi. Talabalar raqamli vositalardan foydalanish, hamkorlik qilish, tadqiqot qilish va topilmalarini raqamli media yordamida taqdim etishni talab qiladigan mazmunli loyihalar ustida ishlaydi.

4. Aralashtirilgan ta'lim va onlayn platformalar: Onlayn va yuzma-yuz o'qitishni birlashtirgan aralash ta'lim modellari raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun keng qo'llaniladi. Onlayn platformalar va Google Classroom, Moodle yoki Schoology kabi ta'limni boshqarish tizimlari raqamli kontentni yetkazib berish, interaktiv faoliyat va talabalar o'rtasida hamkorlikni osonlashtiradi.

5. Gamifikatsiya va o'yinga asoslangan ta'lim: O'yinlashtirish va o'yinga asoslangan ta'lim usullaridan foydalanish raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim o'yinlari, simulyatsiyalar va o'yinlashtirilgan o'quv tajribalari talabalarni jalb qiladi, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularning raqamli savodxonligi va texnologiya bo'yicha malakasini oshiradi.

6. Mobil ta'lim va hamma joyda qo'llaniladigan texnologiyalar: Mobil qurilmalar va smartfon va planshetlar kabi hamma joyda qo'llaniladigan texnologiyalarning o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi o'quvchilarga istalgan vaqtda, istalgan joyda ta'lim mazmuni va resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Mobil ta'lim raqamli vositalar va ilovalardan foydalangan holda mustaqil o'rganish, hamkorlik va muammolarni hal qilishga yordam beradi.

7. Raqamli hikoyalar va multimedia yaratish: Talabalarni raqamli hikoyalar, videolar, podkastlar yoki animatsiyalar kabi multimedia kontentini yaratishga undash ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tadbirlar tadqiqot, kontent yaratish, raqamli media manipulyatsiyasi va texnologiya vositalaridan foydalangan holda samarali muloqotni o'z ichiga oladi.

8. Ma'lumotlar savodxonligi va

HARBIY XIZMATCHILARNING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

FURQAT FARXADOVICH MAVLONOV,

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti “Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada harbiy xizmatchilar o‘rtasida kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayonining muhim tamoyillari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishni tashkiliy va pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini joriy etish tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Harbiy xizmatchi, kasbiy madaniyat, pedagogik-psixologik jarayon, harbiy ta‘lim, amaliyot.

Аннотация. В статье рассмотрены важные принципы процесса развития профессиональной культуры среди военнослужащих. Также проанализировано внедрение системы организационно-педагогического сопровождения развития профессиональной культуры военнослужащих.

Ключевые слова. Военнослужащий, профессиональная культура, педагогико-психологический процесс, военное образование, практика.

Annotation. The article examines the important principles of the process of developing professional culture among military personnel. It was also analyzed to introduce a system of organizational and pedagogical support for the development of the professional culture of military personnel.

Key words. Military personnel, professional culture, pedagogical-psychological process, military education, practice.

Kasbiy madaniyatni rivojlantirish – bu mutaxassisning faol kasbiy faoliyati davomida turli xil ijtimoiy-madaniy va individual psixologik omillar ta‘sirida sodir bo‘ladigan murakkab, uzoq muddatli va ko‘p bosqichli jarayon.

Aynan universitetda olingan bilimlarning universalligi va fundamental tabiati harbiy xizmatchiga rasmiy faoliyatning barcha masalalarini keng nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga, tor mutaxassislik tomonidan qo‘yilgan namunalardan voz kechishga, o‘z shaxsiyatining to‘liq imkoniyatlaridan ijodiy va samarali foydalanishga imkon beradi.

Shu munosabat bilan, harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini ishlab chiqishda, eng muhimi, tizimli yondashuv bo‘lib, uning qoidalari spetsifikatsiyasi sifatida faoliyat tamoyillari va shaxsiy yondashuvlarni hisobga olish kerak.

Faoliyat yondashuvi “faoliyat” toifasi nuqtai nazaridan inson rivojlanishi va faoliyati bo‘yicha tadqiqotlarning uslubiy yo‘nalishi

sifatida tushuniladi. Yondashuvning mazmuni faoliyatning mohiyatini umumiy ilmiy kategoriya sifatida tushunish bilan bevosita bog‘liqdir.

Tizimli yondashuvning asosiy xususiyati shundaki, u kasbiy madaniyatni rivojlantirishning alohida qismlari yoki bosqichlarini emas, balki butun jarayonini o‘rganishga va qamrab olishga harakat qiladi. Shunga ko‘ra, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish pedagogik jarayonning ikki tomonining birligini ta‘minlashi kerak:

1) harbiy xizmatchilarni bilim, ko‘nikma, malakalar tizimi bilan qurollantirish (o‘qitish);

2) muayyan axloqiy, aqliy va irodaviy fazilatlarini, qobiliyatlarni, xarakterni, dunyoqarashni rivojlantirish.

Ushbu qoida asosida harbiy xizmatchilar o‘rtasida kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayoni quyidagi yo‘nalishlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi:

- harbiy kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni oshirish;

-harbiy-kasbiy yo‘nalishni mustahkamlash,

zarur qobiliyatlarni rivojlantirish;

- aqliy jarayonlar, holatlar, tajribani takomillashtirish;

- harbiy xizmatchilarning burch, mas'uliyat, kasbiy mustaqillik hissini oshirish;

- harbiy xizmatchilarning kelajakdagi kasblari sohasidagi da'volari darajasini oshirish;

- ijtimoiy va harbiy tajribani intensiv o'tkazish va o'zlashtirish, bilimlarni o'zlashtirish, ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy yetuklikni oshirish, harbiy xizmatchilar shaxsiyatining umumiy barqarorligi asosida;

- harbiy xizmatchilarning kasbiy rivojlanishida o'z-o'zini tarbiyalashning o'ziga xos vaznini oshirish;

- kasbiy mustaqillik va kelajakdagi amaliy faoliyatga kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlash;

- harbiy-kasbiy o'zini o'zi anglashni rivojlantirish.

Ta'lim amaliyotida muayyan shart-sharoitlarni yaratish birinchi navbatda pedagogik jihat bilan bog'liq. Pedagogik jihat psixologik tarkibni jarayonlar, hodisalar, xususiyatlarning istalgan rivojlanishini ta'minlaydigan omillar va mexanizmlar bilan bog'laydi; bu harakatlar samaradorligini ta'minlaydigan vaziyatlarni aniqlash va yaratishni o'z ichiga oladi.

Binobarin, pedagogik shart-sharoitlar deganda, pedagogik o'zaro ta'sirning o'ziga xos usullari, "shaxsning subyektiv xususiyatlarini shakllantirishga qaratilgan o'quv jarayonida o'zaro bog'liq chora-tadbirlar" tushuniladi.

Shu asosda harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish uchun umumiy, o'ziga xos shartlarni o'z ichiga olgan pedagogik shartlar to'plami aniqlandi.

Eng umumiy shart-sharoitlar guruhiga quyidagilar kiradi:

- 1) o'quv jarayonini uslubiy, tashkiliy va boshqaruv, kadrlar, moddiy-texnik va uslubiy ta'minlash;

- 2) barcha resurslardagi muvozanat (xodimlar, ilmiy-uslubiy, moddiy-texnik va boshqalar.);

- 3) alohida komponentlarning yaxlitligi, muvofiqlashtirilishi, sinxronizatsiyasi;

- 4) harakatlar tarkibining to'liqligi (maqsadlarga erishish uchun zarur va yetarli);

- 5) butun jarayonning boshqarilishi, uning alohida bosqichlari va yo'nalishlari;

- 6) muvaffaqiyatsizliklarga sezgirlik (belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ishlarning haqiqiy holatining rejalashtirilganidan o'z vaqtida og'ishlarini aniqlash qobiliyati).

Umumiy shart-sharoitlar asosida oliy harbiy xizmatchilar o'rtasida kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi maxsus shart-sharoitlar guruhi amalga oshiriladi.

Ilmiy va amaliy tadqiqotlar asosida harbiy xizmatchilarning ta'lim va kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, quyidagi xususiy pedagogik shart-sharoitlar aniqlandi:

- 1) harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida harbiy mutaxassisning kasbiy madaniyatini rivojlantirish muammosining nazariy va uslubiy asoslanishi;

- 2) harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishning tarkibiy va funksional modelini ishlab chiqish va amalga oshirish, bu sintetik xarakterga ega va kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayonining maqsadlari, vazifalari, mazmuni, faoliyati va natijalarini, shuningdek, harbiy xizmatchilar tomonidan tizimli yaxlit birlashtirilgan zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallashni tashkil etish shakllari va usullarini aks ettiradi;

- 3) harbiy ta'lim faoliyatiga har tomonlama va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishni tashkiliy va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etish;

- 4) harbiy qo'mondonlik tarkibi tomonidan harbiy xizmatchi shaxsini shakllantirishning maqsad va vazifalarini belgilash;

- 5) harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish jarayonini ilmiy-

uslubiy, didaktik, psixologik-pedagogik va dasturiy ta'minotni yaratish va amalga oshirish;

6) harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish jarayonining akmeologik yo'nalishi;

7) harbiy xizmatchilarning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olish;

8) O'zbekiston Respublikasi Davlat tuzilishining o'ziga xos xususiyatlarini, O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari harbiy xizmatchisining shaxsiga zamonaviy urush va harbiy kasbiy faoliyatning talablarini hisobga olgan holda o'quv fanlarining mazmuni va sonini optimallashtirish;

9) olingan bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarni harbiy xizmatchining haqiqiy xizmat sharoitlariga imkon qadar yaqin sharoitlarda qo'llash;

10) kasbiy madaniyatni rivojlantirish jarayonining diagnostikasi va monitoringini tashkil etish va ushbu jarayonni maqsadli boshqarish.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish jarayoni ilmiy-uslubiy, didaktik, psixologik va dasturiy ta'minlashni yaratish va amalga oshirishni talab etadi. Demak, ilmiy va uslubiy, didaktik, psixologik, dasturiy ta'minot insonning kasbiy madaniyatini o'rganish, shakllantirish, rivojlantirish va tuzatishning ajralmas jarayonidir.

Ilmiy-uslubiy ta'minot mansabdor shaxslar va harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha o'zaro bog'liq harakatlarining samaradorligini ta'minlaydigan o'quv-uslubiy va o'quv dasturiy hujjatlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Kasbiy madaniyatni rivojlantirish uchun pedagogik texnologiyani didaktik qo'llab-quvvatlash nafaqat o'qitishning standart vositalari, shakllari va usullaridan, balki innovatsion usullar va zamonaviy vositalardan (kompyuter, multimedia texnologiyalari, elektron o'quv kurslari, qo'llanmalar va boshqalar) foydalanishdan iborat.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quv ma'lumotlarini taqdim etishning o'ziga xos xususiyatlarini, harbiy xizmatchilarning individual tipologik xususiyatlarini va kasbiy madaniyatni rivojlantirishda o'qituvchi va talabaning hissiy va intellektual o'zaro ta'sirini hisobga olishga qaratilgan. Harbiy ta'limda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning maqsadi harbiy xizmatchi shaxsining harbiy-kasbiy salohiyatini to'liq amalga oshirish va kasbiy muhitning salbiy ta'siriga qarshilikni shakllantirishdir.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish jarayonining akmeologik yo'nalishi kasbiy madaniyatni rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir, chunki bu shaxsning kasbiy o'sishi, uning akme cho'qqilariga chiqish istagi kalitidir.

Bunday holda, biz harbiy xizmatchilarning ta'lim, harbiy-kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabatiga, ularni tashkil etishga, bilim, ko'nikma, malakalarni chuqur egallashni ta'minlashga ta'siri haqida gapiramiz. Shu munosabat bilan ta'kidlash kerakki, shaxsning shakllanishini yoki alohida sifatni faqat bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qisqartirish noto'g'ri bo'ladi. Bu kerak, lekin yetarli emas. Shuningdek, bizga motivlarni safarbar qilish, voqelikka munosabatga ta'sir qilish, zarur ruhiy holatlarni yaratish, kasbiy vazifalarni hal qilishda tajriba to'plash kerak.

Harbiy mutaxassislarni tayyorlash jarayonining akmeologik yo'nalishi rivojlanish jarayonida shaxsning potentsialini ochishga imkon beradigan prinsiplar, texnikalar va usullar tizimidan foydalanishdan iborat. Bu holat harbiy xizmatchining ta'lim, mustaqil o'qish va kasbiy faoliyat jarayonida qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Bunday rivojlanish jarayonida inson ehtiyojlari tizimi o'zgarib bormoqda, shu bilan birga kasbiy o'zini o'zi anglashda yuqori ma'naviy ehtiyojlarning roli tobora ortib bormoqda.

Harbiy xizmatchilarning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olish uning xususiyatlarini o'rganish, ularning

o'zgarish dinamikasini aniqlash, yildan yilga rivojlanish, harbiy xizmatchilarga ta'limning eng mos usullarini aniqlashni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan, harbiy xizmatchining harbiy-kasbiy o'zini o'zi tasdiqlashining rolini — uning kasbiy talablarga va sub'ektiv kasbiy idealga bo'lgan ehtiyojlari va intilishlarini ta'kidlash, uning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va o'qitish va keyingi rasmiy faoliyat, muloqotda ma'lum natijalarga erishish, hamkasblar tomonidan tan olinishi, uning harbiy-kasbiy qiyofasini tasdiqlashga imkon beradi.

Harbiy ta'lim bosqichida harbiy xizmatchilar kasbiy o'zini o'zi anglashda o'zgarishlarga uchraydi, individual kasbiy muhim fazilatlarni tabaqalashtirilgan anglashdan o'zlarini harbiy kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida yaxlit anglashga o'tish amalga oshiriladi. Harbiy xizmatchilarning harbiy kasbiy faoliyatida individual xususiyatlarning namoyon bo'lishini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu namoyishlar ham maqsadga muvofiq, ham istalmagan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, hatto qimmatli, ma'lum bir kasb nuqtai nazaridan, xususiyatlar asosida ham ijobiy, ham salbiy faoliyat usullari shakllanishi mumkin. Shuning uchun umumiy rivojlanish, ta'lim davri, harbiy xizmatchining individual xususiyatlari va ma'lum bir harbiy mutaxassislik qo'yadigan shaxsga qo'yiladigan maxsus talablarni hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish jarayonini boshqarish kerak.

Harbiy va harbiy-texnik fanlarni o'qitish jarayonida — taktika, yong'in, maxsus va texnik tayyorgarlik va boshqalar — harbiy xizmatchilarga harbiy mutaxassislarning vazifalarini (mustaqillik, qat'iyatlilik, samaradorlik, jasorat) muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradigan fazilatlar shakllanadi.

Umumiy ilmiy fanlar jarayonida ma'lum bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar bilan bir qatorda, ularning umumiyliigi ma'lum darajada harbiy xizmatchilar o'rtasida harbiy ishlarni o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi,

umumiy madaniyat, yangilik hissi va boshqa fazilatlarni shakllantirish kerak bo'ladi.

Turli ilmiy fanlarni o'qitish maqsadlar, natijalar va ularga erishish jarayoni nuqtai nazaridan o'zaro bog'liqdir. Ijtimoiy, harbiy, umumiy ilmiy, gumanitar fanlar maqsadlar (umumiy rivojlanish, kasbni egallash, zarur fazilatlar va tajribaga ega bo'lish), motivlar (kognitiv qiziqishlar, mas'uliyat hissi va boshqalar) bo'yicha umumiy fikrlarga ega bo'ladi.

Harbiy xizmatchilar o'rtasida kasbiy madaniyatni rivojlantirish uchun xususiy pedagogik shart-sharoitlarning amalga oshirilishi bir qator didaktik shartlarning majburiy bajarilishini ham nazarda tutadi:

- harbiy ta'limda kasbiy madaniyatni rivojlantirish tizimining maqsad va vazifalarining harbiy xizmatchilarning shaxsiy qadriyat yo'nalishlari, shuningdek, ularning kelajakdagi xizmat faoliyati bilan o'zaro bog'liqligi;

- kasbiy madaniyatning barcha tarkibiy qismlarining tarkibiy mazmunini amalga oshirish;

- faol ijtimoiy-psixologik treningning eng yangi usullari va texnologiyalarini joriy etish (ijtimoiy-psixologik trening, tezkor rolli va interfaol o'yinlar, munozara usullari va boshqalar.), ularning turlari va shakllarining maqsadli kombinatsiyasi;

- jamoaviy faoliyatning turli shakllarini harbiy xizmatchilarning mustaqil faoliyati bilan birlashtirish;

- darslarni o'tkazish mahorati;

- o'quv faoliyati uchun ijobiy motivatsiyani shakllantirish;

- intellektual, ixtiyoriy va jismoniy qiyinchiliklarning yuqori darajasida mashq qilish;

- harbiy xizmatchilarning yuqori darajadagi faolligini ta'minlash;

- barcha turdagi mashg'ulotlar va mashqlarning to'yinganligi — ijobiy hissiy tajribalar;

- og'irlik markazini o'quv jarayoni

RAHBAR XODIMNING BOSHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'ZIGA XOS JIHATLARI

DJO'RABOEVA RAVSHANOY,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada rahbar xodimning boshqaruv malakasini oshirish, tashkilot boshqaruvida zarur bo'lgan prinsiplar yoritib berilgan. Shuningdek, boshqaruv madaniyatining mohiyati, boshqaruv sohasidagi kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalar to'plami, rahbar xodimning shaxsiy fazilatlarini, doimiy ravishda o'zini takomillashtirish va ijtimoiy rivojlanish texnologiyalarini o'zlashtirish kabi muhim omillar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Boshqaruv shakli, rahbar prinsipi, boshqaruv madaniyati omillari, tashkilot, xodimlar

В статье освещаются принципы повышения управленческой квалификации руководящего работника, необходимые в управлении организацией. Также проанализированы такие важные факторы, как сущность культуры управления, совокупность профессиональных знаний, умений и навыков в области управления, личностные качества руководящего работника, постоянное самосовершенствование и освоение технологий социального развития.

Ключевые слова. Форма правления, принцип руководителя, факторы культуры управления, организация, персонал

Annotation. The article highlights the principles necessary to improve the management skills of the executive employee, in the management of the organization. Also, important factors such as the essence of management culture, professional knowledge in the field of Management, a set of skills and qualifications, personal qualities of the executive employee, constant self-improvement and mastering the technologies of social development are analyzed.

Key words. Form of government, principle of leadership, factors of management culture, Organization, employees

Yangi iqtisodiy sharoitlar, rahbar xodimlarning ta'lim darajasi va yetukligining oshishi boshqaruv madaniyatining rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Boshqaruv xizmatlari nafaqat boshqaruv madaniyatiga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirdi, balki uni shakllantirish, o'zgartirish va undan raqobatbardoshlikni, ishlab chiqarish samaradorligini va tashkilotni boshqarish omili sifatida foydalanishda faol pozitsiyani egalladi.

Boshqaruv madaniyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, u rahbar tomonidan qat'iy rioya qilinishi kerak bo'lgan muayyan me'yorlarga asoslanadi. Ulardan eng muhimi quyidagilardan iborat:

1) davlat huquqiy tartibga solishda aks ettirilgan boshqaruv ishining huquqiy normalari. Rahbarning madaniyati shu ma'noda huquqiy normalarni bilish va amalga oshirishdan iborat;

2) axloqiy me'yorlar – rahbarning odob

va axloq sohasidagi xatti-harakatlarini tartibga soladi;

3) tashkiliy normalar – tashkilotning tuzilishini, funktsional bo'linmalar va ularning rahbarlari faoliyatining tarkibi va tartibini, tashkilotda qabul qilingan ichki qoidalar va boshqa tashkiliy reja normalarini belgilaydi;

4) iqtisodiy normalar – tashkilotning iqtisodiy faoliyatini tartibga soladi.

Boshqaruv madaniyatini ma'lum bir tarzda shakllantiradigan normalarning boshqa turlari ham mavjud (texnik, estetik).

Boshqaruv madaniyati umumiy madaniyatning bir qismidir, o'ziga xos tarixiy xususiyatga ega, uzluksizlik va takror ishlab chiqarish, rahbar xodimlarning boshqaruv faoliyati davomida to'plangan tajribani uzatish qobiliyatiga ega. Boshqaruv madaniyatining uch turini birlashtirish mumkin: ma'muriy; axborot-tahliliy va ijtimoiy yo'naltirilgan.

Rahbar xodimning boshqaruv madaniyatining mohiyatini ochib berishda, uning o'ziga xos tarixiy sharoitlari va o'ziga xos shakllarida, uning tarkibiy qismlari va ularning namoyon bo'lish shaklidan qat'i nazar, uning eng umumiy xususiyatlariga, unga xos bo'lgan xususiyatlarga e'tibor berish kerak.

L.F. Gonchar ta'kidlaganidek, boshqaruv madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini oshkor qilish bilan bog'liq muhim masala uning subyektiv mavjudligi, ya'ni madaniyat tashuvchilari subyektlari haqidagi savoldir. Jamiyat va shaxs inson mohiyatining subyektlari va tashuvchisi bo'lgani kabi, rahbarlar ham boshqaruv madaniyatining subyektlari va tashuvchilaridir.

Rahbar xodimning boshqaruv madaniyati uning boshqaruv faoliyatining atributiv (sifatli) tomonidir. Shu munosabat bilan rahbar xodimning boshqaruv madaniyatini umumiy madaniyatning elementi sifatida ko'rib chiqish juda o'rinlidir. Ikkinchisining holati rahbarning kasbiy va boshqaruv madaniyatiga bilvosita va bevosita ta'sir qiladi. Boshqaruv madaniyati va kasbiy madaniyat rahbar madaniyatining umumiy holatini aks ettiradi, chunki umumiy madaniyatdan (kasbiy va boshqaruv madaniyati) muhim aloqani yo'qotish madaniyatning boshqa barcha tarkibiy qismlarining qashshoqlashishini anglatadi. Kasbiy va ishbilarmonlik fazilatlaridan tashkil topgan kasbiy madaniyat, shaxs madaniyati boshqaruv madaniyatining ajralmas qismidir.

Yuqoridagilarga asoslanib, biz "boshqaruv madaniyati" tushunchasining o'z ta'rifini shakllantiramiz. Rahbar xodimning boshqaruv madaniyati – bu boshqaruv sohasidagi kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalar, doimiy o'zini takomillashtirishga asoslangan samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlaydigan shaxsiy fazilatlar to'plami.

Keyinchalik, tadqiqotchilarning boshqaruv madaniyatining tarkibiy qismlari haqidagi pozitsiyalarini ko'rib chiqamiz. Oxir-oqibat, boshqaruv madaniyati doirasida rahbar faoliyatini tavsiflovchi elementlar to'plami

shakllanadi.

Rahbar ishini oqilona tashkil etishni u nima bilan shug'ullanishi, qachon bajarishi, har xil ish turlariga qancha vaqt sarflashi haqida aniq tasavvurga ega bo'lmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Quyidagi sohalarida shaxsiy ishlarni qat'iy rejalashtirish mumkin:

- hujjatlar bilan ishlash;
- xodimlar bilan ishlash;
- ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal qilish;
- tijorat masalalarini hal qilish;
- uchrashuvlar, muzokaralar;
- vaqtni samarasiz sarflash;
- belgilanmagan vaqt.

Rahbar, shu bilan birga, nafaqat ishni, balki bo'sh vaqtni ham hisobga olishi va rejalashtirishi kerakligini yodda tutishi kerak.

Ofis madaniyati. Ba'zi rahbarlar ish jarayonida hamma narsa "qo'lda" bo'lishi kerak, deb hisoblashadi va shu maqsadda barcha mavjud hujjatlarni ish stoliga qo'yishadi. Bu noto'g'ri. Ushbu yondashuv bilan mehnat jarayoni juda qiyinlashadi: stolning ish maydoni kamayadi; biron bir holatga e'tibor qaratish qiyin; sanitariya-gigiena sharoitlari yomonlashadi; hozirgi vaqtda zarur bo'lgan hujjatlarni yo'qotish oson va h.k.

Ish stolidagi bunday buyurtma faqat ish uchun zarur bo'lgan hujjatlar mavjud bo'lganda ideal deb hisoblanishi kerak. Bundan tashqari, ofis maydonini o'z vaqtida tozalash, buyurtma qilinmagan mebellarni almashtirish kerak.

Mehmonlarni qabul qilish madaniyati. Bu shaxsiy va rasmiy masalalarda xodimlarni yollashda qoidalar va talablarga rioya qilishni nazarda tutadi. Eng keng tarqalgan amaliyot – mehmonlarni ma'lum kunlar va soatlarda qabul qilish.

Xatlar bilan ishlash madaniyati. Bunga xatlarni majburiy ro'yxatdan o'tkazish, ularni ko'rib chiqish shartlarini aniqlash, rahbarning ularga o'z vaqtida va to'g'ri javob bergani uchun shaxsiy javobgarligi, har bir xatga majburiy javob berish kiradi.

Nutq madaniyati. Rahbarning ish vaqtining taxminan 80% odamlar bilan aloqalar bilan

bog'liq, shuning uchun gapirish qobiliyati rahbar madaniyatining muhim qismidir.

Rahbarning tashkiliy madaniyati. U boshqaruv nazariyasini bilish darajasini, tashkiliy ish usullarini, tajribani, ko'nikmalarni, rahbarning ish vaqti tarkibida muhim ulushni tashkil etadigan turli xil tashkiliy protseduralarni amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi.

Tashkiliy protseduralar xodimlarni tanlash va joylashtirishni, xodimlar bilan ishlashni; tashkiliy normalar va standartlarni, shaxsiy ish rejalarini ishlab chiqish; vazifalarni belgilash va ularni ijrochilarga yetkazish, boshqarish, bajarilishini nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy boshqaruvda maqsadlarga erishish uchun birlashgan, mehnat taqsimoti va mas'uliyatni taqsimlash tamoyillari asosida muammoni hal qiladigan odamlar, guruhlar majmui bo'lgan ko'plab turli tashkilotlar ko'rib chiqiladi. Bular davlat muassasalari, jamoat birlashmalari, ilmiy va ishlab chiqarish birlashmalari, xususiy tashkilotlar bo'lishi mumkin. Tashkilotlar odamlarning mahsulot yoki xizmatlarga bo'lgan turli xil ehtiyojlarini qondirish uchun yaratilgan va shuning uchun maqsadi, hajmi, tuzilishi va boshqa parametrlari juda boshqacha bo'ladi.

Boshqarish tizimini tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganish, tizimlarning tashkil etilish darajasini baholash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan boshqaruv tizimlariga qo'yiladigan talablarni aniqlash kerak. Bunday talablarga quyidagilar kiradi:

- 1) tizim elementlarining determinizmi;
- 2) tizimning dinamikasi;
- 3) tizimda boshqaruv parametrining mavjudligi;
- 4) tizimda nazorat parametrining mavjudligi;
- 5) tizimda aloqa kanallarining mavjudligi.

Ushbu talablarga rioya qilish boshqaruv organlarining samarali ishlashi uchun sharoit yaratishi kerak. Keling, ushbu talablarni batafsil ko'rib chiqaylik.

Boshqaruv tizimlarida determinizm (tizimni tashkil etishning birinchi belgisi)

boshqaruv organlari bo'limlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etishda namoyon bo'ladi, bunda bitta element (boshqaruv, bo'lim) faoliyati tizimning boshqa elementlariga ta'sir qiladi. Masalan, boshqaruvning tashkiliy tuzilmasida harakatlari boshqa bo'limlarga ta'sir qilmaydigan bo'lim mavjud bo'lsa, unda bunday bo'lim tashkilot faoliyatining biron bir maqsadini amalga oshirmaydi va boshqaruv tizimida ortiqcha bo'ladi.

Boshqarish tizimining ikkinchi talabi – bu dinamizm, ya'ni tashqi va ichki buzilishlar ta'sirida ma'lum vaqt davomida ma'lum bir o'zgarmas sifat holatida qolish qobiliyati.

boshqaruv madaniyatining mohiyati va mazmunini chuqur anglash uning intellektual, psixologik, axloqiy, odob-axloq va boshqalarning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqish mumkin. Tarkibiy elementlarning bunday taqsimlanishi shartli, ammo oqilona va mantiqiy tamoyillarga asoslanib, bunday tahlil umuman boshqaruv madaniyati haqidagi bilimlarni sifat jihatidan oshiradi.

B.P. Galenko, A.I. Raxmanov va A.O. Straxova to'rtta blokdan iborat boshqaruv madaniyatining asosiy elementlari tuzilishini taqdim etdilar:

1) xalqaro darajadagi biznes etikasi, unga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy javobgarlik;
- iste'mol bozorini tahlil qilish etikasi;
- axloqiy me'yorlar;
- ishbilarmonlik munosabatlari etikasi;

2) boshqaruv texnologiyasi madaniyati, shu jumladan:

- mehnatni oqilona tashkil etish;
- mehnatni zamonaviy avtomatlashtirish;
- tashkiliy va axborot madaniyati, bu o'z navbatida ishbilarmonlik munosabatlari madaniyatiga va hujjat aylanishi tizimining madaniyatiga bo'linadi: hujjatlarga xizmat ko'rsatish tezligi va qulaylik;

- ishlab chiqarish muhiti madaniyati (yorug'lik va harorat sharoitlari).

3) boshqaruv xodimlarining madaniyati umumiy madaniyat darajasini nazarda tutadi:

- individual va ish-bilarmonlik fazilatlarining mavjudligi;

- boshqaruv asoslarini bilish;
- ta'sir qilish usullaridan foydalanish;
- ish va boshqaruv uslubi;

4) ish joyini tashkil etish madaniyatini o'z ichiga olgan ish joyi madaniyati (tashkiliy va texnik jihozlar).

S.V. Shekshnya izchil tashkiliy harakatlarni boshqaruv faoliyati madaniyatining tarkibiy qismlari sifatida belgilaydi, ya'ni: bo'lajak ishning maqsadidan xabardor bo'lish; uni bajarishning tashkiliy shakllarini tanlash, taxminiy reja tuzish, uni amalga oshirish shartlarini o'ylash qobiliyati; ijrochilarni tanlash, ular o'rtasida vazifalarni taqsimlash, har bir ijrochiga ko'rsatma berishga tayyorlik, hamma narsani o'z vaqtida bajarish, birinchi navbatda eng muhim narsani bajarishga harakat qilish; kundalik ish yukini hisobga olgan holda ish hisobini yuritish va uni bir oy, bir hafta davomida kuzatib borish, chuqur ma'lumotli qarorlar qabul qilish qobiliyati. Belgilangan elementlar asosiy boshqaruv funktsiyalarini aks ettiradi va har qanday kasb rahbarlari uchun umumiydir.

Samarali boshqaruv ongli nazariy tayyorgarlikka asoslanadi, bu ilmiy boshqaruvning asosiy tushunchalari, mohiyati, boshqaruv faoliyatiga zamonaviy yondashuvlar, boshqaruvning asosiy vazifalari, usullari, shakllari, ob'ektlari va sub'ektlari, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish mexanizmlarini bilishni o'z ichiga oladi.

Xodimlarni boshqarish sohasidagi bilimlar rahbar tomonidan tashkilotning xodimlarni boshqarish darajasida boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Rahbar kadrlar va inson resurslarini boshqarish qonunlari va tamoyillarini bilishi, boshqaruvning turli usullariga ega bo'lishi, kadrlar ehtiyojlarini to'g'ri rejalashtirish va prognozlashni amalga oshirishi, xodimlarni tanlash va joylashtirishni amalga oshirishi, ularning faoliyati samaradorligini baholashi, mehnat faoliyatini rag'batlantirish usullariga

ega bo'lishi kerak.

Xodimlarga nisbatan boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish rahbarning shaxsiy boshqaruv kontseptsiyasiga uning kasbiy faoliyati haqidagi g'oyalari tizimi sifatida asoslanishi kerak. Boshqaruvning aniq kontseptsiyasi shuni anglatadiki, rahbar o'z faoliyati to'g'risida muayyan boshqaruv usullarini, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik, tegishli yetakchilik va boshqaruv uslubini tanlashga, ma'lum bir tashkiliy madaniyatni shakllantirishga yordam beradigan tamoyillar, qadriyatlar, qarashlar tizimiga ega. Rahbar xodimlarning boshqaruv kontseptsiyasining ahamiyati, ayniqsa tashkilotning yuqori boshqaruvi (top-rahbar) uning jamoa faoliyatini prognozlashidadir. Rahbarning qoidalari va me'yorlari ro'yxati quyi darajalarga tushadi.

Rahbarning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning o'zini boshqarish qobiliyati va ko'nikmasiga, ya'ni o'ziga nisbatan boshqaruv funktsiyalarini bajarishga bog'liq. Rahbar xodimning boshqaruv madaniyatini uning funktsional tarkibiy qismida bo'lishi, shuningdek, jamoani tashkilotning o'zini o'zi boshqarishiga jalb qilish, sheriklik asosida xodimlar va biznesga qiziqqan boshqa guruhlar bilan samarali hamkorlikni tashkil etish qobiliyatini anglatadi.

Rahbar xodimlarning boshqaruv madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi, ular shartli ravishda ularning namoyon bo'lish darajasiga qarab uch guruhga bo'linadi:

1) makro darajada: mamlakatda bozor iqtisodiyoti rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, tegishli malakaga ega mutaxassislarni tayyorlash uchun ijtimoiy buyurtma, davlat ta'lim standartlari talablari;

2) mezo darajasida: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning mintaqaviy xususiyatlari, ularni ta'lim muassasalarida rahbarlarni tayyorlashda ko'rib chiqish, rahbar xodimlarning ta'lim sifati;

3) mikro darajada: tashkilotning hayot siklining bosqichi, tashkilotning kadrlar

NOTO‘LIQ OILADA VOYAGA YETAYOTGAN FARZANDLARNING IJTIMOY HAYOTGA MOSHLASHUV MEXANIZMLARINI O‘RGANISH

MURATOVA NOZIMA HABIBULLAEVNA
Oila va xotin qizlar ilmiy tadqiqot instituti

Annotatsiya. Maqolada noto‘liq oilada voyaga yetayotgan farzandning psixologik holati va ijtimoiy turmushga moslashishdagi muamolari yoritilgan, Shuningdek, mamlakatimizda noto‘liq oilalarga berilayotgan e‘tibor va o‘rganishlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Noto‘liq oila, farzand tarbiyasi, ijtimoiy moslashuv, iqtisodiy vaziyat, oila instituti

В статье освещается психологическое состояние и проблемы адаптации к социальной жизни взрослого ребенка в неполной семье, а также анализируется внимание и обучение, которое уделяется неполным семьям в нашей стране.

Ключевые слова. Неполная семья, воспитание детей, социальная адаптация, экономическая ситуация, институт семьи

Annotation. The article covers the psychological state of a child growing up in a dysfunctional family and their problems in adapting to social marriage, and also analyzes the attention and studies that are being paid to non-families in our country.

Key words. Non-family, child education, social adaptation, economic situation, Family Institute.

Jahonda noto‘liq oilalarning o‘sib borishi, noto‘liq oilada bola shaxsining shakllanishi dolzarb muammoga aylanmoqda. “Pew Research Center” markazi tadqiqot ko‘rsatkichlariga ko‘ra, noto‘liq oila sonining eng ko‘p miqdori AQShda bo‘lib, 23 % ni tashkil etmoqda. Fransiya va Rossiyada 18 %, Buyuk Britaniyada 21 % noto‘liq oilalar mavjud. Xitoy va Vyetnamda esa noto‘liq oilalarning soni 3-4 % ga teng. Bu albatta Osiyo mamlakatlari aholisining madaniyatiga, milliy qadriyatlariga bog‘liq. Ularning urf-odatlariga binoan shaxsning muvaffaqiyat darajasini baholash mezonlaridan biri uning oilasi va farzandlarining borligidir. “Pew Research Center” markazining tadqiqot natijalariga ko‘ra, eng kam noto‘liq oilalar soni Turkiya (2 %) va Ozarbayjondadir (1 %).

Respublikamizda oila institutining zaiflashishi, ajralish va uning asorati sifatida noto‘liq oilalar sonining ko‘payishi, voyaga yetmagan yoshlar va ayollarda og‘ir

jinoyatchilik, yoshlar va ayollar orasida yakunlangan (o‘lim bilan tugagan) suitsid sonining keskin o‘sishi, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bilan bog‘liq ijtimoiy-pedagogik, psixologik muammolar ortib borayotganligi, noto‘liq oilalarning katta qismi o‘z vazifalarini, ayniqsa, tarbiyaviy funksiyasini talab darajasida bajara olmayotganligi dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Noto‘liq oilalarda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning innovatsion yo‘nalishlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 2-fevraldagi PF-5325-son Farmoni, O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 3808-sonli Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarorida belgilangan ustuvor vazifalarni bajarishda dissertatsiya mavzusi ma‘lum ma‘noda xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida "Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish: bolalarning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy faolligini oshirish, turmush sharoitini yaxshilash" kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, noto‘liq oilada bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masala ekanligini ko‘rsatadi.

Ko‘pgina olimlar bola shaxsining fazilatlarini shakllantirishda ota-onalarning roli, oilada bolalarni barkamol tarbiyalash shartlari haqida yozganlar.

Pedagogikada qabul qilingan turmush o‘rtoqlardan birining yo‘qligi omiliga asoslangan noto‘liq oila tushunchasining mazmunini aniqlash ilmiy dunyoda yagona emas. Oila va oilaviy munosabatlarni o‘rganadigan boshqa ilmiy fanlarda (sotsiologiya, psixologiya, tibbiyot) noto‘liq oila tushunchasining mazmuni boshqa pozitsiyalardan ochib beriladi.

Shunday qilib, sotsiologlar S.I. Golod va A.A. Kletsinning asarlarida oila turi – “nikohdan tashqari oilalar” deb ta’kidlangan. Ushbu turni aniqlash va belgilash uchun asos haqiqiy nikohning yo‘qligi [61]. Shuning uchun, bu olimlarning fikriga ko‘ra, barcha noto‘liq oilalar nikohdan tashqari oilalarga

tegishli. Mualliflar noto‘liq oila va onalar oilasini farqlaydilar. Noto‘liq oila ular tomonidan ajralish yoki bevalik, onalik oilasi esa bolaning noqonuniy tug‘ilishi natijasida hosil bo‘ladi.

Bundan tashqari, S.I. Golod noto‘liq va onalik oilalarini aniqlashning iloji yo‘qligini ta’kidlaydi: “Noto‘liq shaklni onalik bilan tenglashtirib bo‘lmaydi, chunki ular turli xil genezisga ega. Darhaqiqat, onalar oilasi, nisbatan aytganda, dastlab turmush qurmagan, noto‘liq oila esa monogamiyaning “parchalanishi”dan boshqa narsa emas” [62].

Biroq onalar oilasining bu ajralishi, uni noto‘liq oilaga qarshi bo‘lgan alohida model sifatida ko‘rib, barcha olimlar tomonidan tan olinmagan. A.M. Demidovning so‘zlariga ko‘ra, onalik oilalarini oilaning alohida modeli sifatida ko‘rib chiqish va undan ham ko‘proq onalik va noto‘liq oilalarni qarama-qarshi qo‘yish o‘rinli emas: S.I. Golod terminologiyasi biz uchun ikki sababga ko‘ra unchalik muvaffaqiyatli emasdek tuyuladi: birinchidan, umuman yolg‘iz onalarning barcha oilalarini onalik deb atash mumkin va bu so‘zni ishlatish nuqtai nazaridan aniqroq bo‘ladi, ikkinchidan, u bunday oilalarni noto‘liq oilalarga to‘liq qarama-qarshi qo‘yadi, garchi, bizning fikrimizcha, bu yerdagi farqlar faqat bitta ... asosda – bitta ota-onali oila institutining shaklidir.

Finlyandiya tadqiqotchilari fikricha, yolg‘iz ota-onalar, birinchi navbatda, bolalarning moddiy ta’minotini asosan yolg‘iz o‘zi amalga oshiradigan shaxslar va shundan keyingina, ikkinchi va uchinchidan, ular bolalar tarbiyachilari, ajrashgan yoki turmushgachiqmaganonalardir [82]. Shunday qilib, Finlyandiya mutaxassislarining oilaning bunday ta’rifi bolalarni tarbiyalash emas, balki moddiy ta’minot muammosiga asoslanadi. A.M. Demidov noto‘liq oilani yolg‘iz ona (ota) shaklida ko‘rib chiqishni

taklif qiladi, uning qaramog'ida voyaga yetmagan bolalari u bilan yashaydi [82]. Noto'liq oila tushunchasining mazmunini aniqlashga muallifning bunday yondashuvi bitta ota-onasi bo'lgan oilalarning to'laqonli hayotini saqlab qolish bo'yicha ijtimoiy siyosat choralarga qaratilgan tadqiqot yo'nalishi bilan bog'liq.

Zamonaviy psixologiya va psixoterapiyada ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning tabiatiga asoslanib, noto'liq oila tushunchasining mazmunini aniqlashga yondashuv mavjud [37; 64; 142; 249]. Shu bilan birga, noto'liq oila dastlab bir qator nomuvofiq, ya'ni munosabatlar tizimida buzilishlar mavjud. Ta'lim ta'sirining tabiatiga ko'ra, ushbu tasnifdagi uyg'un bo'lmagan oilalarga quyidagi noto'liq oilalar kiradi:

- aslida noto'liq oila, bu yerda ota-onalardan biri yo'q (bitta ota-onaning, ko'pincha otaning o'limi), bu onalik yoki otalik ta'sirining yo'qligi tufayli tarbiyada ma'lum bir kamchilikni yaratadi;

- ota-onalardan biri alohida yashaydi, lekin bola bilan aloqani saqlaydi va qisman ota-ona funksiyalarini bajaradi deb taxmin qiladigan buzilgan oila [64].

Ehtimol, taklif qilingan tasnif tor mutaxassislarning psixoterapevtik ishining maqsadlarini qondirishi mumkin. Bizning fikrimizcha, bunday tasnifning kamchiliklari birinchi holatda yetim va nikohdan tashqari oilaning bir guruhiga birlashishdir. Fanda noto'liq oilalarda ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning tabiatini oilaning etiologiyasi bilan chambarchas bog'liqligini isbotlovchi tadqiqotlar mavjud. Bola ro'yxatdan o'tgan nikohdan tug'ilgan oiladagi tarbiyaviy ta'sir yetim oiladagi tarbiyadan farq qiladi.

N.A. Xartman, N.F. Ivanova, V.P. Kozlov, B.S. Pavlov, A.I. Tatarin boshchiligidagi olimlar jamoasi tomonidan o'tkazilgan

sotsiologik tadqiqotda noto'liq oila muammosiga uning ijtimoiy funksiyalarini bajarish nuqtai nazaridan yondashuv amalga oshiriladi. Noto'liq oilalarga ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlashni tashkil etishning eng maqbul usullari, vositalari va shakllarini izlash jarayonida mualliflar bunday oilaning (odatdagi an'anaviy to'liq oilaga nisbatan) bolalarni tarbiyalash bilan bog'liq faoliyatdagi qiyinchiliklariga alohida e'tibor berishadi. Bu jihat tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan ta'rifda o'z aksini topgan: "Noto'liq oila – bu voyaga yetmagan farzand (bolalar) bitta ota-onasiz – otasiz, kamroq onasiz tarbiyalangan oila" [171].

Shunday qilib, ilmiy dunyoda noto'liq oila tushunchasining mazmuni quyidagi nuqtai nazardan aniq tadqiqot vazifalari bilan bog'liq holda ochib beriladi:

- haqiqiy nikohning yo'qligi (Golod S.I., Kletsin A. A.);

- ota-onaning farzandi bilan birga yashashi (Gurko T.A., Ye. Iver-Jalou);

- bolani moddiy qo'llab-quvvatlash (Demidov A.M.);

- bola va ota-ona munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari (Lichko A.E., Buyanov M.I., Gorkova I.A. va boshqalar.);

- bola tarbiyasi (N.A. Xartman, N.F. Ivanova, V.P. Kozlov, B.S. Pavlov, A.I. Tatarin).

Yuqorida keltirilgan noto'liq oila tushunchasi mazmunining barcha ta'riflari va variantlari ushbu oila haqida deformatsiyalangan tuzilishga ega bo'lgan ijtimoiy institut sifatida gapirishga imkon beradi, buning natijasida oila ichidagi munosabatlar tizimi o'zgaradi, hayot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi, bu esa o'z navbatida, ijtimoiylashuv instituti sifatida oilaning faoliyatiga ta'sir qiladi.

Pedagogikada oilada ijtimoiylashuv

sifatini ko'rsatish uchun "oilaviy farovonlik – noxush" degan ikkilamchi tushuncha mavjud. Noxush oilalar bolaning ijtimoiylashuvi sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan oilalar hisoblanadi: "Noxush oilada... bola chekinadi, o'zining tor va quvonchsiz dunyosiga kiradi yoki aksincha, o'ziga e'tiborni jalb qilishga harakat qiladi, ota-onalarni o'zlarini sevishga majbur qiladi. Bularning barchasi bolaning qalbida sinish hosil qiladi, uni nuqsonli qiladi. Bola oilada, keyin hayotda o'z o'rnini topa olmaydi".

Pedagogikada oilaviy muammolarning ta'sirining oqibatlarini bolaning maktabda yomon o'qishi, xatti-harakatlaridagi turli xil og'ishlar va bolaning "qiynalishi" hisoblanadi.

Oilaning o'zi to'liq emasligi (ota-onalardan birining yo'qligi) – bu bolaning ijtimoiylashuvi sifatini to'liq nisbatan kamaytirish uchun zarur shart emas. Ammo noto'liq oilaning o'ziga xos hayotiy faoliyati natijasida yuzaga keladigan noqulay omillar bilan birgalikda tarkibiy to'liqsizlik ijtimoiylashuvga salbiy ta'sir qiladi. Bunday omillar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- ota-onaning pedagogik jihatdan mos munosabatlar uslubini tanlay olmasligi;
- bolani yolg'iz tarbiyalayotgan ota-onaning hayotdan noroziligi;
- aksariyat ota-onaning axloqsiz xatti-harakati, uning madaniy, ma'rifiy va kasbiy darajasi pastligi;
- moddiy va maishiy qiyinchiliklar, bolalarning xulq-atvori va faoliyati ustidan nazoratning yetishmasligi;
- tarbiyaviy ta'sirning bir tomonlamaligi, maktab bilan zaif aloqa.

Aniqroq aytganda, noto'liq oilada yuzaga keladigan muammo omillari I.F. Dementieva tomonidan ishlab chiqilgan. Oilalarni farovonlik darajasi va ta'lim funktsiyalarini bajarishdagi xavf darajasiga ko'ra ajratgan

holda, muallif noto'liq oilalarni yashirin belgilar bilan noqulay oilalar deb tasniflaydi [75, p. 83].

O'z tasnifida I.F. Dementieva noto'liq va onalik oilalarini ajratib, ularni tipik bo'lmagan oilalar deb ataladigan oilalarga joylashtiradi. Noto'liq oila ajralish yoki turmush o'rtoqlardan birining o'limi natijasida, onalik oilasi esa bolaning noqonuniy tug'ilishi natijasida paydo bo'ladi. Muallifning so'zlariga ko'ra, noto'liq oilada oilaviy muammolarni belgilovchi omillar ota-onalardan birining yo'qligi; bolalarni parvarish qilish uchun mablag' yetishmasligi; bolalar bilan cheklangan aloqalar; bolaning sog'lig'iga yetarlicha g'amxo'rlik qilmaslik.

Noqonuniy bolasi bo'lgan oilada qayg'u quyidagi omillar bilan belgilanadi: otaning yo'qligi, bolani parvarish qilish uchun mablag' yetishmasligi; ko'pincha onaning ijtimoiy mas'uliyatsizligi, uning ichkilikbozlik aloqalari, yomon odatlarning mavjudligi, bolaning sog'lig'iga yetarlicha g'amxo'rlik qilmaslik [75].

Tarbiyaning kamchiliklarini tahlil qilib, I.F. Dementieva bola ustidan nazoratning past darajasini va uning noto'liq oilaga xos bo'lgan zaif qo'llab-quvvatlanishini (ta'lim beruvchi ota-onaning cheklangan vaqti natijasida), ota-onaning past obro'sini (ajralishdan keyin), jins uchun modelning yo'qligini ta'kidlaydi. Onalik oilada bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish xavfi mavjud. Ko'p hollarda, beparvolik bunday oilalarda gullab-yashnamoqda [75].

Shunday qilib, noto'liq oila to'liq oiladan birinchi navbatda uning tuzilishi bilan farq qiladi, ya'ni ota-onalardan birining yo'qligi. Strukturaviy to'liqsizlik oilaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotining o'ziga xos xususiyatlarini, oila ichidagi munosabatlarni, tarbiyaviy ta'sirlarni belgilaydi. Bu turli fanlar: pedagogika, psixologiya, sotsiologiya,

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJTIMOIYLASHUVI TA'LIM-TARBIYADA YETAKCHI OMIL

X.M. XO'JAMATOVA

Qo'qon Universiteti "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim-tarbiyasida ijtimoiylashuv muammolari, maktabgacha talim tizimida shaxsiyatning ijtimoiy rivojlanishi kabi masalalar yuzasidan olimlar atroflicha fikr yuritgan va tahlil qilgan bo'lib, tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda o'z o'rnini topishga bo'lgan dastlabki ko'nikmalarni shakllantirish, ijtimoiylashtirish borasida olib borilayotgan ishlar, zamonaviy tendensiyalar asosida bola shaxsini ijtimoiylashuvi hodisasini tadqiq etish ko'lami bayon qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: Maktabgacha talim tashkiloti, maktabgacha yoshdagi bolalar, rivojlanish, axloq, jamiyat, ota-ona, ijtimoiy, islohot, ijtimoiy tuzulma, ijtimoiylashuv omillari, ijtimoiy pedagogika, milliy tarbiya, milliy mintalitet, jamiyat hayoti, ijtimoiy bilish, hayotiy vaziyat, ijtimoiy xulq, ijtimoiy me'yorlar, oila, o'yin va aloqa faoliyati.

Абстрактный. В трех статьях рассмотрены такие вопросы, как социальные проблемы в воспитании дошкольников, социальные проблемы личности в системе дошкольного образования, социальное развитие личности в системе дошкольного образования, подготовка детей к общественной жизни, помощь им найти свое место в ней. Описана работа, проводимая в процессе социального развития, запрет явления личностной социализации ребенка на основе современных тенденций.

Основные слова и фразы: Организация дошкольного образования, дети дошкольного возраста, развитие, нравственность, общество, родители, социальное, реформа, социальная структура, факторы социализации, социальная педагогика, национальное образование, национальный менталитет, общественная жизнь, социальные знания, жизненная ситуация, социальное поведение, социальные нормы, семья, игровая и коммуникативная деятельность.

Abstract. In this article, scientists have thoroughly discussed and analyzed the problems of socialization in the education and upbringing of preschool children, the social development of personality in the preschool education system, and the initial steps to prepare children for social life and find their place in them. The scope of research on the phenomenon of socialization of the child's personality based on modern trends is described.

Basic words and phrases: Organization of preschool education, preschool children, development, ethics, society, parents, social, reform, social structure, socialization factors, social pedagogy, national education, national mentality, community life, social knowledge, life situation, social behavior, social norms, family, play and communication activities.

Maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiylashuvi muammosi, bir tomondan, nazariy jihatdan etarlicha o'rganilgan mavzu va uni amaliy amalga oshirishda doimo dolzarb bo'lib qoladigan mavzudir. Chunki ota-onalar va pedagoglardan bolaning pedagogikasi, psixologiyasi, fiziologiyasi sohasida chuqur bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Biroq har doim ham, birinchi navbatda, ota-onalar va ko'pincha pedagoglar bunday bilimga ega emaslar, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarni

murakkablashtiradi. Bu esa maktabgacha ta'lim pedagoglari va ota-onalar uchun yangi vazifani qo'yadi.

Muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv bevosita pedagoglarning malaka darajasiga bog'liq bo'lib ota-onalar, ular bolalarning individualligini ochishga, ijtimoiy, intellektual, jismoniy fazilatlar, tashabbuskorlik, mustaqillik, o'qishga muvaffaqiyatli tayyorgarlik maktab, keyin esa voyaga yetadi.

Bolalik, o'z-o'zidan qimmatli davr sifatida, insonni o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Birlamchi ijtimoiylashuv doirasidagi ijtimoiy tuzilmalar, bu yerda sezgirlik tufayli talablar va me'yorlar aniqlanadi, so'ngra shaxsni amalga oshirishning barcha keyingi bosqichlarida uning ijtimoiy xulq-atvorini belgilaydigan shaxsiy e'tiqod va qadriyatlar tizimiga aylantiriladi. Shu sababli, ushbu bilimlarni ommalashtirish va maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirishda pedagogik tajribani tarqatish mutaxassislar, ota-onalar va jamoatchilik orasida zarur va juda muhimdir. [1; 309-b.].

Zamonaviy sharoitda ijtimoiy muhitning ta'siri shaxsni quyidagicha tasniflash mumkin: zamonaviy sharoitlar, ijtimoiy muhitning ta'siri shaxsni quyidagicha tasniflash mumkin:

- birinchidan, har bir insonga global ta'sir, ya'ni radio, televideniye, matbuot, kino va boshqalar orqali axborot almashish;

- ikkinchidan, mamlakat va mintaqaning ijtimoiy ta'siri mavjud inson o'z orbitasida mavjud sharoitlar doirasida, bilan inson tug'ilgan paytdan boshlab umrining oxirigacha;

- uchinchidan, insonni boshidanoq o'rab turgan mikromuhit boshlanishi - oila, maktab, ko'cha va boshqalar. Shu nuqtai nazardan, biz birinchi qadam deb aytishimiz mumkin.

Shaxsning shakllanishi oiladir. Oila tuzilma sifatida biosotsial sifatga ega, barqaror va jamiyatning asosiy bo'g'ini. Oilada birinchi marta chaqaloq o'rganadi. ijtimoiy-madaniy qadriyatlar, ularni tushunmasdan va asta-sekin ular asosida faolligini oshiradi. Ta'lim nazariyasi pedagogika fanining ajralmas qismi va mazmunini o'rganadi; ta'lim jarayonining shakli, usuli, vositalari va usullari va tashkil etish muammolari ham. Yosh avlodni tarbiyalashga nimani e'tiborga olish kerak? kabi masalalarning yechimlari, birinchi navbatda, chuqur va amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini atroflicha tushunib olish mamlakatimizdagi siyosiy va ijtimoiy sohalar biri bo'lib kelmoqda. Chunki zamon va inson tarbiyasi o'zgarimoqda.

Xususan, 21 asr insoniyat tarixiga kompyuterlar asri sifatida kirdi. Biroq, fan

va texnologiya qanchalik tez rivojlanmasin, ta'lim jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi va qanchalik samarali bo'lmasin ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashishiga nazariy jihatdan ta'sir ko'rsatdi, shaxsni har tomonlama tarbiyalash, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilg'or g'oyalari asoslanib, bu borada xalq pedagogikasi va jahon pedagogikasini ko'rish kerak.

Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oni, Imom Ismoil alBuxoriy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naxshband, Amir Temur, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek, Alisher Navoiy va sotsialist Zahiriddin Muhammad Boburning siyosiy va dunyoga mashhur olimlarning falsafiy qarashlarim hamisha muhim bo'lib kelgan.

Ta'limning maqsad va vazifalari. Ota-onalik - bu jarayon asosida yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash aniq maqsad va ijtimoiy-tarixiy tajriba, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini shakllantirish asosida olib boriladi.

Turli vaqtlarda va turli joylarda ijtimoiy ta'lim turli yo'llar bilan ifodalangan va uning mazmuni asos qilib olingan ijtimoiy maqsadlardir. Ijtimoiy tartib ta'lim maqsadi asosida belgilanadi. Ta'lim asosida tashkil etilgan keng ko'lamli davlat dasturi, eng oddiyidan harakatlar har doim ma'lum bir maqsad sari yo'naltiriladi.

Ta'limning maqsadi umumiy va individual bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika birlikni namoyon etadi va umumiy va individual maqsadlarning uyg'unligini ko'rsatadi. Ta'lim maqsadi umumiy va individual bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va shaxsning birligi va uyg'unligini ko'rsatadi. Ma'naviy-axloqiy kabi insoniy fazilatlar poklik, iymon, halollik, dindorlik, or-nomus, mehr-oqibat, hurmat jamiyat ma'naviyatida muhim o'rin tutadigan keksalarga va inson taraqqiyoti o'z-o'zidan shakllanmaydi. Hamma narsaning markazida ular mazmuni, mafkuraviy yo'nalishi va ta'siridir yosh avlodni oila tizimida tarbiyalash

masalalari turadi.

Ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismlari - aqliy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, ekologik, iqtisodiy ta'lim o'sib kelayotgan yosh avlod har tomonlama barkamol bo'ldi maqsadida hozirgi zamon talablariga muvofiq shaxsiyat ularning samarali usullarini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. Bular ta'limdagi eng muhim vazifalardir. Darhaqiqat, ajdodlarimiz merosida o'zligimiz, ma'naviyatimiz, kelib chiqishida dasturlashtirgan ajdodlarimiz ijodiga to'xtalib o'tamiz. Ularning asarlarida tarbiya, takomillashtirish va inson etukligiga e'tibor qaratilgan. [2; 7-b.]

Bola maktabgacha yoshda o'zi va atrofidagi odamlar bilan muloqot qilish haqida ko'p narsalarni bilib oladi.

Bolalik - bu kelajakdagi hayotga tayyorgarlik emas, balki haqiqiy, yorqin, o'ziga xos, noyob hayot inson hayotining eng muhim davri! Va bolalik qanday o'tganidan, bolaligida bolani qo'li bilan boshqarganidan, uning ongi va qalbiga atrofdagi dunyodan nima kirganligi, bu bugungi chaqaloq qanday inson bo'lishiga bog'liq. V.A. Suxomlinskiy. [3; 174-b.]

Ijtimoiylashuv - Maktabgacha yoshdagi bola madaniyat, umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishadi va atrofdagi dunyo bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi. Faol va ko'p qirrali bolaning faoliyati uning samarali bo'lishining kalitidir.

Birinchi jihat - bu bolaning shaxsiy tajribasining imkoniyatlariga mos keladigan faoliyat. Bu faoliyatni L.S. Vygotskiy quyidagicha belgilab bergan. Bunga ko'ra, "haqiqiy rivojlanish zonasi" sifatida, bu bolaning hozirgi vaqtda yuqori darajada ega bo'lgan bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari yig'indisi sifatida tushuniladi.

Ikkinchi jihat - rivojlanishni olg'a suruvchi faoliyat ("proksimal rivojlanish zonasi"). Bola kattalar bilan muloqot qilish jarayonida erishgan kattalarning harakatlariga taqlid qilish orqali emas, balki uning intellektual zonasidagi muammolarni hal qilish orqali imkoniyatlardir

deb aytadi. [4; 263-b].

Shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalar yosh, faoliyatdan tashqari, rivojlanishning etakchi omili aloqa hisoblanadi. M.I. Lisinaning so'zlariga ko'ra, bu davrda bola to'rt turdagi muloqotda o'zgarishlarni boshdan kechiradi: vaziyatli - shaxsiy, situatsion - ishbilarmonlik, ekstrasiyuatsion - kognitiv, ekstrasiyuatsion-shaxsiy. [5; 155-b].

1. Vaziyat va shaxsiy muloqot (tug'ilishdan boshlab 5-6 oy) - aloqaning boshlang'ich shakli.

Uning o'ziga xos xususiyati kattalarning do'stona munosabatiga bo'lgan ehtiyojdir, bu bola tomonidan uning xavfsizligi kafolati sifatida qabul qilinadi. 2. Vaziyatli ishbilarmonlik aloqasi (6 oydan boshlab

3 yil). Bolaning asosiy faoliyati obyektlarni o'rganish bilan bog'liq. Bola kattalarning obyektlarni manipulyatsiya qilishini kuzatadi va ularning harakatlarini takrorlashga harakat qiladi.

3. Ekstrasituatsion-kognitiv muloqot. Shakl muloqot maktabgacha yoshdagi bolalar uchun xosdir. Endi bolaning faoliyati bilishga qaratilgan obyektlarning xususiyatlari. Hamma narsani bila olmaslik O'zi, bola kattalardan so'raydi: "Nima uchun?"

4. Ekstrasituatsion va shaxsiy muloqot. ga paydo bo'ladi. 6-7 yosh. Bola kattalarni muayyan shaxs, jamiyat a'zosi sifatida qabul qiladi. Bola so'radi Kattalar hayot, ish haqida juda ko'p savollarga ega va "odamlar dunyosi" ga qiziqishadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirish ijtimoiy-pedagogik muammo. Jarayonning asosi, bolaning ijtimoiylashuvi faoliyat, muloqot va o'yindan iborat. Ammo maktabgacha yoshdagi bolalar qanday muloqot qilishni bilmasligini ta'kidlash kerak. Oilada ham, maktabgacha ta'lim muassasalarida ham muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga etarlicha e'tibor berilmaydi. Zamonaviy dunyoda maktabgacha yoshdagi bolalarning o'yin faoliyati o'z mavqeini yo'qotmoqda. Shunday qilib, tadqiqotchi O.V. Evdokishina o'yinni qayd etadi. [6; 205 – 207.b].

Ijtimoiylashuv shaxs tarbiyasini tavsiflovchi jarayonlar orasida eng keng tarqalgan tushunchadir. Bu bolaning ijtimoiy hayotning tayyor shakllari va usullarini ongli ravishda o'zlashtirishi, hayoti, moddiy va ma'naviy madaniyat bilan o'zaro ta'sir qilish usullari, jamiyatga moslashish, balki rivojlanish (kattalar bilan birgalikda va tengdoshlar) o'zlarining ijtimoiy tajribasi, qadriyat yo'nalishlari, turmush tarzi orqali olib boriladi. [14; 308-b]

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy rivojlantirish va tarbiyalash muammolari tadqiqotchilarning ilmiy qiziqishini uyg'otdi. Maktabgacha pedagogikaning rivojlanish davri. Bunga birinchi masala K.D Ushinskiy, Ya.A. Kamenskiy, E.I. Tixeeva asarlarida uchraydi.

Ularda mavjud bo'lgan asosiy g'oya - bu sohaning muvofiqligi bolani yoshi bo'yicha ijtimoiy haqiqat bilan tanishtirish imkoniyatlar, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashning mazmuni xalq va axloqiy madaniyatga xos qadriyatlarga asoslanadi [15; 258-b]

Ta'limda ijtimoiylashtirish muammosini va uning munosabatini ko'rib chiqishda A.V. Mudrik buni rivojlanish va o'zini o'zi anglash sifatida belgilaydi [16; 111-b].

Ko'pgina olimlarning fikriga ko'ra (L.I. Bojovich, L.A. Venger, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, M.I. Lisina, D.B. Elkonin, S.L. Rubinshteyn va boshqalar), inson hayotining birinchi yillarida intellektual va ijtimoiy-shaxsiy rivojlanish juda muhim davr hisoblanadi. Bu bolalarda yoshda, inson o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi va birinchi o'zi haqidagi g'oyalar, shaxslararo munosabatlarning barqaror shakllari o'zaro munosabatlar, axloqiy va ijtimoiy me'yorlar asosida berib o'tadi.

Ta'lim sharoitida ijtimoiy rivojlanishning zamonaviy muammolari va tarbiya Alieva, N.F. Golovanova, A.V. Kolomiychinko, V.T. Kudryavtseva, L.V. Mardaxayev, D.B. Elkonina asarlarida o'z ifodasini topgan. Rus psixologiyasi va pedagogikasida ijtimoiy

taraqqiyot uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan tadbirlar o'yin sifatida qaraladi [17; 360-b].

Maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy rivojlanishini umumiy tasir omillariz tasavvur etib bo'lmaydi. Umumiy manoda ijtimoiylashuv-bu o'quvchining jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy-axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirish jarayoni. Ijtimoiylashuv-bu butun hayot davomida davom etadigan doimiy jarayon. Maktabgacha yoshdagi bolalikda bu birinchi navbatda ijtimoiy hayot normalarini o'zlashtirishdir.

Bolaning ijtimoiy rivojlanishida etakchi o'rinni o'z xalqining axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirish va keyinchalik umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni bilish va egallash egallaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy xulq-atvori tajribasi kattalar bilan muloqot jarayonida shakllanadi va tengdoshlari bilan turli xil qo'shma tadbirlar va munosabatlarda mustahkamlanadi. Shaxsiyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishi bolalar axloqiy munosabatlarga kirishish jarayonida sodir bo'ladi. Maktabgacha yoshda allaqachon ushbu munosabatlar kattalarning ma'lum qoidalari, ko'rsatmalari va talablari asosida qurilgan.

Inson, uning har tomonlama uygun kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan isloxotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual me'rosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Masalaning asosiy jihatlaridan biri sifatida ushbu talim tizimining ijtimoiy funksiyalarini alohida sanab o'tish lozim.

Maktabgacha ta'limning asosiy vazifalari quyidagilar deb belgilanadi:

- bolalarni xalqning boy milliy, madaniy tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash;

- bolalarda milliy g'urur, vatanparvarlik hislarini shakllantirish;

- maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish mayllarini shakllantirib, ularni muntazam ravishdagi ta'lim jarayoniga tayyorlash;

- bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish.

- bolalarning jismoniy va ruhiy sogligini ta'minlash kabilarni o'z oldiga maqsad qilib

belgilaydi. [18; 247]

XULOSA VA MUNOZARA

Bir so'z bilan aytganda maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining ayrim ijtimoiylashuv xususiyatlarini rivojlantirishda bu faoliyatning mazmuni va uning qay darajada uyushtirilganligi katta ahamiyatga ega. Chunki to'g'ri tashkil etilgan faoliyat davomida, atrofdagi kishilar bilan kundalik munosabatda bolaning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanishi takomillashib boradi. Shuning uchun ham bolalar ijtimoiy faolligini bilish, bolada foydali odatlarni shakllantirish, ijobiy xarakter belgilarini rivojlantirishda ota-onalar va muassasa tarbiyachilarning o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Педагогические науки удк 373.24 doi: 10.26140/anip-2019-0803-0079 психолого-педагогические основы социализации детей дошкольного возраста 309 с
2. Хакимова Наргиза Супхоновна Дошкольная педагогика издательство «камолот» бухара 2023
3. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №2) issn 2181-1709 (p) 174 education and innovative research 2023 y. №2 Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy rivojlanish jumayeva malika aliyevna termiz davlat pedagogika instituti maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası o'qituvchisi
4. Выготский л. с. проблемы детской (возрастной) психологии // собрание сочинений: в 6 т. м. 1984. т. 4.с. 263
5. Галигузова, Л.Н. ступени общения: от года до семи лет [текст] / л.н. галигузова, Е.О. Смирнова. – м., 1992. – 155 с. 73
6. Евдокишина О. В. влияние игровой деятельности на социализацию детей дошкольного возраста // мир науки, культуры, образования. 2015. № 2. с. 205 – 207.
7. Голованова, Н.Ф. социализация и воспитание ребенка: учебное пособие для студентов высших учебных заведений [текст] / н.ф. голованова. – спб. 2004. – 308 с.
8. Полат, Е.С. новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. 76 квалиф. пед. кадров [текст] / е.с. полат, м.ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров / Под ред. Е.С. Полат. – М., 2002. – 258 с.
9. Михайленко, Н.Я. Как играть с ребёнком. [Текст] / Н.Я. Михайленко. - М., 2011. - 111с
10. Эльконин, Д.Б. Психология игры [Текст] / Д.Б. Эльконин. - М., 2010. - 360с.
11. Scientific progress volume 3 | issue 3 | 2022 issn: 2181-1601 Uzbekistan www.scientificprogress.uz page 247 Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi Mirigul Sayipnazarova

O‘QUVCHILARDA ILLYUSTRATIV RASM ISHLASH KOMPETENSIYALARINI UZVIYLIK PRINSIPI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

SOBIROV SARVAR TURSUNMURTOVICH
ChDPU “Tasviriy san’at va dizayn” kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya. Maqolada tasviriy san’at ta’limining yakuniy bosqichida o‘quvchilarning illustrativ rasm ishlash darslarini tashkil etishning didaktik talablari, mazmuni va metodikasi, tasviriy-ifodaviy vosita va texnikalarini qo‘llash texnologiyalari bayon etilgan. Shuningdek, bu jarayonda badiiy ta’lim bosqichlari, tasviriy san’at tur va janrlari o‘rtasidagi uzviylik tartiblaridan foydalanish tafsilotlari keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: tasviriy faoliyat, illustrativ rasm ishlash, tur, janr, uzviylik, texnika, vosita, foydalanish, kompetensiya, kompozitsiya, tasviriy savodxonlik, badiiy ta’lim.

Umumiy urta ta’lim fanlari tarkibidagi “Tasviriy san’at” o‘quv fanining Davlat ta’lim standartida kompozitsion faoliyat badiiy ta’limning asosiy turlaridan biri sifatida belgilab qo‘yilgan. Boshlang‘ich sinflarda bu turdagi darslar o‘quv dasturiga ko‘ra namunaviy topshiriqlarda keltirilgan mavzular buyicha amalga oshiriladi. Tasviriy san’at ta’limining mazkur blokidagi o‘quv materiallari asosida o‘quvchilarning kompozitsion faoliyatini kompleks tashkil etishda 7-sinfning oxirigi choragi - “Kitobat san’ati” bloki, birinchidan, keng qamrovli imkoniyatlarni taqdim etadi. Ikkinchidan, kitobat san’ati nafaqat 7-sinf tasviriy san’at ta’limini, balki umuman maktab tasviriy san’at ta’limini yakunlovchi qismi bo‘lganligi uchun ham o‘quvchilarning barcha bilimlarini amaliy tatbiqini baholash mumkin bo‘ladi, ya’ni tasviriy san’at ta’limining uzviylik va uzluksizlik prinsiplari asosida o‘quvchilarning Davlat ta’lim standartida belgilangan o‘quv kompetensiyalarini egallaganlik darajalarini baholash imkonini beradi. Tasviriy san’at darslarida illustrativ rasm ishlashda amal qilinishi lozim bo‘lgan talablar quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilarning boshlang‘ich hamda

5 - 6-sinflarda illustrativ rasm ishlash darslarida o‘zlashtirilgan o‘quv materiallari asosida shakllantirilgan tasviriy-ijodiy kompetensiyalardan foydalanish;

- tanlangan yoki tavsiya etilayotgan adabiy manbalar yuzasidan o‘quvchilarga kerakli tushuntirish berish. Bunda tanlangan asar syujetining murakkabligi, undan tasviriy kompozitsiya yaratish imkoniyatlarining murakkablashib borishini uzviylik prinsipi asosida bosqichma-bosqich to‘ldirib borishni nazarda tutish;

- tanlangan manbaning mazmunini taxlil qilish. Agar boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga, asosan, mazmun jihatidan uncha murakkab bo‘lmagan xalq ertaklari syujetlari asosida ilustrasiyalar ishlash tavsiya etilib, o‘qituvchi savol-javob vositasida o‘quvchilarda ilustrasiya kompozitsiyasi uchun syujet, mavzu tanlashda o‘qituvchining tavsiyalari, maslaxatlari xal qiluvchi rol o‘ynagan bo‘lsa, tasviriy san’at ta’limining oxirgi yilida bu tadbirda o‘quvchilarga ijodiy faollik va mustaqillik berish tavsiya etiladi;

- illustrativ rasm ishlash darslarida kitobatsan’atining badiiy-grafikelementlarini yaratishga kompleks yondashish. Bu turdagi darslarda o‘quvchilarga kitobning strukturasi

hamda kitobat san'atiga oid terminlar haqida kerakli ma'lumotlar berish lozim bo'ladi. Agar boshlang'ich sinflarda o'quvchilar faqat illustrasiya xaqida tushunchaga ega bo'lgan bo'lsalar, 7-sinfda ular kitobat san'atning muqova, forzas, frontispis, shmustitul, titul varag'i, bosh xarf (bosh xarflarning badiiylashtirilgan variantlari), zastavka, illustrasiya, konsovka kabi badiiy-grafik elementlarining lug'aviy ma'nosi, kitob strukturasi hamda arxitektonikasidagi o'rni va funksiyasi haqida tushunchaga ega bo'lishlari nazarda tutiladi. Bu omillar o'quvchilarni tasviriy san'at ta'limining illustrativ rasm ishlash turiga uzviylik va uzluksizlik prinsiplari asosida bosqichma-bosqich tayyorlab borish lozimligini anglatadi.

Topshiriqning oxirigi va o'ta muhim bosqichi uch yo'nalishda tashkil etilishi mumkin. Birinchi yo'nalishda o'quvchilarga katta hajmdagi illustrasiyalar ishlash tavsiya etilsa, ikkinchi yo'nalishda o'quvchilarga jamoaviy faoliyat shaklida kitob maketini ishlash topshirg'i berilishi mumkin.

Birinchi yo'nalishda ishlaydigan o'quvchilar bilan dars jarayonini tashkil etishda tasviriy san'at ta'limining kompozitsion faoliyat turidagi didaktik talablarga amal qilinadi: komponovka, rang turlari, kontrastlik, tasviriy material va vositalar (chiziq (shtrix) turlari – ingichka, qalin, och, to'q, ularning yo'nalishlari va shakllari va h.k.), tasvirlash texnikasi, harakat dinamika, ritm kabi komponentlarga amal qilish talab etiladi.

Ikkinchi yo'nalishda ishlovchi o'quvchilarning faoliyati jamoaviy ijodiy faoliyat tarzida tashkil etilib, bu jarayonni tashkil etishda ularning individual-ijodiy qobiliyatlari, tasviriy imkoniyatlari va layoqatlari, qiziqishlari e'tiborga olinadi. Bu

yondashuv shuni anglatadiki, tabiiy ravishda qaysidir o'quvchi kitobat san'atining badiiy grafikelementlaridan birorbirturini, masalan, bosh harfni naqshinkor shaklda bezashga qiziqsa, boshqasi kichik o'lchamdagi rasmlar - zastavkalar ishlashga, yana boshqasi esa kattaroq illustrasiyalar ishlashga qiziqadi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarning bu qiziqishlariga differensial yondashgan holda ijodiy jamoa shakllantirishdan iborat bo'ladi. Bu jamoaning ishlarini birlashtirib kitob maketini yasashda o'qituvchining o'zi xam ishtirok etadi. Uning natijasi yaxlit kompozitsiya - kitob maketini yaratish bilan yakunlanadi.

Uchinchi yunalishda bevosita tasviriy faoliyat ko'rsatishdan ko'ra uning tarixi va nazariyasini, ayrim rassomlarning hayoti va ijodini o'rganishga ko'proq qiziqish bildirayotgan o'quvchilar bilan Davlat ta'lim sgandartining san'atshunoslik asoslari yo'shalishida ish olib boriladi. Bu yo'nalishda o'quvchilar alohida dastur asosida kitobat san'atining tarixiga oid materiallarni o'rganish, shuningdek, ta'kidlab o'tganimizdek, kitob bezovchi rassomlarning hayoti va ijodini o'rganish bilan shugullanadilar. Mazkur yo'nalishda bir asarga bir necha rassom tomonidan ishlangan illustrasiyalarni qiyosiy o'rganish yaxshi samara beradi. Masalan, Telman Muxamedov hamda Abduboqi G'ulomovlarning "O'zbek xalq ertaklari" hamda "Afandi latifalari" asarlariga ishlangan turkum illustrasiyalarni qiyosiy-taxliliy o'rganish metodi asosida o'quvchilarda illustrator rassomlarning ijodiy indavidualligini ochib berish, tavsiflash malakalari shakllantirilada. Bunday misollarni jaxon tasviriy san'ati, kitob illyustatsiyasi misolida ham ko'plab keltirish mumkin. Servantesning mashhur "Don Kixot" asariga turli zamonlarda turli

rassomlar (Xose del Kostil - 8-asr; Gyustav Dore va Onore Dome - 19-asr; Xegenbart, Kukriniksilar, Pablo Pikasso - 20-asr) tomonidan ishlangan ilyuyustratsiyalar bunga misol bo'la oladi.

Illustrativ rasm ishlash deb nomlangan mazkur darsning uzviy davomi sifatida mazkur ishlar ko'rgazmasi tashkil etiladi. Unda o'quvchilar o'z ijodiy ishlarini sharxlaydilar, boshqalarning ishlarini taxlil qiladilar va baholaydilar.

Tasviriy san'at darslarida illustrativ rasm ishlash darslari didaktik ketma-ketlik, mantiqiy uzviylik va uzluksizlik nuqtai nazaridan quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Tayyorgarlik bosqichi. O'qituvchi illustrativ rasm ishlash darslariga oldindan tayyorgarlik ko'rib kelish uchun o'quvchilarga topshiriq va tavsiyalar beradi.

O'qituvchining dars mazmuni va yo'nalishini tushuntirish bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilar tomonidan bajariladigan ishlar nimadan boshlab va qanday yakunlanishi xususida aniq ko'rsatma va tavsiyalar beriladi.

Topshiriq yuzasidan eskizlar ishlash bosqichi. Ma'lumki, qanday tasviriy faoliyat, u tasviriy san'atning qaysi turi va janrida amalga oshirilishidan qat'ii nazar, eskizlar ishlashdan boshlanadi. Shuning uchun ham professional rassomlar asar yaratishdan oldin uning g'oyasini kompozitsion yechimga ega bo'lishi uchun eskiz sifatida bir necha variantlar ishlaydilar. Eskizlarda kompozitsiyaning alohida detallaridan tortib, kompozitsiyaning yakuniy yechimigacha xal etib olinadi. Professional tasviriy faoliyatning bu metodidan maktab tasviriy san'at ta'limida ham foydalanish tavsiya etiladi. Agar o'quvchi o'qituvchining oldindan bergan topshirigiga asosan

qoralama-eskizlar ishlab kelgan bo'lsa, ular muxokama qilinib, o'qituvchi tomonidan kerakli tavsiyalar beriladi, tuzatishlar va qo'shimchalar kiritiladi.

Topshiriqni bajarish uchun material, tasviriy-ifodaviy vosita va texnika tanlash bosqichi. Bu jarayonda tanlanadigan materiallarning rang-barangligiga alohida e'tibor qaratiladi va shunga mos texnika tanlanadi. Masalan, kitob bezovchi rassomlar tomonidan qo'llaniladigan, biroq maktab ta'limida kam ishlatiladigan texnologiyalardan biri to'q fonda och materiallarda ishlash texnologiyasi o'zining jozibadorligi, tasvirlash texnikasining ifodaviylik imkoniyatlarining kengligi bilan o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Xususan, "Yilning eng yaxshi tasviriy san'at o'qituvchisi" Respublika ko'rik-tanlovining 2016 yilgi g'olibasi N.Obezinskayaning pedagogik faoliyatida shunday texnika samarali qo'llanib kelinmoqda.

Topshiriqning oxirgi bosqichida ayrim o'quvchilar asar qahramonlarining portretlarini ishlash vazifalarini bajaradilar. Bu illustrativ rasm ishlash darslarining o'ziga xos kulminatsiyasi hisoblanadi. O'quvchilar 5-sinfda o'tilgan "Rangtasvirda portret", "Grafikada illyustratsiya", "Xaykaltaroshlikda portret" mavzularida o'zlashtirilgan kompetensiyalarini shu darsga tatbiq etishlari talab etiladi.

Illustrativ rasm ishlash darslarida o'quvchilarning tasviriy san'atning bironta janrlarida egallangan malakalaridan samarali foydalanishni tashkil etish ham badiiy ta'limning muhim ahamiyatga molik masalalari sirasiga kiradi. Masalan, asar qaxramoni obrazining xarakterini ochib berishda portretdan tashqari manzara, natyurmort, animalistik va batal janri imkoniyatlaridan foydalanish mumkin. Bu

omil, birinchidan, “Tasviriy san’at” o‘quv fanidan o‘quvchilar egallagan bilimlarining darajasini baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, o‘quvchilarda bajarilayotgan ishga kompleks yondashgan holda uning

mukammalligiga erishish uchun ilgari egallagan bilimlarni yangi egallangan bilimlar bilan aloqadorlikda, uzviy tarzda qo‘llash kompetensiyalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat ta’lim standarti va dasturi. - Toshkent: “Ta’lim taraqqiyoti”. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining axborotnomasi. 6-maxsus son. 1999.-86-167-6.
2. Бивалсева М.В. Иллюстрируем сказки с радостью. “Начальная шко-ла”. №1-2003. С. 59-62.
3. Вилде Т.Н. Иллюстрировавшие народных сказок на уроках тематического рисования ж. “Начальная школа”. №1 -2003.С. 57-59.
4. Голубева И. Книга и образ. Формирование индивидуального художественного языка ж. “Искусство в школе”. 2009. № 3. С. 14 -18.
5. Ibragimov A., Sulaymonov A. Kitobat san’atiga oid terminlarga izoxli illustrativ lugati. - T.: “Fan”, 2007. - 80 b.
6. Sobirov S.T. “Tasviriy san’at atamalarining izohli lug’ati”. Uslubiy qo‘llanma, Toshkent viloyati CHDPI, Chirchiq 2021.
7. Sulaymonov A., Abdullayev N. Tasviriy san’at. 7-sinf. - T.: Gafur Gulom nomidagi NMIU, 2006. - 80 b.
8. Эткин И.К., Азаркович В., Архипова Н. Иллюстрации к произведениям литературы. 5-8 классы. - М.: “Художник”, 1964. – 32.
9. Sobirov S.T. “IMPORTANCE OF ILLUSTRATIONS FOR PERCEPTION OF CONTENT OF THE BOOK”. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 8 Number 4, 2020 Part II ISSN 2056-5852. P 98-101.
10. Sarvar Tursunmurotovich Sobirov. Developing Students’ Imagination Through Illustration and Illustrations in Fine Arts Classes. International Journal of Social Science Research and Review. <http://ijssrr.com> editor@ijssrr.com Volume 5, Issue 6 June, 2022.
11. Sarvar Tursunmurotovich Sobirov. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. <http://ijmmu.com> editor@ijmmu.com ISSN 2364-5369. Volume 9, Issue 6 June, 2022.
12. Sobirov Sarvar Tursunmurotovich, Sobirov Hasan Tursunmurotovich. DEVELOPMENT OF STUDENT’S ARTISTIC THINKING THROUGH THE USE OF VISUAL AIDS IN PAINTING LESSONS FROM NATURE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES. (ISSN –2767-3758). VOLUME 04 ISSUE 05. 2023. Pages: 68-73. SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5. 823) (2022: 6. 041) (2023: 7. 491). OCLC – 1242423883. <https://masterjournals.com/index.php/crjps/article/view/1282/1145>.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA NUKSONLI BOLALAR BILAN ISHLASHNING MA'NAVIY-PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

QODIROVA NAIMAXON ABDIQODIROVNA,

Namangan shahar maktabgacha ta'lim bo'limi Davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini hamda o'qitishning muqobil shakllarini tashkil etish sho'basini mudiri

Annotatsiya. Maqolada nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik aspektlari tahlil qilinadi, shuningdek ularning o'zaro aloqalari, o'zgina yoshdagi bolalar uchun qiziqish va qo'rqinchlar, o'qishga qiziqish va o'z-o'zini mustamlakalash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Maqolada ularning o'z-o'zini ifodalash usullari, ularga yordam beraishdagi yetakchi shaxslar, o'qituvchilar, va ota-onalarning muhim ahamiyati ham talqin qilinadi. Maqola nuksonli bolalar bilan ishlash jarayonlarida ularga qarshi keladigan muammo va muammolar, ularning o'z-o'zini tanishib qo'yish va o'zlashtirishga qaratilgan eng yaxshi amallar va usullar haqida o'quvchilarni ma'lum qiladi. Maqola shuningdek, ularning o'zgina yoshdagi do'stlari bilan muloqot va hamkorlik qilishning ahamiyati va ularning o'z-o'zini qo'llab-quvvatlashning asosiy aspektlari ham taqdim etiladi. Maqola amaliyotga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchilar, psixologlar, ota-onalar va boshqa ta'lim sohasidagi mutaxassislar uchun foydali bo'lishi maqsadga muvofiq tuzilgan. Shuningdek, maqola o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi mutaxassislar uchun nuksonli bolalar bilan ishlashda ma'naviy-psixologik qo'llab-quvvatlash usullari va taktikalarini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: nuksonli bolalar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ishlash amaliyoti, ma'naviy va psixologik tahlil, o'zaro aloqalar, o'z-o'zini ifodalash, o'qituvchilar va ota-onalar, o'zlashtirish va o'z-o'zini taniyish, ma'naviy-psixologik qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В статье анализируются духовно-психологические аспекты работы с детьми-инвалидами, а также их взаимодействие, интересы и страхи детей особого возраста, интерес к обучению и процессы самоколонизации. В статье также объясняются их способы самовыражения, важность помощи им со стороны руководителей, учителей и родителей. Статья информирует читателей о трудностях и проблемах, с которыми они сталкиваются в работе с детьми с ограниченными возможностями, лучших практиках и методах самопознания и самосовершенствования. В статье также представлена важность общения и сотрудничества со сверстниками и ключевые аспекты их самообеспечения. Статья ориентирована на практику и рассчитана на педагогов, психологов, родителей и других специалистов образования. Также в статье представлены методы и тактика духовно-психологической поддержки педагогов и педагогов в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: дефективные дети, дошкольные образовательные организации, трудовая практика, духовно-психологический анализ, взаимодействие, самовыражение, педагоги и родители, приобретение и самосознание, духовно-психологическая поддержка.

Annotation. The article analyzes the spiritual and psychological aspects of working with disabled children, as well as their interaction, interests and fears of children of special age, interest in learning and self-colonization processes. The article also explains their ways of expressing themselves, the importance of helping them from leaders, teachers and parents. The article informs readers about the difficulties and problems they face in working with children with disabilities, best practices and methods of self-knowledge and self-improvement. The article also presents the importance of communication and cooperation with peers and the key aspects of their self-reliance. The article is focused on practice and is designed for teachers, psychologists, parents and other education specialists. The article also presents the methods and tactics of spiritual and psychological support for teachers and educators in working with children with disabilities.

Key words: handicapped children, preschool educational organizations, labor practice, spiritual and psychological analysis, interaction, self-expression, teachers and parents, acquisition and self-awareness, spiritual and psychological support.

Kirish. Maktabgacha ta'lim bilan ishlash jarayonida paydo bo'ladigan tashkilotlarida o'quvchilar o'rtasida nuksonli ma'naviy-psixologik aspektlar va ularning bolalar mavjudligi o'ziga xos muammolarni o'quv jarayonlariga ta'sirini o'rganishga o'zichiga oladi. Bumaqolada, nuksonli bolalar harakat qilamiz. Nuksonli bolalar o'z o'quv

jarayonlariga ta'sir ko'rsatadigan, ma'naviy – psixologik muammo yoki holatlarga ega bo'lgan o'quvchilardir. Bu muammo va holatlar yaqin do'stlar, o'qituvchilar va oilalar bilan o'rtacha munosabatlarni tashkil etishda ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nuksonli bolalar bilan ishlashda ko'plab sabablar mavjud bo'lishi mumkin. Ularning oilaviy muammolari, kelajakqa qarshi xavotirlar, o'quv jarayonlarida muvaffaqiyatsizlik hissi, do'stlar bilan munosabatlarda samimiyatsizlik kabi sabablar nuksonli bolaning o'zini yaxshi his etmaganligini yoki motivatsiyasini yo'qotishi mumkin.

Nuksonli bolalar o'quv jarayonlariga ta'sir qilish o'zaro aloqalar, o'quv-uslublar va sinflar atmosferi orqali amalga oshadi. Ularga kichik g'alaba yoqishi va ularga o'z ishtiroklari va talablari bilan qondiqqa kirish imkonini yaratish juda muhimdir. Nuksonli bolalar bilan ishlashda ma'naviy-psixologik muammolar bilan samarali tushunish va ularni yordam berishga qaratilgan strategiyalar katta ahamiyatga ega. Ushbu strategiyalar o'quvchilarning o'zini ifodalanishi, o'zining qobiliyatlarini tashkil etishi va o'z-o'zini boshqalarga qarshi soliqqa tortish imkoniyatini yaratishga yordam berishi kerak.

O'quvchilarning nuksonli holatlaridan chiqish va ularni yengillashtirishda o'quvchilarga qo'llaniladigan metodlar va texnikalar juda muhimdir. O'quvchilarni o'z o'zini taraqqiyotga yo'naltirish, ularning mustaqil fikrlash va muhokama qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, o'quvchilarga o'z mahoratlarini anglashda yordam berish bu qandaydir strategiyalar orasida. Nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik aspektlari o'quvchilarning o'zini ifodalanishini, mustaqil fikrlash va yaratuvchanlikni rivojlantirishda

ahamiyatga ega. O'quvchilarga ma'noli ta'lim tajribasi taqdim etish, ularga o'zlarini qadrlashda yordam berish va ularning o'z-o'zini boshqalarga foydali ahamiyatini his qilishini ta'minlash o'quvchilarning o'zining potensialini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Maqola, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik aspektlarini tahlil qiladi va ularni yengilash yo'li bilan ta'minlashga qaratilgan qadamni ko'rsatib beradi. Bu mavzu ta'lim sohasidagi mutaxassislar, ota-ona va o'qituvchilar uchun ahamiyatga ega bo'lgan bo'lib, ular o'quvchilarni o'z potensialiga erishishda yordam bera oladigan ma'naviy-psixologik texnikalarni o'rganishlari mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik aspektlarini tahlil qiladigan bir maqola, o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishi, ularning ta'limga qiziqishi, g'alaba qozonishi va nuksonlar bilan tashkari ta'sir qiladigan muhim masalalarni o'z ichiga oladi. Bu maqolada psixologik muddatlar, o'quvchilar bilan qanday muloqot qilish kerakligi, ularning o'z-o'zini ma'naviy tarbiyalash jarayonida qanday o'rniga keltirish kerakligi kabi muhim mavzular muhokama qilinishi mumkin. Nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik qismi, o'qituvchilar, murabbiylar, va ota-onalar uchun muhimdir, chunki ular bu yoshdagi insonlarni qanday yordam bera olish, ularga qanday o'ziga ishonch va qiziqishni oshirish kerakligini tushunishlari kerak. Bu tashkilotlar o'quvchilarni shaxsiy yutuqlari yo'li bilan qanday ta'sir qilishi va ularni o'z-o'zini taraqqiy etishda qanday yordam bera olishi kerakligini ham o'rganishlari kerak.

Nuksonli bolalar bilan ishlashning

ma'naviy-psixologik aspektlarini tafsilotli ravishda ko'rib chiqish, ilmiy tadqiqotlar va tajribalar yordamida suhbatga chiqarilgan ma'lumotlarni amalga oshirish muhimdir. Bu mavzu ta'lim sohasidagi mutaxassislar, ota-onalar, psixologlar, va pedagogika sohasidagi tadqiqotchilar uchun ham muhimdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida nogiron bolalar bilan ishlash alohida psixo-ijtimoiy mulohazalar va yondashuvlarni talab qiladi. Bu bolalarning hissiy ehtiyojlarini, kognitiv rivojlanishini va xulq-atvor xususiyatlarini tushunishni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu kontekstda ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan asosiy psixo-psixologik jihatlar keltirilgan.

Hissiy qo'llab-quvvatlash: Nogiron bolalar hissiy qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, chunki ular o'zlarining boshqacha ekanligini tushunishlari mumkin. Pedagoglar o'zlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash va o'z qadr-qimmatini ijobiy his qilishni rivojlantirish uchun ularga iliqlik, g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlash kerak. Nogironligi bo'lgan har bir bolaning ehtiyojlari o'ziga xosdir. O'qituvchilar bolalarning kuchli tomonlari, qiyinchiliklari va qiziqishlarini tushunish uchun individual baholashni o'tkazishlari kerak, shunda tegishli ta'lim va yordam ko'rsatilishi mumkin.

Har xil turdagi nogironlik bolaning til va muloqot qobiliyatlariga ta'sir qilishi mumkin. O'qituvchilar bolalarning o'rganish va muloqotda samarali ishtirok etishlarini ta'minlash uchun imo-ishora tili, ko'rgazmali qurollar va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan aloqaning tegishli shakllaridan foydalanishni o'rganishlari kerak. Ta'lim muhiti bolaning ijtimoiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. O'qituvchilar barcha bolalarga hurmat va inklyuzivlik qadriyatlarini o'rgatish bilan

birga bolalar o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro ta'sirni rag'batlantiradigan tuzilgan tadbirlarni ishlab chiqishlari mumkin.

Hatto nogiron bolalar ham avtonomiya va avtonomiyani rivojlantirishga undashlari kerak. O'qituvchilar bolalarga muammolarni hal qilish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish uchun tegishli qiyinchiliklar va imkoniyatlarni taqdim etishlari mumkin. Ota-onalar hamkorligi: Ota-onalar nogiron bolalarni qo'llab-quvvatlashda asosiy rol o'ynaydi. O'qituvchilar ota-onalar bilan yaqindan hamkorlik qilib, bolaning taraqqiyoti va ehtiyojlarini uy va maktab o'rtasida ijobiy qo'llab-quvvatlash tarmog'ini ta'minlashi kerak. Xilma-xillikni hurmat qilish: ta'lim muhiti turli irqiy, madaniy va diniy kelib chiqishi bo'lgan bolalarni hurmat qilishi va nogironlarni tushunish va hurmat qilishni rag'batlantirishi kerak.

“Maktabgacha ta'lim muassasalarida nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashning ma'naviy jihatlari” maktabgacha ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalarning har tomonlama rivojlanishi va salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish maqsadida ularning ma'naviy-psixologik ehtiyojlari qanday ta'minlanayotgani o'rganiladi. Ushbu ish o'qituvchilar, ota-onalar va mutaxassislar o'rtasida yaqin hamkorlikni talab qiladi, bu bolalarni hissiy, ijtimoiy va psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Har xil turdagi nogironlik (jismoniy nogironlik, autizm, o'rganishdagi nuqsonlar va boshqalar) turli xil psixologik yordamni talab qilishi mumkin. Ushbu ehtiyojlarni tushunish bolalarga tegishli yordam ko'rsatish uchun juda muhimdir. Nogironligi bo'lgan har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatini hisobga oladigan individual

ta'lim dasturini ishlab chiqish juda muhimdir. Bu o'qitish usullari va resurslari har bir bolaning rivojlanishiga eng mos kelishini ta'minlash uchun ehtiyotkorlik bilan rejalashtirish va baholashni talab qiladi.

Hissiy qo'llab-quvvatlash: maktabgacha yoshdagi bolalar nogironlik tufayli o'z-o'zini hurmat qilish, tashvish yoki depressiyani his qilishlari mumkin. Ularga o'ziga ishonchni mustahkamlash, qiyinchiliklarni engish va ijobiy o'zini o'zi imidjini rivojlantirishga yordam berish uchun hissiy yordam ko'rsating. Nogiron bolalar ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarni tengdoshlari bilan muloqot qilish, ijtimoiy ko'nikmalar va hamkorlikni rivojlantirishga undaydigan tadbirlar va dasturlarni ishlab chiqishi mumkin.

Ota-onalar bolalarning ma'naviy va psixologik rivojlanishiga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim provayderlari uy va maktab o'rtasida aloqa o'rnatilishini ta'minlash uchun manbalar, maslahatlar va strategiyalarni almashish uchun ota-onalar bilan yaqindan hamkorlik qilishlari kerak. Ba'zida bolalarga tegishli psixologik va

hissiy yordam olishini ta'minlash uchun psixologik maslahatchilar, kasbiy terapevtlar va boshqalar kabi tashqi mutaxassislarining yordami kerak bo'lishi mumkin.

Bir so'z bilan aytganda, maktabgacha ta'lim bosqichida imkoniyati cheklangan bolalarga tegishli ma'naviy-psixologik yordam ko'rsatish alohida ahamiyatga ega. Bu ularga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga hamda kelajakdagi o'qish va hayot uchun mustahkam poydevor yaratishga yordam beradi. Bu soha har bir bolaning to'liq ishtirok etishi va o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun o'qituvchilar va mutaxassislarining doimiy sa'y-harakatlari va hamkorligini talab qiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi imkoniyati cheklangan bolalar alohida e'tibor va g'amxo'rlikka muhtoj. Pedagoglarning ma'naviy jihati nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'rgatish, balki har bir bolaning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatini ta'minlaydigan qo'llab-quvvatlovchi, hurmatli va inklyuziv muhitni yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asrorov, O. (2016). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik yordam va uning o'rni. O'zbek tili va adabiyoti fanlari yilligi, 135-140.
2. Tadjiyeva, N. (2019). Nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik masalalari. Ilmiy-tadqiqot jurnali, (5), 53-56.
3. Qosimova, D. (2017). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nuksonli bolalar bilan ishlashning psixologik muammolari va ularni bartaraf etish usullari. O'zbek til va adabiyoti fanlari, (2), 98-101.
4. Normatova, Z. (2018). Nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik muammolari: o'qituvchilar va o'rganuvchilar uchun ko'rsatmalar. Ma'naviy-ma'rifaviy asoslar va ularni amaliyotga tatbiq etish muammolari, 102-107.
5. Rahimova, S. (2020). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nuksonli bolalar bilan ishlashning ma'naviy-psixologik masalalari va ularni bartaraf etish yo'llari. Ilmiy-pedagogik jurnali, (8), 117-121.

TALABALARNI MANZARA KOMPOZITSIYASINI ISHLASHGA O'RGATISHNING MUHIM OMILLARI

N. TALIPOV - Nizomiy nomidagi TDPU, Tasviriy san'at kafedrasida dotsent,
D. EGAMBERDIYEVA - magistrant

Abstract. In the article, main practical recommendations on drawing etudes are given. The peculiarities of individual methods using in this direction are explained.

Key concepts. Etude, arrangement, specify ratios, composition, the laws of perspective, relations of color and tint, constructive building, plastics, plein air.

Rezume. Maqolada manzara kompozitsiyasini ishlash bo'yicha asosiy amaliy tavsiyalar berilgan, mazkur yo'nalishda qo'llaniladigan individual metodlarning xususiyatlari tushuntirilgan.

Tayanch tushunchalar: manzara, ranglavha, komponovka, nisbatlarni aniqlash, kompozitsiya, perspektiva qonunlari, rang va tus munosabatlari, konstruktiv qurilish, kolorit, plener.

Резюме. В статье даны основные практические рекомендации по выполнению композиции пейзажа, описаны особенности индивидуальных методов, применяемых в этом направлении.

Основные понятия: пейзаж, этюд, компоновка, выявление отношений, композиция, законы перспективы, отношения света и оттенка, конструктивное строение, колорит, пленэр.

Albatta biz mustaqil fikrlaydigan zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz¹.

Oliy ta'lim talabalariga tasviriy san'at o'qitilishini yangicha tashkil etish, uning mazmuni va metodikasini takomillashtirish shu kunning dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Manzara tasviriy san'atning eng hissiyotli janrlaridan biri hisoblanadi. Go'zal manzara asarlar o'zining nafosatli ta'siri bilan insonni ma'naviy boyitishga erishadi. Ona tabiat qo'ynida bo'lish ijodiy fikrlar tug'ilishi va ruhlanishni o'zgarmas manbai hisoblanadi. Rassom biror bir joyni tasvirlashda o'sha muhitni chuqur o'rganmay, tahlil etmay hayolan tasvirlasa bu ish soxta chiqib tomoshabinni o'ziga jalb eta olmaydi. Muntazam ijod etish rassomni nozik sezishga va tabiatni ma'lum holatini

rangli va tusli xususiyatlarini to'laqonli yetkazishga o'rgatadi.

Talabalarni tabiat va san'atdagi betakror go'zalliklarni ko'ra bilishi, ona-yurtga bo'lgan cheksiz muhabbatini orttirish orqali ularda manzara janrini tasvirlash bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni anglashi, tushunishi va uning faol ishtirokchisiga aylanishi kabi muammolar o'z yechimini topishi zarur. Manzara janri ustida ishlash jarayonida talabalar uning oddiy qonuniyatlarini (chiziqli va havo perspektivasi, kolorit, kompozitsiya qonunlari) ham nazariy ham amaliy o'zlashtirib boradilar. Shu tarzda talabalarda yurtimiz tabiatiga, uning betakror qir-adirlari-yu, bog'u-rog'lari, hayvonot dunyosi va manzaralariga bo'lgan muhabbat hissi sekin asta uyg'onib boradi.

Manzara - tasviriy san'atning tabiat ko'rinishini aks ettiradigan san'at asaridir. Unda real, hayolan ko'z oldimizga keltirilgan joylar, shahar ko'rinishlari va hokazolar tasvirlanadi. Manzara tasviriy san'atning qadimiy janrlaridan bo'lib, tarixiy va maishiy asarlarda ham vosita-fon sifatida

Шавкат Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олий жаноб халқ билан бирга қурамыз –Т., “Ўзбекистон”, 2017 й.

muhim rol o'ynaydi [4.-444].

Ayniqsa, talabalarni tasviriy san'atga bo'lgan kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda manzara janri asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Dastavval, manzara mustaqil janr sifatida qadimgi Xitoyning o'rta asrlar tasviriy san'atida muhim o'rin tutadi. Yevropada esa manzara janri XVI-XVII asrlarda yaxshi rivojlangan bo'lsa, Rossiyada manzara janri XVIII asrga kelib rivojlandi. Xususan, Moskva, Sankt-Peterburg arxitektura yodgorliklari rassom F.E.Alekseev tomonidan yuksak mahorat bilan tasvirlangan [2. -26].

XIX asrning II yarmida realistik manzara janri gurrak o'sdi. Bu davrda I.Shishkin, A.Savrasov, I.Levitan, V.Mashkov va boshqa rassomlar salmoqli ijod qilganlar.

O'rta Sharq san'ati, jumladan Xirot, O'rta Osiyo miniatyura san'atida manzara janri yuksak darajada namoyon bo'lgan. Ayniqsa, Kamoliddin Behzodning mo'jaz asarlarida manzara tabiat ko'rinishi yuksak mahorat bilan ishlangan [5].

O'zbek manzara janrining haqiqiy rivojlanishi XX asrga to'g'ri keladi. Bu davrda dastgoh san'atida manzaraning nodir namunalari yaratildi. Shu davrda P.Benkov, O'.Tansiqboev, N.Karaxan, A.Mirsoatov va boshqa rassomlar o'z san'at asarlarida masalan, O'.Tansiqboevning "Issiq ko'l", "Ona o'lka", "Qayraqqum suv ombori", N.Qoraxonning "Nanay yo'li", "Sijjakda bahor", R.Temurovning Samarqand arxitektura manzara asarlarida tabiatga muhabbat va go'zallik sirlarini ochishda shakllantirdilar. Hozirgi vaqtga kelib ko'plab izlanuvchi iqtidorli rassomlar, jumladan A.Nuriddinov, O.Qozoqov, Z.Islomshikov, A.Mo'minovlar tabiatni madh etuvchi maftunkor manzaralarni chizib kelmoqdalar [3. -27].

Manzaraning bir qancha turlari mavjud: shahar (arxitektura), qishloq (tog'lar), sanoat (zavod, fabrika, me'moriy qurilishlari) manzara janrlari kiradi. Bularning har bir negizida o'zgacha mazmun, g'oya yotadi. Masalan, shahar manzarasida, shahar hayoti, baland imoratlar, transport vositalari, oromgoh bog'lar, yer osti o'tish joylari, qishloq manzarasida bepoyon kenglik, qoya toshlar, yaylovlar, tog'lar, o'simliklar, jilvakor suvlar, ko'priklar o'quvchi yoshlarni o'ziga jalb qilishi tabiiydir. Lirik manzarada, tabiatdagi fasllar "Erta tong", "Bahor", "Oppoq qor", "Oltin kuz" kabi manzaralar tabiatning nozik, sokin go'zalligini uning uyg'onish holatini aks ettiruvchi, insonga quvonch baxsh etuvchi asarlarni ko'z oldimizga keltiramiz. Voqelik tasviri va inson atrofini o'rab olgan tabiat ko'rinishi manzarada o'z aksini topadi. Shu ma'noda manzara his-hayajonli ko'rinish va g'oyaviy mazmun kasb etadi [1. -28].

Talabalarni tasviriy san'atga kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda manzara janri alohida ahamiyatga ega. Chunki tabiat qo'yniga chiqqan har bir talaba tabiatni o'zi bilganicha tasvirlashga intiladi. Tasviriy san'atda manzara ishlash jarayoni quyidagi amaliy mashg'ulotlar bajarilishini talab etadi:

- talabalarni manzara chizish jarayoniga bog'liq bo'lgan barcha kuzatishlari ulardagi boshlang'ich tasavvurlarini shakllantiradi;

- manzara ishlashda ufq chizig'i, ko'rish nuqtasi, ko'rish maydoni, havo perspektivasi, surat tekisligi, yorug'-soya qonuniyatlarini o'zlashtiradi.

Shu bilan bir qatorda tasvirlanayotgan ob'ektdagi shox-shabba va dov-daraxtlarning shakllari, hayvonot olamining anatomik tuzilishi xususiyatlari, tog'utoshlarning ko'rinishlarini haqqoniy

obrazlarda tasvirlashni o'rganadilar. Bunday mavzuli tasvirlarni chizishda yilning har bir fasllarida turli materiallardan: al'bom, rangli qog'oz, akvarel bo'yog'i, oddiy qora qalam, rangli qalamlar, flomaster, rangli bo'rlardan foydalanib amalga oshiriladi.

Tasviriy san'at janrini talabalarga jonli yetkaza bilish uchun, ularni darsdan tashqari bo'sh vaqtlarida manzara chizish uchun nihoyatda qiziqarli syujet joyini tanlay bilishga o'rgatish alohida ahamiyatga ega. Manzaradagi asosiy narsalarni farqlagan holda avvaliga qog'ozga joylashtirish, keyin esa perspektivadagi ufq chizig'i, ko'rish nuqtasi, ranglar bilan ishlash, yorug'-soyalarni ajrata bilish, manzara ishlash jarayonini to'g'ri tanlay olgan holda ifodalash, qog'ozga manzara ko'rinishini joylashtirish, manzaradagi daraxtlar va o'simliklarga yorug'likni qanday tushishi hamda tabiatni erta tongdagi ranglarining tiniqligini tasvirlay olish lozim. Manzara ishlashda perspektiva va to'g'ri rang tanlash o'quvchilarning ijodiy tafakkurini hamda tasavvurining boyishiga olib keladi. Tabiat manzarasidagi kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bizni o'rab olgan go'zal tabiatni aks ettirishga bo'lgan urinishlar o'quvchilarda individual xususiyalarni shakllanishiga xizmat qiladi. Masalan, ufq chizig'ini to'g'ri tanlash, ranglarni to'g'ri bo'yash va h.k.lar.

Talabalar tasvirdagi kompozitsiyaning ta'sirchanligini oshirishda uning o'lchamlarini to'g'ri tanlashi kerak. Ayniqsa manzara chizish jarayonida perspektivani va kompozitsion to'g'ri joylashtirishni hamda rangni to'g'ri tanlashi muhim. Manzara chizish jarayonida bo'yoqlar bilan ishlash murakkab jarayon hisoblanadi. Bo'yoqlar bilan ishlashni to'g'ri tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik tavsiyalar, zarur bilim,

ko'nikma va malakaga ega bo'lish kerak. Manzara chizish vaqtida ranglarning och-to'qligi, yorug'-soya, ranglarga tushayotgan yorug'lik ta'sirida bo'ladi. Yorug'likni ta'siri uzoqlashgan sari ranglar ocharib boradi, yaqinlashgan sari esa to'qlashib, yorqinlashib ko'rinadi.

Shuning uchun talaba yorug'lik ta'siriga berilib, rang tanlashda xato qilib qo'ymasligi zarur. Ba'zan, o'z xatosidan ranjib, o'ziga bo'lgan ishonchni yo'qotishi mumkin. Undan tashqari, ranglar fasllarga qarab ham och va to'q tusda bo'ladi. Ranglarni tabiatda issiq va sovuq tus ko'rinishida deb ham yuritiladi. Misol uchun, tabiatdagi birorta daraxtni tasvirlashda uni birgina yashil bo'yoqda bo'yash noto'g'ridir. Chunki, daraxt rangi yorug'lik ta'sirida, soya ta'sirida, yon atrofdagi narsalar ta'sirida o'zgaradi. Shuning uchun daraxtga rang berayotganda boshqa xil ranglar aralashmasidan foydalana olishga talabani o'rgatish kerak.

Akvarelda ishlash talabalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllanishiga, rangni idrok qilish, badiiy didini tarbiyalashga hamda hajm va fazoviy kenglikni tasavvur qilishga yordam beradi. Talabalarni manzara chizishga o'rgatishda, ularni maktab hovlisiga yoki bog'larga olib chiqish kerak. Ochiq havoda (plener) rasm chizish sinf xonasida chizishdan keskin farq qiladi. Tabiat qo'yniga chiqilganda o'quvchi manzarani tasvirlash bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Bu muammo natijasida perspektivani, ya'ni ko'rinib turgan manzarani to'g'ri, yaxlit tasvirlashda havo perspektivasini ko'rsatib berish murakkabligi, rang tanlash qiziqarli motiv va kompozitsiyani topish mahoratini kuzatish mumkin.

Shunday qilib talaba yoshlarni tasviriy san'atga kasbiy qiziqishlarini shakllantirish uchun dastavval manzara janrini tanlash

